

NYPL RESEA
3433 06660727 0

Rink
GAWP

Mr. *E. D. Rink*,
BESCHRIJVING
DER STAD
TIEL.

VOOR DEN BINDER.

De Platen en Plans te plaatsen:

De Nieuwe Platte Grond tegenover den titel.
De overblijfsels van den burg, genaamd
het Tolhuis, tegenover. . . . . bladz. 177.
Het Oude Wapen. —— . . . . . . » 245.
De Oude Platte Grond achter de bijlage. » 32.

Rink
GAW P

PLAN

van de STAD

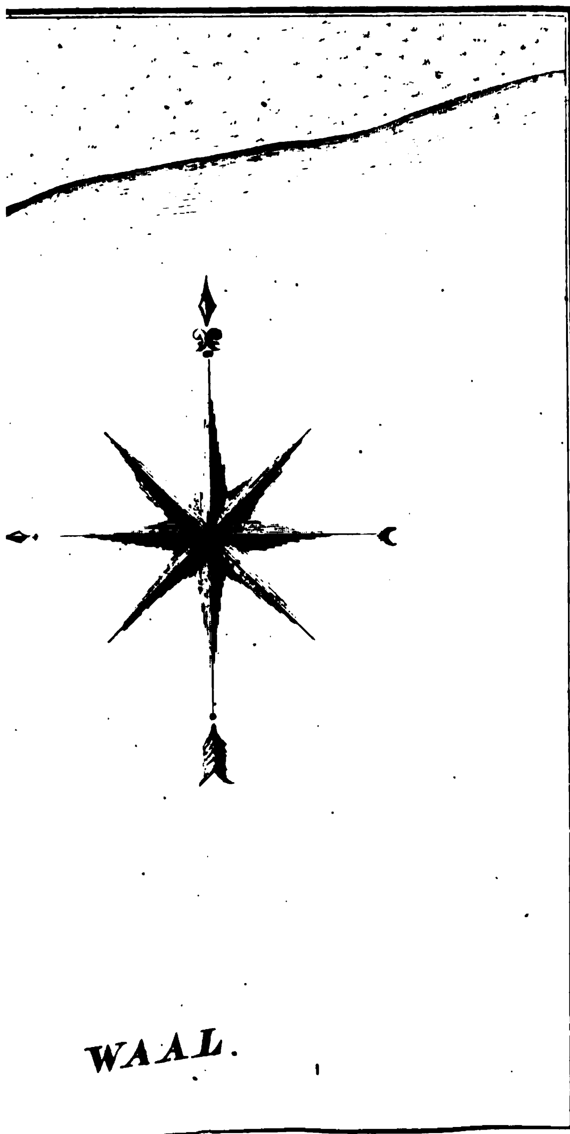
Overeenkomstig de Kadas
Opmetingen

PLAN

van de STAD

Overeenkomstig de Kadas
Opmetingen

WAAL.

BESCHRIJVING

DER STAD

DOOR

Mr. E. D. RINK,

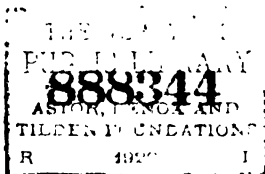
REGTER TER INSTRUCTIE BIJ DE REGTBANK VAN EERSTEN AANLEG, ZITTING HOUDENDE TE *TIEL*.

Met Plans en Platen.

TE TIEL, BIJ

A. VAN LOON.

1836.

888344
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R
I

VOORREDE.

Van mijne jeugd af was de Geschiedenis des Vaderlands, eene mijner geliefdste studiën; die van de stad mijner geboorte en mijns verblijfs maakte, natuurlijk, een voor mij belangrijk gedeelte daarvan uit. Zoodra ik dus in de gelegenheid kwam, toen ik, voor ruim dertig jaren, den post van Secretaris der stad Tiel aanvaardde, om het een en ander, de Geschiedenis dier stad betreffende, hetwelk niet algemeen bekend was, te leeren kennen, maakte ik daarvan eenige aanteekeningen: echter met geen voornemen, om eene beschrijving van Tiel in het licht te geven. Ik verwachtte

zulks van eene, in de Geschiedenis des Vaderlands en dezer stad meer ervarene, hand. Doch tot heden toe werd mijne verwachting niet vervuld en, zoo ver mij bekend is, bestaat er geen waarschijnlijkheid, dat er vooreerst iemand daartoe de pen zal opvatten. Dit deed mij, daar ik het verzamelde niet nutteloos wilde laten liggen, besluiten tot de uitgave van zoodanige beschrijving, vooral in eenen tijd, dat al wat betrekking op de oudheden en lotgevallen des Vaderlands heeft, eene meer algemeene belangstelling inboezemt. Echter ben ik niet, dan schoorvoetende en met schroom, daartoe overgegaan, daar ik van mijne geringe krachten bewust ben en nimmer voor het publiek heb geschreven. Ik twijfel dan ook geenszins, of op dit werk zullen aanmerkingen te maken zijn, doch ik hoop, dat mijn doel om eenig nut te stichten, invloed mag hebben op de beoordeeling. Ik heb, zoo wel in het werk zelf, als in de bijdragen, welligt het een of ander gebragt, dat niet algemeen belangrijk kan geacht worden; doch men bedenke, dat dit voor de inwoners van Tiel *van belang kan wezen en dat de hoofdzaak*

van deze beschrijving Tiel *is; uit dit oogpunt dan gelieve men mijn werk te beschouwen. Ik heb in de bijlagen afschriften van zoodanige stukken gegeven, welke mij belangrijk voorkwamen, doch, om de kosten van het werk niet noodeloos te vermeerderen, niet van die, welke elders het licht zien. Ik heb daarom in de bijlagen ook niet opgenomen zoodanige brieven der Vorsten, welke alleen bevestiging van vroeger geschonkene voorregten behelzen. Eenige Latijnsche en bastaard-woorden heb ik behouden, en dat wel, of omdat zij alzoo in de oorspronkelijke stukken voorkomen, of om dat zij algemeen verstaanbaarder zijn, dan eene Nederduitsche overzetting van dezelve; terwijl men, door eene vertaling, ook dikwijls niet juist die beteekenis aan zoodanige woorden geeft, welke de gebruiker van dezelve daarmede bedoeld heeft, en zoodanige overbrenging minder eigenaardig in een geschiedkundig werk is; immers in eene plaatsbeschrijving, waarin sierlijkheid van stijl wel geene hoofd vereischte uitmaakt, gelijk men die dan ook in dit geschrift niet moet verwachten. De goed-*

willige lezer zal, hoop ik, de gebreken in stijl en spelling, gelijk ook de ingeslopene drukfouten, wel willen verschoonen. Indien deze mijne arbeid slechts van eenig belang mag geacht worden te wezen, zal ik mij voor mijne moeite meer dan beloond rekenen.

Julij 1835.

ZINSTORENDE DRUKFEILEN
EN VERBETERINGEN.

Bladz. 1 Reg. 6 v. b. *staat:* boven de hoogte der waterkeringen, *lees:* boven het nulpunt van de Amsterdamsche peilschaal en 5,8 El boven de waterkeringen.

» 2 — 16 v. b. *staat:* servat; *lees:* serviat.

» 4 — 7 v. b. *staat:* 15'; *lees:* 15' lengte.

» 4 in Noot 1 *staat:* *Connaissance du temps; lees: Connaissance des tems.*

» 19 Reg. 4 en 5 v. o. *staat:* als Graaf van *Teisterband; lees:* Graaf in *Teisterband.*

» 21 — 4 v. o. *staat:* den burg genaamd *het Tolhuis* in brand; *lees:* den burg in brand.

» 22 — 3 v. b. *staat:* dijk boven; *lees:* dijk te.

» 23 — 1 v. b. *staat:* 1386; *lees:* 1286.

» 24 — 1 v. o.
» 25 — 3, 18, 22 v. b.
» 26 — 5 v. b.
{ *staat:* Hertog van *Gelre; lees:* Graaf van *Gelre.*

» 28 in Noot 3 v. o. *staat:* de nu dijk op gelegd is en op 5. Mei 1595 dat RIJK HOL; *lees:* daar de nieuwe dijk opgelegd is en dat RIJK HOL.

» 42 —— 1 *staat:* *weer*, dat is; *lees:* *weer*, dat is *geweer*, alhier.

» 58 —— Reg. 6 v. o. *staat:* Lc; *lees:* L.

» 61 Reg. 1 v. b. *staat:* *Zutphen en Meurs; lees: Zutphen en Berg.*

» 64 — 2 v. b. *staat:* den tweede Maart; *lees:* op de tweede Maand.

» » in Noot 4 v. o. *staat:* 30. Januarij 1570; *lees:* 30. Januarij 1579.

» 72 Reg. 3 v. o. en *volgens staat;* BOETBERGEN; *lees:* BOTBERGEN.

» » — 2 v. o. en *volgens staat:* EIJNTHOLT; *lees:* EIJNTHOUTS.

» 74 — 4 v. o. *staat:* 12. April; *lees:* 17. April.

» 99 — 4 v. b. *staat:* 29. April 1674; *lees:* 29. April 1674 nieuwe stijl.

» 124 — 7 v. b. *staat:* het begin van het laatste; *lees:* het laatste.

» 129 — 8 v. o. *staat:* hierom; *lees:* hierop.

Bl. 145 in Noot 3 v. o. *staat:* bovenkant van de onderste; *lees:* bovenkant van de dorpels van de onderste.

» 158 —— 2 v. o. *staat:* van *St. Eusebius; lees:* van *St. Eusebius*, of beteekenende *St. Severinus.*

» 216 Reg. 2 en 3 v. o. *staat:* vrijheid van Tol; *lees:* met die waren de Hanze vrijheid.

» 217 — 13 v. b. *staat:* in het laatst der vorige eeuw; *lees:* in het laatst der vorige en in deze eeuw.

» 220 — 3 v. o. *staat: Antwerpen* in de Hanze steden te *Zwol; lees: Antwerpen*, *Zwol.*

» 230 in Noot 2 Reg. 4 v. o. *staat:* schonk de Hertog aan *Tiel; lees:* had EDUARD met REINALD aan *Tiel* geschonken.

» 235 —— 2 Reg. 1 en 2 v. o. *staat:* van dranken, bij den maaltijd niet buiten staat; *lees:* van dranken bij den maaltijd, niet buiten staat.

» 244 Reg. 8 en 9 v. o. *staat:* (2)) onder het wapen van *Gelderland; lees:* onder het wapen van *Gelderland* (2)).

» 248 — 10 v. b. *staat*: 1570; *lees*: 1460.

» » — 9 v. o. *staat:* Schepenen van *Tiel*, even als elders; *lees*: Schepenen van *Tiel* met den Rigter, even als elders.

» » — 7 v. o. *staat:* gehad hebben; voor zoo verre het niet het gansche ligchaam der burgers betroft of denzelven tot bezwaar verstrekte; *lees:* gehad en alleen de keuren gemaakt hebben, voor zoo verre de keuren niet het gansche ligchaam der burgers betroffen of dezelve tot bezwaar verstrekten.

» 252 in Noot 1 Reg. 2 v. b. *staat:* letter M.; *lees:* letter H.

» 254 Reg. 4 v. o. *staat*: hoerenspelen; *lees:* boevenspelen.

» 262 in Noot 2 Reg. 7 v. b. *staat:* vóór 1458; *lees:* vóór en ook na 1458.

» 273 —— 2 — 3 v. b. *staat:* invloed die; *lees*: aandeel, dat

» 317 Reg. 2 en 3 v. o. *staat*: Dr. Gerrit Jan Rink, Carel Campagne; *lees*: Dr. Gerrit Jan Rink, Cornelis Taaij, Carel Campagne.

» 3 Bijlage Reg. 1 v. b. *staat*: Tijel onse stat van; *lees*: onse stat van Tijel.

» 23 — 4 v. o. *staat*: 14. Maart; *lees*: 12. November.

LIGGING, NAAMSOORSPRONG

EN

GESCHIEDENIS.

De stad *Tiel* is gelegen in de Provincie Gelderland, aan den regter oever van de rivier de Waal, op 51° 53' 9" noorder breedte en 33' 1" ten oosten van Amsterdam (1); terwijl haar grondslag, aan de Water- of Kleibergschepoort, ruim 8 El 4 Palmen boven *de hoogte* der waterkeeringen en dijken binnen Amsterdam verheven is (2). Zij heeft waarschijnlijk haren naam, die oudtijds *Thijl*, *Tijle*, *Thele*, ook wel *Theole* en *Thiela* geschreven werd (3), ontleend van eene rij (4) of regel van zekere huizen, die

(1) *Verzamelingen van Topographische waarnemingen in Holland.*

(2) Aldaar bl. 147 en 172. Waarbij in aanmerking moet genomen worden, dat de grondslag, bij de poort, is ruim 6 Ellen, volgens de peilschaal in de haven.

(3) *Charterboek van Gelderland*, *uitgegeven door Professor* Bondam bl. 42, 44 en 317 en Slichtenhorst, *tooneel des lands van Gelderland.* bl. 41.

(4) In de omstreken van *Tiel* zegt men nog, ter aanduiding van eene rij boomen, een *tijl* boomen

aldaar, als eene bekwame landingsplaats, door visschers of anderen, op eene hoogte langs den stroom, toen die plaats nog eene haven was, gebouwd zijn. (1) Deze naamsafleiding schijnt aannemelijker dan die van *Tilo*, beteekenende bij de oude Germanen, eene hoogte in of op de rivier (2), of, (daar *Tiel* ook een *Castrum* genoemd wordt), eenen hoogen burg aan de rivier, of die van *Tol*, omdat er een Blok- of Tolhuis, aan de rivier gestaan heeft, alwaar tol geheven werd. Dat *Tiel* bij de *Katten*, die de eerste bewoners zouden geweest zijn, beteekende *doeleinde*, en de stad van daar haren naam zou hebben ontleend, schijnt mede niet waarschijnlijk (3). Dat voorts *Tiel* het oude *Thule* zoude geweest zijn, tot welke meening het vers van Virgilius: *Tibi servat ultima Thule*, te voren geplaatst voor het Stadhuis, onder eene oude afbeelding van Keizer Hendrik, heeft aanleiding gegeven, steunt op geene gronden (4). Echter is *Tiel* eene zeer oude stad, hetgeen ook daaruit kan worden opgemaakt, dat de tijd harer stichting ten eenemale onbekend is,

(1) Slichtenhorst *tooneel* bl. 41. *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* 3. D. bl. 224.

(2) Van Loon *aloude Hollandsche Historie* 1. D. bl. 175.

(3) Dit was het gevoelen van den Rector Henninius, in zijne in 1686 gehoudene *Oratio originis Tilanae*, in handschrift aanwezig.

(4) Slichtenhorst *tooneel* bl. 42.

daar er geene aanteekeningen gevonden worden, wanneer zij tot eene stad is verheven (1). *Tiel* zoude, lang voor *Christus* geboorte, door *Bato* en de *Katten* zijn gesticht, ter gelijker tijd, dat zij tot beveiliging der rivieren, *Batenburg* bij de Maas en *Batavodurum* bij den Rijn hadden gebouwd (2). Anderen hebben het voor waarschijnlijk gehouden, dat *Tiel* het *Batavodurum*, waarvan PTOLOMAEUS gewaagt, zoude geweest zijn (3). Dan, hoezeer de Heer VAN SPAEN vermeent, dat men verkeerdelijk, voor *Batavodurum*, *Duurstede* gehouden heeft, (4) stelt hij echter niet, dat er *Tiel*, maar vermeent hij, dat er *Nijmegen* door verstaan moet worden; doch zijne gronden voor het gevoelen, dat het

(1) VAN SPAEN *inleiding tot de Historie van Gelderland* 3. D. bl. 358.

(2) Dit vindt men in 't latijn in eene aanteekening bij een vers, gemaakt door J. VAN VELPEN en getiteld *Encomion ter eere der oude en vermaarde stad Tiel, eertijds Hoofdstad van het beroemd Graafschap Teisterband.* Te Nijmegen 1649: alwaar is aangehaald SICKERUS, *Catalogus Urbium Germaniae inferioris*, doch welken SICKERUS ik niet uitvinding heb kunnen maken. Woordelijk vindt men in de *oratio* van HENNINIUS het gemelde in het vers aangeteekende.

(3) HERMANUS COMES NUENARIUS *Commentariolus de Gallia Belgica* Antwerp. 1584, zegt: *idem quoque de Batovoduro constat (eanunc intercidit), nisi forte Tile oppidum ducis Gelriae antiquis fuisse Batavodurum vocatum credamus.*

(4) VAN SPAEN *inleiding* 3. D. bl. 49 en volg.

Nijmegen zoude wezen, zijn niet allen even aannemelijk. Want, het kan geen bewijs opleveren, dat PTOLOMAEUS stelt, dat *Batavodurum* op de breedte van 52° 10' en *Castra Vetera* (*Zanten*) op die van 51° 50', zouden liggen, en dit overeen zoude komen met de ligging van *Nijmegen* en *Zanten*, terwijl beide plaatsen 15' van elkander zouden gelegen zijn. Zoo die breedte en lengte toch door PTOLOMAEUS juist zijn opgegeven, kan hij noch *Zanten*, noch *Nijmegen* hebben bedoeld, daar de eerste stad ligt op 51° 40', en de tweede op 51° 51' en beiden een verschil van 35' in lengte hebben (1). En is de opgaaf van PTOLOMAEUS verkeerd, dan is er geen gevolg uit te trekken (2). Hoe het hiermede zij, met volkomene zekerheid is omtrent dat *Batavodurum* niets te bepalen: wanneer men bij TACITUS niet moet lezen (3) *oppidum*, maar *oppida Batavorum*, dan kan ook *Tiel* onder die *oppida* behoord hebben en door de Romeinen zijn verbrand. Dit echter schijnt vrij zeker, dat *Tiel* in het jaar 453 bestond. Immers SIGEBERT DE GEMBLOURS, bij gelegenheid, dat hij ver-

(1) *Connaissance du temps.*

(2) Hoezeer, ten tijde van PTOLOMAEUS, de berekening der lengte, door middel der maansverduistering, bekend was, (LULOFS *beschouwing des Aardkloots* bl. 610) zoo is er echter op de groote juistheid van die waarnemingen niet veel staat te maken.

(3) VAN SPAEN *inleiding* 3. D. bl. 48.

haalt de reis der 11000 maagden (1) uit *Engeland*, haar verblijf te *Tiel* en vertrek naar *Keulen*, meldt uitdrukkelijk, dat *Tiel* toen eene haven van *Galliën* was (2); uit welk verhaal, de legende daargelaten, blijkt, dat de schrijver van het bestaan van *Tiel* op dien tijd, overtuigd was. Daar en boven wordt

(1) Men heeft het wel daarvoor gehouden, dat in vroegere handschriften dezer legende zoude gestaan hebben *Ursula cum sociis* XI. M., beteekenende M. *Martyres*; doch dat men bij het afschrijven vermeend heeft, dat M, duizend beteekende.

(2) SIGEBERT DE GEMBLOURS, ex edit: MIRAEI, alwaar gevonden wordt, op het jaar 453: *omnibus bellis famosius fuit bellum, quod canditatus Sanctarum undecim Virginum exercitus bellavit, duce Sancta Virgine Ursula, quae filia unica Nothi, nobilissimi et ditissimi Britanorum Principis, cum nondum nubilis a filio cujusdam ferissimi tyranni ad nuptias expeteretur et patrem suum super hoc anxiari videret, qui Deum metuebat, si filiam Deo jam devotam nubere cogeret, et tyrannum timebat, si filiam ei denegaret, divinitus inspirata nutanti patri suasit, ut tyranno assentiretur ea tamen illi proposita conditione, ut ipse et tyrannus decem Virgines genere, forma et aetate electas sibi traderent et tam sibi quam singulis illarum mille Virgines subscriberent et comparatis ad numerum ipsarum undecim trieribus inducias triennii sibi darent ad exercitium Virginitatis suae, novo usa consilio ut aut difficultate propositae conditionis animum ejus a se averteret aut hac opportunitate omnes coaevas suas secum Deo dicaret. Et ex hoc condicto Virginibus trieribus et sumptibus comparatis, per triennium belli praeludia cunctis mirantibus, tandem subuno die agenti vento, AD PORTUM GALLIAE, QUI TIELA DICITUR et inde Coloniam appulsae sunt, ibique ex Angeli monitu Romam tendentes ad Urbem Basiliam navibus a Basilia Romam usque pedibus profectae eodem eundi tenore Coloniam sunt reversae, ab Hunis undique obsessam, a quibus cunctae martyrisatae novo et*

het aanwezen van *Tiel*, in de 5de eeuw; daardoor bewezen, dat in die eeuw de *Ripheërs*, of *Ripariolen*, anders *Ripuariërs*, eene soort van *Franken*, die tusschen de Schelde, den beneden Rijn en de beneden Maas woonden, mede *Tiel* bewoond hebben (1). In 618 *Tiel* eene haven van *Galliën*

mirabili modo triumpharunt et Coloniam sanguine et sepultura sua clariorem reddiderunt.

In de uitgaaf van PISTORIUS wordt hiervan niets gevonden, en alleen eerst op het jaar 1009 van *Tiel* gewag gemaakt. Op de aanmerking deswegens van den Schrijver van *den Tegenwoordigen staat der Nederlanden*, 3. D. bl. 425 in de aanteekening, vermoedt de Heer VAN LEEUWEN, aan wien de uitgaaf van MIRAEUS onbekend schijnt geweest te zijn, in notis op het *Chronicon Tilense*, p. 7, dat PONTANUS welligt eene andere uitgaaf, dan die van PISTORIUS, zal gevolgd hebben; welk vermoeden nu blijkt allezins gegrond te wezen. Er zijn van deze SIGEBERT (die zijne *Chronyk* begonnen heeft met 381 en vervolgd tot 1092, in welk jaar deze monnik overleden is) vele en van elkander zeer verschillende handschriften, zoo wel in namen, als zaken onderscheiden, zie J. J. DODT VAN FLENSBURG, *Berigt omtrent Handschriften van werken over de Geschiedenis van Nederland. Utrecht*, 1834, en G. J. VOSSIUS: *de Historicis latinis*, p. 395 alwaar men vindt: *aliqua etiam recentiori manu adjecta sunt ad oram: ut auctor est*; *qui eum cum aliis codicibus contulit*, ALBERTUS MIRAEUS, *disquisitione S. S. Virginibus Coloniensibus.*

(1) WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, 1. D. bl. 289 en VAN LOON, *Aloude Hollandsche Historie* in de voorrede, zich beroepende op den Schrijver van: *Hist. de bello Saxonico*, alwaar dit vers gevonden wordt:

Ripheas habitant Urbes, Thilen, Nimagunque
Extremos Regni fines, ubi bella moventur
Semper, et hostili crudescit sanguine terra.

zijnde, was DAGOBERT, Koning van *Frankrijk*, aldaar geland en had bij *Tiel*, ter eere Gods, gesticht een bedehuis (*oratorium*) en den naam Gods aangeroepen en verbreid (1); waaruit blijkt, dat *Tiel* toen niet alleen bestond, maar mede eene der eerste plaatsen geweest is, die het Christelijk geloof hebben aangenomen.

Tiel wordt gehouden voor de hoofdstad van het Graafschap *Teisterband* (2). Dit Graafschap bevatte,

(1) *Chronicon Tilense*, p. 6. Dit Chronicon wordt *Tilense* of *Tielense* genoemd, niet, omdat het alleen eene Kronijk van *Tiel* bevat; want hetzelve begint met de schepping der wereld en behandelt zoo wel de gewijde, als de ongewijde geschiedenis; maar, omdat hetzelve te *Tiel*, waarschijnlijk in een klooster, gevonden, aldaar op het Raadhuis vroeger bewaard werd en hetzelve meer, dan eenig ander geschrift van dien tijd, over *Tiel* handelt. Het voornaamste gedeelte daarvan *is door* den *Heer* VAN LEEUWEN, met belangrijke aanteekeningen, in 1789 uitgegeven. Van het vroeger ten Raadhuize van *Tiel* aanwezige oorspronkelijke handschrift is in het stads-Archief, voor zoo verre het op *Tiel* betrekking heeft, eene overzetting voorhanden, welke door C. A. UDENTS, van 1627 tot 1648 Secretaris te *Tiel*, en naderhand Predikant aldaar, is gemaakt en geschreven in een boek, (*Politieboek* genaamd), getiteld: *eenige oude ende gedenkweerdige Geschiedenissen de stad Tiel betreffende uit zeker oud latijnsch boek in dezer stad Raadkamer berustende.* Deze overzetting heb ik ter dezer plaats in den tekst gevolgd, ter zijde staat: *bij Gallia werd alhier verstaan Gallia Belgica, welke zijn de Nederlandschen, want neffens dien is Gallia Aquitania, dat is Gasconje.*

(2) Het eerst vindt men van *Teisterband* in 697 gewag gemaakt en toen was er nog geen neder Waal, maar de *Bommelreweerd* met den *Tielreweerd* vereenigd. VAN SPAEN, *Historie van Gelderland*, 1. D. bl. 27.

willige lezer zal, hoop ik, de gebreken in stijl en spelling, gelijk ook de ingeslopene drukfouten, wel willen verschoonen. Indien deze mijne arbeid slechts van eenig belang mag geacht worden te wezen, zal ik mij voor mijne moeite meer dan beloond rekenen.

Julij 1835.

ZINSTORENDE DRUKFEILEN
EN VERBETERINGEN.

Bladz. 1 Reg. 6 v. b. *staat:* boven de hoogte der waterkeringen, *lees:* boven het nulpunt van de Amsterdamsche peilschaal en 5,8 El boven de waterkeringen.

» 2 — 16 v. b. *staat:* servat; *lees:* serviat.

» 4 — 7 v. b. *staat:* 15'; *lees:* 15' lengte.

» 4 in Noot 1 *staat: Connaissance du temps; lees: Connaissance des tems.*

» 19 Reg. 4 en 5 v. o. *staat:* als Graaf van *Teisterband; lees:* Graaf in *Teisterband.*

» 21 — 4 v. o. *staat:* den burg genaamd *het Tolhuis* in brand; *lees:* den burg in brand.

» 22 — 3 v. b. *staat:* dijk boven; *lees:* dijk te.

» 23 — 1 v. b. *staat:* 1386; *lees:* 1286.

» 24 — 1 v. o.
» 25 — 3, 18, 22 v. b.
» 26 — 5 v. b.
} *staat:* Hertog van *Gelre; lees:* Graaf van *Gelre.*

» 28 in Noot 3 v. o. *staat:* de nu dijk op gelegd is en op 5. Mei 1595 dat RIJK HOL; *lees:* daar de nieuwe dijk opgelegd is en dat RIJK HOL.

» 42 —— 1 *staat: weer*, dat is; *lees: weer*, dat is *geweer*, alhier.

» 58 —— Reg. 6 v. o. *staat:* Lc; *lees:* L.

» 61 Reg. 1 v. b. *staat: Zutphen en Meurs; lees: Zutphen en Berg.*

» 64 — 2 v. b. *staat:* den tweede Maart; *lees:* op de tweede Maand.

» » in Noot 4 v. o. *staat:* 30. Januarij 1570; *lees:* 30. Januarij 1579.

» 72 Reg. 3 v. o. en *volgens staat;* BOETBERGEN; *lees:* BOTBERGEN.

» » — 2 v. o. en *volgens staat:* EIJNTHOLT; *lees:* EIJNTHOUTS.

» 74 — 4 v. o. *staat:* 12. April; *lees:* 17. April.

» 99 — 4 v. b. *staat:* 29. April 1674; *lees:* 29. April 1674 nieuwe stijl.

» 124 — 7 v. b. *staat:* het begin van het laatste; *lees:* het laatste.

» 129 — 8 v. o. *staat:* hierom; *lees:* hierop.

strekken, dat WALTGER, die algemeen als Graaf van *Teisterband* voorkomt, in 907 zijn verblijf genomen hebbende te *Avezaath* (1), de *St. Walburgskerk* te *Tiel* gesticht en aldaar gewoond heeft, zijnde hij, en vervolgens zijn zoon DIDERIK, in die stad door de Noormannen omgebragt, gelijk zulks vroeger in 880 met Graaf GERBRAND en zijne vrouw had plaats gehad (2). Doch WALTGER, hoezeer aanzienlijke goederen in *Teisterband* bezittende (3), was geen Heer van *Tiel*, want de Keizers waren nog later (gelijk nader zal blijken) in het bezit van *Tiel*; maar hij zal waarschijnlijk een vorstelijke Graaf in *Teisterband* en wel van dat gedeelte, waarin de hoofdstad lag, geweest zijn, en als zoodanig aldaar gewoond hebben. *Teisterband* was geen Graafschap in dien zin, welken men thans aan dat woord hecht, maar eene gouwe (pagus), daar de Keizers of Koningen eenen of meer Graven te gelijk als ambtenaren aanstelden, die toen nog niet erfelijk waren (4).

In 993 heeft Graaf ANSFERT, die Bisschop van *Utrecht* geworden was, de goederen, welke hij in

(1) Het is onzeker of zijn kasteel te *Avezaath* gestaan heeft, op de plaats nu *Vliegenburg* genaamd, of op het *Haagje*, of daar nu de hofstad *Teisterband* gevonden wordt. VOET VAN OUDHEUSDEN, *Beschrijving van Culemborg*, 1. D. bl. 5

(2) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 53 en *Geschiedenis*, bl. 60 in aanteekening.

(3) VAN SPAEN, t. a. p., 3. D. bl. 159.

(4) VAN SPAEN, *Inleiding*, 3. D. bl. 93 en 128. *Hist.*, 1. D. bl. 30 en 135.

Teisterband bezat, gedeeltelijk aan de kerk van *Utrecht* geschonken en gedeeltelijk onder zijne maagschap en vrienden verdeeld (1).

Hij heeft vermoedelijk UNROCH als Graaf tot opvolger gehad, deze was althans Graaf over een gedeelte van *Teisterband* en wel over dat gedeelte, waarin *Tiel* lag; want in het jaar 1000 wordt *Tiel* gezegd gelegen te zijn in *Teisterband*, in het Graafschap van UNROCH (2). Dan, dat hij Heer van *Tiel* zoude geweest zijn, is om boven gemelde reden niet aannemelijk. Volgens PONTANUS (3) en SLICHTENHORST, (4) zoude KAREL MARTEL, zoon van PEPIJN, de kerk van *Utrecht* met *Tiel* en *Elst* begiftigd hebben. Doch de Heer VAN SPAEN stelt, dat KAREL MARTEL de goederen te *Elst*, als erfgenaam van zijnen vader, aan wien dezelve in eigendom, door den Koning CHILDEBERTUS geschonken waren, bekomen hebbende, dezelve in het jaar 782 aan den Bisschop van *Utrecht*, WILLEBRORD, geschonken heeft; doch, dat *Tiel*, hetwelk eeuwen daarna nog een Keizerlijk Hof (*Villa Regia*) was, aan den *fiscus* is verbleven (5). Ook wordt bij PONTANUS wel de giftbrief van *Elst*, maar geen van *Tiel*, gevonden.

(1) *Chron. Til.*, p. 75, et in notis.

(2) VAN SPAEN, *Inleiding*, 3. D. bl. 174.

(3) PONTANUS, *Historia Gelrica*, p. 45.

(4) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 42 en *Geschiedenis* bl. 31

(5) VAN SPAEN, *Inleiding*, 3. D. bl. 79, 85 en 86.

In de 9de eeuw heeft *Tiel* waarschijnlijk ook, bij de invallen der Noormannen (1), overlast geleden, dan geheel verwoest schijnt de stad niet geworden te zijn, en zich spoediger hersteld te hebben, dan *Duurstede*. Dit blijkt daaruit, dat, na het zoo menigmaal verwoesten van *Duurstede*, de koophandel te *Tiel* bij uitnemendheid bloeide (2). Daar invallen en verwoestingen der Noormannen in die eeuw menigvuldig zijn geweest, zoo is moeijelijk te bepalen, bij welke van dezelve *Tiel* meerder of minder is verwoest geworden. Het blijft onzeker, of sulks is geweest in het jaar 880, bij gelegenheid, dat zij wederom zijn terug gevaren de Waal op, om te *Nijmegen* te overwinteren, van waar zij, na een verdrag met Koning LODEWIJK gemaakt en aldaar het Koninklijk paleis in brand gestoken te hebben, zijn vertrokken, of wel vroeger in het jaar 847, toen zij *Duurstede* verwoestten en de *Betuwe* in bezit namen (3).

In het jaar 950 heeft OTTO I, Roomsch Koning, ten behoeve van den Bisschop van *Utrecht*, in vrijen

(1) De geschiedenis dezer invallen vindt men in *de Noormannen in Nederland* door J. H. BOLHUIS, 1834.

(2) VAN LOON, *Aloude Historie*, 2. D. bl. 237. *Chron. Til.*, p. 49, in notis.

(3) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 43. In de bepalingen van de jaren 881 en 847, waaromtrent de schrijvers zeer verschillen, is WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, 2. D. bl. 63 en 84, gevolgd.

eigendom opgedragen, eene nieuwe steenen kerk binnen *Tiel*, benevens verdere kerken, huisgezinnen, dienstluiden, bosschen, wateren, visscherijen en ander toebehooren, door wijlen Graaf WALGER, en zijnen zoon RADBOD, alsmede HATTO en hunne voorzaten, aan dezelve kerk en klooster gegeven, daarenboven, een willigen bosch, omtrent gemelde stad gelegen (1). In het jaar 972 heeft Keizer OTTO II, onder eenige hoven van veel aanzien, ook *Tiel* aan zijne bruid THEOPHANIA opgedragen (2). Vervolgens, door den dood der Keizerin THEOPHANIA, *Tiel* wederom aan de Kroon gekomen zijnde, heeft Keizer OTTO III, den 12 October 997, plaats en Hof te *Tiel* (*locum et curtem Tile nuncupatum*) aan de Lieve Vrouwe Kerk te *Aken* geschonken, welke

(1) SLICHTENHORST *tooneel* bl. 42. PONTANUS p. 67 *Chron. Til.* p. 55 et in notis; Bij HEDA wordt in het diploma gelezen: *nova lapidea Civitas* (*nieuwe steenen Stad*) en dit wordt ook in den *tegenwoordigen Staat der Nederl.* 3. D. bl. 426 in de aanteekening aangenomen. Dan de Heer VAN LEEUWEN in zijne aanteekening, gelijk ook de Heer VAN SPAEN *inleiding* 3. D. bl. 351 vermeenen, dat de verandering van *Ecclesia* (*Kerk*) in *Civitas*, in lateren tijd door de geestelijkheid is geschied, en dus *Ecclesia* moet gelezen worden. Ook *Professor* BONDAM in het *Charterboek* p. 57 in zijne aanteekening op den giftbrief van 20 April 950, is van gevoelen, dat er *Ecclesia* heeft gestaan, en zegt onder anderen *eene nieuwe* STEENEN KERK *is te verstaan. Een nieuwe steenen Stad integendeel moet met regt iedereen vreemd voorkomen.*

(2) *Chron. Til* p. 70 in notis in fine. VAN SPAEN *inleiding* 3. D. bl. 353 en het stuk zelve *in het Charterboek van* BONDAM p. 66.

gift den 6 Februarij 1000 vernieuwd werd, doch welk Hof nimmer door die kerk bezeten is (1).

In 1005 begaf zich Keizer HENDRIK II naar *Tiel*, hetwelk door zijne menigte schepen, bekwame gelegenheid tot het uitrusten van eene vloot verschafte, waarmede hij voornemens was, tot ondersteuning van zijne vrouws zuster, de invallen der *West-Friesen* te beteugelen. Te *Tiel* aangeland en aldaar, gedurende de vasten, verbleven zijnde, begaf hij zich van daar, met eene bekwame scheepsmagt, naar de anders ontoegankelijke *Friesen* (2).

De Noormannen, komende van de eilanden in de Oostzee, voeren in 1009 de Maas en de Waal op tot de haven van *Tiel*, alwaar de Voogd van Gelderland GODFRIED, den gemaal zijner dochter, WIGMAN VI, aan zijn hof onthaalde. Zij landden aldaar, terwijl er geen tegenstand geboden werd, zijnde de bewoners van den Waalkant en de ingezetenen van *Tiel*, met achterlating van bijna al het hunne, behalve het geld, gevlugt. Zij bemagtigden de half verlatene stad, en maakten zich van eenen grooten voorraad van levensmiddelen en andere goederen meester; waarop zij de stad in brand staken en het klooster van ST. WALBURG innamen, de heilige kleederen, door Graaf WALGER, den Stichter van hetzelve, en zijne huisvrouw ALBERADA geschonken, roofden, het altaar beroofden

(1) VAN SPAEN *inleiding* 3. D. bl. 353 en 354 en het diploma achter het 2. D. N°. VI en VII.

(2) VAN LOON *Aloude Historie* 2. D. bl. 237.

en vele kerkelijke sieraden medenamen, doch de kerk zelve verschoonden.

De gemelde GODFRIED, hoezeer hoog van jaren, was te paard gestegen en belette, hoezeer met groote moeite, de verdere vlugt der landbewoners; en van alle kanten troepen ontboden hebbende, gaf hij daarover het bevel aan BALDIK, Grave van *Kleef* en aan den Graaf UNROCH. Den volgenden dag waren deze troepen reeds in grooten getale bij een, en de Noormannen, hen niet durvende afwachten, verlieten de stad half vlugtende. Den bekomenen buit scheep gebragt hebbende, voeren zij den stroom af, terwijl de gewapende landlieden hen langs de beide oevers der rivier volgden. Gedurende dien aftogt vielen verscheidene ligte schermutselingen voor, dewijl de Noormannen, zooveel zij maar konden, de langs den stroom gelegene gehuchten in brand staken. Des morgens om negen uren, sprongen zij allen uit hunne schepen en schaarden zich in slagorde. Dan de landlieden bleven, op bevel hunner gemelde bevelhebbers, in hunne standplaatsen, zoo, omdat de meesten hunner in der haast geprest waren, als omdat zij, door de duurte van eetwaren, in het vorige jaar, en daarop gevolgde sterfte uitgeput van krachten waren. De Noormannen zijn daarop weder scheep gegaan en met hunnen bekomenen buit vertrokken (1).

(1) *Chron..Til* p. 78 in notis. VAN SPAEN *inleiding* 3. D. bl. 174. WAGENAAR *Vaderl. Hist.* 2. D. bl. 134 en VAN LOON *Aloude Hist.* 2. D. bl. 242.

Met *Tiel* zoude, volgens SLICHTENHORST (1) de Hertog van *Braband*, door den Bisschop van *Utrecht*, ADELBOLD, beleend zijn geworden, en hij vervolgens, in het jaar 1021 of 1022, in het bijwezen van Keizer HENDRIK II, hulde en manschap gedaan hebben. Dit schijnt deze geschiedschrijver gehaald te hebben uit het *memoriale* ADELBOLDI *Episcopi*, of *oude lijste der Leenmannen van het Sticht*, van 2. Januarij 1021 (2); welk stuk ook wel zal bedoeld hebben de schrijver van het *Chronicon Tilense*, (3) als hij vermeldt, dat hij het volgende geschreven heeft, uit het afschrift van eenen brief van Bisschop ADELBOLD; dat de eerste Leenman en Vasal van de *Utrechtsche Kerk* is de Hertog van *Braband*, ter leen van dezelve houdende *Tiel* enz., gebruikende verder dezelfde woorden, die in het gemeld *memoriale* voorkomen als de *steenen stad Tiel met bosschen* enz. Doch dit stuk is, volgens het gevoelen der meesten valsch en verdicht, en men is van meening dat, zoo al eene lijst der Leenmannen van den tijd van den

(1) SLICHTENHORST *tooneel* bl. 43.

(2) In het Charterboek van BONDAM bl. 93 voorkomende, en in het einde van welk stuk staat: *Praenominati omnes feudales Eccleciae in Generali Synodo Episcopi Trajectensis tenentur et debent personaliter interesse, qui feudam a me receperunt, in homagium ac fidelitatem praestiterunt coram Domino Henrico II Rom. Imp. Invictiss. Augusto praesenstibus etc.*

(3) *Chron. Til.* p. 94 *seqq.*

Bisschop Adelbold bestaan heeft, dezelve naderhand is veranderd (1).

De Heer van Spaen stelt, (2) dat, in het jaar 1059, Keizer Hendrik IV nog in het bezit van *Tiel* was, dewijl die Keizer toen bevestigde, de gift, aan de Abtdij *Duits* door zijnen vader gedaan, van twee ponden uit den hof te *Tiel* (3). *Tiel* zou ook nog in 1174 onder het Keizerlijk gebied behoord hebben, alzoo Keizer Frederik I toen, aan Schepenen van *Tiel*, heeft opgedragen het onderzoek over de vrijheid der burgers van *Utrecht*, op den tol van *Tiel*, die door hem naar *Keizersweerd* verlegd was (4). Uit den tijd, waarop die verplaatsing is geschied, vermeent de Heer van Spaen, dat ook de tijd, wanneer *Tiel* aan den Hertog van *Braband* gekomen is, kan opgemaakt worden, en dat hij die stad van Keizer Frederik I, of van zijnen zoon Hendrik VI, verkregen heeft, hetzij bij koop, hetzij in pandschap of ter leen. Want in het verdrag, tusschen den Hertog van *Braband* en den Graaf van *Gelre*, omtrent 1196 gesloten, wordt bepaald, dat de burgers van *Tiel* ten zelfde regten te *Zui-*

(1) Bondam, *Charterboek* p. 93 in notis. *Chron. Til.*, in notis p. 95. Pontanus, *Hist. Gelr.* p. 78.

(2) Van Spaen, *inleiding* 3. D. bl. 356 en 357.

(3) Dit stuk komt voor achter het 2. D. van Spaen, *inleiding* onder No. XII.

(4) *Charterboek van* Bondam, p. 220.

lichem en *Driel* staan zullen, als zij tijdens Keizer FREDERIK en HENDRIK, Graven van *Gelre* gehad hebben; (1) waaruit blijkbaar is, dat *Tiel* toen nog aan Keizer FREDERIK heeft behoord. Doch hoe is daarmede overeen te brengen, dat de Hertog van *Braband*, *Tiel* ter leen van de Bisschoppen van *Utrecht*, zoude bezeten hebben? En dat zulks plaats gehad heeft, schijnt toch algemeen aangenomen te zijn. Ook de Heer VAN SPAEN zegt, (2) dat de Hertogen van *Braband*, *Tiel*, *Bommel* en den *Bommelreweerd* van de Bisschoppen van *Utrecht* ter leen hielden. Hij voegt er bij, dat, hoezeer de gemelde brief van Bisschop ADELBOLDUS van 1021, later is verdicht, zulks echter niet verhindert, dat in dezelve ware daadzaken gevonden worden; dewijl daarin zaken staan, die werkelijk in latere dagen zoo waren, maar niet in het jaar 1021.

Volgens den Heer VAN LEEUWEN, (3) is het onzeker, hoe *Tiel* aan de kerk van *Utrecht* gekomen is; en hij meent, dat men verkeerdelijk, (zoo als onder anderen PONTANUS,) (4) het daarvoor heeft gehouden, dat Koning ZUENTIBOLD, in het jaar 996, (5)

(1) Dit verdrag wordt gevonden in het *Charterboek* van BONDAM, p. 265.

(2) VAN SPAEN, *inleiding* 3. D. bl. 186, 187 en 188.

(3) *Chron. Til.*, p. 95 in notis.

(4) PONTANUS, *Hist. Gelr.* p. 63 en 64.

(5) *Chron. Til.*, p. 63 in notis.

Tiel en *Deventer* aan de kerk van *Utrecht* heeft gegeven. Alleen is er naar zijne meening vrijdom van tol verleend, dewijl in alle diploma's, die aanwezig zijn, alleen voorkomen giften van kloosters, kerken, daartoe behoorende goederen, vrijdom en diergelijke, doch niet van de stad *Tiel* zelve. Doch desniettemin twijfelde de Heer VAN LEEUWEN er niet aan, dat de kerk van *Utrecht*, *Tiel* aan den Hertog van *Braband* ter leen heeft gegeven, en hij vermeent, dat de Bisschoppen de hun geschonkene gedeelten, ten onregte, tot de *geheele* stad hebben uitgestrekt.

Dat de Bisschoppen van *Utrecht*, *Tiel* bezeten hebben, hetzij met regt, of alleen met de daad, (*facto*) daartoe schijnt mede een bewijs op te leveren, dat er in de costumes van *Tiel* bepalingen gevonden worden, welke geheel van die van *Gelderland* afweken en met de Utrechtsche gewoonten overeenkwamen: zooals, dat de man, buiten de toestemming van zijne vrouw, ingeval uit beider huwelijk kinderen aanwezig zijn, erfgronden mogt verkoopen en verbinden (1).

Misschien zoude men kunnen aannemen, of, dat onder de giften, door ANSFRIED in 997, als Graaf van *Teisterband*, toen hij Bisschop van *Utrecht* werd, van een gedeelte van dat Graafschap aan de kerk van *Utrecht* gedaan, ook *Tiel* begrepen is geweest, hetgeen sommigen gesteld hebben, doch uit

(1) *Stad Recht van Tiel*, I. D. 5. titel, art. 15 en RODENBURG, *tract. de Jure conjugum*, Cap. 5, titel 2, No. 9.

het diploma zelf niet blijkt; (1) of dat, met *het onderdeel, of het Graafschap in Teisterband*, (2) door Koning Koenraad de II, aan de kerk van *Utrecht* den 14. Junij 1026, geschonken, ook *Tiel* aan die kerk gekomen is; of dat, zonder dat de kerk van *Utrecht* immer het wereldlijk gebied over de stad *Tiel* gehad heeft, de Hertog van *Braband*, als een bloedverwant van Unroch, (3) na deszelfs dood, bij erfenis deze stad onmiddelijk verkregen heeft. Doch hiermede schijnt te strijden, dat *Tiel*, in het jaar 1059, nog een *Keizerlijk Hof* is geweest en later onder deszelfs gebied behoord heeft, en dat dan niet blijkt, zoo de Bisschoppen van *Utrecht* die stad bezeten hebben, hoe en wanneer de Bisschop dezelve aan den Hertog van *Braband* ter leen heeft gegeven. Mogelijk is het met deze zaak zoo gelegen, dat hetgeen de kerk van *Utrecht*, gelijk gemeld is, in 950 van Keizer Otto ten geschenke heeft verkregen, door den Bisschop van *Utrecht* aan den Hertog van *Braband* ter leen is gegeven, en de Hertog van *Braband*, de *Villa*, of eigenlijke stad *Tiel*, naderhand van den Keizer verkregen heeft. Echter ook met deze verklaring blijft er veel duisters en onzekers over, gelijk ook de Heer van Spaen

(1) *Chron. Til.*, p. 76 in notis.

(2) Van Spaen, *inleiding* 3. D. bl. 185 en *Charterboek* van Bondam, p. 100, alwaar die brief voorkomt.

(3) Van Spaen, *inleiding* 3. D. bl. 189.

zegt, dat in de tegenstrijdige giften van *Tiel* veel duisters ligt (1). Even gelijk zulks het geval met de *Veluwe* is (2).

In het jaar 1136 is de kerk van *St. Walburg* en een groot gedeelte der stad afgebrand. (3).

In het laatst der twaalfde eeuw geraakte Otto, Graaf van *Gelre* en Theodorus, Graaf van *Holland*, met den Bisschop van *Utrecht* in oorlog. Bij laatstgemelden voegde zich Hendrik, Hertog van *Braband*. Deze te vergeefs getracht hebbende, den Graaf van *Gelre*, zijnen leenman, van de partij van den Graaf van *Holland* aftetrekken, nam denzelven looslijk gevangen, terwijl deze zich naar den Keizer begaf. De Graaf van *Holland* plunderde in 1202, uit weerwraak daarover, de stad *Tiel*, (toen onder het gebied van gemelden Hertog zijnde), en hij stak den Burg, genaamd het *Tolhuis*, in brand (4).

Toen tusschen Otto, Graaf van *Gelre*, en den Hertog van *Braband*, verschil over *Tiel* ontstond, daar eerstgemelde vermeende, dat *Tiel* tot *Gelder-*

(1) Van Spaen, *inleiding* 3. D. bl. 189.

(2) *Charterboek van* Bondam, p. 255 in notis. *Chron. Til.*, p. 95 in notis in fine.

(3) *Chron. Til.*, p. 131.

(4) *Chron. Til.*, p. 173, 174 et 175 et in notis, waaruit blijkt, dat de schrijvers noch omtrent den tijd, noch in opzigt van de wijze, waarop de Graaf van *Gelre* gevangen is genomen, noch omtrent den tijd van de plundering van *Tiel*, overeenstemmen. Slichtenhorst, *tooneel* bl. 43.

land behoorde en de andere, dat die stad, door langdurig bezit zijn eigendom was, heeft, in het jaar 1270, de Hertog van *Braband* den dijk boven *Tiel* doen doorsteken, óm daardoor de stad voor eenen inval der Gelderschen te beveiligen, en te gelijk de naburige Geldersche plaatsen, onder water te zetten en te verwoesten. Hij koos daartoe een tijdstip, dat de rivier de Waal hoog was; doch de Gelderschen, welke daardoor groote schade zouden geleden hebben, hebben dat gedeelte der stad, waar de dijk lag, met alle magt aangetast. Zij bemagtigden hetzelve, herstelden binnen drie dagen den dijk en zijn alzoo van schade bevrijd gebleven (1).

In het jaar 1274, heeft de Hertog van *Braband*, terwijl de oorlog bleef aanhouden, dien dijk wederom doen doorsteken (2). Doch toen schijnt dezelve niet zoo schielijk hersteld te zijn; waarschijnlijk is hij tot in 1276 nog ongemaakt blijven liggen (3).

In het jaar 1284, heeft de Graaf van *Gelre*, om, in den steeds voortdurenden oorlog met den Hertog van *Braband*, de *Betuwe* te beveiligen, *Tiel* (dat toen eene van de voornaamste sterkten van het eiland der *Betuwe* was), (4) ingenomen en bezet.

(1) *Chron. Til.*, p. 236 et in notis.

(2) *Chron. Til.*, p. 246.

(3) *Chron. Til.*, p. 251 in notis.

(4) SLICHTENHORST, *Geschiedenis* bl. 103.

Doch in 1286 Graaf FLORIS van *Holland*, tot bijstand van zijnen neef, den Hertog van *Braband*, den *Tielreweerd* en de Hertog den *Bommelreweerd* ingerukt zijnde, (1) schijnen de Gelderschen de stad verlaten te hebben (2). Men is toen binnen *Tiel* overeengekomen, dat de oorlog door Graaf FLORIS en den Hertog JAN van *Braband*, op gemeene kosten en baten, zoude worden voortgezet (3).

Dan, in hetzelfde jaar, hebben de Gelderschen, teruggekomen zijnde, de stad verwoest en bezet gehouden, tot dat, ten voordeele van den Hertog van *Braband* en ten nadeele van den Graaf van *Gelre* en Bisschop van *Keulen*, op den 5. Junij 1288, de slag bij *Woeringen* (4) voorgevallen, de vrede gesloten en daarbij bepaald is, dat de Graaf van *Gelre* aan den Hertog van *Braband*, *Tiel* zoude overgeven in den staat, waarin de stad zich bevond (5). De burgers hebben daarop de muren hersteld in 1305 (6).

In het jaar 1315 of 1317, klaagde OTTO, Heer

(1) *Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunst*, 3. D. 2. St. bl. 16.

(2) *Chron. Til.*, p. 255 in notis.

(3) *Werken der Maatschappij* t. a. p.

(4) Van dezen slag vindt men eene uitvoerige beschrijving bij SLICHTENHORST, *Geschiedenis* bl. 105 en volg.

(5) *Chron. Til.*, p. 255 in notis.

(6) Aldaar p. 206 et in notis.

van *Buren*, aan den Raad van den Hertog van *Braband*, dat het verdrag tusschen des Hertogs voorgangers en wijlen zijnen vader gesloten, niet naar behooren werd nagekomen. Hij kon daarop geene voldoening bekomen, begaf zich met krijgsbenden naar *Tiel*, en na de burgers, welke uit de stad hem tegengetrokken waren, verslagen te hebben, is hij met de vlugtende te gelijk de stad binnen getrokken, en heeft bij zijn vertrek een' aanmerkelijken buit mede gevoerd (1).

Toen Reinald, Graaf en naderhand (2) Hertog van *Gelre*, in 1327, *Tiel* trachtte te bemagtigen, doch zulks, daar de stad wederom goed bevestigd was, niet gelukte, heeft hij de huizen, die buiten de stad op den dijk stonden, in brand gestoken en zijnen moed aan de Grasburgers (3) gekoeld (4).

Gedurende den oorlog, die in deze eeuw gevoerd is tusschen Jan, Hertog van *Braband* aan de eene zijde, en Johannes, Koning van *Bohemen*, Reinald Hertog van *Gelre* en Willem, Graaf van *Holland*,

(1) *Chron. Til.*, p. 304 in notis en Slichtenhorst, *geschiedenis* bl. 112.

(2) Hij werd zulks in 1339. Den brief daarvan vindt men in *het groot Geldersch Placaatboek* 1. D. prilim. kol. 1.

(3) *Grasburgers*, werden genoemd, diegenen, welke in de voorsteden en buurten bij de steden woonden, C. H. Trotz, *in jure agrario* p. 278.

(4) *Chron. Til.*, p. 320 en Slichtenhorst, *tooneel* bl. 43.

mitsgaders naburige Vorsten, is de stad *Tiel*, welke het ongeluk had van midden in het Geldersch gebied te liggen, door Hertog REINALD, op *St. Agnietendag* 1333, ingenomen, dewijl, uithoofde van de oneenigheden tusschen de burgers, geen wederstand werd geboden. Hij deed, op *St. Petri ad cathedram* van dat jaar, een gedeelte der muren afbreken, en vervolgens al de poorten en muren slechten (1).

In den nacht van *St. Bartholomeus* 1334, brand ontstaan zijnde in het huis van den Schout NICOLAAS, staande bij de Burensche poort, binnen de stad, weigerden de burgers den brand te blusschen, uit hoofde de Schout in haat was; dewijl zij in het denkbeeld waren, dat zij door den brand geene schade zouden lijden. Dan de wind zich keerende en verheffende, is het grootste gedeelte der stad verbrand (2).

Terwijl de Hertog van *Gelre Tiel* nog bezet hield, zijn, den 30. Augustus 1334, bij uitspraak van FILIP Koning van *Frankrijk*, de verschillen tusschen REINALD van *Gelre* en JAN van *Braband* vereffend, en is daarbij bepaald, dat de Hertog van *Gelre*, zoude bekomen *Tiel*, benevens de dorpen *Zandwijk* en *Herwerden*, en daartegen de Hertog

(1) *Chron. Til.*, p. 326 en 327 in notis, SLICHTENHORST, *tooneel* bl. 43.

(2) *Chron. Til.*, p. 325: aldaar wordt de *Burensche poort* de *Lingen poert* genoemd.

van *Braband*, *Oud Heusden*, *Vlijmen*, *Hedikhuizen* en *Engelen:* en, ten gevolge van die uitspraak, deed de Hertog van *Braband*, den 10. September 1339, afstand van gemelde plaatsen, ten behoeve van den Hertog van *Gelre* (1). Deze ruiling was zeer gevoeglijk en kwam vele botsingen voor, daar *Tiel* in het midden van *Gelderland* en *Heusden*, aan het gebied van *Braband*, gelegen was.

In 1343, na den dood van Reinald II, verbond de stad *Tiel* zich, met andere Geldersche steden, bij welk verbond zij elkander onderlingen bijstand beloofden (2).

In den binnenlandschen Gelderschen oorlog, tusschen de Hekerens en Bronkhorsten, welke in 1347 uitbarstte, hielden de eerstgemelden het met den Hertog Reinald III en de laatsten met deszelfs broeder Eduard. Van wederzijde werden vele steden en sterkten ingenomen en verwoest, en dompelden verraad, moord en brand het land in de uiterste ellende. In dien oorlog hield *Tiel*, die aan den Hertog Rei-

(1) *Chron. Til.*, p. 328 de uitspraak van 30. Augustus 1334, gelijk ook de afstand van 10. September 1339 worden gevonden bij van Mieris, *Charterboek* 2. D. bl. 565 en 622 en eene nadere uitspraak van den 29. Augustus 1337, door Otto Heer van *Kuik*, ten aanzien van gemelde ruiling komt voor in Nyhoff, *Gedenkwaardigheden uit de Geldersche Geschiedenis* 1. D. bl. 362.

(2) Nyhoff, t. a. pl. 2. D. bl. 9. Volgens van Spaen, *inleiding* 2. D. bl. 264 is dit verbond als de eerste vereeniging en oorsprong der landstenden te beschouwen.

NALD de gehoorzaamheid had opgezegd, thans de zijde van EDUARD, en werd, nadat REINALD, zich den 16. April 1350, van *Nijmegen* had meester gemaakt, door denzelven belegerd en na eene hardnekkige verdediging, den 24. Augustus, stormenderhand ingenomen en brand in den toren van *St. Walburgkerk* gestoken zijnde, zijn daarbij 145 menschen, welke op den toren gevlugt waren, jammerlijk omgekomen; in dezen strijd waren aan de zijde van REINALD de Heeren van *Valkenburg*, *Asperen* en *Arkel* (1).

Tiel komt mede voor in den landsvrede, den 25. Januarij, tusschen Hertog REINALD, zijnen broeder EDUARD en JAN, Graaf van *Kleef*, Ridderen, Knapen (2) en steden der landen van *Gelre* en *Kleef* gesloten. Bij dit verbond werd onder andere bepaald, dat, wanneer de gezworen raadslieden uitspraak deden, dat ontrouw of vijandelijke aanval met geweld gekeerd moest worden, de ambtman (3) van *Nederbetuwe*, met zijn ambt en de stad van *Tiel*, dertig man gewapend te paard zouden zenden (4).

(1) *Chron. Til.*, p. 345.

(2) De Edelen komen in dien tijd voor onder den naam van *Ridders* en *Knapen*: de *Ridders* hadden den Ridderslag, als een militair eerteeken der dapperheid ontvangen, de *Knapen* dongen daarnaar. VAN SPAEN, *inleiding* 1. D. bl. 268 en 4. D. bl. 245.

(3) *Ambtman*, eigenlijk *Am-man*, was iemand, die over landerijen het opzigt of regtsgebied had; *Am* beteekende *weiland*. Zie *tegenwoordige staat van Drenthe*, bl. 10 *in de aanteekening*.

(4) NYHOFF, 2. D. bl. LXXV. en het verbond zelve aldaar bl. 109.

Doch reeds kort daarna zeiden *Tiel* en *Nijmegen* de gehoorzaamheid aan Hertog REINALD op, en riepen EDUARD tot Hertog uit; waarop REINALD *Tiel* wederom onder zijne magt trachtte te brengen, en daartoe de stad belegerd hebbende, is zijn broeder EDUARD met zijn leger, bestaande uit dappere krijgslieden, tot ontzet derzelve komen opdagen. Hij wist zijn volk binnen de stad te brengen, doch vervolgens, de poorten hebbende doen openen, is hij er, met ontrolde banieren en blazende horens, weder uitgetrokken, waarop, den 25. Mei 1361, tusschen de broeders een' slag is geleverd op eenen waard, (1) tusschen de rivier de Waal en den dijk. Daar REINALD zich dus in eene nadeelige stel-

(1) Deze waard heeft daarvan den naam van *Strijdweerd* behouden zegt SLICHTENHORST, *tooneel* bl. 44. Dezelve heeft gelegen ter plaatse, waar op den dijk, van den havendijk bovenwaards tot aan het veerhuis loopende, thans ligt, en welke dijk aldaar in 1591 (hebbende vroeger meer landwaards en waarschijnlijk langs het *Zandwijksche Kerkhof* geloopen), is gelegd geworden, tot bewaring der stad, toen PARMA de schans *Knodzenburg* tegen over *Nijmegen* belegerde. Dat op die plaats de *Strijdweerd* gelegen was en dat daarvan nu nog een gedeelte zal uitmaken het *Weidje* binnendijks bij het veerhuis behoorende, blijkt uit de signaten der stad, alwaar men op November 1591 vindt, dat Burgemeester en Schepenen van *Zandwijk* aan de stad *Tiel* hebben verkocht dat *Zandwijk Weike* buiten *de Zandwijksche poort annex* CLAAS HOL STRIJDWERKE *gelegen*, *daar de nu Dijk opgelegd is*, en op 5. Mei 1595, dat RYK HOL *aan de stad heeft verkocht een Weiweerken genaamd de* STRIJDWEERD, *daar nu de nieuwe Dijk opgelegd is.*

ling geplaatst vond, werd hij overvleugeld en geslagen, en met de Heeren VAN LYNDEN, ARNOLD VAN ARKEL, GERARD VAN DEN RYN, FREDERIK VAN DER ERRE, Baronnen en vele anderen gevangen genomen. Onder eene menigte anderen sneuvelde FREDERIK VAN ULFT, Erfmaarschalk des Hertogdoms; terwijl aan de zijde van EDUARD, die eene volkomene overwinning had behaald, weinigen gebleven zijn (1).

In 1368 komt *Tiel* mede voor bij de huwelijksche voorwaarden tusschen den Hertog EDUARD en CATHARINA, oudste dochter van Hertog ALBRECHT *van Beijeren* (2). In het jaar 1371 had zich de Hertog REINALD met *Tiel* verzoend, en gaf daarvan den 4. September van dat jaar zijne brieven (3). Na het overlijden van beide broeders, EDUARD en REINALD, hetgeen in 1371 kort na elkanderen plaats had, trachtten de HEKERENS vrouw MECHTELD, zuster van Hertog REINALD en de BRONKHORSTEN daarentegen WILLEM *van Gulik*, zoon van eene jongere zuster van REINALD, gehuwd met WILLEM IV Hertog *van Gulik*, op den vorstelijken zetel te plaatsen, bij welke gelegenheid *Tiel* in 1372 door de HEKERENS onder GOSEN VAN VARIK bij nacht is ingenomen; doch niet lang zijn zij daarvan meester gebleven. Want, nog in hetzelfde jaar, bevond

(1) *Chron. Til.*, p. 369 en 370 et in notis.

(2) NYHOFF, 2. D. bl. 231.

(3) *Chron. Til.*, p. 383 alwaar een afschrift van dien brief gevonden wordt.

het begin van het jaar 1377, sloten te *Bommel* de Graaf van Blois en vrouwe Mechteld, met de meeste Edelen en zes steden, waaronder *Tiel*, toen in de magt der Hekerens zijnde, een verbond tot onderlinge verdediging (1). Niettegenstaande door den Keizer aan Willem *van Gulick* het Hertogdom van *Gelre* toegewezen was, bleven de burgerlijke verdeeldheden in *Gelderland* aanhouden; bijzonder in *Tiel*, alwaar de twist tusschen de aanhangers der beide partijen zoo hoog liep, dat de burgers, op Paaschdag 1378, aan elkander geraakten en het tot een bloedig gevecht kwam, waarin, behalve vele burgers, de Edele Govert van Arkel en Brynen van Honswyk bleven. Deze dag behield sedert den naam van *kwade Paaschdag* (2).

Tiel nog in het bezit van de Hekerensche partij zijnde, is door Hertog Willem, die nu in vrede het Hertogdom bezat, in 1379 ingenomen en Willem ook het Tolhuis aldaar bemagtigd hebbende, hebben al de inwoners hem hulde en trouw gezworen (3).

In 1385 zijn meer dan achttien huizen, op den dijk, onder *Zandwijk* staande afgebrand, en in 1392 nog zes en dertig (1).

(1) Pontanus, *Hist.* p. 310. Slichtenhorst, *Gesch.* bl. 159.

(2) *Chron. Til.*, p. 395. Pontanus, *Hist.* p. 317. Slichtenhorst, *Gesch.* bl. 161.

(3) *Chron. Til.*, p. 399 et Pontanus, *Hist.* p. 318.

(1) *Chron. Til.*, p. 406 en 410.

Na den strengen winter van 1408 op 1409, viel, door het hooge water, eene doorbraak in den dijk te *Ooij* (1), grenzende aan *Zandwijk*; terwijl, in het jaar 1411, de dijk op *Zandwijk* op ten *Kouijter* bezweek (2).

Het jaar 1416 was voor *Tiel* merkwaardig, dewijl, in November van dat jaar, Keizer SIGISMUND, uit *Engeland* komende, aldaar aan wal is gestapt. Hij werd, met zijn gevolg van Graven, Baronnen, Ridders en Knechten, luisterrijk door de geheele geestelijkheid, met vaandels en kruizen, ingehaald en in eenen plegtigen omgang naar de kerk geleid; is in *Tiel* drie dagen verbleven, en heeft toen zijne reis van daar naar *Nijmegen* voortgezet (3).

Den 3. Mei 1418 sloten die van *Tiel*, met de

(1) *Chron. Til*, p. 445. *Ooij*, thans eene buurtschap onder *Echteld*, waar tegenwoordig eenige geringe huizen, met een oud gebouw, thans eene boerenwoning en het huis *Ooijen* genaamd, staan, was vroeger een dorp met eene kerk, doch vervallen door dat, na eene doorbraak in 1438, (*Chron. Til.*, p. 532 en 536), de nieuwe dijk binnenwaarts over het kerkhof is gelegd geworden.

(2) *Chron. Til.*, p. 447 en 448. Omtrent *Kouijter*, zegt de Heer VAN LEEUWEN, in eene aanteekening op p. 448, dat het woord *Kouter*, *Kauter* beteekent *een veld*, *een land* enz. (Volgens KILIAAN), misschien hier wel te kennen gevende, een klein hofsteedje, dewijl de kleine boeren nog *Kouters*, of *Koeters*, of *Keuters* genoemd worden. Hij voegt er bij, dat hem niet bekend is waar de alhier bedoelde plaats was.

(3) *Chron. Til*, p. 458.

Ridderen en Knapen en de steden des lands van *Gelre* en van het Graafschap *Zutphen* een verbond, om, bij afsterven van den Hertog en Graaf, geenen anderen Heer te huldigen, dan bij gemeen goedvinden, zoodat deze landen in hunne palen en regten ongeschonden bleven, en zij beloofden elkander bijtestaan (1).

In den nacht van den *Heiligen Sacraments dag* des jaars 1420, om elf uren, geraakte een huis op *Zandwijk* bij den *Viersprong* (2) in brand, het vuur verspreidde zich zoodanig, dat niet alleen al de huizen op den dijk, tusschen *Tiel* en *Zandwijk*, maar zelfs al de huizen in de stad, op tien na, in de asch zijn gelegd; terwijl, van de openbare gebouwen, alleen de kerken van *St. Maarten* en *St. Walburg* en het Tolhuis zijn verschoond gebleven, en er bij dezen brand twee menschen zijn omgekomen (3).

(1) *Geldersch Placaatboek* I. appendix p. 175.

(2) De Heer VAN LEEUWEN, *Chron.* p. 478 in notis, vermeent, dat de *Viersprong* (*quadrivium*) is geweest, ter plaatse, daar naderhand de geregtsplaats was, bij de herberg de *Roos*; en dat daar ook de dijk, waarvan alhier melding gemaakt wordt, gelegen heeft, en de ligging der plaatsen en huizen toen geheel anders, dan thans, was.

(3) Even voor het verhaal van dezen brand, vindt men in het *Chronicon* een blijk van de bijgeloovigheid van dien tijd. Men leest aldaar, volgens de voorgemelde overzetting: *zekere jongman, gekwelt met de vallende ziekte, mank gaande en als zinneloos door de zware benauwdheid van zijn accident, genaamd de manke* GYSBERT, *een voorzegger en uitroeper van de toekomende el-*

In het jaar 1421 werd, ook te *Tiel*, voor het eerst het *kruis* gepredikt tegen de aanhangers van HIERONIMUS VAN PRAAG en JOHANNES HUS, waarop eene groote menigte, onder aanvoering van den Aartsbisschop van *Keulen*, den Aartsbisschop van *Triers* en den Graaf van *de Mark*, tegen de ongeloovigen, naar *Bohemen* zijn getogen; die, na dat drie of vier sterkten en een paar steden, bij verdrag, waren overgegaan, met *Allerheiligen* is teruggekeerd (1).

In den *St. Elisabethsnacht* van 1421, wanneer de Dordschewaard is ingebroken, heeft de zware storm, ook te *Tiel*, vele schade aan de huizen veroorzaakt. (2).

In 1425 zijn te *Tiel* wederom verscheidene huizen, ten getalle van vijf en dertig en vijf graanschuren, met het daarin zijnde koorn verbrand (3).

lende der stad Tiel, riep dagelijks door de stad langs de straten, wee u, gij inwoonders van Tiel, Godes oordeel is over u nu al uitgesproken, omdat gij u van uwe zonden niet bekeerd hebt, hetwelk vele menschen, die God vreesden, dit hoorende zeer verschrikt heeft, dan de werking is hierop kort gevolgt, als hierna blijkt.

(1) *Chron. Til.*, p. 485. PONTANUS, *Hist.* p. 410.

(2) *Chron. Til.*, p. 488. Uit hetgeen men aldaar p. 493 vindt, blijkt, dat men den in den Dordrechtschenwaard doorgebrokenen dijk, bijna geheel had hersteld, doch, dat, in het volgende jaar 1422, dezelve wederom door den storm was bezweken, en dus de groote kosten, die daaraan besteed waren, verloren gingen.

(3) *Chron. Til.*, p. 505.

In 1427, toen PHILIP *van Bourgondiën*, Hertog ARNOLD van *Gelre* en ZWEER, Bisschop van *Utrecht*, een verdrag gemaakt hebben, omdat de Utrechtschen ROEDOLF VAN DIEPHOLT voor hunnen Bisschop hadden erkend, kwam DIEPHOLT met de Utrechtschen, en eenige Drentenaren en Overijsselschen, waarbij zich ook eenige van de partij van JACOBA VAN BEYEREN gevoegd hebben, ten getalle van 7000 voetknechten en 1000 ruiters, bij *Rhenen*, in de *Betuwe* vallen. Zij verbrandden al de omliggende dorpen als *Heusden*, *Kesteren*, *Lienden*, *Ommeren*, *Ingen*, *Eck*, *Maurik* tot *Ravenswaaij* toe, alwaar in dien tijd een sterk blokhuis stond. Doch die van *Nijmegen*, *Tiel* en *Bommel*, met de inwoners van het platte land, hebben daarop den vijand vervolgd en hem tusschen *Rijswijk* en *Maurik* slag geleverd. Dan daarin de nederlaag bekomende, waren zij verpligt terug te trekken, met achterlating van bij de vijf honderd gevangenen en eenige dooden (1).

DIEPHOLT beraamde vervolgens eenen aanslag op *Tiel*, bij welken aanslag zich mede bevonden, behalve die van *Utrecht* en *Amersfoort*, DIRK VAN MERWEN, Ridder, met eenige van den Hoekschen aanhang en WILLEM, Heer van *Buren* en JAN, Proost van *Aken*. Deze krijgsmagt in stilte uit de stad *Buren* vertrokken, om *Tiel* bij verrassing in te ne-

(1) SLICHTENHORST, *gesch.* bl. 216.

men, kwam in den nacht voor de stad. Doch de aanslag bij tijds ontdekt zijnde, hielden die van binnen goede wacht. De vijand zijnen aanslag ontdekt ziende, trok af, en stak, bij zijnen terugtogt, den brand in de dorpen *Zandwijk*, *Drumpt*, *Zoelen*, *Wadenoijen* en *Malsen* (1) en een gedeelte van het klooster van *Mariënweerd*. Daarop is de Hertog ARNOLD, met eene bende ruiters en voetknechten, binnen *Tiel* gekomen en heeft dadelijk die stad weder verlaten. In het land van *Buren* gevallen, heeft hij, uit wederwraak, aldaar alles verwoest, zelfs het koorn op het veld en de boomen niet ontziende (2).

In het volgende jaar 1428 in Augustus, ondernam gemelde Heer van *Buren*, (zijnde zijn broeder JAN bij *Culemborg* gesneuveld,) met den Bisschop DIEPHOLT en JAN VAN LANGERAK wederom eenen aanslag op *Tiel*. De Heer van *Buren* noodigde de regering van *Tiel* bij zich, onder voorwendsel van belangrijke zaken aan haar mede te deelen, ten einde de stad, zonder opperhoofden zijnde, gemakkelijker in handen van het Bisschoppelijke leger, dat in stilte naar *Tiel* was getrokken, zoude vallen. Dan de burgerij, door eenige van de oudsten aangevoerd, weerde dapperlijk drie stormen af, waarop de

(1) Onzeker is het, of dit *Geldermalsen* of *Buurmalsen* is geweest.

(2) *Chron. Til.*, p. 517 en 519. SLICHTENHORST, *gesch.* bl. 216.

vijand aftrok, vele dooden en gekwetsten achterlatende (1).

In 1436 sloten Burgemeesters, Schepenen en Raad van *Tiel*, en die van *Nijmegen*, *Zt. Bommel*, *Grave*, *Leerdam*, met het Schependom van *Schoonrewoerd*, *Maasbommel* en *Gend* en Ridders en Knapen van het kwartier van *Nijmegen*, met de Ridders, Knechten en Steden der andere drie (2) kwartieren een verbond, wegens eenige punten, die zij aan den Hertog overgaven. Het behelsde onder andere, dat ieder zijn leen-, land-, stad- en dijkregten zoude wedervaren, daar hij gezeten is; dat de Hertog zijne straten veilig zoude houden; geene kooplieden of iemand, die geen vijand was, uit zijne landen, sloten en forten, gevangen, noch geroofd zoude worden; dat de Hertog geene landen, sloten, steden enz. zoude verzetten of verkoopen, buiten Rade; dat de Ambtlieden de steden, daar zulks gewoonlijk was, zouden zweren, regt te doen, even als zij den Heer zwoeren, en dat, zoo de Hertog, of zijne Ambtlieden boven regt deden, zij elkander zouden bijstaan. Hieraan voldeed de Hertog Arnold, bij zijnen brief van *Ma-*

(1) *Chron. Til.*, in notis p. 517, waaruit blijkt, dat het onzeker is, of, bij deze gelegenheid, of in het vorige jaar de toen vermelde dorpen verbrand zijn. Pontanus *Hist.* p. 436. Slichtenhorst, *Gesch.* bl. 217 en *tooneel* bl. 44; op welke laatste plaats echter alleen van *éénen* aanslag melding gemaakt wordt, ook het *Chron:* gewaagt slechts van *éénen* aanslag.

(2) Deze waren toen *Arnhem*, *Zutphen* en *Roermond*.

thijsdag 1442; en verklaarde toe te stemmen in alle punten van het verbond (1). Doch des niet te min bleven de meeste steden, vooral *Nijmegen*, in eene vijandelijke houding tegen den Hertog. Zoo zelfs, dat, toen de burgers van *Buren* hunnen Drossaard, WALRAVEN VAN HAAFTEN, in het jaar 1444, uit de stad verdreven en het slot, waarop hij zich begeven had, belegerden, die van *Nijmegen* en van eenige andere steden hen daarin bijstonden. Die van *Nijmegen* echter, voor het ongenoegen van den Hertog bevreesd, trachtten die van *Tiel* van de zijde van den Hertog af te trekken, hetgeen hun gelukte. Want de Tielenaren, niet door den Hertog (2) ondersteund wordende, waren buiten staat, alleen aan het geheele Hertogdom het hoofd te bieden. Daarop schreven WILLEM, Jonkheer tot *Egmond*, *brueder te Gelre* en Heer 's lands van *Meckelen* en DIRK VAN BRONKHORST, Heer tot *Batenburg* en *Anholt*, mitsgaders Burgemeesters, Schepenen en Raad der stad

(1) *Geldersch Placaatboek* app., bl. 182 en volgend.

(2) Deze was op dien tijd al zeer om geld verlegen, daar hij niets uit zijne landen trok. Volgens SLICHTENHORST, *Gesch.* bl. 242, verpandde hij aan zijnen Hofmeester een kruis met vier stukken, de groote en kleine beelden van de moeder MARIA en den H. JAN, eene groote schilderij van den H. JEROEN twee flesschen, twee groote lichters, eenen grooten wijwaterbak, eene bolle, een paix, eene outaar schotel, twaalf bekers, wegende te zamen bij de 630 ponden.

Nijmegen op *Pinksterdag* 1448 een brief aan de Regering van *Tiel*, van dezen inhoud: *dat ende alsoe sich die gewalt toe drijel* (1) *gemaict hefft dair om ende op wij van verbontzhalven wegen vervolcht, hebben ende vervolchen, dair sich die van Tijel in der vervolchinge tot desen dagen toe datum dis brieffs verhalden hebben, alsoe dat sij huden op desen vurgz datum ijerst binnen der stat Buren ons toegesacht hebben hierin bij ons to blijven ende ons in der vervolchinge bijstendich ende behulpelick te wesen, des wij onss 't vrijntelicken aen hem bedancken, ende off dan dair come ennige van den Borgeren off ingesetenen der stat Tijel ende s' darps Zandtwijck van ijemande ennige last, scade, hijnder off verdrijet geschieden of aengedaen worde, het were van onsen genedige Here den Hertoge van Gelre off van ijemant anders, wannere wij dan dair omme vervolget, vermaent off aingeroepen werden, soe sullen ende willen wij hoen dan terstont dat helpen uijtdragen alsoe wale den minsten als den meesten, ende sullen hem alsdan sonder ennich vorder vertoch daarin bijstendich wesen ende die saicken halden ons selffs te sijn ter tijd toe sij alinge dair af ontheven sijn ende hem dat afgedaen is*

(1) De twist, wegens *Driel*, was ontstaan, doordien de inwoners van dat dorp eenen dijk, welken die van *Bruchem* en *Kerkwijk* vermeenden hun toe te behooren, hadden doorgestoken; in welke twist zij tegen den Hertog door die van *Nijmegen* ondersteund werden. SLICHTENHORST, *Gesch.* bl. 240.

dare wij dan onse alinge macht toe doen sullen sonder ennich weder seggen (1).

In 1456 sloten Burgemeesters, Schepenen en Raad van *Tiel*, met die van *Nijmegen* en *Zt. Bommel*, uithoofde hunne burgers te *Venlo* en andere plaatsen op de Maas, tegen hunne oude regten, herkomen en gewoonten, verkort en veronregt werden, een verbond, om te zamen dat onregt te wederstaan en elkander met raad en daad bij te staan, tot dat zij gezamenlijk, of elk van hen, bij hunne regten onverkort gelaten werden (2).

In 1458 werd, tot zekerheid der stad, bepaald, dat men alle nachten, met een heel loot (3), zoude waken, en des daags vier mannen voor de poorten, met

(1) SLICHTENHORST, *Gesch.* bl. 242 en *Chron.*, p. 551; alwaar men in de aanteekening dezen brief vindt, naar een afschrift, voorkomende in een oud boek, in het archief der stad *Tiel* berustende; behelzende afschriften van privilegiën, buurtspraken, uittreksels uit buurtspraken, resolutien enz. gehouden en geextraheerd bij en ten tijde der Secretarissen, VAN INGHEN, STOIR, VAN DOORNIK en VAN BENTHEM. In het vervolg aanhalende *Privilegie enz. boek*, bedoel ik daarmede dit boek.

(2) In het *Privilegie enz. boek*, bl. 62, komt het afschrift van dit verbond, van *donderdag na St. Luciaedag Virginis*, voor. Men had op de Maas en te *Venlo* nieuwe tollen geheven; SLICHTENHORST, *Gesch* bl. 248. In 1465, beloofde Hertog ADOLF, het verschil tusschen die van *Tiel* en *Venlo* aftemaken. SLICHTENHORST, t. a. p. bl. 256.

(3) *Loot* beteekende hetzelfde als buurt: van daar, dat nog in lateren tijd te *Tiel* de bestuurders van eene buurt, *Lootmeesters* werden genoemd.

hun pansier, ijzeren hoed en een weer (1) in de hand (2).

Op *St. Paulus* 1465, schreven Hertog Arnold en zijne huisvrouw aan Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad *Tiel*, dat zij hunne landen en Vorstendom aan hunnen zoon, Adolf, hadden opgedragen, en dus hen van den eed aan hen gedaan ontsloegen, en bevolen, om eed en hulde aan hunnen gemelden zoon te doen; (3) waaraan die van *Tiel* voldeden, hoezeer deze brief geschreven werd, toen Arnold, door zijnen zoon Adolf gevangen genomen zijnde, op het slot te *Buren* opgesloten gehouden werd. En dat die van *Tiel* al dadelijk Adolf voor hunnen Vorst erkenden, blijkt daaruit, dat hij reeds op *Mathijsdag* van dat jaar de privilegiën der stad bevestigde.

In 1467 trokken, ten dienste van den Hertog, uit *Tiel*, twee van den Magistraat, en uit elk loot vijf man met hunne harnassen en geweer.

In 1475 werd de Hertog uit *Tiel* gediend met vijf gewapenden, waarvan *Zandwijk* er eenen bekostigde; en in 1483 leverde *Tiel* vijftig gewapende mannen, als uit elk loot vier, uitmakende twee en dertig, uit *Cleiberg* twee, uit *Westluiden* een,

(1) *Weer*, dat is een Spies of Hellebaard.

(2) *Politieboek*.

(3) In de bijlagen onder letter A., komt deze brief voor, naar een afschrift in het *Privilegie enz. boek* zich bevindende.

en uit *Zandwijk* vier, mitsgaders een Burgemeester en twee Schepenen, met hunne knechten (1).

Toen *Tiel* mede MAXIMILIAAN, Hertog van *Oostenrijk* erkende, ontving de stad van denzelven eenen brief in Mei 1481, uit *'s Hertogenbosch* geschreven, waarbij hij die van *Tiel* kwijt schold en vergaf, al wat zij tegen hem misdaan hadden, in het aannemen, ophaldingen, en exploiteringe van oorlog tegens zijne landen, heerlijkheid, dienaren en onderzaten en om dezer zaken gedaan, met doodslagen, brand, brandschattingen en andere dingen, sedert den dood van Hertog KAREL; dan waartegen zij hem moesten betalen, in twee termijnen, 2000 Rijksdaalders, tegen 20 stuivers het stuk (2).

In 1493 heerschte de pest zeer sterk in *Tiel*, tegen welker verspreiding eenige verordeningen gemaakt werden, als: dat degenen, welke daaraan ziek waren geweest, of in zieke huizen gingen, zouden verpligt zijn een wit stokje in hunne handen te dragen, en in geene kerken mogen komen, maar voor de deur blijven, en dat aan het huis, waarin iemand aan de pest gestorven was, een stroowisch, zes voeten lang zoude moeten hangen (3).

(1) *Politieboek.*

(2) In de bijlagen onder letter B., naar het afschrift in het *Privilegie enz. boek.*

(3) *Politieboek.*

In hetzelfde jaar togen, tot het beleg van het slot te *Beest*, dat in handen van ALBERT van *Saxen* was, ten dienste van den Hertog KAREL, honderd man uit *Tiel*, terwijl degenen, die niet uit vermogten te trekken, eenen anderen in hunne plaats konden huren, wordende tot verdediging der stad ruiters en voetknechten aangenomen (1). De Hertog, die zich in *Tiel* bevond, vernemende, dat de Saxers voornemens waren het gemelde slot te ontzetten, gelastte den Drossaard van *Zutphen* zich, met den ganschen klokslag (2) van zijn ambt, naar *Tiel* te begeven, om allen overval te verhoeden (3).

Toen in 1494 het Keizerlijk leger in *Gelderland* kwam (4), werden er ook in *Tiel* de noodige maatregelen van tegenweer genomen. Er werd bepaald, dat de bolwerken in orde zouden worden gebragt, dat de Raadsheeren zelve in persoon, en nabuur bij nabuur, met hunne tuigen en harnassen, waar

(1) *Politieboek.*

(2) *Klokslag* is hetzelfde als opontbod tot heervaart. VAN SPAEN, *inleiding* 3. D. bl. 333, die bij klokslag niet opkwam, waartoe alle vrije ingezetenen gehouden waren, verviel in eene boete. Vrouwen zonden iemand in hare plaats. NYHOFF, 1. D. bl. LXXXIX.

(3) SLICHTENHORST, *gesch.* bl. 303 en 304.

(4) Dit leger kwam in *Gelderland*, omdat, na de komst in 1492 van Hertog KAREL in *Gelderland*, de Geldersche steden MAXIMILIAAN waren afgevallen en den eed van trouw aan KAREL hadden gedaan. *Tegenwoordige staat*, 3. D. bl. 112.

zij op gezet waren, zouden waken; dat zoo er brand kwam, niemand daar naar toe zoude loopen, dan vrouwen, maagden en begijnen, en, als het nood was, dezelve van de straat zouden moeten blijven; dat men eenige ruiters en knechten zoude aannemen; dat de stroodaken zouden afgebroken en bij de bergen, ladders en emmers met water gezet worden; dat de burgers, die zich buiten de stad bevonden, verpligt waren terug te komen, op verbeurte van lijf en goed; dat, zoo lang de vijand voor de stad was, *al* de burgers vier of vijf nachten zouden waken; dat de buiten de stad staande willigenboomen zouden afgehakt worden, en de bergen binnen de stad zoodanig verlaagd, dat men ze van buiten niet konde zien; dat, zoo de vijand voor de stad kwam, niemand er mede zoude vermogen te spreken, op verbeurte van lijf en goed, dan op raad van den Ambtman, Ritmeester en Burgemeesteren (1).

In 1495 zond men uit *Tiel* 50 gewapende burgers aan den Hertog voor *Nijkerk*, en werd toen bepaald, dat ieder burger, daartoe in staat zijnde eene haakbus zoude hebben en een gedeelte salpeter leveren (2) en de priesters in hunne huizen twee

(1) *Politieboek.*

(2) Zoude men daaruit ook kunnen afleiden, dat men toen te *Tiel* buskruid vervaardigde? in dien tijd werd hetzelve wel op Olijmolens gemaakt. Bosch, *Gedenkboek der Utrechtsche Schutterij*, bl. 39.

ledige emmers zouden hebben, om daarmede zich naar den brand te begeven, op straffe van twee oude schilden (1).

In hetzelfde jaar werd te *Tiel* een *Landdag* gehouden, over den vrijkoop van den Graaf van *Meurs*, die voor den Hertog KAREL in de gevangenis was gegaan, terwijl KAREL verklaarde, zich liever wederom in de gevangenis te willen begeven, dan daarin den Graaf langer te laten. Daarop willigde men de twee pond schatting tot den vrijkoop dadelijk in, en zette die uit, zonder dat iemand daarvan bevrijd zoude wezen (2).

Waarschijnlijk in 1505, geraakte *Tiel*, met meer andere Geldersche steden, (3) in de magt van den Aartshertog PHILIP, Koning van *Castiliën*; dan of zulks vroeger heeft plaats gehad, blijkt niet. In 1506 voerde JOHAN, Heer van *Montfoort*, namens den Koning van *Castiliën* het bevel in *Tiel*, en schreef in dat jaar, de Hertog KAREL eenen brief aan die van *Tiel*, om hen tot zijne zijde over te halen. Doch de Heer van *Montfoort*, aan de burgers den eed, door hen gedaan, herinnerende, verklaarden zij gezamenlijk, dat zij de stad met den Heer van *Montfoort* zouden bewaren, tot dat zij van hunnen eed ontslagen werden; in welk ge-

(1) *Politieboek.*

(2) SLICHTENHORST, *gesch.* bl. 306.

(3) SLICHTENHORST, *gesch.* bl. 321.

val zij verklaarden, dat zij geenen lieveren Heer wisten, dan den lieven Heer Hertog (1).

In hetzelfde jaar, sloten Burgemeesters, Schepenen en Raad van *Tiel* met die van *Culemborg*, uit hoofde hunne burgers en kooplieden in den lande van *Cleve*, verkort en veronregt werden, tolshalve een verbond om het onregt te zamen te wederstaan, en niemand uit het land van *Cleve* met zijn schip en goed op- of nederwaarts voorbij te laten varen, en de een den anderen daarin met alle magt bij te staan (2).

In *1511* heeft de Hertog *Tiel*, dat toen nog *Bourgondische* bezetting had, ingenomen (3).

In 1516, hield zich de Hertog in *Tiel* op, blijkens eenen door hem aldaar op *Lieve Vrouwendag* gegevenen brief (4). Donderdag na *Michielsdag* 1518, besloten de Raad en de burgers, op eenen brief van den Hertog, om eene taks van 800 Philippusgulden tot zijn huwelijk op te brengen (5). In hetzelfde jaar heerschte wederom de pest in *Tiel*, en werden deswegens verordeningen gemaakt.

(1) *Politieboek.*

(2) Het afschrift van dit verbond, van *den Heiligen Pinksteravond*, wordt gevonden in het *Privilegie enz. boek*, bl. 63.

(3) SLICHTENHORST, *gesch.* bl. 330.

(4) *Geldersch Placaatboek*, appendix bl. 160.

(5) *Politieboek.*

Op Maandag na *Navitatis* 1519, werd aan de burgers een brief van den Hertog voorgelezen, om tot zijne bruiloft eene *pandschatting* uittezetten, en aan den Burgemeester verzocht, om, met de stadsdienaren in zijne eerzame dienst, gekleed wezende, ter bruiloft te komen. Daarop werd aan de burgers voorgesteld, om bij den Raad vier of acht mannen te voegen, om de penningen, als eene *pandschatting*, naar vermogen uit te zetten en den Hertog te verschieten. De burgers verklaarden daartoe niet te willen overgaan, maar gaven hunne toestemming, dat die penningen bij den Raad zelven werden uitgezet (1).

In hetzelfde jaar, Zondag *Judica*, ontving men wederom brieven van den Hertog, om geld te geven, tot Zijner Genade en Zijner Genade Vrouwe staat te onderhouden, voorts om daarmede Zijner Genade verschotene gelden te lossen (2). Men vindt niet aangeteekend, of aan dat verzoek is voldaan.

In 1527 zijn, op aanschrijving van den Hertog, de Scholtus Adriaan van Rossum met zijnen knecht, een Schepen en 50 weerbare mannen, die daartoe, op eene boete van 25 Philippusgulden, waren verkoren, uitgetrokken, om 14 dagen lang eenen togt te doen (3).

(1) *Politieboek.*

(2) Aldaar.

(3) Aldaar.

Belangrijk was de belegering van *Tiel* in 1528, als wanneer, den 25. Junij, de stad, door de *Bourgondische* troepen van Keizer KAREL, onder bevel van FLORIS VAN EGMOND, Graaf van *Buren*, onder zich hebbende REIJER VAN BERN en SCHENK VAN TEUTENBORG, door drie afzonderlijke legerbenden is ingesloten; terwijl alvorens acht honderd man uitgelezene krijgslieden, door den Hertog, te scheep van *Nijmegen* waren afgezonden en in *Tiel* tot versterking gekomen. De troepen voor *Tiel* waren zoodanig verdeeld, dat FLORIS VAN EGMOND lag op *Zandwijk*, de Walen in het dorp *Drumpt*, SCHENK, met zijne Hoogduitschen, te *Westluiden* en REIJER VAN BERN, met de Brabanders, op den middelwaard in de Waal, tegen over het Tolhuis. Het geheele vijandelijke leger werd op achttienduizend, door anderen zelfs op zes en dertig duizend man begroot. De vijand deed meer dan vijftien honderd schoten op de stad; terwijl die van binnen niet nalieten van tijd tot tijd uitvallen te doen.

Den 10. (volgens anderen den 15.) Augustus, werd, door de troepen onder SCHENK, dien zulks te beurt gevallen was, storm geloopen, nadat alvorens de gracht met horden gedempt was, om hetwelk daarte stellen, de soldaten, tot den buik toe, door het water moesten waden. Driemalen werd de storm herhaald, doch telken reis door den dapperen weerstand afgeslagen; terwijl men van binnen steeds de geschotene bres vulde, en acht honderd voetknech-

ten op de markt in het geweer stonden, gereed om den vijand te keer te gaan, ingeval de burgers, die de wallen bezetten, en dus *alleen* den storm afsloegen, mogten verdreven worden. Het beschieten der stad schijnt het meest, zoó niet alleen, plaats gehad te hebben aan de zijde tusschen de Burensche poort en den zoogenaamde strootoren, staande aan den wal bij het *Walburgs* kerkhof. Men vindt althans in die poort en toren, en in een huis op den hoek van dat kerkhof, nog verscheidene kogels, die van deze belegering dagteekenen, gemetseld, terwijl zulks in geen ander gedeelte der stad gevonden wordt. Den 16. Augustus heeft de vijand het beleg opgebroken, meer dan vijftien honderd dooden achter latende. Gedurende het beleg had, van wegen den Hertog, het opperbevel te *Tiel*, JELIS VAN RIEMSDIJK, Ambtman van *Maas en Waal*, nevens de Ambtman van *Nederbetuwe*, JOOST VAN SWETEN met zijne troepen en GOVERT SCHENK-BIER; terwijl het Burgemeesterschap bekleed werd bij de Jonkheeren EVERT VAN STEENHUIS en GIJSBERT VAN TUIL. De bevelhebber FLORIS VAN EGMOND was, als verwant zijnde met den Hertog, bij het leger verdacht gehouden, als of hij het niet regt meende, en zulks te meer, om dat toen de bevelhebbers verlangden den storm te ondernemen, hij de hand uitstekende zeide: *ik draag in de eene den vrede, in de andere den oorlog*. Men zeide daarom in het leger voor *Tiel: de Tielschen hebben Tiel belegerd.* Tot een aandenken van deze

merkwaardige belegering, waarin de burgerij van *Tiel*, die zeker uit geen acht honderd weerbare mannen heeft bestaan, zulke blijken van dapperheid had gegeven, deed de Magistraat der stad, een vierregelig vers in het Latijn op eenen steen uithouwen en voor de Burenschepoort plaatsen, hetwelk tegenwoordig nog aanwezig is. Hetzelve is van dezen inhoud: (1)

Aspice, qui transis, hanc portam, moenia, turres,
Tormentis, jaculis quam lacerata feris;
Fortius exurgam Batavorum gentis asylum,
Pro quibus, (2) *ut vici, praelia dura mihi.*

welk vers door den Rector WORDANUS aldus in het Nederduitsch is vertaald (3).

Siet, hoe mijn' vesten, poort en torens zijn beschoten,
En als van een gescheurd door bouten en geschut,
Noch sal mijn Betouws Burght staen trotzer na die stoten,
Tot welkers heijl sij heeft dit onheijl afgeschut.

In 1543 hadden die van *Tiel* verschil met de Wa-

(1) SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 44 en *Geschiedenis* bl. 408. PONTANUS, *Hist.* p. 754 en 755.

(2) In eene aanmerking bij SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 44. Staat » Scribe potius, ne sensus vacillet: *Pro quibus haec vici praelia.*"

(3) SLICHTENHORST, t. a. p. en *Beschrijving van Tiel bij* BLAEU's, *Stedeboek.*

geningers. *Wageningen*, eenen vrijbrief van Keizer KAREL bekomen hebbende, deden de krijgsknechten van *Tiel*, waarschijnlijk uit ontevredenheid wegens den afval van die van *Wageningen*, eenen inval in het gebied van die stad en veroorzaakten aldaar vele schade. Doch zij werden door de Wageningschen verjaagd en eenige van hen gevangen genomen. De Regering van *Tiel* verklaarde aan die van *Wageningen*, dat zij daaraan geen deel en geen magt over het krijgsvolk had. Vervolgens maakte de bezetting van *Tiel* zich meester van twee Wageningsche burgers, die zij, om afdoening te bekomen, aan MEERTEN VAN ROSSUM zonden (1). Hoe dit geschil is geëindigd is mij niet gebleken.

In het jaar 1557, heerschte, even als te *Nijmegen*, *Culemborg* en in andere steden, de pest ook te *Tiel*, welke aldaar was aangebragt door eenen burger, welke uit *Utrecht* huisraad in *Tiel* had gebragt. Omtrent vijftig personen stierven er aan (2); terwijl er, in dat zelfde jaar, een algemeen gebrek aan levensmiddelen was, zoodat een schepel (3) tarw 46 stuivers Brabandsch, een schepel haver 10 Brabandsche stuivers, een schepel boekweit mede 10 Brabandsche stuivers en een schepel garst 25 dier-

(1) SLICHTENHORST, *Geschiedenis* bl. 461.

(2) *Chron. Til.*, p. 562.

(3) In lateren tijd en waarschijnlijk toen reeds, maakten 84 *Tielsche* schepels een *Amsterdamsch* last uit.

gelijke stuivers kostte, terwijl in het volgende jaar de prijs der granen zoodanig was gedaald, dat vier schepels tarw toen kostten 46 stuivers (1).

In 1565 had men wederom gebrek aan levensmiddelen, zoo dat de granen bijna evenveel golden, als acht jaren te voren. Doch deze duurte kwam niet bij die, welke in de vorige eeuw, in 1438, plaats had. Toen gold een schepel tarwe zes Arnhemsche Arnoldusguldens en de andere granen naar evenredigheid (2).

In 1566 was de winter bijzonder streng vooral op *Vigilia Nativitatis Christi*. Het gebrek aan brandstof in *Tiel* was zoo groot, dat men 15 stuivers en meer voor éénen gang steenkolen moest betalen. (3). Menig onvermogende, was daardoor verpligt zijne bed-

(1) *Chron. Til.*, p. 561, welke schrijver hier wederom een blijk geeft, dat hij niet vrij was van de bijgeloovigheid van zijnen tijd, daar hij, bij het verhaal van eene verschrikkelijke Komeet, met eenen staart van 18 Duitsche mijlen, welke in het jaar 1556 verscheen, voegt, dat *dezelve de ongehoorde schaarsheid van levensmiddelen in het volgende jaar en de pest voorspelde.*

(2) *Chron. Til.*, p. 537.

(3) Men rekende vroeger te *Tiel* 20 gangen op een hoed, bedragende een gang 144 *Tielsche* ponden (a) en zijnde de verhouding van het *Tielsch* gewigt tot het *Amsterdamsche* zoodanig, dat $107\frac{1}{2}$ pond *Tielsch* gelijk stond met 100 pond *Amsterdamsch*.

(a) *Resolutieboek van de Magistraat van Tiel* van 1612.

sponde te verbranden, terwijl de rijken zich vermaakten met het dansen naar den trommel op het ijs, en met in daaropgeslagene tenten te drinken, zich aan weelde en ligtzinnigheid overgevende (1).

Niettegenstaande de strenge plakkaten van den Koning van *Spanje*, om de inquisitie te handhaven, begonnen, in dit jaar, de hervormden te *Tiel* op het kerkhof te prediken. Ten dien einde bedienden zij zich van eenen predikstoel, welke uit het huis van Jufvrouw NIJEVELD aldaar gebragt was, en die ADRIAAN VIJGH, zoon van den Ambtman van *Nederbetuwe* en Rigter der stad, NICOLAAS VIJGH, volgens de tegen hem ingebragte beschuldiging, zoude bekostigd hebben, gelijk hij ook beschuldigd is geworden, den predikant beschermd en zich van de stadssleutels, en wel van den sleutel van de Zandwijkschepoort meester gemaakt te hebben (2). Men vervoegde zich vervolgens bij de Regering en verzocht, als dezelve eenen goeden predikant wist, die opregt het woord Gods verkondigde en predikte naar de pure en reine apostolische leer, zij zoude gelieven te bevelen, dat Gods woord verkondigd werd, zonder lasteren, schelden of iemand te beschadigen, met woorden of werken, alleen verzocht men eene bekwame plaats daartoe te hebben (3). De Raad eenige manschap-

(1) *Chron. Til.*, p. 573.

(2) VAN HASSELT, *Stukken voor de Vaderlandsche Historie*, 1. D. bl. 303 in de aanteekening.

(3) VAN HASSELT, t. a. p. bl. 98.

pen aangenomen hebbende, gaf zulks bij de burgers kwaad vermoeden, die daarop op het kerkhof vergaderden, en drie hunner (1) afzonden naar den Schout (2) en den Raad, om te kennen te geven, dat zij zich bij eede wilden verbinden, om geene kloosters, kerken of Godshuizen in *Tiel* en *Zandwijk* te beschadigen, en geene vreemde predikanten binnen *Tiel* te brengen, zoo dat het onnoodig was eenige knechten aantenemen. De Scholtus daarop bij de vergaderde burgers gekomen zijnde, liep, met zijn rapier en eenen bij zich hebbenden hond, onder de menigte, die terstond argwaan opvatte, te wapen liep en op de markt zich vereenigde. Hierop volgde een verdrag, op den 14. October 1566 gesloten, tusschen de Regering en de burgers, waarbij bepaald werd, onder anderen, dat, als de Scholtus tegen de privilegiën handelde en burgers apprehendeerde, zonder schepenvonnis, de Ambtman CLAAS VIJGH, als pandhouder des ambts, eenen anderen Scholtus in zijnen plaats zoude zetten; dat de aangenomene knechten aanstonds uit den eed zouden worden ontslagen, en geene aangenomen, dan met toestemming van de gedeputeerden der bur-

(1) Namelijk CLAAS VAN AVEZAATH, HENDRIK VAN DOERNIK en JOOST SPRUIT.

(2) Onderscheidene malen, zoo als ook in het stads-regt, wordt door het woord *Schout* of *Scholtus* de *Rigter* bedoeld. Doch alhier moet er door verstaan worden, de *Substitut* van den *Rigter*.

gers; dat daarentegen de burgers en inwoners zich verbonden bij eede, geene kerken, kloosters of Godshuizen in *Tiel* of *Zandwijk* te beschadigen, of vreemde predikanten in gemelde jurisdictie te lijden, ten ware zulks te *Nijmegen* of *Zutphen* geschiedde, tot tijd en wijle bij den Koning van *Spanje*, of de *alinge* (1) Landschap anders in de religie geordonneerd werd; dat onderling alles zoude vergeven zijn; dat, in dezen gevaarlijken tijd, twee uit den eerbaren Raad en twee vrome burgers de sleutels der stadspoorten zouden bewaren (2). Na de komst van den Hertog van Alba, maakten de gecommitteerden uit de burgerij zich wegens het aangaan van dat verdrag, en ook zoo het schijnt de Raad zelf, ongerust, want om deze reden zal het wel geweest zijn, dat de Raadsheer Pieck, die, als inwoner der stad *Tiel*, op vordering van den Raad, bij het verdrag was geweest, den 5. Julij 1568 eene verklaring gaf, dat die onderhandelaren

(1) *Alinge* beteekent *geheel* en door *Landschap* werden verstaan *de Staten*, zoo als men, met het woord *Landdag*, te kennen gaf *derzelver vergadering*. *De Alinge Landschap* is dus hetzelfde, als de Staten der geheele Provincie, in onderscheiding van de Staten van ieder kwartier. Omtrent de Staten-vergaderingen in *Gelderland*, zoo van de Provincie, als der kwartieren, zie *Tegenwoordige Staat der vereenigde Nederlanden* 3. D. bl. 136 en volg.

(2) Dit verdrag vindt men in zijn geheel bij van Hasselt, t. a. p. 1. D. bl. 94.

wel tot Zijne Majesteit waren *geaffectionneerd* geweest, en zijnes wetens zulks alleen hadden gedaan tot bewaring van kerken enz. en dat, tot dien dag toe, de eerbare Raad en de gemeene burgers in aller eendragtigheid, zoo hij niet anders gehoord had, zich gehouden hadden, als Zijner Majesteit gehoorzame onderdanen betaamt (1). Er schijnt voorts geen beeldenstorm, of verwoesting van kerken of kloosters plaats gehad te hebben; want bij de indaging, namens den Hertog VAN ALBA, van den 14. October 1568, vindt men de aldaar voorkomende personen, alle te *Tiel* te huis behoorende, (2) wel

(1) VAN HASSELT, t. a. p. bl. 277. Alwaar deze verklaring voorkomt.

(2) Deze waren WILLEM BROECK, CORNELIS POST, HENDRIK WIJNANT, HERMAN JANSE, WILLEM WEIJMAN, ADRIAAN TENGNAGELL, SECHGERKIN, ANTONIE CORTENSZ met zijnen broeder, JOHAN VIJGH, JOHAN WILLEMSE Kleermaker, CHRISSTOFFEL VAN DEN Bosch, Schoenmaker, NICOLAAS, de Wever, JOHAN en BERNARD JORDENSE, GIJSBERT CLAERBOLTE, JOHAN VAN ROMEN, WILLEM NOROEL, NICOLAAS HUIJKEN, JOHAN VALCK, CORNELIS VAN MIERLO, JOHAN QUAECKEL, THONISZ RIJCK, Slotemaker, en REIJNHOUD ZEVERIJNEN. Zie VAN HASSELT, t. a. p. bl. 305.

Bij VAN HASSELT t. a. p. 2. D. bl. 54 wordt gevonden eene tauxatie der geconfisqueerde huizen in *Tiel*, welke ik belangrijk genoeg achtte alhier gedeeltelijk over te nemen:

Estimatie naer voirgaende visitatie ghedaen van de huyseren vuyt saecken van de voirleden troublen zyne M. aenghecomen binnen der Stad van Thiell,

beschuldigd, de 15 eerstgenoemde van gediend te hebben onder den Heer VAN BREDERODE, tegen Zijne Majesteit, en de overigen onder den Prins *van Oranje*, zoo in de onderneming op de *Grave*, als elders; doch men vindt geene melding gemaakt van beeldstormen of diergelijke daden.

In 1567, hadden eenige van de uit *Vianen* verloopene soldaten van den Heer VAN BREDERODE, zich in eene herberg buiten *Tiel*, opgehouden, doch drie daarvan gevangen genomen zijnde, waren de anderen het ontvlugt, eenig wapentuig (1) ach-

ende dat by twee Schepenen ende den Secretaris derselver Stadt.

WILLEM BOECKENS *huys is geëstimeert weerdich te zyne*	VIIIc guld.
CORNELIS POSTENS *huys is geëstimeert op*	Xc guld.
CORNELIS POSTENS *tweede huys is geëstimeert op*	IIIc guld.
ARIAEN TENGNAGELS *huys is geëstimeert op* IIIc gl., *alwaer Co. M. maer gesegt wordt een seste deel inne te competêren, nyettemin hier deselue*	IIIc guld.
HERMAN JANSS *huys: Alsoo die Schepenen voirss: verclaerden daer dickmael inne gheweest te zyne, ende 't selue genoech doirsien te hebben, en hebbent nv nyet ghevisiteert, maer geëstimeert op*	Lc. guld.

(1) Op den band van het Schepen-Signaat van *Tiel*, beginnende 1563, vindt men den inventaris van de achtergelaten geweren en harnassen, bestaande in een *bont harnis met tessen, met eene stale kraghe en met eenen bonten stormhoed; item nog een bont harnis met tessen met eene stale kraghe; item nog twee*

terlatende. Het blijkt niet, of deze mede van degenen geweest zijn, die het nonnenklooster van WESTROIJEN, op *Zandwijk*, hebben gebrandschat en geplunderd, en waarover GIJSBERT VAN BATENBURG, den 25. Mei 1568, als zijnde geweest in dienst van den Heer VAN BREDERODE, en 50 guldens van die brandschatting en buit genoten hebbende, is veroordeeld geworden (1). De meester van de rekenkamer in *Gelderland* en de leengriffier, bij instructie van den Hertog VAN ALBA, den 10. April 1567 gegeven, belast zijnde, om overtegaan tot den toeslag en de aantasting der goederen van de voortvlugtigen (2), hadden te *Tiel* meer moeite, om de orders van ALBA uittevoeren, dan wel elders. Want NICOLAAS VIJGH, Rigter van *Tiel* en, zoo als de commissie hem noemde, de voornaamste Officier, was de vader van JOHAN VIJGH, welke uit hoofde van onder den Heer VAN BREDERODE gediend te hebben, was gebannen. NICOLAAS VYGH maakte dan ook zwarigheid, om eenen inventaris van de goederen van

blanke harnissen, elk met stale kraghen; item nog twee blanke harnissen met stale kraghen; item nog vier spijzen met hosen; item nog een redelijk lang roeder; item nog een handroeder zonder slot; item nog een rappier.

Het verloopen van de soldaten van BREDERODE had plaats in 1567. WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* 6. D. bl. 232.

(1) VAN HASSELT, t. a. p. 1. D. bl. 251.

(2) Aldaar bl. 186.

gemelden zijnen zoon overteleveren, waarop de commissie geklaagd hebbende, de Hertog VAN ALBA dezelve aanschreef; dat, ingeval de Ambtman bleef weigeren eenen inventaris der goederen van zijnen zoon te leveren, hij daartoe, bij aantasting van zijn persoon, moest worden genoodzaakt. NICOLAAS VIJGH leverde daarop wel den inventaris in, doch vermeende, dat van de goederen, welke door den dood van zijne vrouw op zijnen zoon gekomen waren, hem de lijftogt toekwam (1).

Ondertusschen bleef *Tiel* in de magt der Spanjaarden. Want de aanhangers van den Prins *van Oranje*, in 1573, beraamden wel een plan, om de stad bij verrassing in te nemen, waartoe men zich van hooiwagens zoude bedienen, en zestien man te paard en duizend te voet gereed houden, doch dit werd, door de waakzaamheid in de stad, voorgekomen. Ook had men getracht de wacht te overrompelen, en was men reeds met ladders en schuiten, te water en te land, bij de stad gekomen, doch ook dit werd verijdeld, hoezeer men verstandhouding van binnen had (2). Dat de gemelde Ambtman en Rigter VIJGH, hoezeer niet openlijk, echter bedektelijk, de partij van den Prins *van Oranje* aankleefde en daarvoor gehouden werd, blijkt uit de uitdrukkingen, gebruikt door ANDERLECH, Landdrost van de Graaf-

(1) VAN HASSELT, t. a. p. bl. 302 en 303.

(2) VAN HASSELT, t. a. p. 2. D. bl. 263, en 4. D. bl. 100.

schappen *Zutphen* en *Meurs*, die toen ter tijd Spaansche Gouverneur te *Tiel* was. Bij gelegenheid toch, dat in 1574, aan de burgers, op het Stadhuis ontboden, in tegenwoordigheid van den Raad voorgesteld werd, om de burgers en ingezetenen van *Tiel* te monsteren, tot wachten, ter dienste van den Koning en bewaring der stad, en dat de burgers daarin toestemden, zeide de Gouverneur tegen de Heeren van den Raad: *dat heb ik van overlang van u Heeren gaarne gehad.* Hij bekwam daarop van Burgemeester DE ROEVER tot antwoord: *dat is niet onze zaak dat is des Ambtmans zaak*, en vervolgde de Gouverneur daarop: *ik heb den Ambtman zulks door u Burgemeesteren doen zeggen, dat gij mij gestand moet doen;* zeggende verder: *de Ambtman is suspect en ik houde hem suspect, dat wil ik hem wel zelven zeggen, was hij hier tegenwoordig. Ik had gemeend hem hier te vinden, maar daar ik kom, maakt hij plaats* (1).

De eene zoon van gemelden NICOLAAS VIJGH, DIDERIK genaamd, en naderhand Ambtman en Rigter, was Chef binnen *Buren*, en een andere zoon, ADRIAAN was Kapitein binnen *Gorinchem*, beiden in dienst van den Prins *van Oranje*, en bedreven met die van *Buren*, na den uitgang van den tijd, bij het pardon bepaald, vele vijandelijkheden in de omstreken van *Tiel.* Zij verbrandden (zoo als Canse-

(1) *Schepen-Signaat van Tiel*, 13. Maart 1573 en Mei 1574.

ler en Raden van *Gelderland*, in eenen brief van 6. September 1578, betrekkelijk het generaal pardon, zich uitdrukken), vele huizen van hunne partij, waarmede zij in bijzonder verschil en procedure waren, en verder van de genen, die hun goeddacht (1).

In 1575 bekwam gemelde DIDERIK VIJGH, van den Prins *van Oranje*, commissie om op zijne vijanden en in het bijzonder *Doctor* PANNEKOEK, *Raadsverwant der Canselarij tot Arnhem*, te mogen toetasten en zijne schade verhalen (2).

In het jaar 1574 heerschte in *Tiel*, even als in de *Nederbetuwe*, zeer sterk de pest, zoo dat te *Tiel* dikwijls vijftien of zestien menschen daags stierven; welke ziekte was begonnen veertien dagen voor *St. Jacob* van dat jaar, en aanhield twee jaren (3).

In dit jaar werd, door den Substitut *Momber*, (4) als Commissaris van den Koning, ingevolge commissie van het Hof van *Gelderland*, aan Burgemeesteren en Schepenen van *Tiel*, toegestaan de kennis en judicature der procedures tegen de gevangene burgers, mits zulks geschiedde met den Gouverneur

(1) VAN HASSELT, t. a. p. 1. D. bl. 304.

(2) VAN HASSELT, t. a. p. 3. D. bl. 46.

(3) VAN HASSELT, t. a. p. 2. D. bl. 373; en volgt aldaar verder: *en was door tekens aan den Hemel aangekondigd.*

(4) *Momber*, was in *Gelderland* hetzelfde, als in *Holland*, *Procureur Generaal bij het Hof.*

Anderlech en hem Commissaris. Hij vermaande hen daarbij, om zich zoodanig te gedragen, dat zij zich jegens Zijne Majesteit zouden weten te verantwoorden (1). Het platte land rondom *Tiel* was toen zoo onveilig, dat men geen overdragten voor Schepenen van *Buren*, *Tuil* en *Deil* konde doen, maar uit dien hoofde verpligt was dezelve te doen voor Schepenen van *Tiel* (2).

In 1578 Jan, Graaf *van Nassau*, Stadhouder van *Gelderland* geworden zijnde, maakten de hervormden, daar hij zulks oogluikende toeliet, zich in de meeste steden meester van de kerken. Het blijkt intusschen niet, dat hetzelve toen ook te *Tiel* heeft plaats gehad; alleen vindt men, dat, den 22. November 1578, de Mater en Procuratrix van het *Ceciliën* klooster te *Tiel* beloofden aan Diderik Vijgh, Ambtman in *Nederbetuwe* en Rigter in *Tiel*, (3) tot behoef van de predikant te *Tiel*, eene zekere som op *Paaschen* 1579 te betalen en bewilligden, dat de predikant het patershuis zou mogen gebruiken (4). Doch dit schijnt als toen niet ten gevolge gehad te hebben, dat er een predikant beroepen

(1) *Schepen-Signaat van Tiel*, van 7. Januarij 1574.

(2) *Schepen-Signaat van Tiel*, van 27. October 1574.

(3) Hij had 15. September 1578 den eed gedaan. *Schepen-Signaat* van dien tijd.

(4) *Schepen-Signaat van Zandwijk.*

werd. JAN, Graaf van *Nassau*, bespeurende den goeden ernst der stad, gaf, den tweeden Maart des jaars 1579, (zoo als SLICHTENHORST meldt) aan den Rigter DIDERIK VIJGH volkomen last, om krijgsvolk op zijnen naam aan te nemen en deze stad te beschermen (1). Dan VIJGH, had in Mei 1579, *Tiel* nog niet bezet. Want op dien tijd voerde de Spaansche Gouverneur ANDERLECH nog het bevel over de krijgsbezetting van *Tiel*. (2). Dit blijkt uit hetgeen hij, den 12. van die maand, schreef, aan de Heeren van de Rekenkamer in *Gelderland*, ter beantwoording van eene aanschrijving van hen omtrent DIDERIK VIJGH, en over het vinden van een bekwaam persoon, om het ambt van *Nederbetuwe* bij maniere van Sequester te bedienen. Dit schrijven toch, gedagteekend te *Tiel*, behelsde hoofdzakelijk: dat DIDERIK VIJGH op het huis te *Zoelen*, dikwijls had laten komen, bevelhebbers en soldaten zijnde rebellen; dat, in de voorgaande maand April, op het huis *Zoelen* was gekomen, STEVEN BOOM, Kapitein der uitleggers, welke vele stroom- en straat-schenderijen gedaan had

(1) SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 44.

(2) Hiermede is het moeijelijk over een te brengen, dat, reeds in November 1578, de Mater van het *Ceciliën* klooster, de gemelde belofte deed en dat die van de Staten van *Holland*, op verzoek van die van *Tiel*, ordonneerden, den 30. Januarij 1570, tot provisie en voorraad binnen die stad, te doen leveren 2000 pond kruid en zoo veel lood en scherp, als zij zouden noodig hebben. *Resolutieboek van Holland.*

tot *Tiel* toe, als ook Jan Cornelisse (1); dat hij, om die personen te bekomen, naar het huis te *Zoelen* had gezonden, twee Officieren en vijftig soldaten van het garnisoen, en aan Diderik Vijgh verzocht hem die rebellen uit te leveren; dat Vijgh aan den Sergeant en Korporaal, welke zich op het neerhof van het huis bevonden, gezegd had, *maakt u voort van hier* en gedreigd had op hen te schieten; dat den volgenden dag Franco de Valdez, met zijn regiment Spanjaarden, voorbij *Tiel* was getogen, meenende den vijand, welke toen te *Hemert* en te *Varik* was, te gaan opzoeken; dat dit Spaansch regiment, tusschen *Tiel* en *Zoelen* zijnde, terwijl Vijgh en zijn zwager van Gent meenden, dat hetzelve kwam, om het huis van *Zoelen* te omsingelen, Vijgh met zijne goederen naar *Buren* was gevlugt, zelf zijn huis in brand stekende; (2) dat Vijgh, terwijl hij

(1) Deze Cornelisse had, bij den aanslag op *Tiel*, hierboven bl. 60 vermeld, de stad willen verraden, terwijl hij aldaar de wacht had.

(2) Dat Vijgh zulks zelf zal gedaan hebben, is niet waarschijnlijk. Aannemelijker is het, dat hetzelve door de Spanjaarden is geschied en Anderlech hun de schuld daarvan niet heeft willen geven. Dat het niet het huis te *Zoelen*, omdat hetzelve ten huidigen dage bewijzen van hoogeren ouderdom te kennen geeft, maar eigenlijk het huis van *Avezaath* zoude geweest zijn, zoo als de Heer van Hasselt (t. a. p. 4. D. bl. 104) opgeeft, dat de Heer van Leeuwen hem berigt heeft, komt mij niet aannemelijk voor. Want Anderlech, die zoo lang Gouverneur van *Tiel* was geweest, zal zich wel niet ten op-

(ANDERLECH) te *Tiel* Gouverneur was geweest, vele stukken had aangerigt tot verachting en praejudicie van Zijne Majesteit, waarom hem genoeg dacht, dat VIJGH ambt, leven en goed verbeurd had; dat NICOLAAS VIJGH nooit de burgers had willen monsteren en de stad er niet toe had willen houden, dat zij provisie van pulver had, beklagende hij zich verder over de andere kinderen van NICOLAAS VIJGH, en voorstellende, ADRIAAN DIE COCK, Heer tot *Wadenoijen*, als zijnde een zeer rijk, verstandig edelman, om het ambt van *Nederbetuwe* als *sequester* te bedienen (1).

Uit dezen brief komt ook te blijken, dat, in dezen tijd, die van de rekenkamer nog aan de Spaansche zijde waren.

In 1578 waren de Staten van *Gelderland* nog niet te bewegen, om den religions vrede aan te nemen, (2) en eerst in 1581 werd bij dezelve een besluit genomen, om den Koninklijken naam te ver-

zigte van den naam van het huis te *Zoelen* vergist hebben. Ook bewoonde VIJGH als eigenaar het huis te *Zoelen*; dit huis draagt heden nog wel blijken van hoogen ouderdom, maar alleen ten opzigte van deszelfs muren. Het zal er waarschijnlijk zoo mede gelegen zijn geweest, dat bij den brand de stevige muren zijnde blijven staan, hetzelve vervolgens is hersteld geworden.

(1) VAN HASSELT, t. a. p. 4. D. bl. 99.

(2) BILDERDIJK, *Nederl. Hist.* 6. D. bl. 212.

laten en zijn zegel te veranderen (1): hoezeer men reeds in 1577 op den Landdag durfde verklaren: *dat de Spanjaarden waren Barbarische bloedgierige bloedhonden*, (2) en de Staten, in 1578, de leden van het Hof uit hunne posten hadden gezet en het Hof doen sluiten: waarschijnlijk wel wegens hunne verkleefdheid aan *Spanje*, doch uiterlijk wegens het verschil over de verandering der canselarij-ordonnantie (3).

Niet lang na het schrijven van gemelden brief van ANDERLECH, bleven de Spanjaarden meester in *Tiel*. Den 18. Junij 1579 approbeerden de Staten van *Holland* en de Gedeputeerden van *Zeeland* een contract, bij hunne gecommitteerden, op believe van Zijne Pr. Exc. en JOHAN, Graaf van *Nassau*, den 12. dier maand, met Jonkheer DIRK VIJGH, Heer tot *Zoelen* en Ambtman tot *Tiel* gemaakt, aangaande het onderhoud van de knechten en opmaken van de fortificatiën binnen dezelve stad: als dat VIJGH zoude oprigten een vaandel knechten, wezende 113 hoofden, om geëmplojeerd te worden binnen *Tiel* en beloofden tot fortificatie dier stad te doen verstrekken 1800 gulden, onder vaste belofte van voornoemden VIJGH, als dat hij ontvangen zoude, als de nood

(1) *Geldersch Placaatboek*, I. D. prel. bl. 112.

(2) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 130, in notis.

(3) SLICHTENHORST, *Geschiedenis* bl. 542.

vereischte, in de stad *Tiel* zekere vaandelen knechten, die hem ter ordonnantie van zijne G. Graaf JAN van *Nassau* zouden worden geordonneerd, mits dat voornoemde VIJGH de stad *Tiel* zoude houden onder de gebiedenis van Zijne Pr. Exc. ook onder het Gouvernement van Zijne G. Graaf, JAN van *Nassau* en de nader geunieerde Provinciën. Bij deze approbatie was gevoegd, dat de Staten van *Holland* de betaling van dien afslag strekken zouden aan het gunt zij lieden met de nader geunieerde Provinciën gehouden zouden zijn te contribuëren (1). Met dat krijgsvolk nu heeft VIJGH *Tiel* bezet, immers, in September van dat jaar, lag hetzelve in die stad, want, in de resolutie der Staten van *Holland* van den 18. dier maand, wordt gewag gemaakt van de betaling van 600 ponden per maand voor de knechten te *Tiel*. Den 7. Julij te voren, hadden de Staten van *Holland* verklaard, op verzoek van wegen die van *Tiel*, dat zoo verre van wegen *Holland*, of de nader geunieerde Provinciën met advijs van Zijne Exc. of Zijne G. Grave JAN van *Nassau* eenige knechten binnen *Tiel* geleid mogten worden, de Staten alle devoir zouden doen, dat dezelve betaling bij die van de nader geunieerde Provincie gedaan zoude worden, en aangaande het verder verzoek van geschut en fortificatie, dat de Staten zouden aanhouden aan de Gedeputeerden van de

(1) *Resolutie der Staten van Holland.*

nader geunieerde Provinciën, dat die van *Tiel* daarvan onderstand gedaan mogt worden (1).

Den 4. December 1581, werden BARTHOLD VAN GENT, Heer tot *Loenen* en GILLIS PIECK, Heer tot *Enspijk* gecommitteerd door de Staten der Provincie, om zich binnen *Tiel* en *Bommel* en voorts in de *Tielre-* en *Bommelreweerden*, *Beest* en *Rhenoij* te vervoegen, en de Officieren, Ridderschappen, Magistraten, en gemeensluiden den eed, hoofd voor hoofd, af te nemen, en de namen van de weigerenden opteteekenen, om tegen dezelve te procederen (2).

Tiel zich aan de heerschappij van *Spanje* onttrokken hebbende, is niet weder onder derzelver magt gekomen, of door de Spanjaarden belegerd geworden. Echter was men niet zonder ongerustheid, dat de Prins van *Parma*, zich door verraad van *Nijmegen* meester gemaakt hebbende, een' aanslag op *Tiel* zoude ondernemen. Men nam dan ook de noodige voorzorgen; de binnenwal van *Kleiberg* werd met staketten omzet en tot verdediging diende mede een gewapende uitlegger van den Rigter VIJGH (3). Deze ongerustheid vermeerderde, toen PARMA de schans *Knotzenburg*,

(1) Aldaar.

(2) VAN HASSELT, t. a. p. 4. D. bl. 337.

(3) *Privilegie enz. boek.* De 22 stukken hout voor die staketten, waren ieder stuk voor 26 gulden van den Rigter VIJGH gekocht.

aan dezelfde zijde der Waal, als *Tiel*, gelegen, in 1591 belegerde. Om de stad in eenen beteren staat van tegenweer te stellen, deed men den dijk op *Zandwijk*, gelijk hiervoren in de aanteekening op bl. 28 is gemeld, verleggen (1). Voorts werden alle voorzieningen tegen overrompeling genomen. Zoo vindt men eene geregtelijke belofte van ALLARD VAN YZENDOORN aan den Heer van *Zoelen*, als Rigter van *Tiel*, om zijne schuit, die hij bij zijn goed te *Yzendoorn* had liggen, alle avonden naar de stad te zullen doen brengen (2).

Opmerkelijk is het, dat het gerigt van *Tiel*, in 1597, nog overtuigd was van het bestaan van tooveressen, zoo dat het eene vrouw wegens tooverij ter dood veroordeelde (3).

De Prins van *Parma* geene kans ziende, om *Tiel* met vrucht openlijk aantetasten, zocht den Rigter

(1) Dat de dijk om deze reden is verlegd, blijkt uit het *Schepen-Signaat van Tiel* van 5. Mei 1595, alwaar voorkomt eene transactie tusschen dijk geslaagden *ter cause* (zoo als daarin staat) *van dat eind verlachte Zandwijks dijk zo voel hij* JORDENS C. S. *daarvan competeert in der tijd der noet, als die viandt die Prins van Parma voer die schanze voer Nijmegen in Anno XVc een en negentig belegerd hadden, tot conservatie der stad ende gemeine inwooners van Tiel verlecht.*

(2) *Schepen-Signaat van Tiel*, van 24 Mei 1591.

(3) Niet onbelangrijk kwam het mij voor een afschrift van het vonnis, zoo als het *in het Geregtelijk-Signaat van Tiel* voorkomt, hier achter in de bijlagen onder letter C. mede te deelen.

DIDERIK VIJGH, door belofte van geld, om te koopen; die in plaats van daar aan het oor te leenen, integendeel, op alle mogelijke wijzen, zelfs met gevaar van zijn leven, den vijand zoo te land als te water, afbreuk trachtte te doen (1).

De Staten bevreesd, dat de Prins van *Parma* eenen aanslag op *Tiel* mogt ondernemen, en hoezeer de Bestuurders der stad niet wantrouwende, echter beducht, dat door de geringe bezetting de stad niet in staat mogt zijn wederstand te bieden, zouden gaarne meerder krijgsvolk daarin gezonden hebben. Dan de Ambtman VIJGH en de Magistraat verklaarden, hun lijf en goed voor het vaderland over te hebben, en de burgerij, dat zij geen ander krijgsvolk begeerde, dan dat van den Ambtman, hetgeen te *Tiel* in bezetting lag, en van welks dapperheid en goede gezindheid zij door daden overtuigd was. Daarop is dat vaandel met drie honderd man en eenige paarden vermeerderd, waarmede zij meermalen den vijand hebben aangetast en nadeel toegebragt (2).

In 1605 zond de Prins van *Nassau* den Ingenieur VALKENBURG naar *Tiel*, om eenig noodwerk tegen des vijands ondernemingen en overrompelingen te bezorgen. Deze beval, onder anderen, het maken van twee vleugels waterwaarts aan de palissaden op den Westluidenschen dijk. Waar-

(1) SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 45.

(2) Aldaar.

in het andere, door hem bevolene werk bestaan heeft, blijkt niet (1). In dezen tijd was de vijand nog steeds in de nabuurschap van *Tiel*, zoodat de Regering den 10. Mei 1604 aan hunne afgevaardigden naar den kwartierdag te *Nijmegen* belofte deed, om zoo zij door den vijand gevangen, gespannen (2) of anders in lijden of verdriet geraakten, te rantsoeneren; gelijk ook den 14. Mei 1606 aan de afgevaardigden naar *'s Gravenhage* gelijke belofte gedaan werd (3).

Niet lang voor den aanvang van het twaalfjarige bestand met *Spanje*, smeedde JACOB MOM, Ambtman van *Maas en Waal*, te *Tiel* woonachtig, met ELBERT VAN BOETBERGEN (4), GERARD PREIJS, Commandeur van *'s Heerenloo* en ADRIAAN VAN EIJNTHOLT, Stadhouder van MOM, en eenige anderen (5)

(1) *Resolutieboek van de Magistraat van Tiel*, van 22. September 1605. In het vervolg aanhalende *Resolutieboek* wordt daarmede dit bedoeld.

(2) *Spannen*, beteekent *gevangen nemen*, *in de boeijen sluiten*, ook wel *met touwen binden*.

(3) *Schepen-Signaat van Tiel*, van dien tijd.

(4) MOM en BOETBERGEN waren Geldersche Edellieden.

(5) Waardoor in de sententiën MEKEREN en POL bedoeld werden, aan welke de Prins beloofd had vergiffenis, en dat hunne namen niet in het vonnis zouden genoemd worden. *Aanmerkingen op de Vaderlandsche Historie van* WAGENAAR, 10. D. bl. 111.

een ontwerp, om *Tiel* aan de Spanjaarden over te leveren. Deze Mom was reeds vroeger verdacht, want men vindt eene aote van 25. Augustus 1587 (1) waarbij Jufvrouw Maria van Yzendoorn, weduwe van Jan Mom en Otto Pieck beloofden aan Diderik Vijgh tot *Zoelen*, als bevelhebber van het garnisoen van *Tiel*, dat Jacob Mom, buiten toestemming van den Heer van *Zoelen* niet uit de stad zoude wijken, en, zoo hij zulks deed, de Heer van *Zoelen* van hen zou kunnen vorderen vier duizend gulden en, zoo Jacob Mom buiten de limieten van Jufvrouw Mom's huis, binnen *Tiel* aan het kerkhof gelegen, (2) op 's heerenstraten, of op der stad vesten gevonden werd, de Heer van *Zoelen* iedere reis van hen honderd gulden zoude mogen afvorderen. Mom was naar *'s Hertogenbosch* gereisd, had den aanslag, om *Tiel* aan de Spanjaarden over te leveren, aan den Gouverneur aldaar, Grobbendonk, medegedeeld, die dezelve goedkeurde en ook over een aanslag op het fort *de Vooren* had gesproken. Mom, te *Tiel* teruggekeerd, deed aan Boetbergen, welke eenen doodslag begaan, en zich heimelijk ten huize van Mom verborgen had, mededeeling van het beraamde plan. Het bestond daarin, dat, dewijl Mom verlof had zijne gevangenen op de Zandwijksche poort te *Tiel* te plaatsen, hij zich door hen, op eenen

(1) *Schepen-Signaat van Tiel* van dien tijd.

(2) Thans het huis van den Heer Spiering.

Zondag, onder de predikatie, meester van de schotdeuren zoude maken, de poort vermeesteren en alsdan het volk in de kerk sluiten. Hij had daartoe te meer gelegenheid, omdat hij somwijlen des Zondags voor de predikatie buiten de stad gereden zijnde, de portier telkens had bewilligd de poort open te houden, en hij dus doende in staat was verscheidene personen van den vijand, eenigen te paard op zijn Jonkers gekleed, hebbende bij zich twee of drie trompetten uit *'s Hertogenbosch*, en anderen uit *Maas en Waal*, in de stad te doen komen. Doch dit plan, dat in 1606 was beraamd, kon niet ten uitvoer gebragt worden, dewijl er brieven van den Graaf VAN BUCQUOI aan den Marquis SPINOLA, onderschept waren, en daarop twee compagniën in *Tiel* gezonden. Als toen beraamde MOM met de zijnen een plan, om de Officieren van het garnizoen, ten zijnen huize, op een ontbijt te noodigen en dezelve dan of van kant te maken, of in den kelder op te sluiten; doch van dit plan kwam mede niets, door dien de Graaf VAN BUCQUOI optrok, eer hem dat plan bekend was. Ook voor het eindigen van het bestand, had MOM zich wederom over eenen aanslag ingelaten; doch het verraad ontdekt geworden zijnde, werden, den 12. April 1621, MOM, BORTBERGEN en EIJNTHOLT in *'s Gravenhage* onthoofd (1). Tot dankzegging, dat dit verraad ontdekt was, bepaalde de Magistraat van *Tiel*,

(1) Gedrukte Sententien.

met goedvinden van het Tielsche Classis, den 28. April 1621 eenen dankdag te houden (1).

Den 11. Februarij 1616 (2) was de stad, bij het losgaan van het ijs in de Waal, en het daardoor onverwachts oploopen van het water, bij de Westluidensche- en Zandwijksche poorten; in groot gevaar geweest en voor het gelukkig ontkomen aan dat gevaar en om dat de stad van de pest, die in de naburige steden sterk heerschte, was bevrijd gebleven, werd, door den Magistraat, tegen den 16. October van dat jaar, een dank- en bededag bevolen (3).

In de verschillen tusschen de Contra-Remonstranten en de Remonstranten, was een gedeelte der Regering en der burgerij de Remonstrantsche partij toegedaan. Immers is het wel daaraan toeteschrijven, dat, in 1620, bij de jaarlijksche vernieuwing der Regering, drie Schepenen, ADRIAAN TONISZ, JOACHIM DE ROOIJ en JACOB WILLEMSZ werden voorbijgegaan. En hetgeen, bij die vernieuwing, opmerkelijk is,

(1) *Resolutieboek.* Het begin luidt dus: *Alzo het God Almagtig behaagd heeft genadig te ontdekken en af te wenden de verraderlijke en bloedige aanslagen, die bij eenige complicen op de stad Tiel het fort van Nassouw op den Vooren en consequentelijk op deze geheele contreije enige jaren herwaarts gepractiseerd zijn.*

(2) Om het voorgevallene met MOM achter elkander te laten volgen, is men nu verpligt in de jaar-orde terug te gaan.

(3) *Resolutieboek.*

de leden der Regering werden niet bedankt voor hunne bewezene diensten, gelijk anders voor en na dien tijd gebruikelijk was. Dat ook onder de Officieren van de burgerij zich Remonstrantsch-gezinden bevonden, kan daaruit worden opgemaakt, dat de Magistraat, op aanschrijving van den Prins van *Oranje*, den 20. Augustus 1620, goedvond, dat voortaan alle twee jaren de Kapiteins en de Luitenants van de burgerij van hunnen eed ontslagen zouden zijn; dat hij de in dienst zijnde, bedankte, en nieuwe aanstelde, waarbij drie Kapiteins en drie Luitenants voorbij werden gegaan (1).

De predikant, Allard de Vries, werd in 1619 van zijn ambt ontzet en de andere predikant bekwam zijn emeritaat. Beiden waren verdacht de Remonstrantsche gevoelens te zijn toegedaan. Vroeger had de Regering, bij gelegenheid, dat gemelde predikant de Vries, op het stadhuis, door eenen persoon, genaamd Schroijen, was beleedigd geworden, getoond, dat zij de eendragt in de gemeente tracht-

(1) *Resolutieboek.* De bedankte en niet weder aangestelde waren: Adriaan Bruenis, Roelof Jansz en Johan Wilhelms, Kapiteins, en Johan van Cattenburg, Cornelis Goossens en Peter Gerrits, Luitenants; en de weder aangestelde: Frans Hendriks en Frans Huberts, Kapiteins en Claes Lenardts en Johan de Vries, Luitenants; terwijl voor het eerst werden aangesteld tot Kapiteins: Jacob Gerrits, Joost Tijnagel en Wilhelm van Gesteren en tot Luitenants Adriaan Aarts, Dirk Hendriks van *Nijmegen* en Hendrik Willemsz in den *Kroon*.

te te bewaren, daar zij toen verklaarde, dat zij altijd had gezocht, niet alleen in politieke, maar ook in kerkelijke zaken, alle goede rust en eenigheid te onderhouden, hem SCHROIJEN aanzeggende, om zich rustig te gedragen en op geenerlei maniere, noch met woorden noch met daden, te onderstaan, eenige personen van het gehoor af te trekken of tot zijn gevoelen te moveren (1).

In de maand Mei van 1626, deden drie honderd soldaten van de bezetting van *'s Hertogenbosch*, eenen strooptogt, bij welke gelegenheid zij twee *Tielsche* schippers gevangen namen. Die van *Tiel* zulks vernemende, deden met vier honderd man een' uitval, achterhaalden den vijand en tastten hem aan; waarop deze zestig dooden achterliet, terwijl vele van dezelve gekwetst werden. Vier en dertig gevangenen, en twee veroverde stukken geschut werden te *Tiel* binnen gebragt (2).

Bij gelegenheid, dat de Graaf VAN DEN BERG, in 1629, om eene afwending te maken, ten einde daardoor den Prins van *Oranje* te noodzaken het beleg van *'s Hertogenbosch* op te breken, naar de *Veluwe* met een Spaansch leger getrokken was, en eenig volk met tien of twaalf schuiten had afgezonden, om in de *Betuwe* te dringen, hielden de

(1) *Resolutieboek* van den 19. October 1613.

(2) LE CLERC, *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden*, Nederduitsche vertaling, 2 D. bl. 271. SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 45.

Tielenaren met de ingezetenen van de *Nederbetuwe*, (alwaar in het jaar 1626 eenige redouten waren aangelegd) behoorlijk wacht en keerden mede den vijand uit de *Betuwe* (1). Zoo toonden die van *Tiel* ook toen, niet ontaard te zijn van de dapperheid hunner vaderen, van welke getuigt het vers door JAN VAN STRALEN, Burgemeester van *Wageningen* gemaakt, en bij SLICHTENHORST voorkomende (2).

In 1636 heerschte in *Tiel* de pest, en nam de Magistraat, in October van dat jaar, eene tweede vroedvrouw aan, op vijf en twintig gulden in eens, om bij de vrouwen, die met de pest besmet waren te gaan. In het begin van dat jaar was de pest reeds toenemende, waarom men eenen bewaarder in het pesthuis aanstelde (3).

Toen het Fransche leger, in 1672, in het *Kleefsche* in vollen aantogt naar de *Nederlanden* was, bevond zich *Tiel* zonder bezetting, ammunitie en magazijn, hare vestingwerken waren in eenen slechten staat en de grachten droog. Dit deed de Re-

(1) LE CLERC, t. a. p. 2. D. bl. 293. SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 45. *Resolutieboek des ambts Nederbetuwe.*

(2) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 114, hetzelve luidt:
De Wael is myn Euphraet, myn Mediën de kleye
Alwaer men 't weeldigh vee siet groeyen sonder tal.
Pomoon' en Ceres kent geen aangenaemer weye
En Mars geen Vromer Mans, dan binnen mynen wal.

(3) *Resolutieboek.*

gering twee uit haar midden (1) afvaardigen naar het leger van den Prins van *Oranje*, dat toen aan den Yssel gelegerd was, om aan de gecommitteerden uit Hun Hoogmogenden voor te dragen, dat de Franschen welligt, *Nijmegen* latende liggen, om zich van de *Maas en Waal* meester te maken, *Tiel* en het fort *Nassau* (2), dat mede zonder verdediging was, zouden wegnemen. De afgevaardigden van Hun Hoog Mogenden te velde verwezen stads gecommitteerden naar Zijne Hoogheid, die hun antwoordde, dat hij zoude doen wat doenlijk was. De stad geene hulp verkrijgende, en de Franschen, den 12. Junij, (3) over den Rijn getrokken zijnde, vond de Magistraat goed twee uit zijn midden (4) te benoemen, om met den Ambtman en de Ridderschap van *Nederbetuwe* te beraadslagen, over het versterken van den in het ambt *Nederbetuwe* gelegenen dwarsdijk, en om daarover zich bij de gecommitteerden te velde en Zijne Hoogheid te vervoegen. De Ridderschap vergaderd zijnde op den huize *Zoelen*, bij den Ambtman Vijgh, vond mede goed daartoe twee uit haar

(1) De Burgemeesters Diderik van Riemsdijk en Jonkheer Otto van Wijhe, Heer van *Echteld*.

(2) Het fort *Nassau*, werd ook het fort of schans van *de Vooren* genoemd.

(3) Nieuwe stijl.

(4) Deze waren Gerard Bouwensch en Albert van Lidth de Jeude.

midden aftevaardigen (1), welke zich met de afgevaardigden te *Tiel*, zoo in eenen wagen, als te paard op weg begaven. Zij verdeelden zich wegens de kwade tijdingen, doch daar de ponf te *Rijswijk*, om het overkomen van den vijand te beletten, was in den grond geboord, de vijand reeds, den dwarsdijk was voorbij getrokken, en daar en boven de Prins met het leger van *Arnhem* was opgebroken en zich, met hetzelve, bij *Utrecht* bevond, vervolgden de afgevaardigde Heeren hunne reis niet, maar keerden terug (2).

Eenige van het Fransche leger hadden zich, onder bevel van den Graaf DE LORGE, naar de *Betuwe* en *Tielreweerd* begeven, en aldaar veel rooverijen gepleegd, zonder eenigen tegenstand te ontmoeten, tot dat zij, met acht standaarden (3) paarden, bij *Rumpt* in den *Tielreweerd* komende, aldaar door zestig man voetvolk, met snaphanen gewapend, onder bevel van den Kapitein JOHAN BOUWENSCH, zoon van den Tielschen Burgemeester GERARD BOUWENSCH werden aangevallen. Deze dreef hen op de vlugt en maakte zich van de wagens, waarop voor

(1) De Ambtman en de Jonkheer WILT VAN BROECKHUISEN, Heer van *Eck*.

(2) SILVIUS, *Historie onzes tijds*, 1. D. bl. 256 en VALKENIER, *Verward Europa*, 3. D. bl. 481 en volgg.

(3) Omdat bij iedere Kompagnie ruiterij een standaard, en bij ieder Kompagnie voetvolk een vaandel was, werden de Kompagniën *standaarden* en *vaandels* genoemd.

meer dan zestig duizend gulden aan buit was, meester; bij welke gelegenheid den Graaf DE LORGE een paard onder zijn lijf doodgeschoten, en hij zelf gekwest werd. Doch de Kapitein en de zijnen hadden niet lang genot van de vruchten hunner dapperheid. Want drie uren daarna, bij *Leerdam* komende, geraakten zij in gevecht met tachtig Fransche dragonders, die wel insgelijk door hen op de vlugt gedreven werden, doch waarbij de Kapitein BOUWENSCH gekwetst werd, en de voerlieden, gedurende het gevecht, met den buit doorgingen (1). Dit wapenfeit van den Kapitien BOUWENSCH verdient zoo veel te meer vermelding, daar hetzelve zoo zeer afsteekt, bij zoo vele blijken van kleinmoedigheid, als in dien tijd gegeven werden.

Niet mindere blijken van dapperheid gaven, in het volgende jaar 1673, bij gelegenheid, dat de Franschen *Maastricht* belegerden, vier Tielenaren PUCHLAER, BODECK, FOIJERT en VAN VEEN, die als Kapiteins, de eerste aan het hoofd van het regiment van Prins MAURITS, de tweede van dat van den Gouverneur, de derde van dat van HEESWIJK en de vierde van het regiment van HOFWEGEN, den storm, dien de Franschen deden, mede afweerden, PUCHLAER, BODECK en VAN VEEN sneuvelden, terwijl FOIJERT, die gelast was van den Gouverneur, om de Franschen, welke meester van eene halve maan

(1) VALKENIER, t. a. p. 3. D. bl. 480.

waren, en, meestal bevelhebbers zijnde, met de piek in de hand, eene afsnijding beschermden, daaruit te drijven, zich daarin dapperlijk weerde. Met zijne halve piek deed hij verscheidene vijanden sneuvelen, en bekwam zelf drie gevaarlijke wonden. De schrijver, die dit te boek gesteld heeft, zegt hiervan, dat het opmerking verdient, dat deze alle vier uit *Tiel* waren, en zulks geene kleine eer voor die stad is (1).

In dezen tijd zijn ook voorzeker vrijwilligers, tot verdediging van het Vaderland, uit *Tiel* getrokken. Want het is niet waarschijnlijk, dat zulks alleen zoude gedaan zijn door den Praeceptor Aalhuizen, die, bij den inval der Franschen, voor het Vaderland en den Prins had gediend en van wien *alleen* men daarom melding gemaakt vindt, om dat dezelve, bij zijne terugkomst in 1679, in zijne bediening werd gecontinueerd (2).

Na dezen uitstap keeren wij weder terug tot het verhaal van hetgeen is voorgevallen te *Tiel*, na dat de afgevaardigden der Regering onverrigter zake waren teruggekeerd.

De Regenten der stad, uitgezonderd de Burgemeesters Riemsdijk en de Vries, de stad verlaten hebbende, zoodat, gelijk Valkenier verhaalt, de burgers

(1) Silvius, t. a. p. 2. D. bl. 619.

(2) *Resolutieboek*, 1679.

op hunne bierbanken in de molkroegen (1) met bespotting de Magistraats-plaatsen opveilden, deden deze twee Burgemeesteren, den 15. Junij, de Officieren der burgerij ontbieden, om met hen te besluiten. Zij vonden goed, dat, uit iedere compagnie, twee bekwame personen zouden worden gekozen, die, met gemelde Burgemeesteren en de Officieren de stadszaken zouden waarnemen. Toen deze verkiezing plaats had gehad, (2) werd er in de vergadering, zamengesteld uit Burgemeesteren,

(1) Hoezeer het in dien tijd aan geen mol- en bierhuizen zal ontbroken hebben, was er echter te *Tiel* nog geen Koffijhuis. Eerst in 1691 werd octrooi aan JAN SOUS verleend, om een Koffijhuis binnen deze stad te mogen opzetten, mits vijftien gulden jaarlijks aan de stad betalende. *Resolutieboek* 1691.

(2) Deze verkorenen uit de burgerij waren:
Uit de compagnie van LIESVELT, de Ambtman BODECK en Jonkheer VAN BEIJNTEM tot den *Appelenburg*;
Uit de compagnie van DE VRIES, de Med. Doctor WIJNANDT VAN RESANT en HERBERT VAN OIJEN;
Uit de compagnie van SCHULL, GIJSBERT VULDER en HENDRIK ROIJER;
Uit de compagnie van TIJNAGEL, (a) Doctor COCK en Rector AALHUIZEN;
Uit de compagnie van LEEUWEN, de Landschrijver FOIJERT en Dr. BLANKEN.

(a) *Doctor*, was de titel, die toen, en nog in lateren tijd, in *Gelderland* aan eenen *Juris Utriusque Doctor* werd gegeven, in welks plaats naderhand die van *Meester* is gekomen.

Officieren en Gecommitteerden uit de burgerij (1) voorgesteld en door dezelve goedgevonden, om den nood van de stad, die alle oogenblikken door den vijand bedreigd werd, door eene commissie, aan de Afgevaardigden te velde en aan Zijne Hoogheid bekend te maken. Voorts werd besloten eene commissie te benoemen, ten einde met den Hertog VAN TURENNE, ingeval van opeisching der stad, zoodanige kapitulatie te maken, dat de burgerij in hare religie, privilegiën, goed en bloed, onbeschadigd bleef. Deze beide commissiën benoemd zijnde, vertrok de eerste (2) naar Zijne Hoogheid en ontwierp de andere eene kapitulatie, welke men besloot voor alsnog geheim te houden. De Regeringen van *Buren* en *Culemborg*, bij den Hertog VAN TURENNE, sauvegarde verzocht en bekomen hebbende, gaven bij brieven aan die van *Tiel* kennis, dat de Hertog hun gevraagd had, waarom die van *Tiel* zulks ook niet vroegen, en dat hetzelve voor hen hoog tijd was. De Heeren, welke naar Zijne Hoogheid waren afgezonden geweest, keerden inmiddels onverrigter zake terug, alzoo zij vernomen hadden, dat Zijne Hoogheid, dien nacht te *Woerden* geslapen hebbende, waarschijnlijk eenen keer naar *'s Gravenhage* zoude doen, en zij bevreesd waren, dat

(1) In het vervolg wordt, door het woord *Vergadering*, deze alzoo zamengestelde verstaan.

(2) Deze commissie bestond uit BODECK en FOIJERT.

wanneer zij hunne reis vervolgden, het terugkeeren hun belet zoude kunnen worden. De vergadering vond nu, den 16. Junij, goed, eene commissie (1) uit haar midden naar den Hertog VAN TURENNE, om sauvegarde te bekomen, te zenden en eenen brief aan Hun Hoog Mogenden en eenen aan Zijne Hoogheid af te zenden om daarbij te kennen te geven, dat men, tot verhoeding van den ondergang der stad en ingezetenen, besloten had, eene sauvegarde te vragen. Zij verzochten voorts, dat zulks bij Hun Hoog Mogenden en Zijne Hoogheid niet ten kwade mogt opgenomen worden, en die voorzieningen gedaan, dat door de militie van den Staat, zijne ingezetenen verder geene schade meer aangebragt mogt worden. De commissie, naar den Hertog VAN TURENNE gezonden, kwam den 18. terug, de sauvegarde medebrengende, moetende zoo voor de stad, als voor de *Nederbetuwe*, aan den Officier, die dezelve geleid had, twee honderd en vijftig gulden betaald worden. De sauvegarde bekomende hebbende, vond de vergadering goed daarvan aan Hun Hoog Mogenden en Zijne Hoogheid kennis te geven, en daarbij te herineren den last, vroeger aan RIEMSDIJK en WIJHE gegeven (2). De sauvegarde was in algemeene termen gegeven, en hield

(1) In deze commissie waren Jonkheer WILT VAN BROEKHUIZEN, VAN PELT, Dr. BLANCKEN en Dr. ALTENA.

(2) *Resolutieboek.*

in, dat de Hertog, als Generaal, verbood, aan alle zijne onder hebbende bevelhebbers en soldaten, eenige rooverijen of schade de stad of inwoners van *Tiel* aan te doen, gevende tot verzekering van dezelve mede, twee personen, om hun het effect hiervan te doen hebben, die men ieder tien gulden daags zoude hebben te geven. Deze personen bleven in *Tiel*, tot dat de Hertog zelf, na dat de schansen *de Vooren* en *St. Andries* veroverd waren, te *Tiel* kwam, alwaar hij dertig man Zwitsers met eenen Luitenant, en, weinig tijd daarna, nog omtrent zestig Franschen liet (1).

Niettegenstaande de sauvegarde, aan welke dagelijks een rijksdaalder voor kost en drank, behalve vrij voeder, was toegelegd, pleegden de Franschen vele buitensporigheden op de jurisdictie der stad. Om dit zoo veel mogelijk voor te komen, deelde men aan ieder, die hetzelve van nooden had, een gedrukt afschrift in het Fransch van de sauvegarde, met een bewijs van burgerschap, uit. De custos en luijers werden, als wakers op den toren geplaatst, om, ingeval van ongelegenheid, zulks aan de burgers bekend te maken, en de vrouwen gelast van de straten en in huis te blijven. Aan de burgers, met uitzondering van den Magistraat, Edellieden en burger-Kapiteins, die hun zijdgeweer mogten blijven behouden, was uit naam van den

(1) Silvius, t. a. p. 1. D. bl. 256.

Koning aangezegd, om hun geweer op eene bepaalde plaats te brengen. Den 25. Junij moesten aan eenige Franschen, welke nevens de stad togen tot ververscbing, twaalf mudden haver, en tien kannen wijn gezonden worden, en den volgenden dag werden, door den Hertog VAN TURENNE, drie honderd zakken meel gevorderd. Op vordering der Officieren van de Fransche troepen, die op den *Eijerweerd* buiten de stad lagen, werden aan dezelve toegestaan vier tonnen bier, een schaap, vijf en twintig tot dertig ponden rundvleesch en dertig kannen wijn. Een Kapitein, die aan het hoofd van veertig man in de stad was gekomen, vorderde de sleutels der poorten en het geven van het wachtwoord, waarop de vergadering eene commissie naar den Hertog zond, die eene tegengestelde orde medebragt, zoo dat aan de vordering van den Kapitein niet werd voldaan. De burgers waren verpligt aan de Soldaten te geven brood, vuur en licht. Aan ieder der twee sauvegarden, werden voor contributie gegeven, vijf en tachtig rijksdaalders en tot eene vereering, nog tien rijksdaalders en een pistool. De Burgemeesters, (1) Jonkheeren VIJGH en WIJHE, in de stad teruggekomen, en, den 22. Augustus, in de vergadering verschenen zijnde, werd verstaan, dat zij zouden verklaren, of zij met de

(1) De leden van den Magistraat werden, hoezeer de Burgemeesterlijke waardigheid niet bekleedende, *Burgemeesters* genoemd, omdat zij meest allen zulks eenmaal geweest waren.

gecommitteerden, hunne stem zouden willen uitbrengen, en goedkeuren hetgeen, sedert den 15. Junij was gedaan. Eerst weigerden zij dit, doch naderhand deden zij het, schoon zij echter daarvan vervolgens weder terug kwamen, op voorgeven, dat de Hertog van Turenne had gevorderd, dat ieder bij zijne bediening zoude blijven, en, te *Tiel* zijnde, den Burgemeester Riemsdijk gelast had te blijven regeren. Hiertegen protesteerden de burger-Officieren en Gecommitteerden in zeer scherpe bewoordingen; vooral in opzigt, van het door de Regenten verlaten der stad. Zij verklaarden, dat Riemsdijk, den Hertog niet goed had verstaan, want dat de Hertog te *Tiel* gekomen zijnde, (nadat eene commissie bestaande uit Riemsdijk, Bodeck en Blanckken hem buiten gecomplimenteerd en een collation aangeboden had, hetgeen ook was aangenomen), Blanckken aan den Hertog had bekend gemaakt, dat de Regering toen niet bestond bij drie Heeren, maar mede bij de Officieren en Gecommitteerden, de Hertog daarop had geantwoord: *het is goed, dat mij dat gezegd wordt, ik zal dit in gedachte houden. Regeert zoo voort.* De terugkeerende Burgemeester Bouwensch verklaarde zich te laten welgevallen hetgeen bij de andere Heeren, den 12. Augustus, was overeengekomen; gelijk ook Riemsdijk en de Vries daarbij verbleven en Vijgh en Wijhe zulks ook verklaarden te doen. Aan beide zijden evenwel moesten de gedane protesten uit de notulen

worden geligt; en zijn verder de burger-Officieren en Gecommitteerden, tot na het vertrek der Franschen de vergadering mede blijven bijwonen.

Ondertusschen waren Bodeck en Foijert naar den *Kwartierdag*, die den 18. Augustus te *Nijmegen* gehouden werd, afgevaardigd. Doch zij werden aldaar niet toegelaten, omdat hunne commissie hield *Regeerders* in plaats van *Raden;* en, daar Broeckhuizen en Vijgh, in die vergadering opgestaan zijnde, gezegd hadden, dat de Gecommitteerden zich in de regering hadden ingedrongen, verzochten de Gecommitteerden en verkregen zij eene verklaring van de Burgemeesters Riemsdijk, de Vries en den Secretaris Schull, dat zij zich niet hadden ingedrongen.

De Commandant Foucault vorderde, uit last van den Koning en den Graaf de Lorge, dat de groote kerk zoude worden ingewijd, ten ware de kleine kerk met eenige bepalingen werd ingeruimd. De leden van den Magistraat tot het laatste wel genegen, en daarover met den Commandant in onderhandeling getreden zijnde, was zulks zeer tegen den zin der burger-Officieren en Gecomitteerden. Naderhand echter, toen de Graaf de Lorge eene schildwacht voor de groote kerk had doen plaatsen, en zoo doende den Gereformeerden het gebruik van dezelve belet, stemden zij toe in de inruiming van de kleine kerk, vermeenende van twee een te moeten kiezen (1).

(1) *Resolutieboek.*

De groote kerk dan inmiddels ingewijd zijnde, schijnen de Roomschgezinden van dezelve, tot na den uittogt der Franschen, gebruik gemaakt te hebben. Hoe zeer nu *Tiel* wel met geene groote bezetting, (hebbende dezelve echter wel eens meer dan 500 man bedragen) (1) belast werd, zoo leed zij niet minder overlast door het steeds doortrekken van krijgsvolk, hetwelk zoo menigvuldig was, dat het niet wel mogelijk zijnde, om alle de paarden der ruiters in de bijzondere stallingen en bouwhuizen, die daarenboven met Officiers paarden vol stonden, te bergen, men verpligt was de, niet tot de Godsdienst gebruikt wordende, *St. Walburgkerk* tot eenen paarden stal interigten. De Gouverneur vor-

(1) Dit blijkt uit het verhaal, bij SILVIUS t. a. p. 2. D. bl. 646 voorkomende. 28 man van het Garnizoen van *Gorinchem* op partij uitgegaan zijnde, en zich te *Wadenoijen*, niet ver van *Tiel*, in hinderlaag gelegd hebbende, namen van de 30 man Franschen, die den Marquis DE CONCUPISSON met zijne bagagie naar *Bommel* geleidden behalve den Marquis zelven, vijftien man gevangen, welke met achttien paarden en eene karos, door de helft van deze partij, te *Gorinchem* binnengebragt werden, terwijl de andere helft nog meer buit verlangende te bekomen, zich digter naar *Tiel* begaf. Zij vond onder weg vele geweren der gevlugte Franschen; deze van hunne ontmoeting aan den Commandant te *Tiel* kennis gegeven hebbende, zond dezelve 500 man uit. Waarop de Hollanders de wijk op het bemuurde kerkhof te *Op-Hemert* namen, en aldaar tweemalen de Franschen afgeslagen hebbende, eindelijk, na zich wel drie uren verdedigd te hebben, gevangen genomen werden. De Franschen hadden 80 man dooden terwijl er 60 van hen gekwetst waren.

derde daarenboven nog het maken van eenen stal voor honderd paarden, terwijl de soldaten allerlei overlast aan de burgers aandeden, zoo dat men goed vond, een lid van den Magistraat en eenen der burger-Officieren en Gecommitteerden alle dagen op het stadhuis te doen verblijven, om de klagten der burgers, over de insolentiën, die de militairen, in het vorderen van kost en drank als anderzins, hun aandeden te hooren. De Regering bragt dan dezelve van tijd tot tijd ter kennis van den Commandant. De inkwartiering geschiedde door den Franschen Commissaris zelve (1). Om de stad werden door de Franschen de tuinen verwoest, ook verscheidene huizen leden last, en werden onder den voet geworpen. De overlast en moeijelijkheden, die de burgers van de soldaten te lijden hadden, werden vooral door de weinige krijgstucht, die de Gouverneurs hielden, veroorzaakt (2).

Van belang was hetgeen aan de Franschen moest worden opgebragt, en hetgeen men verpligt was den opperhoofden te vereeren. Voor den Commandant moest het zoogenaamde *Ambtmanshuis* van Jonkheer Vijgh, Heer van *Yzendoorn*, worden gehuurd, waarvoor in het halfjaar twee en zestig guldens werden betaald en moesten daarin bezorgd worden: een ledikant, twee dozijn servetten, en drie tafellakens.

(1) *Resolutieboek.*

(2) Valkenier, t. a. p. 5. D. bl. 811.

De Intendant Robert gelastte, dat al de boomen rondom de stad, met uitzondering der vruchtboomen, moesten worden omgehakt, om tot brandhout voor de wachten te worden gebruikt (1). Den 20. December, vorderde de Commissaris, voor den eersten Januarij, eene som van drie duizend vijf honderd gulden en twee maanden van de maandelijksche taks, tegen duizend guldens maandelijks. Daarenboven moest de stad nog haar aandeel in de requisitie ten laste van het kwartier voldoen. Zij was verpligt stof tot kamizolen voor acht compagniën fusiliers en veertien compagniën van de Bourgondiërs te leveren. Voor het eerste werd betaald de som van vier honderd dertig gulden, en voor het laatste de som van vier honderd acht en zeventig gulden, voor drie honderd en negentien kamizolen, terwijl voor de overige de stof zelve geleverd wierd Men vond zich verpligt aan den Commandant, wegens (zoo als het heette) verscheidene diensten, vijftig rijksdaalders te vereeren en gaf hem terug een honderd acht en zestig guldens, die hij aan den Officier der troepen, welke toen door de stad waren getrokken, had voorgeschoten. Om al de kosten te vinden bepaalde de vergadering, dat van ieder huis eene buitengewone verponding, van ieder morgen wei-

(1) De brandstoffen waren in dien tijd zoo schaars, dat, in den winter van 1673, de stad voor 573 gangen steenkolen, die zij geleend had, betaalde voor ieder gang eenen daalder.

land en boomgaard een daalder, en van iedere morgen bouwland een gulden zoude worden betaald. De stad was verpligt, op last van den Intendant, honderd vijftig man te leveren, tot het helpen slechten van het fort. *de Vooren* en even zooveel, tot het fortificeren der stad, wordende door de stad aan ieder dier manschappen, twaalf stuivers, behalve het brood, betaald; doch deze kosten zouden uit de contributie-gelden gevonden worden.

Bij het vertrek der Bourgondiërs, in April 1673, werd goedgevonden den Kapitein Majoor te vereeren honderd veertig rijksdaalders en aan den onder Majoor zestig rijksdaalders, en zulks, opdat bij hen zoodanige orde zoude worden gesteld, dat, bij het uittrekken, aan de burgerij geen overlast geschiedde; dan de Kapitein Majoor weigerde in dier voegen het geld aan te nemen. Aan den Commandant werd gegeven een aam van zoodanigen rijnschen wijn, als hij aan de stad had geleend, en waarmede de stadskannen waren gevuld, die tot een geschenk aan den Prins van *Condé* waren gezonden.

Den 4. Junij vorderde men, dat het huis van Jonkheer Evert de Cock, (*het Hof van Arkel* genaamd) waarin de Commandant stond te komen logeren, behoorlijk werd gemeubileerd en voorzien van bedden, lakens, en hetgeen tot eene tafel vereischt werd; als ook tapisseriën of schilderijen en

wat verder noodig was; voorts dat aan hem eene vereering, naar zijne persoon en verdiensten, geschiedde en eene maandelijksche som voor zijne huishouding. Hierop vereerde men den nieuwen Commandant, ANASSAU, voor de intrede en meubelering van zijn huis twee honderd rijksdaalders. De Commandant gevorderd hebbende drie dozijn servetten, drie paar lakens, drie dekens en een dozijn tinnen tafelborden, en daaraan niet dadelijk voldaan wordende, kwam een dienaar van den Commandant in de vergadering en vroeg: of de vergadering met de Commandant was spottende, vermits hem nog niets was toegezonden van hetgeen hij in de huishouding gevraagd had? Daarop werd dadelijk goedgevonden, die goederen voor de stad aan te koopen en, zoo er tapisseriën waren te bekomen, dezelve te leenen. Aan den Commissaris MALGOIRE werd een aam beste rijnsche wijn vereerd. Voorts werd goedgevonden, denzelven aantebieden, hetzij in zilverwerk, of in geld, of in iets anders, vier à vijf honderd gulden, en werden, aan den Majoor der stad, honderd vijftig guldens toegelegd. De stad had ook vele onkosten, door de menigvuldige requisitiën van transporten.

Bij het begin van 1674, werd eene Commissie benoemd, om den Gouverneur en Commissaris met den ingang van het nieuwe jaar geluk te wenschen, en den Gouverneur te kennen te geven, dat te zijner tijd, (vermits de stad groote betalingen had ge-

had) aan hem eene vereering zoude worden gegeven. Dien ten gevolge deed men, den 3. Februarij, aan denzelven eene vereering van drie honderd rijksdaalders, met verzoek, om orde te stellen tegen de groote ongeregeldheden der soldaten, en werden tevens aan zijnen knecht toegestaan tien guldens. Den 11. Februarij moesten, voor geleverde kaarsen, twee honderd een en zestig guldens betaald worden. Den 10. Maart werd, door den Intendant Robert, de Regering aangeschreven, om drie duizend acht honderd en zeven guldens op te brengen. Waarschijnlijk is dit wel geweest, behalve de maandelijksche opbrengst; hoezeer zulks niet duidelijk blijkt. En bij dit alles was de burgerij nog wel verpligt, hare vreugde te betoonen, over het overgaan van eenige plaatsen in *Fransch Comté;* zijnde zij gelast, hout op de markt en hoeken der straten te brengen, om daarvan vreugdevuren te branden.

Reeds in April 1673, had de Commandant te kennen gegeven, dat de Koning voornemens was, de wallen en muren der stad te doen verwoesten, en dat zulks konde voorgekomen worden door het verzoek van *Neutraliteit*; waartoe de beste gelegenheid zich den volgenden dag zoude opdoen, wanneer de Prins van *Condé* in de stad kwam.

De vergadering vond daarop goed eenige artikelen op het papier te brengen, en door den Commandant den Prins te polsen, of op zoodanige voorwaar-

den de *neutraliteit* te bekomen zoude zijn, en dan te zien, hoe men de zaak, aan de zijde van de Staten Generaal en den Prins, op het gevoegelijkste zoude voordragen, en dus doende de schadelijke vordering voorkomen. Men had dan ook eenige artikelen opgesteld. Dan de gecommitteerden berigtten, dat de *neutraliteit* ongevallig was opgenomen, en dus de stad welligt zoude worden geslecht; ten ware tien duizend guldens aangeboden werden tot onderstand van de fortificatie, zoo die aan de stad mogt gedaan worden. Daarop vond men goed de burgerij op te roepen, die verklaarde daartoe onmagtig te wezen. Dit werd ter kennis van den Prins van *Condé* gebragt, welke echter op de betaling der tien duizend guldens bleef aandringen. De burgerij besloot eindelijk acht duizend gulden Fransch geld aan te bieden, waarmede genoegen genomen zijnde, is die som betaald geworden. Den 20. Maart 1674, gaven de Gouverneur en Commissaris te kennen, dat de Koning van *Frankrijk* de stad zoude verlaten, en door de stad, zonder tegenspraak moesten worden betaald zeven duizend een honderd en veertig guldens, wegens contributie, tot de maand Maart ingesloten, en voor brandschatting, tien duizend rijksdaalders, dat daarvan de acht duizend gulden Fransch geld door de stad, als gemeld is, tot voorkoming van de sloping aan den Prins van *Condé* betaald, konde afgetrokken worden, blijvende dan beide de voorschre-

ven sommen vijf en twintig duizend vier honderd drie en zeventig guldens; dat daarenboven zoude moeten gegeven worden aan den Gouverneur, Commandant en Majoor vereeringen, tot voorkoming van alle ongeregeldheden, die door de bezetting, zoolang zij alhier bleef, en bij haar vertrek, zouden kunnen gepleegd worden. Bij schikking werd het een en ander, wegens contributie en brandschatting, gesteld op acht duizend rijksdaalders; terwijl, aan den Gouverneur en Commissaris, ieder twaalf honderd en vijftig guldens, en aan den Majoor vijf honderd guldens, moesten worden vereerd. Dan, desniettegenstaande, gingen de Fransche mineurs voort, met het maken van mijnen, afbrekende, om daartoe hout te bekomen, de zolders uit het huis van den afwezigen Burgemeester VAN DEN STEEN.

De vergadering verzocht daarop aan den Commissaris en Intendant, dat geene poorten en weinig mijnen mogten springen, aantoonende de ongelegenheid, die het water zoude kunnen veroorzaken, ingeval de Kleibergsche-, Westluidensche- en Zandwijkschepoorten kwamen te springen. Zij bekwam tot antwoord, dat men zulks konde voorkomen, door tien duizend gulden te betalen. De burgerij daarop duizend rijksdaalders geboden hebbende, en de Commissaris naar dat aanbod niet willende luisteren, werd eindelijk den 18. April eene overeenkomst gesloten, dat de stad zeven duizend gulden, Fransch geld, zoude betalen, waartoe de penningen

door de stad te *Amsterdam* werden opgenomen. Dan, ook in weerwil van die overeenkomst, hielden de Franschen niet op mijnen te maken, en de Maarschalk BELFORT en de Commissaris MAGALOTTI maakten bekend, dat de stadspoorten, wallen en buitenwerken zouden verwoest worden, ten ware de Staten-Generaal en de Prins van *Oranje* goedvonden aan de stad eene neutraliteit te verleenen, als met *Leerdam* en *Vianen* was overeengekomen.

Daarop vond de vergadering goed, eene commissie (1) naar de Staten Generaal en Zijne Hoogheid te zenden en ootmoedig te vragen, wat verder in deze zaak te doen? Deze commissie teruggekeerd zijnde legde over het *apostil* van Zijne Hoogheid op het aangeboden verzoekschrift. Doch hoedanig dat is geweest blijkt niet. Men trachtte, door een verzoekschrift, uithoofde van de schade, welke de stad na de aangegane overeenkomst, door het aan stukken breken der muren enz., geleden had, afslag van de zeven duizend gulden Fransch geld te bekomen. Doch dit schijnt niet gelukt te zijn, hebbende de Franschen, voor hetgeen nog betaald moest worden, vier gijzelaars medegenomen. Deze werden gekozen uit degenen, die achterlijk waren in de voldoening van hunnen aanslag, of wier nabestaanden, buiten de stad zijnde,

(1) Daartoe werden benoemd: RIEMSDIJK, BODECK en BLANCKEN.

daarin nalatig gebleven waren. Naar *Grave* vervoerd geworden zijnde, werden zij in Junij daarna gelost (1).

Op *Paaschdag*, den 29. April 1674, verlieten de Franschen de stad, doch hadden, voor hun vertrek, niettegenstaande de gemelde overeenkomst met de burgers, al de borstweeringen van de stadsmuren te neder geworpen en wel zeventig mijnen gegraven en met kruid gevuld, met voornemen, om de geheele stad te verwoesten. Doch in dat voornemen werden zij, door hun spoedig vertrek, gelukkig verhinderd. Na den uittogt lieten de burgers, tot vreugdeteekens van hunne verlossing, Oranjevaandels van de torens en stadspoorten waaijen en werd des namiddags eene dankzegging in de kerken gedaan (2). Vervolgens werd in Junij, door Zijne Hoogheid, eene provisionele regering aangesteld, waarin zich slechts één der oude Regenten bevond (3).

Veel had *Tiel* door de Franschen geleden. Het Gasthuis, waarvan de Franschen, bij hun vertrek, het meeste gedeelte van de bedden en lakens medegenomen hadden, was verpligt, eene collecte te verzoeken. Dit werd, den 11. Augustus, door den Magistraat toegestaan; terwijl deze collecte mede

(1) *Resolutieboek.*

(2) Valkenier, t. a. p. 5. D. bl. 811.

(3) *Resolutieboek.*

moest strekken, om te voorzien in het onderhoud en de behandeling dergenen, welke in dienst van het vaderland gekwetst of ziek geworden, zich in het gasthuis bevonden. Deze gekwetsten en zieken zijn waarschijnlijk aldaar gebragt uit het beleg van *Grave*, waarmede men in Julij onder RABENHAUPT een' aanvang had gemaakt, en welke Veldheer zijn hoofdkwartier te *Balgoijen* had (1).

Bij hun vertrek hadden de Franschen ook de kanonnen van de stad medegevoerd tot achter *Grave*, en dezelve aldaar achtergelaten. Vele eigenaren van huizen waren, gedurende het verblijf der Franschen te *Tiel*, zoo verarmd, dat zij buiten staat waren hunne woningen te herstellen, zoo dat de Regering zich genoodzaakt zag, dezelve te laten afbreken en de ledige erven te verkoopen. De stadsmuren waren, op verscheidene plaatsen, tusschen de Westluidensche- en Burenschepoorten ingestort. In Mei 1676, had men wel eenige herstellingen aan dezelve gedaan, tot *wederstand van den vijand* (2),

(1) SILVIUS, t. a. p. 3. D. bl. 119.

(2) *Resolutieboek.* In dien tijd schijnen de Franschen in *Maas en Waal* geweest te zijn en aldaar verwoestingen aangerigt te hebben. Ik meen zulks te moeten opmaken uit de woorden *wederstand van den vijand* in de resolutie voorkomende, in verband met hetgeen in eene resolutie van den 21. Augustus 1678 gevonden wordt; namentlijk: *gezien de memorie van den Commis* BENTHEM *wegens de vermiste en gebroke houwelen en ijzerenschuppen die Zijn Ed. uit s' Lands Magazijn aan de stad ge-*

waartoe de burgers verpligt waren met schop, spade en houwelen te werken. Echter waren zij, in 1678, nog in zoodanigen slechten staat, dat de Magistraat, op eenen brief van het Hof van *Gelderland*, antwoordde, dat aan de stadsmuren vier groote vakken waren ingestort en de stad genoegzaam als open lag; en, vermits geene militie alhier was, de burgers niet bekwaam waren, om de bewaring te doen, en over zulks, ingeval van nood, het Hof, in plaats van uit deze stad burgers te ligten, dezelve met eenige burgers geliefde te voorzien. Zelfs in 1688 werden de vervallen vakken muur nog met palissaden bezet (1).

Toen de Stadhouder Prins WILLEM III, als Koning van *Engeland*, zoude worden gekroond, werd daarover ook te *Tiel*, den 21. April 1689, vele vreugde bedreven, zoo door het in de wapenen komen der burgerij, als het schieten van salvo's door dezelve, het lossen van het kanon, branden van piktonnen en andere vuren, het bespelen van het orgel enz.

Na den dood van WILLEM III, Koning van *Grootbrittanje*, de Staten van *Gelderland* besloten hebbende, dat de bestelling der regeringen voortaan blijven

leend heeft, is daarop goedgevonden, dat daarvan eene attestatie zal geschreven worden, dat dezelve zijn gebruikt tot deze stads fortificatien toen de Franschen in Maas en Waal kwamen branden.

(1) *Resolutieboek.*

zoude aan de bijzondere Magistraten derzelve (1), verwekte zulks ook te *Tiel* merkelijke opschudding. Den 9. Junij 1702, noodzaakte de burgerij aldaar den Magistraat, om veertien, door de gilden daags te voren aangestelde Gemeenslieden, in den eed te nemen, op eene door de gilden opgemaakte instructie. De Magistraat was hiertoe gedrongen, daar de Gemeenslieden verklaarden, dat, zoo de Magistraat hen niet dadelijk in den eed nam, zij de *gemeente* (waarvan eene menigte met een groot geraas en geweld de trappen van het stadhuis was opgedrongen) niet konden bedwingen; en te vreezen stond, dat zij hen en den Magistraat den hals zoude breken; hebbende reeds eenige uit de gemeente gezegd: *wij hebben het geweer bij de hand.* Zij bedoelden de schansbossen, die toen op het stadhuis lagen, loopende sommige naar de knuppels, er eenige al half uitgetrokken hebbende. De beeediging alzoo geschied zijnde, leverden de Gemeenslieden eene memorie, op naam van de gezamenlijke gilden over, daarbij begerende, dat de Schepen Johan van Lidth de Jeude, Albertszoon, die te gelijk met zijnen zoon Albert Jan, Secretaris was, van zijne Schepensplaats of van zijn Secretariaat afstand zou doen. De Heer van Lidth daarop afstand van het Secretariaat gedaan hebbende, was hij, op eene nieuwe vordering der burgerij,

(1) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 186.

verpligt, insgelijks zijne Schepensplaats te verlaten. Ook was de Magistraat genooddrongen, om den Schepen VINCELER, dien de burgerij vermeende, als een vreemdeling zijnde, onbevoegd te zijn in de regering te zitten, voor afgezet te houden (1).

Te *Nijmegen*, werd mede eene verandering in de regering door de burgerij gemaakt. Het Hof van *Gelderland* besloot daarom den Landdag, in plaats van te *Nijmegen*, te *Arnhem* te beschrijven; en deze vergadering mede door de Raden JOHAN VAN LIDTH DE JEUDE AZOON en VINCELER, bijgewoond wordende, leverden de Gemeenslieden, den 15. Julij, daarover bij den Magistraat een protest in. Zij beklaagden zich, dat de Burgemeester VAN DEN STEEN de gemelde Heeren op den Landdag had ingeleid en vorderden, dat de Burgemeester VAN DEN STEEN en SCHULL zouden worden opontboden, om rekenschap te geven, en dat de Magistraat zoude protesteren, wegens de onwettigheid van die vergadering, en de Heeren VAN LIDTH en VINCELER verbieden, dezelve bij te wonen. De Magistraat vond zich genoodzaakt daaraan te voldoen en had, om van dien dwang te doen blijken, in de resolutie gesteld *moeten resolveren*. Doch, op aanhouden van de Gemeenslieden, werd dezelve verpligt die woorden te veranderen in *noodzakelijk geoordeeld*. Op dezen last, de Heeren VAN DEN STEEN en SCHULL teruggekeerd zijnde, begeer-

(1) *Deductie van den wettigen Magistraat van Tiel*, gedrukt te *Utrecht*, 1703.

den de Gemeenslieden, dat een brief aan de Landschap zoude worden geschreven, dat de Landdag binnen *Tiel* moest gehouden worden, anders protesteerden zij tegen al hetgeen zoude worden verhandeld.

De Staten vergadering, alleen uit oude Regenten bestaande, verstond den 18. Julij, dat de ontzetting der Regenten, in de steden *Nijmegen*, *Tiel* en *Bommel*, door Gemeenslieden en gilden gedaan, was onwettig, dezelve vernietigende; dat de Momber, of een ander in zijne plaats, zou worden geauthoriseerd, om zich te informeren naar degenen, die deze bewegingen onder de gemeente veroorzaakt hadden, en tegen dezelve, voor het Hof, met zes Adjunctleden uit de Landschap, te procederen; dat, binnen drie dagen na ontvangene notificatiën, de respective Gemeenslieden van de voorschreven steden zouden hebben te exhiberen hunne vermeende grieven, waarop zij vermeenden gefundeerd te zijn, dat die Magistraten in het geheel, of sommige leden van die, ongequalificeerd waren de Magistratuur te bekleeden (1).

De Magistraat van *Tiel* ontving daarop eenen brief van Raden en Adjunctleden van de Landschap, dat zij voornemens waren, den 10. Augustus, te *Tiel* te komen, met eene escorte van 200 man te voet en 50 paarden. Hij deelde dien brief

(1) *Landdagsreces*, van 18. Julij 1702.

aan de Gemeenslieden mede. Doch deze wilden daartoe niet verstaan, maar drongen er op aan, dat eene geheele compagnie burgers zoude optrek, en de wacht en poorten bezetten. Zij begeerden, toen de kwartiermeester van het regiment van den brigadier WELDEREN was in de stad gekomen, dat men het regiment niet in zoude laten; hoezeer de Regering zulks aanraadde. Op verzoek van de Gemeenslieden, werd de Secretaris naar den Commandant van het regiment afgezonden, om te verzoeken geen geweld te gebruiken of dat de burgerij genoodzaakt zoude zijn, zulks met geweld te keeren. Hij kwam terug met de tijding, dat de Commandant aanhield, om met gemak ingelaten te worden, of dat hij anders zoodanig de toegangen der stad zoude bezetten, dat niemand in of uit de stad zoude kunnen komen. De Magistraat daarop nogmaals aangedrongen hebbende, om de militie in te laten, weigerden zulks de Gemeenslieden. Doch de burger-Officieren verklaarden zich met het gevoelen van den Magistraat te vereenigen, maar geen kans te zien, de burgerij, waarvan sommigen wat te veel gedronken hadden, daartoe te brengen. Eenige burgers begeerden van den Magistraat order, om de militie aantetasten en van de stad te verdrijven, en om de trom te laten roeren, ten einde de geheele burgerij in de wapens te doen komen. Het laatste verzoek werd toegestaan, doch het eerste afgeslagen. Den volgenden dag, den 12. Augustus,

werden, op voorstel van de Gemeenslieden, twee Heeren uit de Magistraat gecommitteerd, om op het ernstigst te verzoeken, dat de militie mogt aftrekken, met presentatie, dat de Gemeenslieden zich zouden onderwerpen aan de resolutie van den 18. Julij, mits dat hun werden vergund veertien dagen, om hunne grieven in te dienen. Doch hetzelve niet toegestaan wordende, en de Heeren Gecommitteerden uit het Hof en Landschap er bijblijvende, om, op de eene of andere wijze, met de militie, in de stad te komen, werd zulks aan de burger-Officieren en Gemeenslieden bekend gemaakt, en de gemelde Officieren aanbevolen, de compagniën voortedragen de geneigdheid van den Magistraat, om de militie in te laten, alvorens verdere schade, ongemakken en onheilen aftewachten. Deze berigtten vervolgens, dat de burgerij zich zoude gedragen naar het goedvinden van den Magistraat, waarop de burgerij afgetrokken zijnde, de poorten voor de militie werden geopend (1). De Gemeenslieden en Dekens der gilden dienden vervolgens hunne bezwaren aan het Hof en Adjunctleden uit de Landschap in, en werd, den 5. December 1702, bij vonnis verstaan, *dat de gilden en gemeente te Tiel niet bevoegd waren geweest eigener authoriteit Gemeenslieden aantestellen, en dat dezelve zouden worden afgesteld; dat* Dr. Johan van Lidth de Jeude Azoon, niet te gelijk

(1) Verbaal van het gepasseerde in 1702.

Schepen en Secretaris konde wezen; doch dat de vader evenwel Schepen, en deszelfs zoon, ALBERT JAN VAN LIDTH DE JEUDE, Secretaris zouden mogen blijven. En op de conclusie der Gemeenslieden en Dekens, dat W. C. M. VAN VINCKELER en L. KRAAIJVANGER, niettegenstaande de tijd hunner bediening nog niet was geeindigd, niet langer in den Magistraat zouden kunnen continuëren, werd verstaan, dat requiranten in hunne conclusie niet waren ontvankelijk (1).

Bij vonnis van denzelfden dag, werden JAN VAN LONDEN en JAN TAAIJ, bij verstek, boven het verlies van hun burgerschap, voor hun leven uit de Provincie gebannen ter zake, zij in de vergadering der gilden, in de kerk te *Tiel*, allereerst het voorstel gedaan en het aanstellen der Gemeenslieden voorgedragen hadden, en niet alleen zich hadden laten vinden onder de oproerige menigte, welke zich, den 9. Julij, op en omtrent het stadhuis had vertoond, maar ook van de voornaamste voorgangers geweest waren (2). Op eene bedenking van het Hof en Adjuncten, dat zij in eene van de *Tielsche* zaken ontdekt hadden, dat bij sommigen vermeend werd, dat men wettelijk eene verandering in den Magistraat zoude mogen maken, na het eindigen van één (3) of drie

(1) *Sententie achter gemelde deductie.*

(2) *Sententie*, gedrukt te *Arnhem*, 1702.

(3) Dit was het geval te *Tiel*, alwaar *jaarlijks* de regering werd aangesteld, volgens het regerings-reglement van *Gelderland* van 1675.

jaren, voor welke de aanstelling bij den Heer Stadhouder was geschied, verstonden de Staten, den 9. December, dat de bestelling van den Magistraat bij den Heer Stadhouder gedaan, niet alleen voor één en drie jaren respectivelijk, maar voor altijd bestendigd gehouden werd. Doch de *Tielsche* burgerij liet, even als in andere steden, zich zulks niet wel gevallen.

Den 19. December, werd te *Tiel* eene vergadering van het kramersgild, op last van Dr. Matheus van Eck (1), in de kerk gehouden, en daar in voorgesteld, om de Gemeenslieden, die, bij vonnis van het Hof, waren ontzet, tot Gecommitteerden der gemeente te benoemen en om den Magistraat, die slechts voor één jaar was aangesteld, met den 1. Januarij te bedanken, en wederom eenen nieuwen *ad vitam* aan te stellen: de eerste reis door de burger Kapiteins, Gecommitteerden en Dekens der gilden. De Magistraat, dit als een begin van een nieuw oproer beschouwende, had den Deken van dat gild Johannes de Kruijf, die het voorstel gedaan had, in hechtenis doen nemen. Doch ontdekkende, dat Dr. Matheus van Eck, de voornaamste belegger was, had hij denzelven, na bekomen Schepenvonnis in verzekering genomen, en de Kruijf,

(1) In Kock, *Vaderlandsch Woordenboek*, 28. D. bl. 232, wordt hij verkeerdelijk *Arts* genoemd, hij was *Juris Utriusque Doctor*, en werd in 1711 Raadsheer in het Hof van *Gelderland*.

in aanmerking genomen, dat hij door anderen misleid was, ontslagen. Van Eck verzocht om onder borgtogt ontslagen te worden, doch sloegen Schepenen dat af, hoezeer de verwalter Rigter (1) Schull en Burgemeester van Welderen (zijnde Burgemeester van den Steen van een ander gevoelen geweest) vermeenden, dat het verzoek behoorde toegestaan te worden.

De gewone keurdag, op den 1. Januarij 1703, daar zijnde, hadden al de leden van den Magistraat eenparig verstaan, dat de vrije keuze, volgens oktrooi van 1652 moest geschieden, waardoor men dan *ad vitam* in de regering bleef. Zij benoemden Jonkheer van Welderen tot eersten Burgemeester; terwijl de Magistraat buiten deliberatie liet een protest, op naam der burgers en gilden ingediend, waarbij zij tegen die continuatie met militaire magt daargesteld, protesteerden, daar zij vermeenden, dat de aanstelling gekomen was aan de burgers en gilden. Dit protest was door de burger-Kapiteins en gewezene Gemeenslieden geteekend. De verwalter Rigter Schull en de Burgemeester van Welderen, die nevens den Burgemeester van den Steen van tigt of klagte crimineel tegens den gevangenen Dr. van Eck moesten dienen, maakten zwarigheden, en het geregt vermeenende, dat zij die zaak slepende trachtten te houden, besloot, om aan het Hof te

(1) *Verwalter Rigter* werd degene genoemd, die de bediening van Rigter bij vacature waarnam.

verzoeken eenen anderen verwalter Rigter in plaats VAN SCHULL, uithoofde van zijne betrekkingen, tot mede in deze zaak betrokkene personen, te benoemen. De Burgemeester VAN WELDEREN, welke de partij van diegenen, welke eene verandering in de regering zochten, thans was toegedaan, en zelfs, tegen eene publicatie van den Magistraat aan, eene oproeping der gilden had toegestaan, had bij brieven aan den Generaal CUTTS, commanderende de Engelsche troepen in de *Nederlanden*, verzocht om order aan den Commandant van die troepen, welke te *Tiel* in bezetting lagen, te zenden, om niets ten opzigte van verschillen, welke daar plaats hadden, te ondernemen, dan op zijn verzoek. Dit werd door dien Generaal toegestaan, mits het verzoek geschiedde bij geschrift, voorzien van stadszegel en de onderteekening van den Secretaris (1). Daarop gaf Burgemeester VAN WELDEREN, den 15. Januarij, schriftelijk last (door hem en den gesubstitueerden Secretaris onderteekend en met stadszegel voorzien) aan den Commandant, om de schildwachten, zoo binnen als buiten de kamer van den gevangen Dr. VAN ECK, weg te doen nemen. De Magistraat nu van de hulp der militairen, waarvan de Commandant aan de orders van den Burgemeester VAN WELDEREN voldeed, verstoken zijnde, verscheen dienzelfden dag, eene commissie van geauthoriseerden

(1) *Memoires pour servir a l'Histoire au* XVIII, *siècle par* DE LAMBERTI, T. 2. p. 330.

uit de gemeente op het stadhuis, en deed aldaar lezen eene acte, waarbij de regering, welke, door den Heer Stadhouder, voor één jaar was aangesteld en zich echter, op den 1. Januarij 1703, *Via facti* door militairen had gecontinueerd, werd afgezet en eene nieuwe aangesteld.

Deze nieuw aangestelde leden aanvaardden dadelijk de regering en gaven daarvan bij publicatie kennis. Onder de nieuw aangestelden bevond zich meergemelde Dr. VAN ECK; van de ouden waren alleen op nieuws benoemd de Jonkheeren VAN WELDEREN en VAN BRAKELL en de Heer SCHULL, welke drie Heeren, in de maand December te voren, tegen de benoeming tot eene commissie, door de meerderheid gedaan, hadden geprotesteerd, *om reden ter zijner tijd te deduceren*, uit welke woorden de andere Heeren naderhand hebben afgeleid, dat deze toen reeds het oog op de verandering hadden. Voorts werden er veertien Gemeenslieden aangesteld. Men bedreef over deze verandering veel vreugde, zoo door schieten, luiden der klokken, als het verlichten en groenmaken der huizen (1). Het scheen aan het grootste gedeelte der burgerij toe, van belang te wezen, dat zij door hare Gemeenslieden, een zeker aandeel aan de regering verkreeg en dit collegie een tegenwigt tegens den, zonder dat in stadszaken onafhankelijken, Magistraat daarstelde.

(1) *Gemelde Deductie en aanteekeningen.*

De afgezette Regenten zoo van *Tiel*, als van de andere steden, alwaar ook afzettingen hadden plaats gehad, stelden door adressen, zoo aan de Landschap als aan de Staten Generaal, alles in het werk, om wederom in het bestuur te komen en deden al wat zij konden, om eene uitspraak van Hun Hoog Mogenden of scheidsmannen te bekomen. Dan de nieuwe Regenten wilden daar niet inkomen, als zullende hetzelve strijdig zijn met de voorregten der steden *(1)*. De nieuwe Regenten (2) bleven te *Tiel* in het bestuur. Wel had de Burgemeester VAN DEN STEEN, met nog eenen der afgezette Regenten, zich in *'s Gravenhage*, bij gemelden Engelschen Generaal CUTTS vervoegd, te kennen gevende, dat hij, met nog vijf anderen, door geweld en met onregt van hunne Burgemeestersplaatsen waren ontzet, en dat de order door den Burgemeester VAN WELDEREN, namens den Magistraat, gegeven, was onwettig. Hij verzocht, om aan den Commandant van de Engelsche bezetting te *Tiel* order te zenden, om al datgene te doen, hetgeen hem zoude verzocht worden door de Staten of het Hof van *Gelderland*, om hen in hunne posten van Burgemeesteren te herstellen. Doch hij slaagde

(1) *Gedrukte stukken van dien tijd. Beroerd Nederland*, 2. D. bl. 12.

(2) De nieuwe Regenten en die van hunnen aanhang werden genoemd: van de *nieuwe plooij*, terwijl de oude regering en die het met haar hielden gezegd werden van de *oude plooij* te zijn. WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, 17. D. bl. 140.

niet in zijn verzoek, daar deze Generaal daarop aan de Staten Generaal, den 22. Januarij 1703, schreef, en dit verzoek van den Burgemeester VAN DEN STEEN vermeldende, daarbij te kennen gáf, dat hij geen twee tegenstrijdige partijen te gelijk konde bijstaan; dat hij, een vreemdeling zijnde, die hulptroepen commandeerde, zich niet met burger geschillen moest bemoeijen, en order van den Hertog VAN MARLBOROUGH had, om bij voorkomende gelegenheid zijne toevlugt tot Hun Hoog Mogenden te nemen; dat hij derhalven verzocht een besluit, hoedanig zich hierin te gedragen; hierop werd bij de Staten Generaal verstaán, dat de Engelsche troepen zich niet met de binnenlandsche twisten zouden bemoeijen (1).

In 1705 trachtten eenigen van deze stad, aan welks hoofd zich de Advocaat VAN CUIJLENBURG bevond, met eenigen van *Nijmegen*, de regering aldaar en vervolgens te *Tiel* te veranderen, en de oude Regenten te herstellen. Dan deze aanslag te *Nijmegen*, waarheen zich CUIJLENBURG met de zijnen, den 7. Augustus 1705, begeven had, mislukt zijnde, had dezelve ook te *Tiel* geen gevolg. CUIJLENBURG verliet de stad en werd vervolgens ingedaagd (2). Doch deze procedure werd niet ten einde vervolgd, zijnde bij den Magistraat van *Tiel*, den 5. Januarij

(1) LAMBERTI *Memoires*, T. 2. p. 330.

(2) WAGENAAR, *Vaderl. Hist.*, 17. D. bl. 244 en de aldaar aangehaalde gedrukte citatie.

1708, tot eene geheele *amnestie* voor degenen, welke uit de stad geweken of daaruit gezet waren, besloten, en dezelve afgekondigd geworden.

Eenige van de afgezette Regenten werden vervolgens, bij vacature, door den nieuwen Magistraat wederom aangesteld. Reeds was, den 1. Januarij 1705, de Oud-Raad, JOHAN VAN LIDTH DE JEUDE, weder tot Raad benoemd, die echter daarvoor bedankte. Doch in 1706 nam de afgezette *Raad*, WILLEM VAN COTEN, de benoeming aan; terwijl, op aandrang van Gemeensliedén en Dekens der gilden, de gewezene Burgemeester VAN DEN STEEN in 1708 wederom werd aangesteld.

In 1707 werd de vergadering der Staten te *Tiel* gehouden. Deze was, even als het Hof en de Rekenkamer, naar *Tiel*, bij besluit der Staten van 7. November van dat jaar, verlegd geworden. De oorzaak was, dat de nieuwe regering van *Arnhem*, op eene klagte van Gemeenslieden van *Wageningen*, twee Burgemeesters, met gewapende vrijwilligers en geschut, naar die stad hadden gezonden, welke met geweld vier Regenten van daar gevangen naar *Arnhem* bragten. Daar dit bij de Staten euvel opgenomen was, had de Magistraat van *Arnhem* een protest, in zoodanige uitdrukkingen gedaan, dat de Staten vermeenende, dat daardoor het Hof en de Rekenkamer belet werden de orders van de Staten uit te voeren, hadden goedgevonden het Hof en de Rekenkamer te gelasten, om zich naar *Nijmegen*

te begeven. De regering van die stad, even als die van *Arnhem*, was de partij van degenen, welke den geweldadigen aanslag te *Wageningen* gepleegd hadden, toegedaan, en wilde niet toestaan, waartoe de Staten besloten, om in deze van de militairen gebruik te maken. Daarop had zij doen in hechtenis nemen den President van het Hof, NOIJEN, welke, ingevolge die order van de Staten, te *Nijmegen* was gekomen, en zij had daarop eene scherpe resolutie genomen, waarbij zij verklaarde, zich bij geene vergadering der Staten te zullen laten vinden, noch te zullen toelaten, dat dezelve te *Nijmegen* gehouden werd. Hoezeer nu deze zaak niet regtstreeks tot de geschiedenis van *Tiel* behoort, dan alleen, dat daaruit blijkt, dat toen, en bij welke gelegenheid, de Staten te *Tiel* zijn vergaderd geweest en de nieuwe Regenten van *Tiel* zich niet bij de nieuwe regeringen van *Nijmegen* en *Arnhem* hebben gevoegd, maar met de maatregelen van de overige Staatsleden hebben ingestemd. Echter zal eene korte aanhaling, hoedanig deze zaak geeindigd is, niet als onbelangrijk kunnen beschouwd worden. Al dadelijk hadden de Staten de loslating der Wageningsche Regenten gelast, ook de afdanking der vrijwilligers, en deden zij twee leden van den Magistraat van *Nijmegen* onderweg aanhouden en gevankelijk naar *Tiel* brengen. Zij zonden, nadat zij, echter niet dan na herhaalde nadrukkelijke aanvraag aan Hun Hoog Mogenden, troepen hadden bekomen, mi-

litie naar *Arnhem*, alwaar toen veertien van de nieuwe regering werden afgezet en de oude Regenten hersteld; terwijl de Magistraat van *Nijmegen* verpligt was zich te onderwerpen, en de aanleggers van de onderneming tegen de Wageningsche Regenten werden gestraft (1).

Bij een reglement, den 6. Augustus 1709, door de gilden vastgesteld werd bepaald, dat bij vacature de regerings- en gemeensmansplaatsen, door de gilden zouden vervuld worden. Bij zoodanige gelegenheid onthaalden de mededingers de stemgeregtigde burgers eenige dagen in herbergen, en daar ieder, ook de geringste, die slechts lid van een gilde was, bevoegdheid had om mede te stemmen, zoo was daarvan het natuurlijk gevolg, dat bij zoodanige *plooijerijen*, (zoo als zulks genoemd werd), dikwijls de grootste ongeregeldheden plaats hadden (2). De verschillen over die verkiezingen lie-

(1) De Lamberti, *Memoires*, T. 14. Suppl. T. 4; p. 665 T. 5. p. 217. Wagenaar, *Vaderl. Hist.* 17. D. bl. 300-304.

(2) Hoe het dan somwijlen toeging, kan opgemaakt worden, uit hetgeen gevonden wordt in een' *Dichtbundel*, getiteld: *Parnas aan de Waal*, gedrukt te *Amsterdam*, 1726, bl. 189, luidende: *Tiels Ploygeraas over de verkiezing van een nieuw Regent in de plaatze van den overledenen*, *April* 1719.

Heel Tiel is op de been. Jan hagel speelt den baas.
De Stad, en Waalstroom dreunt van 't muitend nagtgeraas.
Een saamgerotten hoop schreeuwt; vive Le ten Hoven!

pen dikwijls zeer hoog, zoo als in 1719, bij de vervulling van de Schepens- en Raadsplaats, opengevallen door het overlijden van den Heer FOIJERT. Sommige der ingeleverde stembriefjes, zoo voor den Advocaat, J. A. COCK, als voor zijnen mededinger, ADRIANUS COCK, zoon van den Scholtus van *Zoelen*, BERNARD COCK, wederzijds betwist geworden zijnde, had de Magistraat eerst besloten, de beslissing daarvan over te geven aan Heeren uit de Magistraten van *Nijmegen*, *Zt. Boemel* en *Doesburg;* doch naderhand had de meerderheid van denzelven, op verzoek en begeerte van de Gemeenslieden en Dekens der gilden, bepaald zelve de beslissing te doen. Hierop werden er zoo vele ongeregeldheden door den aanhang van A. COCK bedreven, dat de Magistraat goedvond, 25 of 30 man uit de bezetting van *Nijmegen* te verzoeken. Vervolgens de wanorde zoodanig toenemende, dat, bij de gewelddadigheden op de straten, personen verwond werden, en men de huizen van sommige Regenten met plundering bedreigde, gaf de Magistraat aan den com-

Waarop een ander weer, schrik! Altena (a) sta boven.
En rukt den veger uit, en gaat partij te keer:
Terwijl het Boevenschuim het Hoerdom zit op 't leer.
Dus pleyt en vleyt men vast elkander na de veeren.
Elx haan wil Koning zyn. Elx stem wil triomfeeren.
Hier snyt Jan vlug Kees kauw den bek op dat het kraakt.
enz.

(a) De Heeren TEN HOVE en ALTENA waren mededingers naar de Schepens- en Raadsplaats.

manderenden Officier last, om als de Magistraat vergaderd was, niemand op het stadhuis toetelaten, dan die door den deurwaarder geroepen was; en zoo men, na een en andermaal gewaarschuwd te zijn, met geweld wilde binnendringen, alsdan zulks met geweld te keer te gaan en er met schroot op los te branden. Voorts gelastte de Magistraat de noodige posten te stellen, om alle geweldadigheden, zoo van plunderen als anderzins, met geweld te keer te gaan. De meerderheid van den Magistraat besliste vervolgens ten voordeele van den Advocaat COCX. Van tijd tot tijd ontstonden er botsingen, en daaruit verschillen, tusschen den Magistraat en de Gemeenslieden, daar de eerste vermeende, dat de laatsten zich meer gezag aanmatigden, dan hun toekwam en inbreuk op de magt van den Magistraat maakten. De Gemeenslieden daarentegen hielden het daarvoor, dat de Magistraat hun trachtte te ontnemen het regt, dat zij van de burgerij verkregen hadden. Bij dergelijke geschillen trokken de gilden gewoonlijk de partij der Gemeenslieden.

In een dergelijk geschil in 1711, nam de Magistraat zijne toevlugt tot het Provinciaal Hof, bij gelegenheid, dat de Magistraat vermeende door eene resolutie van Gemeenslieden beleedigd te zijn; en hoezeer de gilden verstonden, dat deze zaak was *domestiek*, dagvaarde de Magistraat het collegie van Gemeenslieden voor het Hof en dit gelastte, *bij* vonnis van 14. Maart 1714, den Gemeenslieden hunne

resolutie intetrekken en te roijeren; voorts te beloven zich voortaan obediëntelijk en eerbiedig te zullen gedragen; waaraan door hen voldaan werd.

Na den strengen winter (1) van 1740, klom het water, bij het losgaan van het ijs, in de rivier de *Waal*, tot zoodanige hoogte voor de stad, als hetzelve nimmer te voren bereikt had. Het teekende, volgens de tegenwoordige peilschaal, 6,8 El (21 Voet 8 Duim) (2). Door de doorbraken, het gevolg der ijsstoppingen, geraakte het land rondom *Tiel* onder water, en dit vloedwater met geweld over de brug bij de Burenschepoort, in de gracht stortende, spoelde deze steenenbrug weg.

In 1747, toen Zijne Hoogheid, Prins Willem IV., in *Zeeland* tot Stadhouder was verkozen, werd

(1) Het vriezen was begonnen den 4. Januarij en, den 11. van die maand, stond de thermometer van Fahrenheit zeer na op 2 *graden onder* 0 (a) *zoodat*, zegt de schrijver van het vervolg van le Clerc, *Geschiedenissen der Nederlanden*, 1. D. bl. 387: *de koude van dezen dag, de felste van* 1709 *nog* 8 *graden te boven ging.*

(2) Deze hoogte kan opgemaakt worden uit hetgeen gevonden wordt in de *Nederlandsche Jaarboeken* 1757; bl. 190 en 1781, bl. 315; hoezeer het merkteeken van de hoogte van het water in dit jaar in den steen ter zijde der Kleibergschepoort daarmede niet juist overeenkomt. Doch deze steen is naderhand

(a) Zoodanig was de stand van den thermometer, op den huize *Zwanenburg*, op Halfweg. In 1776, stond dezelve op 0, in 1795, op 1° boven 0, in 1798, 1° ¼ beneden 0 en den 23. Januarij 1823 op 4° onder 0.

in de vergadering der Staten van *Gelderland* door den Burggraaf VAN LIJNDEN voorgesteld, om de instructie (1) van Zijne Hoogheid te veranderen. Dit voorstel werd bij de steden overgenomen. Ondertusschen drongen verscheidene burgers aan op de aanstelling van Zijne Hoogheid, zoo als zulks bij het kwartier van *Zutphen* was geschied, en teekenden een request, waarbij zij verklaarden, den Magistraat te ontslaan van den eed, die denzelven belette Zijne Hoogheid aan te stellen. Dan, alvorens hetzelve werd ingediend, besloot de Magistraat eenpariglijk voor stadsstem, in der Staten vergadering, uit te brengen, om Zijne Hoogheid als Stadhouder, zoo in de mannelijke, als vrouwelijke linie, even als in *Holland*,

vernieuwd, en stemt daarom misschien met het oude teeken niet overeen. Er stond oudtijds eene peilschaal in de haven. Vervolgens is er eene nieuwe in overeenstemming met die van *Nijmegen* (a), voor ruim 50 jaren in den mond van de haven geplaatst, die er nog staat. Deze staat lager, dan de oude, thans niet meer aanwezige 1,88 El (6 V.). Volgens PAGNIET, *droevige gevolgen van het Pandersch Canaal*, bl. 35, zoude het water in 1740 aan de Peilschaal in de Haven gestaan hebben op 5,1 El (16 V. 6 D.); dus volgens de nieuwe schaal 7,06, El (22 V. 6 D.).

(1) De instructie van 1722, waarop Zijne Hoogheid toen den eed gedaan had, was zeer beperkt. Men vindt dezelve bij WAGENAAR, *Vaderl. Hist.*, 18. D. bl. 252.

(a) In 1812, teekende die te *Tiel*, 0,078 El (3 D.) lager dan de *Nijmeegsche* peilschaal; en daarentegen in 1829 0,2 El (9 D.) hooger, bij middelbaren rivierstand.

te erkennen, en optedragen de begeving der militaire bedieningen, de gewone en buitengewone Raadsheersplaatsen, de posten van Griffier, Momber, Rekenmeester en de zitting in de vergadering der Gedeputeerde Staten; en in te stemmen in eene verhooging van tractement. Dan het grootste gedeelte der burgerij was daarmede niet te vreden. Men ging voort met teekenen van het adres. Nu deed de Magistraat, den 13. December, de gilden in de kerk bijeen komen, alwaar voorgesteld werd, of de gilden genegen waren de Regering van den eed, op het reglement van 1709 gedaan, te ontslaan. Dit voorstel werd eenparig aangenomen en tevens verzocht, aan Zijne Hoogheid voortestellen, de tegenwoordige regering *ad vitam* te continuëren. Dan aan dit verzoek, hetgeen men wilde, dat niet met eenparig genoegen was gedaan, werd door Zijne Hoogheid niet voldaan.

Over den vrede, in 1749 te *Aken* gesloten, werd te *Tiël* vele vreugde bedreven. Verscheidene huizen werden verlicht en eerebogen opgerigt; en zulks, niettegenstaande de Magistraat, bij publicatie, had doen bekend maken, dat bij de slechte omstandigheden der tijden geene illuminatiën, decoratiën of groenmaken zouden gedaan worden. Van stadswege werden drie piramiden, ieder van negen piktonnen, aan den oever van de Waal geplaatst, de klokken geluid en de toren met lantaarns behangen.

Den 10. Februarij 1757, geraakte de stad in ge-

vaar, toen het ijs in de rivier in beweging geraakt zijnde, zich een ijsdam bij het dorp *Varik* zette. Hierdoor waste de Waal voor *Tiel* zoodanig, dat het water, in den nacht tusschen den 10. en 11., de hoogte bereikte van 6,93 El (22 V. 1 D.) en dus 0,13 El (5 D.) hooger kwam dan in 1740. Zoo doende was men genoodzaakt eenen tweeden kistdam in de Kleibergschepoort te leggen, terwijl men de Westluidenschepoort mede met eenen dam moest verzorgen. Want het water kwam door dezelve met zooveel kracht, dat men voor het wegspoelen der poort vreesde. Dan de dijk te *Dreumel* doorbrekende, ging het water aan het vallen en het gevaar was geweken (1).

Bedenkelijk was de toestand van den Tielschendijk, even beneden de stad, op den 6. Januarij 1764, toen, des morgens om zeven uren, eene scheur in den berm achter denzelven gekomen was, die door eene verzinking werd gevolgd, terwijl er eene grootere kwel door den kapitalen dijk kwam. Het water stond toen, bij open rivier, zonder ijsgang, op 6,4 El (20 V. 5 D.) (2). Dadelijk werden drie kistdammen en eene bekramming gemaakt. Van deze kistdammen was den 10. daarna de middelste

(1) *Nederl. Jaarboeken*, 1757, bl. 190.

(2) Bij opene rivier stond hetzelve in November 1824, op 6,77 El (21 V. 7 D.) en in Januarij 1834, op 6,69 El (21 V. 4 D.); terwijl in November 1783, het water den buitengewonen lagen stand van 1,15 El (3 V. 8 D.) had.

gezakt en vol water geraakt, waarop men besloot, het water daaruit geschept zijnde, denzelven met lange mest en stroo te stoppen en nog eenen vierden kistdam te maken. Terwijl ook inmiddels het water aan het vallen was gegaan, werd hierdoor de dijk behouden.

Den 5. Junij 1777 vereerde Zijne Hoogheid, de Erfstadhouder, *Tiel* met een bezoek, hetgeen nimmer had plaats gehad. Hij werd op eene luisterrijke wijze ontvangen. Er was voor Zijne Hoogheid een prachtig *dejeuner dinatoir* van 30 couverts aangerigt, terwijl in een ander vertrek, mede op het stadhuis, eene tafel van 24 couverts zich bevond. Na het *dejeuner* vertrok Zijne Hoogheid weder uit *Tiel*.

In 1781 bij het losgaan der rivier zette zich een ijsdam tusschen *Hemert* en *Varik*. Het water liep, in den nacht tusschen den 27. en 28. Januarij, nog 0,2 El (9 D.) hooger op, dan in 1740 : zoodat het op verscheidene plaatsen over den dijk liep, en tot verzwaring in den kistdam der poort meer dan 150 zoo karren, als wagens met mest moesten aangevoerd worden. Dan in den morgenstond ging het water aan het vallen, doordien de dijk, tegen over de stad, te *Wamel* was doorgebroken (1).

(1) In de *Nederl. Jaarboeken*, 1781, bl. 315 en 316, wordt verkeerdelijk opgegeven, dat het water de hoogte van 25 V. had bereikt en $2\frac{1}{2}$ voet hooger, dan in 1740 gestaan; daar zulks niet alleen niet met het teeken bij de Kleibergschepoort overeenstemt, maar ook nimmer, zelfs niet in 1809; de rivier bij *Tiel*

In Maart 1784, bij de menigvuldige ijsstoppingen en overmatigen toevoer van opperwater, stond het water voor *Tiel* nog, 0,1 El (4 D.) hooger dan in 1781 (1), en dus 7,22 El (23 V.).

In de zoo hoog gerezene geschillen, welke tusschen de Stadhouders- en de Nieuwstaatsgezinden (2), in het begin van het laatste vierdendeel der 18de eeuw plaats hadden, bleven ook die van *Tiel* geene ledige aanschouwers. In Mei 1784, vervoegden zich 45 burgers, der Nieuwstaatsgezinde partij toegedaan, met een verzoekschrift aan den Magistraat: *om door den krijgsraad* (3) *te doen examineren, de Reglementen op de burgerwacht en exercitiën geëmaneerd, en dezelve met hunne remarques, op den tegenwoordigen tijd en omstandigheden toepasselijk, te ampliëren, en alzoo aan den Magistraat over te geven; doch doordien die Heeren* (hiermede die van den krijgsraad bedoelende) *uit een vriendelijk menagement voor de burgers, mogelijk alle poincten van on-*

tot de hoogte van 7,53 El (24 V.) is geklommen; terwijl ook in een ander berigt, in gemelde *Jaarboekén*, bl. 328 voorkomende, de hoogte wordt opgegeven 16 V. 8 D., hetgeen volgens de tegenwoordige peil is 7,11 El (22 V. 8 D.), en dit wel als de juiste opgaaf te beschouwen is.

(1) Volgens het teeken aan de poort.

(2) Geene geschiktere benaming om de partijen in deze aanteduiden, dan deze in de *Jaarboeken* gebruikte, kwam mij voor.

(3) Door den burger-krijgsraad, werd te *Tiel* verstaan, het collegie van *al* de burger-Officieren.

dergeschiktheid en redres niet zouden willen aanvoeren, verzochten zij: *dat de Magistraat mogt goedvinden, voor en aleer finaal daarop te resolveren, zulks te stellen in handen der burgerij, om hunne consideratie daarbij te voegen, en daarna ter decisie van den Magistraat over te geven; en daar zij uit liefde voor den wapenhandel zich onder elkanderen nu en dan al geoefend hadden, en hun getal in weinige dagen zeer was geaugmenteerd, waartoe de plaats tot daartoe gebezigd te klein werd, verzochten, dat de Magistraat aan hun toestond eenigemalen ter week, wanneer zulks niet tot inconvenientie strekte, ten dien einde gebruik te mogen maken van de St. Maartenskerk, om aldaar, onder elkanderen, of in bijzijn der burger-Officieren, die zulks mogten verkiezen, zich verder in de beoefening der wapenen te evertuëren, en zich aldus te bekwamen, om ten allen tijde, op requisitie van den Magistraat, tot maintien van goede order en regten te kunnen van dienst zijn.*

Hierop besloot de Magistraat, den 26. van die maand, het verzoekschrift door den President-Burgemeester in handen van den burger-krijgsraad te doen stellen, ten einde de Magistraat, binnen twee maanden, te dienen van deszelfs consideratie, op de bij het request gedane verzoeken, het wacht-reglement en de exercitiën betreffende (1). De bur-

(1) *Nederl. Jaarboeken*, 1784, bl. 1083.

aan Hun WelEd. en Achtb. rapport doen en zullen Hun WelEd. en Achtb. alsdan een reglement beramen, waarnaar; en een plaats aanwijzen, waarop die exercitiën zullen geschieden. Latende Hun WelEd. en Achtb. aan een iegelijk volkomen vrijheid, hieromtrent naar welgevallen te handelen, verbiedende ernstelijk iemand door onbehoorlijke beweegreden tot het doen of nalaten der gemelde aangeving tot de exercitie te persuaderen, veel minder met woorden of daden daarom te injuriëren; zullende tegen diegenen, welke zich daaraan schuldig maken, na exigentie van zaken rigoureuselijk worden geprocedeerd (1).

Dan dit besluit was geenszins naar het genoegen der verzoekers. Dit gaf aanleiding, dat, den 11. Januarij 1785, een der burgers-Kapiteins, namens eenige burgers tot zijne compagnie behoorende, aan den Magistraat verzocht, om de gemelde publicatie van 24. Augustus ter plaatse, alwaar dezelve aangeplakt was, te doen wegnemen. Hierop de Magistraat, in aanmerking nemende, dat de resolutie genoegzaam bekend was, vond, dezelve goed, als de nieuwe kasten voor de publicatiën gereed zouden zijn, deze publicatie te doen afnemen. Daar van tijd tot tijd zamenrottingen plaats hadden, waarbij veel getier gemaakt en insolentiën gepleegd werden, deed de Magistraat,

(1) *Nederl. Jaarboeken*, 1784, bl. 1454.

den 8. Februarij 1785, daartegen eene publicatie, en besloot tevens, dat 's avonds eene geheele compagnie burgers, met scherpe patronen voorzien, de wacht zoude betrekken, en door den Commandant van de wacht aanhoudend patrouilles worden rondgezonden. Daar, den 7. Maart 1785, bij den Magistraat besloten was, dat, op den verjaardag van Zijne Hoogheid, de gewone solemniteiten zouden geschieden, doch tevens verboden, aan alle bijzondere personen, openbare vreugde te bedrijven en leuzen te dragen van welken aard ook; leverden des namiddags twee burgers een verzoekschrift, door 28 Nieuwstaatsgezinden geteekend, in de Magistraats vergadering over, waarbij zij te kennen gaven: dat sommige lieden verhaalden, dat bij den Magistraat eene resolutie zoude genomen zijn, om, op den volgenden dag, de vlag op den toren te plaatsen, de klokken te luiden en het kanon te lossen, een gerucht, dat zij nimmer konden gelooven, dewijl daardoor, het naauwelijks aan het bedaren zijnde gemeen, op nieuw, voet tot ongeregeldheden zoude gegeven worden. De Magistraat verklaarde hierom eenparig, dat dezelve persisteerde bij de genomene resolutie, en de noodige maatregelen had genomen, om alle ongeregeldheden te stuiten.

De haat van het gemeen tegen de exercerende burgers nam steeds toe, en openbaarde zich dikwijls door dadelijkheden. Wanneer de burgers marcheerden, schoolden sommigen van het gemeen te zamen, zongen voor de burgers beleedigende liede-

ren en maakten veel geraas en getier. Hierover een der burger-Kapiteins voldoening bij den Magistraat gevraagd hebbende, werd, den 18. April 1785, eene publicatie afgekondigd, waarbij de Magistraat die van den 8. Februarij te voren, vernieuwde, en verbood al hetgeen aanleiding tot partijschap konde geven. En, daar de Magistraat beschouwde, dat door de exercitiën des Zondags, aanleiding tot nieuwe beweging gegeven was, verbood dezelve tevens, op eene boete van vijf en twintig guldens, alle wapenoefeningen op Zondag, alsmede het exerceren onder eene andere compagnie, dan waartoe men behoorde.

Hetgeen in dit verbod, ten opzigte van het exerceren op Zondag, voorkwam, gaf aanstoot aan de daarin bedoelde burgers; die dan ook deswegens eene remonstrantie bij den Magistraat inleverden. Hierop verklaarde dezelve, den 2. September, bij zijne resolutie te persisteren en declareerde verder tot wegneming van alle vooroordeelen en verkeerde insimulatiën, dat deszelfs intentie niet was geweest bij die publicatie, de, op Zondag den 17. April en eenige Zondagen te voren, geëxerceerd hebbende burgers en inwoners te verklaren voor *schenders van den dag tot de openbare godsdienst geschikt*. Voorts, dat dezelve eenparig begreep, dat er geene vrijcorpsen of aparte exercitie-genootschappen behoorden plaats te hebben, en dezelve op het allersterkste zoude beletten.

De oneenigheden bepaalden zich niet alleen tusschen burgers onderling, maar ook tusschen de soldaten der bezetting en de Nieuwstaatsgezinde burgers, brengende, den 5. November, eenige burgers bij den Magistraat klagten in, dat de soldaten disorders pleegden en veel getier en geschreeuw maakten. In den burger-krijgsraad heerschte verdeeldheid; in Maart 1786, bedankten er twee van de vijf Kapiteins, terwijl reeds eenigen tijd te voren twee anderen hun ontslag genomen hadden.

In October 1785, eindigde het gedeelte der burgerij, dat zich in den wapenhandel geoefend had, ten getale van ruim 100 man, op eene plegtige wijze, voor de Westluidenschepoort, alwaar eene tent was opgeslagen, zijne exercitie voor dat jaar. Na afloop van dezelve, werd door eenige burgerdochters, aan elken burger,.een eikentakje, om op den hoed te plaatsen, geschonken, en de burgers werden met aanspraken en dichtstukken bedankt, en verder aangemoedigd (1). Ook in 1786 had zulks plaats, en werden de wapenhandelende manschappen toen onthaald in het huis van het genootschap (2), hetgeen door de Nieuwstaatsgezinden was opgerigt onder de zinspreuk:

Een Maatschappij op deugd gegrond,
Houdt stand en stopt eens ieders mond.

(1) *Nederlandsche Courant*, van 3. November 1785.

(2) *Nederl. Jaarboekin*, 1786 bl. 1500.

Den 22. November verzochten de Dekens der gilden aan den Magistraat afschriften, op stads kosten van de stadsprivilegiën en van den inventaris der stukken van de Gemeenslieden; waarop de Magistraat verstond, dat, als de verzoekers specifiek opgaven, van welke privilegiën zij afschrift begeerden, daarop favorabel zoude worden gedisponeerd, en dat de verzochte inventaris niet bestond.

Den 3. Januarij 1787, was de regering wederom verpligt eene publicatie tegen ongeregeldheden en het inslaan van glazen te laten doen.

Den 16. Mei, leverden de Dekens van het kramersgild, geadsisteerd met Dekens van onderscheidene gilden, aan den Magistraat een nader verzoek, ten opzigte van hun gemeld request van den 22. November 1786, in, waarvan onder anderen de inhoud was: *dat zij gequalificeerde Decanen en oud Decanen eene nadere opgave van eenige privilegiën, om copiën authentiek daarvan te hebben aan den Heere Secretaris* VAN LIDTH DE JEUDE, *hebben overhandigd, dog tot hun leedwezen, hebben moeten verstaan, dat zij die niet konde erlangen ofte immers niet anders dan voor gebuur, en voor zoo verre die van hunne gilden zaken gewaagden. Decanen en oud Decanen hadden billijk verwagt, dat hun daarvan eene schriftelijke resolutie zoude worden uitgereikt; dan dezelve is hun niet geworden. — Decanen en oud Decanen der krameren vermeenen geene vrijheid te*

hebben om daar in te berusten, daar zij verantwoordelijk zijn voor hunne mede burgeren en gilden broederen; — En in deze kommervolle dagen en ver uitziende tijden, — daar hun toeschijnt, een burgerkrijg in deze vrije Republiek ontstoken te zijn (hetgeen God nog genadiglijk verhoede) — En daar volgens de berigten in eene naburige Provintie reeds burgerbloed gestort is (1), *— geen uitstel leiden, dat de burger van zijne privilegiën, regten en voorregten kundig gemaakt worde, om daaruit mede te kunnen weten, en te onderzoeken, wat de pligt van een Regent en die van een vrijgeboren burger zij, gefundeerd op de privilegiën, regten en voorregten, met onzer voorvaderen goed en bloed zoo duur gekogt. Deze gewigtige redenen zijn het WelEdel en Achtb. Heeren! die de gequalificeerde Decanen en oud Decanen der krameren, zoo voor hun zelve als burgeren, en in naam hunner committenten, de eerbiedige vrijheid doen nemen, UwelEd. en Achtb. alsnog te verzoeken en te insteren, dat aan hun op stads kosten binnen den tijd van veertien dagen mogen worden uitgereikt, copiën authentieq van alle de voorschreven privilegiën, voorregten, buurspraken en chartres aan de stad en burgeren van Thiel en Zand-*

(1) Dit zag voorzeker op het gevecht, dat, den 9. Mei 1787, bij *Vreeswijk*, tusschen een detachement Utrechtsche burgers en auxiliairen, en een bataillon van den Generaal van VAN EFFEREN had plaats gehad.

wijk verleend en verhandeld (1). Hierop is bij den Magistraat geen finaal besluit gevallen.

In deze maand was men bij de Regering bevreesd voor eene overrompeling, (waarschijnlijk van de auxiliairen, welke zich in *Wijk bij Duurstede* bevonden). De presiderende Burgemeester beval den Commandant der bezetting, de wacht te versterken, en met scherp te doen optrekken enz. Dit werd door den Magistraat goedgekeurd, doch daartegen door één lid van denzelven geprotesteerd, alzoo hij die orders niet noodzakelijk konde vinden.

Hun Hoog Mogenden, in Junij 1787, *Tiel* als de verzamelplaats van de manschappen, die van het Hollandsch Cordon overliepen, aangewezen hebbende, was zulks zeer tegen het genoegen der Nieuwstaatsgezinden, dewijl die manschappen met oranje versierd binnen kwamen en zij vreesden, dat daardoor opschudding in de stad zoude ontstaan. Dit werd door eene commissie van den krijgsraad, waaraan zich eenige burgers hadden geadresseerd, in eene buitengewone vergadering aan den Magistraat te kennen gegeven. Dezelve bedankte de commissie voor het attachement, en ook voor de vigilantie van den krijgsraad, verklarende, alle zorg te hebben gebruikt, om de rust te bewaren. De Magistraat deed, den 18. Junij, eene publicatie afkondigen, tegen het dragen van oranje of zwarte cocar-

(1) *Nederl. Jaarboeken*, 1787, bl. 854.

des, het uitsteken van vlaggen, en het rondloopen met versierde flesschen, en waarschuwde een ieder, om zich niet in dienst of eed van eene andere Provincie te begeven.

Den 30. Junij droeg eene commissie uit den burger-krijgsraad aan den Magistraat voor, dat verscheidene burgers aan den krijgsraad verzocht hadden, om aan den Magistraat te kennen te geven, dat er een gerucht in de stad verspreid werd, dat het garnizoen voornemens was, om dien nacht in de burgerhuizen te vallen en de burgers van hun geweer en wapenen te berooven, gelijk zulks, voor eenen korten tijd, te *Arnhem*, *Zutphen* en *Doesburg* door het garnizoen geschied was. Zij verzocht, dat zulks door den Magistraat mogt belet worden. Hierop werd door den Magistraat aan de commissie tot antwoord gegeven: dat Hun WelEd. Achtb. zeer gesurpreneerd waren over de propositie van den krijgsraad; dat dusdanig gerucht hun onbekend was, ja zelfs geen het minste atteinte van dien was voorgekomen; dat de Zwitsers hier in garnizoen zijnde zich, in al dien tijd, stil en rustig hadden gedragen en daardoor zeer geflatteerd werden, requirerende de Magistraat van den krijgsraad valabel bewijs van dat gerucht; dat verder de Magistraat niet konde afzijn zijne verwondering te kennen te geven, dat er van tijd tot tijd adressen van sommige burgers aan den krijgsraad waren gemaakt; dat de Magistraat hun competente Regter en niet de krijgsraad was.

Op Zondag, den 1. Julij, verzamelden zich verscheidene van het gemeen, welke te voren uit eene herberg buiten de stad gekomen waren. De meesten waren beschonken. Zij vereenigden zich voor het huis, alwaar het genootschap bij een kwam, staande op den hoek van de Kleibergschestraat en vraagden aan den kastelein om drank. Deze weigerde zulks en het gemeen trachtte toen het huis in te dringen, hetgeen hetzelve echter door den kastelein en anderen, die zich in het huis bevonden, belet werd. Hierop werden door den hoop eenige glazen ingeworpen. De troep steeds aangroeijende, trok door de geheele stad, sloeg in verscheidene huizen, vooral van exercerende burgers, de glazen in, makende een geweldig geraas en getier. De Magistraat, die, des avonds om negen ure, was bijeen gekomen, liet om 10 ure eene publicatie afkondigen, waarbij op het sterkste verboden werd, het plegen van geweld, hetzij van glazen inslaan, als anderzins. Dan dit baatte niets. De hoop, thans eene groote menigte uitmakende, begaf zich naar en plunderde de huizen van den Remonstrantschen Predikant Coernerding, den Brouwer van Biezen en den Koopman G. de Roever, alle staande in de voorstad. Van hier begaf zich de hoop naar het huis van den Procureur Francken, op het Kleiberg, en plunderde hetzelve ook. Eenige burgers, die zich in het genootschapshuis bevonden, schoten toen op den hoop, doch het niet langer durvende volhouden,

verlieten zij heimelijk hetzelve, waarop het vuren ophoudende, dat huis ook weldra eene prooi der plundering werd (1). Door de burgers werd ook uit andere bedreigde huizen geschoten. Een der plunderaars werd voor het huis van FRANCKEN gekwetst, en overleed vervolgens aan zijne wonden, en een ander voor het genootschapshuis doodgeschoten, terwijl niemand der burgers is gesneuveld. Denzelfden avond, of liever in het begin van den nacht, hadden vier burgers, mede uit naam van een groot aantal medeburgers, aan den Magistraat verzocht, om de burgers, welke de wapens tegen het huis van *Oranje* hadden opgevat, te ontwapenen. De Magistraat deed, in den morgenstond van den 2. Julij, eene publicatie afkondigen, waarbij dezelve ten sterkste interdiceerde alle zamenrottingen en beleedigingen aan huizen en personen; dissolveerde de burger-societeit en het corresponderend genootschap; schorste de exercitiën en gelastte de exercerende burgers hunne geweren voor 10 ure op het stadhuis te brengen. Hieraan werd dadelijk door de geëxerceerd hebbende burgers voldaan. Des namiddags verwoestte het gemeen de in 1786 buiten

(1) Men vindt een verhaal hiervan in de *Nederl. Jaarboeken*, 1787, bl. 1601, en, doch onnaauwkeurig; in het *onmiddelijk vervolg* VAN WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, 42. D. bl. 179; en in *de Beroertens in de Nederlanden*, 7. D. bl. 15.

de stad aangelegde begraafplaats (1) en pleegde verder vele ongeregeldheden. De Regering, gelijk ook de Officieren der krijgsbezetting, verschenen met oranjelinten op straat en nu was deze dragt weldra algemeen.

Woensdag den 4. Julij, kwam, op aanvraag van den Magistraat, een gedeelte van het regiment ruiterij van VAN STOCKEN binnen de stad, en er werd bij de regering besloten, dat den 5. de oranjevlag op den toren zoude worden geplaatst, het kanon gelost en de klokken geluid. Op dien dag werden ook door de stad, eerepoorten opgerigt en de gansche stad met kaarsen verlicht (2). Dan de gemoederen kwamen niet tot bedaren. Van tijd tot tijd werden er glazen ingeslagen en andere baldadigheden door het gemeen gepleegd, tot dat hetzelve op Zondag, den 11. November, wederom tot eene plundering oversloeg en nog wel in grootere mate, dan de eerste reis.

Dien dag had de Commandant van de, toen in bezetting liggende, 5 compagniën van het regiment

(1) Men had goedgevonden deze begraafplaats den naam van *het Patriotschekerkhof* te geven, hoezeer velen, die zich voorstanders van de oude Constitutie noemden, tot derzelver opbouw hadden bijgedragen. Doch de naam was in dien tijd van verdeeldheid genoeg, om deze begraafplaats te verwoesten; het lijk daarop begraven, liet men onaangeroerd. WAGENAAR, *Onmiddelijk vervolg*, 36. D. bl. 310 in notis.

(2) *Nederl. Jaarboeken*, t. a. p.

van s'Ervia aan de manschappen verboden, buiten de stad te gaan. Na dit verbod twee van dezelve en eenen korporaal buiten de poort ziende, begeerde de Commandant van laatstgemelden, de namen dier soldaten te weten. Hij weigerde zulks te zeggen, voorgevende hen niet te kennen, en werd door den Commandant naar de hoofdwacht in arrest gezonden. Hierop vorderden de soldaten en het gemeen, dat met de soldaten eene gemeene zaak maakte, dat die korporaal zoude ontslagen worden. Hieraan voldeed de Commandant. De soldaten en het gemeen zich meer en meer in het huis, alwaar het monopolie der sterke dranken gehouden werd, aan den drank overgevende en meest alle beschonken zijnde, plunderden verscheidene huizen, waaronder twee der voornaamsten. Zij bleven den geheelen nacht daarmede aanhouden; verklarende de Commandant aan den Magistraat, in zijne onderhebbende manschap geen vertrouwen te kunnen stellen en dus er niets aan te weeg te kunnen brengen.

De Magistraat verzocht van de Gedeputeerde Staten eenige ruiterij, die te *Tiel* den 13. aankwam. Den 14. de Generaal van Wilcke te *Tiel* gekomen zijnde, nam dezelve, op verzoek van den Magistraat, het commando op zich, en deed dadelijk de schuldige soldaten in hechtenis nemen, welke aan het geregt werden overgegeven. Zeer te vreden was de Magistraat over de diensten, door gemelden Generaal

bewezen; zoodat dezelve eene commissie van twee leden en den Secretaris benoemde, om zich naar het logement van den Generaal te begeven en hem daarvoor te bedanken (1). Na dien tijd vielen er geene ongeregeldheden meer voor, ten minste niet van belang.

De Engelsche troepen, bezetteden bij hunnen terugtogt in de maand October 1794, de stad, terwijl de Hessische zich naar de dorpen in den omtrek begaven. Weldra vertoonden zich de Fransche troepen aan de overzijde der Waal, en begonnen op het onverwachts, in den avond van den 20. October, de stad te beschieten, werpende verscheidene hauwitsergranaten in de stad; vele huizen werden hierdoor beschadigd en dit herhaalden de Franschen, hoezeer minder hevig, van tijd tot tijd. Men beantwoordde zulks van deze zijde met het schieten uit twaalfponders, liggende op eene batterij even buiten de stad, op den Westluidenschendijk. De stad had eene bezetting van meer dan 6000 man, zoodat bijna al de openbare gebouwen, zelfs de groote kerk, met troepen bezet, en de huizen der ingezetenen met sterke inkwartiering bezwaard waren. Door het schieten bleven de inwoners in eenen gedurigen angst. Eindelijk maakten de Franschen, in den avond van den 8. November, en daaropvolgenden nacht, een geweldig vuur, schietende zoo

(1) *Nederl. Jaarboeken*, 1787, bl. 5876.

met hauwitser-granaten, als met kogels, waardoor meer dan 100 huizen zeer sterk beschadigd werden, en op verscheidene plaatsen niet alleen brand ontstond, maar zelfs een huis in de Westluidendschestraat geheel afbrandde. Dan hierbij lieten de Franschen het berusten, en hoezeer nog twee maanden tegen over de stad blijvende liggen, schoten zij niet meer op dezelve.

De Magistraat, in het begin van 1795, kennis bekomen hebbende, dat de Engelsche troepen de stad stonden te ontruimen, vond goed eenige artikelen van capitulatie te beramen en dezelve, zoodra de ontruiming plaats had, den commanderenden Franschen Generaal aantebieden, en, uithoofde van het klein getal regeringsleden, dat in de stad was, even als in 1672, den burger-krijgsraad mede te convoceren; hetgeen geschied zijnde, werd in die vergadering zoodanige capitulatie opgesteld, en twee Heeren van den Magistraat gecommitteerd, om, als de Engelschen de stad verlaten hadden, zich naar den commanderenden Franschen Generaal te begeven, om over de capitulatie te handelen. De Engelsche verlieten, in den nacht tusschen den 6. en 7. Januarij 1795, de stad, staande bij hun vertrek de kaserne in brand, welke echter gelukkig gebluscht werd. De gecommitteerde Heeren vertrokken toen, om met den Franschen Generaal eene capitulatie te sluiten. Dan naauwelijks hadden zij de stad verlaten, of er vertoonden zich reeds Fransche troepen voor de

Zandwijkschepoort, welke gesloten en waarbij eene burgerwacht geplaatst was, waarop de aanwezige Burgemeester zich naar den wal begaf en met den Commandant der Fransche troepen gesproken hebbende, beloofde *deze* goede discipline onder zijne troepen te zullen houden, en de artikelen, welke, door den commanderenden Generaal, aan de Gecommitteerden der stad zouden worden toegestaan, na te leven. Hierop gaf de Burgemeester order tot het openen der poorten, en de Franschen trokken binnen.

De Heeren Gecommitteerden teruggekomen zijnde, berigtten, dat zij den Generaal Pichegru *te Zt. Boemel* hadden gevonden, en door denzelven beleefd waren ontvangen, en dat hij de artikelen, welke van hem afhingen, had goedgekeurd en met de overige naar de Representanten van het Fransche volk verwezen. Den 11. kwamen de Generaals Pichegru, Moreau en Salm, mitsgaders drie Representanten van het Fransche volk, binnen *Tiel*, en werden van stadswege op een *soupé* onthaald.

Van den beginne, dat de Franschen in de stad waren gekomen, had men getracht de regering te veranderen. Eenige burgers zonden daartoe eene commissie naar de Representanten van het Fransche volk, welke zich toen te *Amsterdam* bevonden. Deze kwam terug met de proclamatie aan het Bataafsche volk van 1 Pluviose. Dan hierdoor konde men den Franschen Commandant te *Tiel*, die vermeende de oude regering te moeten gehoorzamen,

niet bewegen, om behulpzaam te zijn in de verandering der regering. Heirop stelden die burgers een zoogenaamd *committé revolutionair* aan. Ondertusschen vond de Magistraat, den 29. Januarij, goed, om zijne bediening nederteleggen en, daar de Prins Erfstadhouder zich buiten de Vereenigde *Nederlanden* bevond, hiervan aan de burgers en ingezetenen kennis te geven, welke de regering, te dien einde, tegen den volgenden morgen in de groote kerk, deed oproepen.

De burgers, die eene verandering in de regering verlangden, waren daarmede geenszins te vrede. Zij zonden het *Committé revolutionair* naar den Presiderenden Burgemeester, om eene buitengewone vergadering van den Magistraat te beleggen. Deze weigerde zulks, zonder dat de redenen opgegeven werden. Dan daarop, in dien nacht, onderscheidene reizen aangedrongen geworden zijnde, terwijl men eene qualificatie van 145 personen vertoonde, waarbij het *Committé revolutionair* werd aangesteld en hetzelve gemagtigd, om de leden van den Magistraat van hunne posten te ontslaan, liet eindelijk de Burgemeester, des morgens van den 30. Januarij, om 8 ure, vergadering van den Magistraat beleggen, in welke vergadering het *Committé revolutionair* verschenen zijnde, de gemelde qualificatie voorlas, mitsgaders eene verklaring, de afzetting der leden van den Magistraat en deszelfs Ministers behelzende. De Magistraat verzocht hebbende, dat die personen

in een ander vertrek wilden gaan, tot dat de tegenwoordig zijnde leden van den Magistraat met hun ziek medelid zouden hebben gedelibereerd, werd zulks door die personen geweigerd, als houdende den Magistraat voor gedefungeerd. De Magistraat verklaarde hierop, dewijl die personen slechts door een zeer klein getal burgers en ingezetenen dezer stad, op eene geheele informele en onwettige wijze, waren gequalificeerd, hen voor geen *Committé revolutionair* te kunnen erkennen, maar alle hunne verrigtingen, in die qualiteit, voor onwettig en van geene waarde te houden; en dat de Magistraat, tegen 10 ure, eene volksvergadering had doen beleggen, waarin de in de stad zijnde leden der regering, van hunne posten zouden desisteren. Daarop de twee tegenwoordig zijnde Heeren van den Magistraat van het stadhuis gegaan zijnde, terwijl alvorens de Presiderende Burgemeester, aan den Commandant van de wacht had verzocht, te willen zorgen, dat niemand gedurende zijne afwezigheid, van de raadkamer bezit nam, waren zij naauwelijks op straat, of het *Committé revolutionair* liet de klok van het stadhuis trekken. Men las de gemelde publicatie der Representanten, mitsgaders eene verklaring van het *Committé* voor, dat de Regenten van hunne posten ontzet waren. De twee Heeren van den Magistraat keerden hierop dadelijk terug, protesterende de Presiderende Burgemeester tegen die daad, en daarop te zamen weder het stadhuis verlaten hebbende, begaf zich het

Committé in een der vertrekken van het stadhuis, en deed eene publicatie afkondigen, waarbij het voorgemeld vergaderen in de kerk verboden werd. Tevens werd te kennen gegeven, dat des namiddags elk burger, twaalf leden uit de burgerij tot Representanten konde kiezen, daartoe derzelver namen op een briefje stellende en dat bij het *Committé* inleverende. Dit geschiedde door een gedeelte der burgerij den volgenden dag, en werden toen, bij publicatie door het *Committé*, de benoemde Regerings-leden bekend gemaakt (1).

In 1809 was de stad in een aanmerkelijk gevaar, daar, den 29. Januarij, het water (niettegenstaande er den 15. te voren, twee doorbraken in den dijk te *Oosterhout* en *Loenen* gevallen waren, en daardoor eene zijdelingsche aftapping plaats had, overtreffende van vier- tot zesmaal het middelbaar vermogen van de Waal (2),) voor de stad, bij eene ijsstopping, was geklommen tot 7,48 El (23 V. 10 D.) (3). Eene hoogte,

(1) Een verhaal van dit voorgevallene vindt men in het *onmiddelijk vervolg* op WAGENAAR, 52. D. bl. 344.

(2) GOUDRIAAN, *verhandeling over het maken van zijdelingsche afleidingen*, bl. 32.

(3) In 1809 was de hoogste waterstand niet op de peilschaal waar te nemen, alzoo het water, over den eersten dam stroomende, men niet bij de schaal konde komen, maar heeft men waargenomen, dat, bij den hoogsten stand, het water omstreeks 0,26 El (10 D.) onder den bovenkant van de onderste ramen der groote societeit heeft gestaan, en daaruit opgemaakt, dat hetzelve den gemelden stand aan de peilschaal zoude gehad hebben.

die hetzelve aldaar nimmer bereikt had, zoodat het over den dam in de Waterpoort geplaatst, heenstortte. Doch gelukkig werd het gestuit, door eenen tweeden dam, achter de poort in de stad gelegd. Deze dam echter liep, door den aandrang van het water, vallende over den eersten dam, groot gevaar van te bezwijken. Doch zulks werd, door de werkzaamheid der ingezetenen, welke onvermoeid waren in het aanvoeren der noodige materialen, verhoed. Te gelijker tijd liep het water voor de Westluidenschepoort, gewassen zijnde tot dat het op den weg voor dezelve stond, over dien weg gedeeltelijk in de plantaadje en gedeeltelijk in de stad, en stortte voor een groot gedeelte met geweld, aan de andere zijde van den weg, in de stadsgracht, met een zeer groot verval. Doch ook hier werd, door het aanbrengen van stroo, mest en balken, eerst de geduchte stroom tegengehouden en vervolgens, door het maken eener kisting, de overstrooming geheel belet. Van eenen bedenkelijken aard was ook de overloop aan de Zandwijkschepoort, alzoo dezelve aldaar op den hoek van den dijk plaats had, en het water, aan de binnenzijde, een groot verval in de stadsgracht verkreeg. Doch, door de plaatselijke gelegenheid kon hetzelve alhier gemakkelijker gekeerd worden (1).

Sedert 1795 is er te *Tiel* niets verder, eene bij-

(1) *Geschiedkundig verslag der dijkbreuken in het Koningrijk Holland in* 1809, 2. D. bl. 89.

zondere betrekking op die stad hebbende, en de vermelding waardig, voorgevallen, alzoo zij in het algemeene lot van het geheele vaderland gedeeld heeft, en dit dus tot de algemeene vaderlandsche geschiedenis behoort. Alleen nog dit, dat toen de Franschen zich, den 14. December 1813, in *Maas en Waal* bevonden, en de Pruissische troepen de Waal, bij het dorp *Op Hemert*, waren overgevaren, het fort *St. Andries* hadden ingenomen, en verder naar het dorp *Wamel* trokken, terwijl ook een gedeelte der Pruissische troepen zich voor *Tiel* wilde inschepen, de Franschen eenige kogels op de stad schoten en hauwitser-granaten in dezelve wierpen. Een van die kogels kwam in de groote societeit. Doch het schieten veroorzaakte verder weinig schade. Alleen werd er een Pruissische soldaat in de stad, door het springen eener hauwitser-granaat, gedood.

DE OUDE EN HEDENDAAGSCHE STAND DER STAD EN VAN ZANDWIJK, DE VROEGERE EN TEGENWOORDIGE OPENBARE GEBOUWEN, ENZ.

De eerste oorsprong der stad zal, gelijk hiervoren reeds is aangemerkt, waarschijnlijk geweest zijn, dat, om de gelegenheid der rivieren, ter plaatse, waar nu *Tiel* gelegen is, als eene bekwame landingsplaats en haven, eenige huizen op eene hoogte zullen gebouwd zijn. Dan waar die eerste woningen geplaatst zijn geweest, is met geene zekerheid te bepalen. Henninius (1) stelde, dat zulks zoude geweest zijn ter plaatse, daar in zijnen tijd eene straat was, *de visschersdijk* genaamd. Dan op den platten grond, bij Slichtenhorst voorkomende, waarvan alhier eene afteekening, met de veranderingen, welke de stad sedert dien tijd ondergaan heeft, is bijgevoegd, en welke platte grond dagteekent van het begin der 17de eeuw, en dus ouder is, dan de redevoering van Henninius, vindt men geene straat alzoo

(1) Voorgemelde *oratio*.

genaamd; ook komt de naam *Visschersdijk* in geene opdragten of verbindtenissen, zoo ver de oude *Signaten*, beginnende met de helft der 16de eeuw, voorhanden zijn, immer voor; terwijl ik, bij overlevering, ook nimmer van dien naam heb gehoord.

Het aannemelijkste is, dat zulks ter plaats geweest is, alwaar thans de straten, genaamd de *Westluidenschestraat*, de *Koornmarkt* en de *Ambtmanstraat*, loopende van de Westluidenschepoort tot aan het Hoogeind, zich bevinden. Want deze straten liggen veel hooger, dan het overige van de stad, hetgeen zelfs op het oog zigtbaar is; waarom zij welligt ook vroeger den naam van *Hoogstraat* droegen; en deze straten zijn eene vereeniging van den, beneden de stad liggende Waaldijk, met den Lingedijk (1), zijnde in lateren tijd daarover nog de dijkschouw gevoerd (2).

De Waal heeft voorzeker in vroegere tijden, met eenen arm, tusschen *Tiel* en *Zandwijk* heengeloopen, en wel ter plaatse, alwaar zich nu de hoven, in den zoogenaamden *Konijnenwal*, bevinden, van daar, alwaar nu het watertje de *Doode Linge* genaamd zijnen loop heeft. Alzoo heeft zij gestroomd in de tegenwoordige Linge, bij het dorp *Zoelen*, waardoor dan de *Tielreweerd* een eiland, of, zoo

(1) In 1276, werd bij het dorp *Drumpt* een nieuwe dijk gelegd, en *de Nieuwe Dam* genoemd, *Chron. Til.*, p. 251.

(2) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 229.

als men het vroeger noemde, een *waard* was. Deze stelling komt mij aannemelijk voor, om dat, in 1304, de Hertog JAN van *Braband* eenen dijk heeft doen leggen tusschen *Tiel* en *Zandwijk* (1). Heeft er nu geen dijk te voren tusschen die twee plaatsen bestaan, dan heeft de Waal er tusschenbeiden door moeten stroomen. De landen in den Konijnenwal zijn, hoezeer blijkbaar verhoogd, nog veel lager, dan het omliggende land, de landerijen langs de Doode Linge zijn mede laag en dragen blijken van de bedding eener rivier (2); in sommigen van dezelve zijn ankers en stukken van vaartuigen in den grond gevonden. Deze rivier werd van *Tiel* af *de Linge* ge-

(1) De Hertog gaf daarvan eenen brief in 1304, waarbij hij beloofde, dat die dijk ten eeuwigen dage zoude blijven, en zoo dezelve doorbrak, hij toestont, zonder tegenspraak van hem of zijne opvolgers, dat dezelve hersteld werd. *Chron. Til.*, p. 293 in notis. Zoude deze dijk ook gelegd zijn, daar nu de markt is, en mede een gedeelte van de tegenwoordige voorstad hebben uitgemaakt? Dit komt mij niet onwaarschijnlijk voor, alzoo in gemelden brief die dijk genoemd wordt *de Dam*, en oudtijds de markt de naam van *den Dam* droeg. En in eenen brief van WILLEM van *Gulick*, Hertog van *Gelder*, van 1390 (in de bijlagen onder letter D. voorkomende) (a), toegestaan werd den nieuwendijk, aldaar uitdrukkelijk *de Dam* genoemd, te steenstraten en als eene straat te gebruiken, en de voorstad ook vroeger de *Nieuwstraat* genoemd werd.

(2) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 223.

(a) Dit stuk is afgeschreven naar een afschrift voorkomende in het *Privilegie enz. boek*.

noemd (1), en niet bovenwaarts de plaats, alwaar dezelve in de tegenwoordige Linge viel, daar heette dat water *de Landwetering* (2). Daar nu de Doode Linge is, stroomde dan het water uit de Waal, aldaar de naam van *Linge* verkregen hebbende, heen, en tegen dezelve diende de gemelde bedijking van den Lingedijk, door de stad tot aan den Waaldijk.

Tiel werd, uit hoofde van hare geschikte gelegenheid, eene volkrijke handelplaats. De juiste tijd, dat zij met muren omringd is, is niet bekend. Voor 1286 bestonden dezelve (3).

Hoedanig hare oude gedaante geweest is, daarvan is geene afteekening aanwezig. De vroegste bekende platten grond is de bovenvermelde, bij Slichtenhorst en in *het Stedeboek* van Blaeu voorkomende. *Tiel* moet, voor de verwoesting der Noormannen, veel grooter geweest zijn. Henninius schatte zulks wel op twee derde; doch op welken grond is mij onbekend. Dat zij in grootte aanmerkelijk verminderd is, kan wel aan geene twijfeling onderhevig zijn, als men in aanmerking neemt, wat zij door krijg en brand geleden heeft. Het kan ook

(1) De Heer van Spaen, *Inleiding*, 3. D. bl. 332, zegt: dat *de Doode Linge weleer de loop van die rivier* (*de Linge*) *is geweest*, en Slichtenhorst, *Tooneel*, bl. 44, verhaalt, dat de gemelde dijk *in de Linge* is gelegd geworden.

(2) *Geldersch Placcaatboek*, appendix bl. 113.

(3) *Chron. Til.*, p. 296 in notis.

daaruit opgemaakt worden, dat de Hoofdkerk van *Tiel* de grootste van geheel *Gelderland* is geweest (1), en daar meest al de Hoofdkerken zich in *het midden* der steden bevinden, deze juist aan het einde bij den wal staat; waaruit afteleiden is, dat de stad zich aan die zijde verder heeft uitgestrekt. Doch aan den kant van *Zandwijk* zal zulks het geval niet geweest zijn, daar vroeger aan die zijde de Dampoort (2) de afsluiting is geweest, en weldra buiten dezelve het territoir van *Zandwijk* begon; terwijl de Zandwijkschepoort waarschijnlijk eerst na 1374 is gebouwd en zulks voor de verdediging der stad volstrekt noodig is geoordeeld, daar men anderzins op het grondgebied van *Zandwijk*, dat zich binnen de poort, tot aan de huizen No. 18 en 19 in de tegenwoordige zoogenaamde *Voorstad*, uitstrekte, geene poort zoude geplaatst hebben.

Dat de Zandwijkschepoort eerst na het jaar 1374 gebouwd is, blijkt daaruit, dat zoo dezelve in dat jaar bestaan had, de Dampoort niet zoude hebben kunnen zijn weggespoeld. In eene buurtspraak van 1483 wordt deze poort nog genoemd *de nieuwe poort tot Zandwijk*.

Wat de vroegere huizen betreft, zoo twijfel ik zeer, of dezelve, in de 10de eeuw reeds, van steen

(1) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 230.

(2) Deze is onnaauwkeurig op den platten grond bij SLICHTENHORST geplaatst en beter bij BLAEU. Dezelve stond ter plaatse door letter (*a*) aangeduid.

zouden gebouwd geweest zijn; daar in die eeuw, met uitzondering van adelijke kasteelen of sloten, de huizen van hout, zeer laag en met riet of stroo, ook wel eens met blik, gedekt waren (1). Het bewijs, dat men, voor het bestaan van steenen huizen in vroegere tijden in *Tiel*, heeft aangevoerd (2), als dat *Tiel* eene *Steenen Stad* in eenen giftbrief genoemd wordt, gaat ook niet door; daar deze uitdrukking niet de oorspronkelijke is geweest, gelijk hiervoren is aangewezen. Echter zullen de huizen, uithoofde van den rijkdom en de weelde, die in die tijden in *Tiel* plaats vonden, (hetgeen hierna zal blijken,) wel niet van het minste soort voor dien tijd geweest zijn. Dan, na de verwoesting door de Noormannen aangerigt, zijn zij voorzeker klein en niet van steen geweest. Dit is optemaken uit het verhaal van PONTANUS, (3) daar hij zegt: dat, na den brand van 1425, de huizen ruimer en hechter, dan zij voor denzelven waren, zijn opgebouwd en in plaats van met stroo, meest alle met tegels gedekt. Doch, eene eeuw daarna, was het dekken met stroo nog niet uit het gebruik, zelfs niet der huizen van adelijke personen. Want in 1525 aan ADRIAAN VAN BUEREN, Ambtman van de *Nederbe-*

(1) DE KONING, *Voorvaderlijke Levenswijze*, bl. 75.

(2) *De Noormannen in Nederland*, *door* J. H. VAN BOLHUIS, bl. 184 en 185.

(3) *Historia*, p. 425.

tuwe, vergund geworden zijnde een huis, naast dat van den Rigter ADRIAAN VAN ROSSUM, aan het Hoogeind, te bouwen, was er uitdrukkelijk bij bepaald, dat hetzelve met goed dak moest gedekt worden; welke voorwaarde niet te pas zoude gekomen zijn, zoo het dekken met stroo buiten gebruik was geweest. In 1463 had men, tot voorkoming van *brand*, getracht de stroodaken door andere te doen vervangen; want toen werd eene belasting ingevoerd, om daaruit dengenen, wiens huis was afgebrand, en die hetzelve met hard dak (1) optimmerde, gelijk ook diegenen, welke hunne daken met hard dak, in plaats van met stroo, bekleedden, te gemoet te komen (2).

Nadat de stad reeds langen tijd met muren omringd was, heeft men, bespeurende, dat dezelve tegen het geschut niet bestand waren, achter dezelve wallen opgeworpen en bolwerken voor de poorten aangelegd. In 1470 bestonden er nog geene wallen. Dit kan worden opgemaakt uit de bepaling van dien tijd, dat de burgers, met halve rotten, *op de muren* zouden waken. In 1497 vindt men vastgesteld, dat men de stad bolwerken zoude, daar het van noode was, en dat ieder zulks

(1) Daardoor is te verstaan een dak van tegels of leijen.

(2) *Buurtspraak brief* van 1463, oorspronkelijk in het Archief der stad aanwezig. Waarvan een afschrift in de bijlagen, onder letter E., voorkomt.

zelf zoude verpligt zijn te doen, zonder vrouw of kinderen te zenden, en elke twee loten eene poort zouden bolwerken en sterk maken. Dit schijnt echter toen niet ten uitvoer gebragt te zijn, dewijl drie jaren later, bij buurtspraak, werd overgegeven, dat men rondom den stadsmuur eenen wal, ter hoogte van 26 en ter breedte van 20 voeten, van goede aarde zoude leggen; waartoe de zusters van *St. Agniete* haren hof (1) de Jufvrouwen van *St. Cecilië* (2) en Mr. Dirks (3) van gelijke tot de Vrijdagschepoort (4) toe, Bartholomeus van Eck zijnen hof (5) de Commandeur van het Duitsche huis zijnen hof en Hendrik de Cock (6) zijnen hof rondom wel maken en wallen zouden (7). Deze wal strek-

(1) Deze Hof was het tegenwoordig *Bleekveld* op den platten grond (*b*).

(2) Het klooster van *St. Cecilië* strekte niet tot aan den wal; maar hetzelve had vroeger een huis en erve bij *St. Maartenskerkhof*, hetwelk hetzelve in 1570 heeft verkocht.

(3) Deze was waarschijnlijk eigenaar van het huis en erf, thans aan den Heer Spiering behoorende.

(4) Op den platten grond *Vrijdagschtoren* genaamd.

(5) Waarschijnlijk de hof bij het huis, vroeger genaamd *de Vrijthof*, toen gelegen in zijne grachten, thans van den Heer Grisart.

(6) Dit is de hof bij het huis, *het Hof van Arkel* genaamd.

(7) *Politieboek.*

te van de Westluidensche- tot voorbij de Burenschepoort. Waren er meer wallen te maken en de vier poorten te bolwerken, dit zoude, werd er bepaald, door de gezamenlijke burgers geschieden. De wal achter het Kleiberg, breed beneden 40 en boven 20 voeten en eene manslengte hoog, moest door die van Kleiberg zelven gelegd worden. In het volgende jaar werd bepaald, dat er eén nieuw bolwerk voor de Burensche- en een voor de Zandwijkschepoort zoude gelegd worden, hetgeen de burgers aannamen gemeenschappelijk te doen, belovende tevens, de stad van binnen te bebolwerken en te *bewallen* (1). Hierdoor werd waarschijnlijk dat gedeelte bedoeld, hetgeen, als gemeld is, niet door bijzondere personen moest gelegd worden.

Het bolwerk voor de Burenschepoort bestond reeds niet meer, toen de platten grond werd geteekend. Dat voor de Zandwijkschepoort werd na dien tijd, ter linker zijde van dezelve, tot eenen boomgaard aangelegd en door eenen muur, loopende van de Binnen- tot de Buitenpoort, van den weg afgescheiden, doch in 1805 geheel geslecht en de Buitenpoort afgebroken. In 1532 werd goedgevonden, den waterwal, naast de *Westeroijensche* zijde (2)

(1) *Wallen*, *bewallen*, vindt men in dien tijd gebezigd voor het leggen van eenen wal.

(2) Door dezen wal moet voorzeker verstaan worden, die zich achter de waterstraat bevindt. Immers in die rigting ligt het district genaamd *Westeroijen* en had deze wal dan den naam

.e volmaken, hetgeen ten koste van de burgers werd aanbesteed (1).

Reeds in de 15de eeuw was de stad bestraat. Want in 1476 werd bepaald, dat men de straten maken zoude, doorgaans gelijker hand verhoogd, naar het waterpas, en de stad daartoe eenen meester aannemen zoude, en dat de stad de steenen en het halve zand, en de burgers den meester en het halve zand betalen zouden, behalve de hoekhuizen, die de stad, naar haar goeddunken, wat te gemoet zoude komen (2). Misschien was een gedeelte der stad reeds in 1390 bestraat, de uitdrukking van steenstraten, in den te voren, vermelden brief van den Hertog van *Gelder*, van dat jaar voorkomende, doet zulks vermoeden.

Behalve de thans nog bestaande vier Buitenpoorten, de Zandwijksche-, Kleibergsche- of Waterpoort,

verkregen van de, voor denzelven loopende, *Waterstraat*, welke straat haar naam welligt zal ontleend hebben van den arm der Waal, die, zoo als hiervoren is vermeld, achter die zijde van de stad, door den tegenwoordigen Konijnenwal, heeft geloopen.

(1) *Politieboek.*

(2) *Politieboek*, en volgens het *Privilegie enz. boek*, was in 1471 bepaald, *dat men den steenbecker den boedt* (a) *doen sal om die lude die hem schuldich sijn van sijnen steen in de stadt ende te Sandtwijck, des säll hij geven elk duisent steens voir XVI stuiv: und niet hoger und dit tot wederseggen des Raets.*

(a) *Aanbod.*

de Westluidensche- (1) en Burenschepoorten (2), was er oudtijds nog eene poort, *de Vrijdagvoke* genaamd, waarvan hiervoren reeds melding is gemaakt. Op den platten grond komt dezelve reeds niet meer als poort voor; zij dient thans tot een kruidmagazijn. Zij schijnt vroeger tot eene gemeenschap met de buitenwerken gediend te hebben. Niet ver van dit gebouw staat in den muur, bij het *St. Walburgskerkhof*, een toren *de Strootoren* genaamd, thans tot een woonhuis gebruikt wordende. In hetzelve vindt men een oud borstbeeld van witten steen uitgehouwen, hetgeen men wil, dat er reeds bij het bemuren der stad zoude geplaatst zijn (3). Wien hetzelve verbeelden moet, is geheel onbekend.

Thans overgaande tot eene beschouwing van de

(1) Het district buiten die poort wordt *Westluiden* genoemd, misschien eene verbastering van *Westlede*, even als de naam van het dorp *Schipluiden* van *Schiplede*; (*Tegenwoordige Staat*, 6. D. bl. 648.) en van welken naam dan de oorsprong zal geweest zijn, eene waterleiding (eertijds *Lede* genaamd), welke in die streek van het westen komende welligt door eene sluis in den dijk (hoedanige sluis er geweest is, gelijk nader zal blijken) in de Waal kan hebben uitgewaterd, doch noch van het een, noch van het ander is een spoor meer overig.

(2) Deze werd vroeger ook wel *de Linge-* en de *Sterre-* (a) *poort* genaamd (b).

(3) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 231.

(a) Eene verbastering van *St. Eusebius*.

(b) *Signaat van Zandwijk*, van Maart 1652.

verandering, die de stad, na de teekening van den platten grond, ondergaan heeft en met de Zandwijkschepoort beginnende, zoo is hiervoren reeds gebleken, wat met het daarvoor gelegen bolwerk is voorgevallen. De poort zelve is nog in wezen; alleen is daarvoor aan de binnenzijde, in 1782, een nieuwe voorgevel gebouwd. De Binnehaven (*d* en *e* op den platten grond) ontving toen, hetgeen uit die teekening duidelijk blijkt, haar water onmiddelijk uit de Buitenhaven, en daardoor uit de Waal. Dit water liep vervolgens onder de brug van de Binnenpoort, (*f*) ter zijde de Kleibergschepoort in de grachten (*g* en *h*). Deze Binnehaven is sedert 1646 begonnen gedempt te worden, en wordt nu (*d*) de *Varkensmarkt* en (*e*) het *Kleiberg* genaamd. De muur is van (*i* tot *k*) afgebroken, en van (*i* tot *l*) een nieuwe gebouwd en ook een nieuwe achter den afgebrokenen muur (*m*) gelegd. Zoo ook is een muur gebouwd op de plaats (*n*), achter de tegenwoordige groote societeit. De gemelde Binnenpoort (*f*) is, in 1658, gelijk ook vervolgens de daarvoor zich bevonden hebbende brug, met twee torens afgebroken. Het uitstekende gedeelte van het laatste huis in de Kleibergschestraat toont nog de plaats aan, waar die Binnenpoort gestaan heeft. De nieuwe Kleibergschepoort is in 1647 gebouwd.

Hoe de beschrijver van *Tiel*, in *den tegenwoordigen staat der vereenigde Nederlanden* (1) er

(1) 3. D. bl. 224.

aangekomen is, dat FREDERIK HENDRIK, Prins *van Oranje*, *eenen zwaren*, *bemuurden wal tegen over het Kleiberg heeft doen leggen*, is voor mij onverklaarbaar. Zijne Hoogheid konde dit, tot meerdere versterking der stad, hebben voorgeslagen en daarop aangedrongen; doch zulk een bemuurde wal werd in die tijden, op last en ten koste van de steden zelve, of, wanneer het vestingwerken waren, mede geheel of gedeeltelijk voor rekening van de Generaliteit, op last van den Raad van Staten gelegd. En dat dit ook alhier het geval geweest is, blijkt uit hetgeen deswegens is verhandeld geworden.

In 1618 was de Magistraat met den Raad van Staten overeengekomen, dat, de stad tot voorziening der stadswallen en veste, zoude contribuëren een vierde gedeelte in de kosten. Den 22. Junij 1640, waren Gecommitteerden uit den Raad van Staten met den Magistraat getreden tot visitatie van de fortificatie-werken, om Kleiberg met eenen muur, van de poort tot aan het hoofd van de brug aan den havenwal, te omtrekken, om alzoo beter verzekerd te zijn tegen de surprise van den vijand; en ten gevolge daarvan werd, den 23. daarna, eene overeenkomst getroffen, waarbij de Magistraat aannam het werk te effectuëren, volgens de artikelen en het accoord deswegens beraamd. Of deze overeenkomst op het vroeger, in 1618, bepaalde is gegrond geweest, blijkt niet. Alleen kan men uit eene resolutie van den Magistraat opmaken, dat de Raad van Staten,

denzelven beloofd had voor eenen muur en sluis (1) twaalf duizend guldens te betalen; en in 1641 besteedde de Magistraat het maken van den muur aan, zullende de baas, welke denzelven had aangenomen, daags eenen daalder en de knechts, die metselden, 21 stuivers genieten (2). Wanneer de muur geheel voltrokken is, daaromtrent bestaat geene aanteekening. In den muur wordt gevonden een steen, met de namen van de Burgemeesters in der tijd en het jaartal 1642.

De gracht ter zijde de Kleibergschepoort (*h*), aldaar met de buitenhaven gemeenschap hebbende, is in 1782 gedempt, en de brug voor de poort afgebroken: die aan de andere zijde (*g*) is in 1786 mede gedempt.

Op de rondeelen voor de Westluidenschepoort, vroeger voorzeker torens, werden, nadat dezelve aan de rekenkamer waren afgestaan, in 1712, kamers voor de tolbeambten gebouwd, welke in lateren tijd aan de stad zijn overgegeven. De halve maan in het bolwerk voor deze poort is, in 1650, tot eenen hof uitgegeven; doch in 1710 met het binnenste

(1) Door de *sluis* wordt waarschijnlijk bedoeld het groote riool, naast het huis No. 356, in de Kleibergschestraat ter zijde van de Groote Societeit: hebbende vroeger een riool gelegen aan de andere zijde van dat huis, hetwelk in 1663 is gedempt, en, ten tijde van den hoogen waterstand van 1824, bij de molenwerf eene bedenkelijke opborreling gaf.

(2) *Resolutieboek*, van 20. April 1641 en 28. Maart 1650.

van het bolwerk tot een bleekveld aangelegd. Toen werd de binnenste poort van het bolwerk, naar de zijde van de kaai, met de ophaalbrug, afgebroken. In 1796 geschiedde dit met de Buitenpoort (*o*), wanneer het geheele bolwerk aan de landzijde werd geslecht, en daarmede gedempt het gedeelte der gracht (*p*), dat toen voor een groot gedeelte verland was, doch, grenzende aan den Westluidenschendijk, door de kwel zeer schadelijk voor dien dijk was, en den naam droeg van *Booze Kil* of *Kuil*. Dit gedempte is vervolgens, met het gedeelte van het bolwerk, dat als een terras langs de rivier-zijde is verbleven, tot eene aangename plantaadje aangelegd, door welke een nieuwe weg, regt uit van de poort naar den dijk, is heen gelegd. Vroeger liep de weg door de in 1664 gebouwde Buitenpoort (*q*), van welke poort thans het bovenste gedeelte tot een tuinhuis en de daar naast gelegen buitenwal, (oudtijds *Collardswal* thans de *Hugt* geheeten) als tuin ingerigt is. Terwijl de voor die poort geweest zijnde brug in 1796 is afgebroken. De buitenstegracht is (van *r* tot *s*) gedempt en levert thans eene aangename wandelplaats op; zij wordt nog de *Nieuweweg* genaamd. De steenen beer in de gracht, aan het eind van Collardswal, is reeds voor langen tijd afgebroken.

Dat de brug voor de Burensche poort in 1740 is weggespoeld, is reeds hiervoren vermeld; terwijl de, in 1649, in plaats van de op den platten grond

voorkomende gestichte Buitenpoort, in 1826 is afgebroken.

In den zoogenaamden *Konijnenwal*, zijnde de Singel, loopende van de Burensche- tot de Zandwijkschepoort, is de, op den platten grond voorkomende, buitengracht gedempt en, met den zich tusschen de twee grachten bevindende grond, tot tuinen aangelegd. De grachten om de stad, zoo als zij op den platten grond voorkomen, en thans nog den omtrek der stad nagenoeg bepalen, zijn in 1621 gemeten, en is bij die gelegenheid goedgevonden, dat de burgers dezelve bij vorst zouden openbijten, tot eene breedte van 20 voeten. Toen is bevonden, dat de lengte der grachten was, van de Westluidensche- tot de Burenschepoort, 240, van die tot de Zandwijksche-, 185, van daar tot de Kleibergsche-, 62 en van daar tot de Westluidenschepoort, 71 roeden, de roeden van 14 voeten Tielsche maat (1), makende, naar mijne berekening, te zamen uit 2293 ellen, (2)

(1) *Resolutieboek.*

(2) Bij deze opmeting wordt aangeteekend gevonden: *de voorschreve roeden gemaakt tot* 16 *voeten de roeden*, *komt* 488 *roeden* 4 *voeten.* Vroeger werd reeds, gelijk hierna zal blijken, te *Tiel* gebruikt gemaakt van deze roede van 16 voeten, en naderhand bediende men zich ook van dezelve zoo aldaar, als in de nabuurschap, om de dijkvakken te meten. Zij werd *de Dijkroede* en ook wel te *Tiel*, de *Gasthuisroede* genaamd. In later tijd schijnt men zich van de Amsterdamsche maat daarbij bediend te hebben. Vroeger maakten, blijkens *Resolutie van den*

of bijna 28 minuten gaans (1). Het grondgebied der stad sterkt zich buiten de Westluidenschepoort langs den dijk uit, en verder westwaarts tot aan de gemeente *Drumpt*, voorbij de Burenschepoort, tot aan de Doode Linge, welke aldaar de scheiding met *Zandwijk* daarstelt; deszelfs oppervlakte is 287 bunders, 66 roeden, 46 ellen. Het bestuur over dien polder, *de Tielsche* genaamd, is toevertrouwd aan een collegie, bestaande uit drie Gecommitteerden, door de geërfden benoemd, en waarin mede een lid der Regering van de stad, en een der Kerk-, Gast- en Weeshuismeesteren, daar de stad, kerk, het gast- en weeshuis voorname geërfden waren, zitting hebben.

Alvorens nu verder te gaan, zal het noodig wezen, eene korte beschrijving te geven van het, vroeger in zekere betrekking met *Tiel* geweest zijnde, en thans daarmede vereenigde *Zandwijk*, en daarbij te gelijk de openbare gebouwen, welke

Magistraat van 1612, 11 Wezelsche duimen eenen Tielschen voet. Zoo ver ik heb kunnen nagaan, waren de duimen van die oude roeden iets grooter, dan de Amsterdamsche, en wel op de 16 voeten ruim 3 duimen. En dit heb ik bij de overbrenging in de nieuwe maat gevolgd.

(1) Het uur gaans, volgens VAN SWINDEN, *Verhandeling over de maten en gewigten*, 1. D. bl. 188, gerekend op 5000 Ellen en niet op 5555 ellen, zoo als over het algemeen is aangenomen; men zie: *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*, 3. D. bl. 15.

daar gestaan hebben, (zijnde er thans geen meer aanwezig) te gedenken.

Zandwijk, in de oude brieven *Sanctus Vicus* (*Heilige Wijk*) geheeten, was oudtijds een tamelijk dorp, doch is thans een gehucht, (1) beginnende in de stad (gelijk hiervoren reeds is opgemerkt) en strekkende tot over de rivier de Linge. Het grenst aan *Echteld*, *Ommeren*, *Maurik* en *Zoelen*. Hetzelve bevat, buiten de stad, eene oppervlakte van 746 bunders, 56 roeden, 57 ellen; doch waarvan die, welke gelegen zijn tusschen de stad en eerste wetering, (hetgeen genoemd wordt *binnen booms*) in de lasten van den polder niet mede betalen.

De belangen der geërfden worden in dezen, even als in den Tielschen polder, door een collegie van Gecommitteerden waargenomen, doch waarin geen lid der Regering, of geen der Kerkmeesteren zitting heeft. Vroeger hadden Burgemeesters van *Zandwijk* getracht dat beheer aan zich te trekken; doch in 1566 verzetten de geërfden zich daartegen en verklaarden bij eene acte (2), dat de Burgemeesters, die vroeger treffelijke geërfden waren, zich de administratie over de geërfden hadden aangematigd;

(1) Teregt merkt de Heer VAN LEEUWEN, *Chron. Til.*, p. 406 in notis, aan: dat Professor BONDAM, *Charterboek*, bl. 89 verkeerdelijk opgeeft, dat *Zandwijk* in den *Tielreweerd* gelegen was; in welke dwaling BONDAM waarschijnlijk is gebragt door HALMA, *Tooneel der Nederlanden*, 2. D. bl. 386.

(2) *Signaat van Tiel*, van 16. Sept. 1566.

dat de toenmalige, hoezeer zij geene landerijen in het Geregt hadden liggen, echter zulks ook deden, en dat zij geërfden daarom hun deden opzeggen alle authoriteit en bevelen over de geërfden.

Tijdens *Zandwijk*, even als *Tiel*, nog onder het gebied van den Hertog van *Braband* was, werden, tusschen dezen en OTTO, Graaf van *Gelre*, de grenzen van *Zandwijk* en de *Betuwe* door eene *scheidsloot* (1) bepaald (2).

Zandwijk had vroeger zijn eigen bestuur; doch geen regthuis, houdende de regering hare vergaderingen in eene gehuurde kamer in het huis thans N°. 17

(1) Alzoo zet Professor BONDAM *Sulcus* over, beteekenende hetzelve eigenlijk een *akkervoor.*

(2) BONDAM, *Charterboek* bl. 450. In het afschrift van den brief, van 11. Augustus 1244, waarbij de tienden van *Zandwijk*, door het kapittel van *oud Munster* te *Utrecht*, afgestaan worden aan den Deken van het kapittel van *St. Jan* aldaar, komt voor: *in Parochia de Zandwic usque ad sulcum, qui tractus fuit tempore, quo Dominus Otto Comes Gelrensis terram Batuae metiri fecit per mansos* (a) *per quem etiam sulcum jurisdictio ducis a jurisdictione comitis separatur.*

(a) *Mansus* is, volgens MEIJER in zijn' *woordenschat*, een stuk land, groot 18 morgen, 144 roeden Rijnlandsch met eene woonplaats daarop. Meestal had het die grootte, doch zulks was geene vaste wet. In 1247 wordt gesproken van 16 Hollandsche *jurnalen*, hetgeen komt van het *Fransch*, en zoo veel lands is, als een paar ossen daags beploegen kan. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 5. D. bl. 413. Prof. BONDAM, in eene aanteekening in het *Charterboek*, bl. 533 betoogt, dat *Mansus*, of eene *Hoeve* lands, bevatte 9600 vierkante roeden of 16 morgen.

in de voorstad, onder het regtsgebied van *Zandwijk*, staande. Dit huis, hetwelk omtrent het midden der vorige eeuw voor een regthuis aangekocht werd, is wederom in 1767 verkocht; na welken tijd, volgens eene overeenkomst met den Magistraat van *Tiel*, het Geregt van *Zandwijk* op het stadhuis te *Tiel* vergaderde. De geregtsplaats, (zoo als te voren reeds is gemeld) geweest zijnde even buiten de Zandwijkschepoort, daar zich thans de herberg *de Roos* bevindt, is het wel te vermoeden, dat op die plaats vroeger een raadhuis heeft gestaan, hetwelk bij eenen brand, die er meermalen heeft plaats gehad, kan zijn verwoest geworden.

In 1798 werd *Zandwijk* in alle opzigten, zoowel in het politieke, als justiciële, met *Tiel* vereenigd en het maakt thans met dezelve eene gemeente uit.

De Parochiekerk van *Zandwijk* heeft gestaan bij de plaats, waar thans nog het kerkhof aanwezig is en waarop een torentje staat, dat echter van veel lateren tijd en waarschijnlijk na het verwoesten der kerk is gebouwd. Deze kerk stelt men, dat eene van de eerste gestichtte is, nadat het Christendom in deze landen was ingevoerd, als zullende in het jaar 695 zijn gebouwd. Zij werd aan *St. Vincentius* toegewijd, en daarin gesticht eene vicarie, ter eere van God, de Maagd MARIA en den Martelaar SEBASTIAAN (1). Deze kerk zoude, vol-

(1) HALMA, *Tooneel der Nederlanden*, 2. D. bl. 386.

gens HALMA, in 1574, door de Waalsche bezetting van *Tiel*, zijn geplunderd, verbrand en ter neder gerukt; voorts zouden de steenen daarvan naar elders vervoerd zijn. Doch *geheel* verwoest kan de kerk op dien tijd nog niet geweest zijn; want, in het *Geregtelijk Signaat* van *Zandwijk*, van 1582, vindt men: *dat de bode heeft gegied*, (1) *drie Zondagsche geboden gedaan te hebben in de St. Vincentiuskerk tot Zandwijk*. Dit nu konde natuurlijk geene plaats hebben gehad, als de kerk geheel verwoest was geweest. Hoe het zij, ten opzigte van het jaar, (kunnende deze aanmerking alleen van eenig belang zijn, omdat daaruit blijkt, hoe weinig staat men dikwijls op de tijdsbepaling der schrijvers kan maken) deze kerk verwoest en afgebroken geworden zijnde, is niet weder opgebouwd. In eene acte van 1571 (2), wordt van de pastorie op *Zandwijk* gewag gemaakt. Zoo daarmede bedoeld is de woning van den Pastoor, zal dezelve waarschijnlijk mede te gelijk met

(1) Tot opheldering hiervan dient, dat, volgens de regten van *Tiel*, in het geval van executie op ongerede goederen, de executant verpligt was daarvan, drie achtereenvolgende Zondagen, door eenen deurwaarder of geregtsbode, kennisgeving te laten doen in de kerk, hetgeen dan gewoonlijk bij het uitgaan der kerk geschiedde en de verklaring, welke de deurwaarder van dit zijn verrigte gaf, werd *gieding* genoemd. *Ghieden* beteekent *bekennen*, *verklaren*, *en kerkghebod* beteekent *afkondiging*, *bekendmaking in de kerk*.

(2) *Signaat van Tiel*, van 19. April 1571.

de kerk verwoest zijn; ten minste is daarvan geen spoor meer te vinden.

Vroeger moet op *Zandwijk* ook een gasthuis geweest zijn, want men vindt, in 1607, gewag gemaakt, van eene vicarie, gehoorende tot eenen altaar in het gasthuis tot *Zandwijk* (1). Doch waar hetzelve gestaan heeft, en wanneer en hoe het is weggeraakt daarvan zijn geene blijken voorhanden.

Op eene plaats op *Zandwijk*, genaamd *Westeroijen*, (2) stond weleer een klooster, eerst van *Predik-Heeren* of *Dominicanen*, uit welke order, den 6. November 1399, eenige broeders te *Westeroijen* kwamen, op verzoek van Hertog WILLEM van *Gelre*, en met bewilliging van den Bisschop van *Utrecht*. Zij bouwden aldaar, aan eene kapel, van de Maagd MARIA, (die de voorzaten van gemelden Hertog gesticht en begiftigd hadden, en waarover deze het regt van voorstelling hield) een klooster met een kerkhof, huizingen, slaapplaatsen, afgeslotene woonsteden, tuinen en verdere noodzakelijke werkplaatsen, en

(1) *Signaat van Tiel*, van 26. December 1607.

(1) *Westeroijen*, waarvan reeds hiervoren, bl. 156, is gewag gemaakt, is eene streek lands, uitmakende een gedeelte van *Zandwijk*, en heeft waarschijnlijk haren naam verkregen van *West*, als liggende aan de westzijde der stad, en van *Ooije*, *Ooij* of *Ode*, welken naam vele plaatsen dragen, beteekenende in de Duitsch-Saxische taal *ongebouwd*, *woest*. *Chron. Til.*, p. 430 in notis: doch het verdient thans dezen naam niet meer, als zijnde zeer vruchtbaar land.

zulks tot een verblijf van eenen Prior en 20 monnikken, hetwelk, den 13. April 1400, door den Paus bevestigd werd (1). Na den dood van den Hertog, had dit klooster eenen slechten voortgang, zoo dat het, in 1435, op gezag van den Paus, in een nonnenklooster van de *Dominicaner-order* werd veranderd. De vijf eerste nonnen, benevens eene proeveling, kwamen van *Wijk*, op den feestdag van Paus CALIXTUS, en werden den volgenden dag opgesloten, tot welken tijd toe het klooster nog klein en onvoltooid was gebleven. Tot de verandering van een mannen- in een vrouwen-klooster, gaf voornamelijk aanleiding, dat de voornaamste en meeste monnikken waren overleden. Die verandering werd vooral werkstellig gemaakt door den Prior JOHAN VAN GHELCEN, welke naderhand Biechtvader der nonnen werd, en den Provinciaal ROBERTUS, welke de nonnen te *Wijk* had opgezocht. Weldra kwamen, bij de vijf eerste nonnen, nog negen wereldsche dochters, en dit getal naderhand merkelijk vermeerderende, werd de kapel te klein. Dit deed den Vicaris van dit klooster, JOHAN NEK, hetzelve uit zijne eigen middelen ter hulp komen. Hij bouwde niet alleen een groot huis, dat hij zelfs bewoonde, maar vergrootte ook de kerk in lengte, welke in 1450 ter eere van de Maagd MARIA

(1) Deze brief, gegeven den 13. April, in het elfde jaar van zijn Pausdom, vindt men in *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 362.

plegtig, door GERLACUS, Bisschop van *Hiëropolis*, en Wijbisschop van *Utrecht*, werd ingewijd. JOHAN NEK schonk ook aan het klooster schoone boeken, kerksieraden en aanzienlijke inkomsten; wordende van hem gezegd: *als de groote Heeren en Mevrouwen hem groote vereeringen gaven, hij ook groote vereeringen aan het klooster gaf.*

De Generaal der Dominicanen, die, in 1464, dit klooster kwam bezigtigen, gaf aan de nonnen kwijtschelding en ontbinding van alle hare misdaden, dat is, (volgens des schrijvers uitdrukking) zoo wel van de straffen, als van de zonde zelve; en aan haren Biechtvader de magt, om zulks alle jaren te doen. En daar in dit klooster de kloostertucht zeer naauwkeurig onderhouden werd, was zulks de reden, dat een ander Generaal der Dominicanen, de levenswijze in het Dominicaner nonnenklooster te *Mets* willende verbeteren, in 1502, vijf nonnen uit dit klooster naar *Mets* deed komen, welke volkomen aan de verwachting voldeden.

In 1512, is een groot gedeelte van het klooster afgebrand. Hetzelve leed in den Spaanschen tijd het eerst van allen aanstoot, en werd, in 1572, verwoest, terwijl de nonnen de vlugt namen naar het *Ceciliënklooster* binnen *Tiel*, met welk klooster het, in het jaar 1578, door FREDERIK SCHENK VAN TOUTENBURG, eersten Aartsbisschop van *Utrecht*, met toestemming van den Hertog van *Parma* en van den Oversten der *Augustiner* monniken, werd vereenigd.

Van het *Westeroijenschekloos ter* zijn de papieren, kerksieraden, goederen en huisraad, door JOHANNES VAN DRIEL, in 1613, tijdens het bestand, aan de Paters van de Provincie van *Vlaanderen* ter hand gesteld, terwijl de koorboeken, alle fraai op fransijn geschreven, volgens het schrijven van Pater GUILBERTUS DE LA HAIJE in het klooster te *Douai* bewaard werden (1).

Van dit klooster waren, in 1572, Priorinne (klooster voogdes) Jufvrouw TENGNAGEL en Procuratrix (huisbezorgster) ELISABETH VAN BEESD, en in 1578, Jufvrouw ANNA HENRIX Priorinne en Jufvrouw MARIA REMBOLD Onderpriorinne (2).

De plaats, alwaar hetzelve gestaan heeft is eene weide geworden, welke, om derzelver hoogte, de *Hooge Weide* genaamd wordt en thans mede tot een exercitie plaats dient. Onder den grond bestaan misschien nog de kelders, ten minste, in 1673, waren zij er nog, hetgeen blijkt uit het schrijven van gemelden DE LA HAIJE. *De plaats, daar dit klooster gestaan heeft* (zoo luidt zijn verhaal) *is in*

(1) *Kerkelijke Historiën en Oudheden*, 2. D. bl. 362 alwaar men een verhaal vindt van de opkomst en den voortgang van dat klooster, uit een oud boek van hetzelve, welk boek van eene der nonnen geschreven is.

(2) *Signaten van Tiel*, van 14. November 1572 en 28. September 1578.

weiland veranderd, zoo als ik gezien hebbe in het jaar 1673. *Daar zijn geene teekenen van een klooster overgebleven, behalven dat er eenige kelders onder het groene gras verborgen liggen. De plaats is zeer vermakelijk, en omringt met klare wateren; dewelke tot groot gerief en gemak van het klooster tegen de muren aanstroomde* (1). Bij gelegenheid van wapenoefeningen der ruiterij, zijn wel eens oude penningen uit den grond van deze weide te voorschijn gekomen.

Op *Zandwijk* stond in de 16de eeuw een molen (2) op, of omtrent de plaats, waar thans het Israëlitische kerkhof is, van waar deze streek nog *de Molenwerf* genoemd wordt.

Vroeger was de Zandwijkschedijk, strekkende tot even boven het huis, genaamd de *Groote Ronduit*, (3) en aldaar aan het buurschap *Ooij*, gemeente *Echteld*, grenzende, Schaardijk (4), doch in lateren tijd zijn voor denzelven, door aanwas, uiterwaarden ge-

(1) *Kerkelijke Historiën en Oudheden*, 2. D. bl. 365.

(2) *Signaat van Tiel*, van 13. Januarij 1569.

(3) Verbastering van *redoute*, hoedanige vroeger aldaar en ook *eene* meer benedenwaards gelegen heeft.

(4) *Schaardijk* is een dijk, die geen voorland of buitenwaarden voor zich heeft, maar tegen welks voet de rivier zelve aanspoelt. Volgens *het waterregt van Gelderland*, van 30. Maart

komen en is, van den ouden loop der Waal langs dien dijk, alleen nog een strang of kil te zien. Juist het tegenovergestelde heeft plaats gehad bij, den beneden de stad, in den Tielschen polder, gelegenen Westluidenschendijk, die vroeger veel meer voorland voor zich had, dan thans; hebbende er, boven de in lateren tijd zoo aanmerkelijke afgenomene en nog steeds afnemende kerkenwaard, ook wel de *oude Steenoven* genaamd, (als hebbende daarop in de vorige eeuw eén steenoven gestaan) een uiterwaard gelegen, welke, in 1595, nog gedeeltelijk aanwezig was (1). Doch, reeds in 1619, waren gemelde kerkenwaard en de beneden liggende gasthuiswaard, alwaar zich nu een steenoven bevindt, zoodanig aan het afloopen, dat de Magistraat de Gasthuis- en Kerkmeesteren, op goedvinden van Dijkgraaf en Heemraden, authoriseerde om zekere kribben boven en tegen de gemelde uiterwaarden te leggen (2). In 1482 moet er eene sluis in den Waaldijk gelegen hebben; dit is uit

1715, werd voor *Schaardijk* gehouden, een dijk, welke niet meer dan 15 Rijnlandsche roeden voorland had. *Een Landdijk* daartegen is een dijk, die binnenwaards en niet onmiddelijk bij de bedding der rivier ligt, maar tusschen welke en de rivier uiterwaarden, griendlanden enz. liggen. *Bandijk* wordt de kapitale dijk genoemd; terwijl de dijken, die om uiterwaarden of buitenpolders liggen, tot keering van het zomerwater, *Zomerdammen* of *Kaden* genoemd worden.

(1) *Signaat van Tiel*, van 23. Junij 1595.

(2) *Resolutieboek*, van 22. Mei 1619.

eene overeenkomst (1), deswegens in dat jaar gesloten, op te maken.

Tot de beschrijving der openbare gebouwen, zoo van die, welke vroeger in *Tiel* gestaan hebben en niet meer aanwezig zijn, als van degenen, welke er zich thans bevinden, overgaande, zullen in de *eerste* plaats behandeld worden degenen, die tijdens de bijgevoegde platte grond is gemaakt, of niet meer bestonden, of van bestemming veranderd zijn; in de *tweede* plaats, die, welke toen nog bestonden, maar thans niet meer aanwezig zijn; en eindelijk in de *derde* plaats, zulken, welke toen en thans nog gevonden worden, gelijk ook degenen, welke na dien tijd zijn gesticht.

Tot de *eerste* verdeeling behoort het Tolhuis. Reeds vroeg heeft te *Tiel* een burg of slot gestaan (2). Onbekend zijn de stichter en de tijd der stichting (3). Deze burg zal het verblijf van de Keizers geweest zijn, wanneer zij zich te *Tiel* ophielden en door hunne ambtenaren, waarschijnlijk dus ook door de Graven in *Teisterband*, zijn bewoond en

(1) In de bijlagen onder letter E., naar een afschrift in het *Privilegie enz. boek.* Door de sluis, aldaar voorkomende, kan die, waardoor de Tielsche polder in de Lingen uitwatert, niet bedoeld zijn, alzoo dezelve niet in den Tielschen-, maar in den Drumptschen dijk ligt.

(2) *Chron. Til*, p. 363 in notis en VAN SPAEN, t. a. p. 3. D. bl. 359.

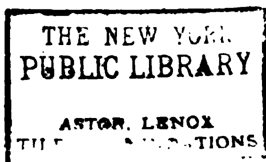
(3) *Chron. Til.*, l. a.

is, zoo als boven bladzijde 21 reeds is vermeld, in het begin der 13de eeuw verwoest. Het zijn voorzeker de overblijfsels der breede fundamenten van dat gebouw, welke men vroeger en nog voor eenige jaren, bij laag rivierwater, aan de kaai, bij of omtrent de plaats (*t*) op den platten grond, konde zien, en waarvan de Heer van Leeuwen ook melding maakt. Doch, door aanslibbing en verhooging der kaai op die plaats, worden dezelve thans niet meer zigtbaar.

In 1356 is, door Jan Moliard, Proost van *Utrecht* en eerste Raad van Hertog Reinald, met toestemming van denzelven, een andere burg, genaamd *het Tolhuis*, gesticht (1). Dit gebouw stond niet ter plaatse, alwaar de gemelde oude burg heeft gestaan, zoo als sommigen vermeend hebben, die de genoemde fundamenten als overblijfsels van dit Tolhuis beschouwden (2). Het heeft gestaan ter plaatse, waar van thans de zoogenaamde *Gasthuismolen* een gedeelte uitmaakt, achter de zuid- oostzijde van de Kleibergschestraat, vroeger *de Burgstraat* genaamd, misschien wel naar deze daar achter staande burg. Dat het aldaar gestaan heeft, blijkt duidelijk uit eene afteekening van de plaats en overblijfsels van dit gebouw, den 30. December

(1) Slichtenhorst, *Geschiedenis*, bl. 141 en Pontanus, *Historia*, p. 270.

(2) De Heer van Leeuwen was ook van dit gevoelen, *Chron. Til.*, p. 363 in notis.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX
TIONS

noord.

s gemaakt, (1) en alhier op eene kleinere schaal evoegd. Met deze teekening de aangewezen ats zelve, of zoo als die op den platten grond rkomt, vergelijkende, dan valt dadelijk in het g, dat de op de teekening voorkomende poort ft gestaan, daar nu een doorgang met eenen og is, die als eene poort op den platten grond orkomt, en welke poort, in de acten van de 16de 17de eeuw, steeds de *Tolhuispoort* wordt genoemd; en dat de plaats door mij aangewezen, onder en naam van *op het Tolhuis*, op den platten grond oorkomt. Het blijkt mede, dat het huis (*a*) nog

(1) Deze afteekening berust in het Archief van *Gelderland.* Uit de daarbij gevoegde ophelderingen blijkt: dat het huis (*a*) was groot vier gebinten, en met den hof tot (*b*) door de stad verkocht is aan de Weduwe SCHAARDENBURG; dat de twee huisjes, op den voorgrond staande, bij de zoogenaamde *Beziendersput*, bestonden ieder uit twee woningen en afkomstig waren van het oude Tolhuis; dat het huis (*c*) door de stad tot een bushuis (geschuthuis) werd gebruikt, en vroeger de paardenstal van de Vorsten was geweest; dat de andere huisjes (*i*, *l*, *m* en *o*) (waarschijnlijk na de slooping van het Tolhuis gebouwd en waarvan er thans nog staan) door arme lieden werden bewoond; dat (*n*), de stadstoren, tot een woonhuis werd gebruikt; dat (*d*) eene hoogte of wal, (*e*) water en (*f*) een dijkje was; dat van (*f*) naar de beziendersput was eene laagte tot aan (*g*) en dan wederom water; dat de lengte van (*p*) tot het huis (*a*) was 110 treden, de vijf treden gerekend op eene roede van ongeveer 16 voeten en de breedte van het erf van het oude Tolhuis ongeveer 10 roeden; en dat het geheele erf, toen met hoogten en laagten en gedeeltelijk met water zijnde, werd geschat op twee hond.

is een gedeelte van het huis N°. 392, thans van de Jufvrouwen Neinhaus, of althans heeft gestaan, waar dat huis nu staat, en dat het gebouw, door mij met letter (*ij*) geteekend, waarschijnlijk is het achterste gedeelte van het kerkje (N°. 15 op den platten grond voorkomende); dat de muur, door mij met letter (*z*) aangewezen, afgebroken zijnde, thans daar ter plaatse (op den platten grond (*w*)) de wal is; dat het rondeel, door mij met den letter (*x*) op de afteekening geteekend, al nog benedenwaarts den molen bestaat. Voorts, als men den stadsmuur beschouwt ter plaatse, alwaar het huis (*c*) zal hebben gestaan, en hetwelk, volgens de opheldering, op den stadsmuur stond, dan ziet men, dat dezelve muur aldaar zeer oud en regtstandig is; terwijl het daarop volgende vak muur, waarin volgens de teekening van onder openingen waren, waardoor het buitenwater der gracht gemeenschap met het binnenwater van het Tolhuis zal gehad hebben, geheel is vernieuwd. Verder is het blijkbaar, dat de muur opwaarts gedeeltelijk oud, gedeeltelijk vernieuwd is; dat digt bij het tweede rondeel, zich een toegemetseld venster bevindt, hetwelk niet in een stadsmuur zal gestaan, maar tot de woning van het Tolhuis behoord hebben, en dat het rondeel (*x*), hol geweest zijnde en daarin zich een toegemetselde uitgang bevindende, die uitgang zal gediend hebben, om uit het Tolhuis naar buiten te komen. Al verder bestaat bij mij geen twijfel, of het Tolhuis

heeft daar ter plaatse gestaan, en niet buiten de stad, hoezeer SLICHTENHORST, bij het verhaal, hiervoren bl. 30 vermeld, schrijft: dat de Bisschop op den loop had getegen en zich versteken in het Tolhuis buiten de poort, waarin hij PONTANUS schijnt nagevolgd te hebben, die spreekt van het Tolhuis, als in de nabijheid van *Tiel* (*ei propinqua*). Trouwens deze schrijvers hebben zich voorzeker vergist. Bij BEDA (1), welken PONTANUS in deze schijnt gevolgd te hebben, vindt men dan ook niet, dat het Tolhuis buiten de stad heeft gestaan; hij verhaalt: dat de Bisschop, die zich lang dapper verdedigde, ziende, dat hij het verliezen moest, zijne vijanden ontkwam op het Tolhuis, daar de Vrouwe van *Gelre* was; terwijl het ook niet waarschijnlijk is, dat de Bisschop uit de stad heeft kunnen komen en zich naar een buiten dezelve staande gebouw begeven. Ook PONTANUS zelf vermeldt: dat het Tolhuis binnen de muren van *Tiel* is gebouwd (2). Misschien, daar hij niet uitdrukkelijk zegt, dat het Tolhuis buiten de poort stond, heeft hij hetzelve als in de nabijheid van de stad opgegeven, omdat hetzelve, door eene poort en muren, van het overige der stad was afgescheiden, en heeft dan SLICHTENHORST hem niet wel begrepen.

Deze burg of het zoogenaamde *Tolhuis*, waarop, nog

(1) MATTHAEUS, *Anal. vet aevi* T. 3. p. 269.

(2) PONTANUS, *Hist.* p. 270.

in 1429, de Hertog van tijd tot tijd vertoefde, doch welke na het midden dier eeuw niet schijnt onderhouden te zijn geworden, en dus in verval geraakte, werd in hetzelfde jaar, als zulks te *Nijmegen* en *Doesburg* geschiedde, en dus in 1537, door de burgers verwoest. In 1542 werd bij buurtspraak bepaald, de plaats en het erf, daar het Tolhuis op gestaan had, tot voordeel der stad te verkoopen (1).

In het begin der 17de eeuw bestond niet meer de Vleeschhal, die gestaan heeft in de straat, *nu* nog de *Vleeschstraat* genaamd. Ook was toen niet meer aanwezig het Gewandhuis (2), hetwelk voorger in de Gasthuisstraat stond (3).

De Kapel, (4) welke stond even buiten de Dam-

(1) *Politieboek.*

(2) *Buurtspraak* van 1447. *Gewand* beteekent kleedingstof, terwijl huis ook wel *Hal* beteekent., zoo als in den *Privilegiebrief* van Hertog REINALD, van 25. September 1371, van een vleeschhuis te *Tiel* melding gemaakt wordt en ook te *Amsterdam* de oude Vleeschhal, *het Vleijshuis* genoemd werd. WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, in folio, 2. D. bl. 39. Het *Gewandhuis* zal dan geweest zijn een *Hal van Kleedingstoffen*, of *Lakenhal*, zoo als ook uit die *Buurtspraak* is op te maken.

(3) VAN HASSELT, *Stukken enz.*, 1. D. bl. 97.

(4) Het onderscheid tusschen kerk en kapel bestond niet in de grootte: de kerk was eigenlijk de parochiekerk en de kapel eene plaats om gezamenlijk te bidden zonder de regten van de

poort, en waarvan de tijd der stichting onbekend is, werd, reeds op het einde der 16de eeuw, tot eene waag ingerigt (1), en dient, nadat dezelve in 1780 vernieuwd is geworden, nog tot dat einde.

Het *St. Agnieteklooster* (2), staande in de Agnietestraat, en waarin zich vroeger Franciscaner nonnen bevonden, werd, in 1448, door den Bisschop van *Utrecht* bevestigd en daarbij, in 1478, eene kerk gesticht (3). Van den tijd der stichting van het klooster zelve is mij niets gebleken. Hetzelve is, even als het na te meldene, in het begin der 17de eeuw door de stad overgenomen, en aan de kloosterlingen eene jaarwedde toegelegd Van dit klooster bestaat thans niets meer, dan het huis, tegenwoordig de woning van den Rector der La-

parochiekerk te bezitten. De kapel stond onder de parochiekerk, daar zij verpligt was de pastorele Sacramenten te halen. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 159 en bl. 38.

(1) Bij SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 43, wordt dezelve eene *Kerk* genoemd, doch in het *Signaat van Tiel*, van 13. Julij 1594, eene *Kapel* geheten.

(2) ST. AGNES, waarnaar dit klooster genoemd is, heeft in de 3de eeuw den martelkroon te *Rome* verdiend, en haar gebeente is te *Utrecht* gekomen. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 1. D. bl. 161 en 163.

(3) SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 43. Bijzonder is zijne uitdrukking: *het klooster in eene kerk veranderd;* waarmede hij voorzeker zal bedoeld hebben, dat er eene kerk bij gesticht is. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 361.

tijnscheschool, en het daartegen overstaande gebouw, vroeger voor eene provoost en het laatst tot een hospitaal gebruikt; hebbende echter deze gebouwen, merkelijke veranderingen ondergaan, en is het eerstgemelde geheel vernieuwd. De huizen, welke aan de westzijde van de Westluidenschestraat, tusschen de poort en de kerk staan, behoorden mede tot het klooster, zijnde toen het middelste, het Patershuis. De bleek en boomgaard van het klooster, waarop men in 1604 begonnen heeft huizen te bouwen, zijn thans twee straten, den naam dragende van het *Bleekveld*. Daar vroeger de kloosterpoort was, is thans nog, onder eenen boog, de ingang tot het Bleekveld. De kerk, tot dit klooster behoorende, en thans nog bestaande, wordt, sedert 1656, voor eene Latijnscheschool gebruikt.

Geene zekerheid heeft men van den tijd der stichting van het *St. Ceciliëklooster* te *Tiel* (1), waar van de kerk nog bestaat, in de Kerkstraat, tegenover de Agnietestraat, en door de Hervormde gemeente gebruikt wordt; tot welk gebruik dezelve in 1633 is bekwaam gemaakt. Van dit klooster waren de nonnen van de orde der *Reguliere Kanonikessen* (2). Van hetzelve is thans niets meer aanwezig, dan twee over elkander aan den Achterweg staande gebouwen, welke aanmerkelijk zijn

(1) Slichtenhorst, *Tooneel* bl. 43.

(2) *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 364.

veranderd, en waarvan het eene tot eene Nederduitscheschool gebruikt en door den Schoolonderwijzer bewoond wordt, en tusschen welke gebouwen de poort van het klooster was (1). Ook eenige kleine huizen, welke daarbij staan, hebben een gedeelte van het klooster uitgemaakt, of zijn op het erf daarvan naderhand gebouwd. Dit erf strekte zich vroeger uit van de kloosterkerk, langs den Achterweg en de huizen in de Ambtmanstraat, tot achter het erf van het zoogenaamde *Ambtmanshuis;* hebbende de Ambtman VIJGH, in 1583, van Jufvrouw HADEWICH VAN DER MOELEN Mater, JOHANNA VAN DER STEEG, MECHTELD VERMOLEN, MARIA VOSSEN en ALID SMANS, te zamen Jufvrouwen van *St. Cecilië* binnen *Tiel* gekocht een erf en plaats, met den gang, met al hetgeen daarop getimmerd stond, oostwaarts uitgaande naar de Kerkstraat, zuidwaarts conventsmuur van den boomgaard, west de Gemeenestraat en noord gemelden VIJGH, GERRITS VAN DEN STEENHUIS erfgenamen, en DIDERIK VAEKE (2).

Nog meerdere kloosters of andere geestelijke gestichten schijnen, in vroegere tijden, in *Tiel* bestaan te hebben, immers zoo het waarheid is, dat aan de geestelijkheid wel een derde van de stad heeft

(1) Hetgeen uit den platten grond (*x*) kan worden opgemaakt.

(2) *Signaat van Zandwijk*, 30. November 1583. Ik heb dit overgenomen, om dat men daaruit een denkbeeld van het erf van het klooster kan bekomen.

toebehoord (1). Want deze twee kloosters, met al hetgeen daarbij behoorde, hebben op verre na geen derde gedeelte van de stad uitgemaakt. Ook buiten *Tiel*, op haar grondgebied, schijnen eertijds geestelijke gebouwen gestaan te hebben. Althans zoude men zulks kunnen opmaken uit den naam van *Heiligeweg*, (ook wel *Heiligdomstraatje* genaamd) (2) welke weg uitkomt bij eenen anderen, welke den naam voert van *Papensteeg*, welke beide benamingen aantoonen, dat daar omstreeks kerken of kapellen gestaan hebben. Ook heeft men, toen in 1784, tot herstelling van den Westluidenschendijk, een boomgaard, achter den dijkpaal N°. 16 gelegen, werd uitgegraven, verscheidene menschenbeenderen en schedels gevonden; waaruit afteleiden is, dat aldaar een kerkhof en dus ook eene kerk geweest is. Waarschijnlijk heeft zich, in oude tijden, de stad wel daarheen uitgestrekt.

In 1402, stond het Raadhuis op de markt. Dit blijkt uit een verbod van dat jaar, om onreinigheid te dragen, *buiten of bezijden de Dampoort, daar men op het Raadhuis gaat* (3). Daarbij heeft waarschijnlijk behoord, de Toren op den platten grond (*u*) voorkomende, zijnde thans een woonhuis

(1) Slichtenhorst, *Tooneel* bl. 43.

(2) *Signaat van Tiel*, van 1666.

(3) *Politieboek*.

N°. 40, tegenwoordig weinig blijken van oudheid hebbende. Het zal zich dan waarschijnlijk hebben uitgestrekt daar nu het huis, N°. 39 staat, en dus tot aan en ter zijde van de Dampoort. Wanneer dit Raadhuis gebouwd is en vervolgens zijne bestemming verloren heeft, is mij nergens gebleken.

Onder de gebouwen, welke bij de *tweede* bovengemaakte verdeeling kunnen gebragt worden, behoort de *St. Walburgskerk*. Deze Kerk is, in de 10de eeuw, ter eere van de Heilige WALBURGIS (1) gesticht, door den bovenvermelden WALTGER, Graaf van *Teisterband* (2) en, door hem en zijne gemalin ALBERADA, aanzienlijk begiftigd. Vervolgens is zij, in 1022, door Bisschop ADELBOLD hersteld en met de noodige sieraden en gewijde vaten voorzien (3).

(1) Dat op den naam van ST. WALBURGIS zoo vele kerken zijn gesticht, is veroorzaakt, dat verscheidene plaatsen vermeenden hare reliquiën te bezitten. Dezelve zijn uit *Vlaanderen*, door de naastgelegene plaatsen, verspreid, zoo dat voornamelijk die van *Antwerpen*, van *Brussel*, van *Tiel*, van *Arnhem* en *Zutphen* en van *Groningen* een deel daarvan gekregen hebben. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 365. ST. WALBURGIS was de volle zuster van den Bisschop WILLIBALDUS, van Saxischen oorsprong. De heilige BONIFACIUS had haar tot zijne medehulp aangenomen; zij is in 870 heilig verklaard, *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 1. D. bl. 118.

(2) *Chron. Til.*, p. 56 en SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 42.

(3) SLICHTENHORST, t. a. p. VAN LOON, *Aloude Historie*

In 1350, (gelijk hiervoren bladz. 27 is vermeld) de partij van REINALD de stad ingenomen en den toren van *St. Walburgskerk* in brand gestoken hebbende, verbrandde dezelve met het inwendige gedeelte der kerk, in de gedaante van een kruis gebouwd, mitsgaders het looden dak (1). Zij werd, in 1400, door BERNARD VAN OPBUREN, Commandeur van de Duitsche orde in *Tiel*, hersteld, welke herstelling in drie jaren volbragt is (2). *In* 1663 was de kerk aan de westzijde grootendeels ingestort, zoodat de Magistraat den Commandeur der Duitsche orde, aan welke de kerk (gelijk hierna bij de behandeling der kerkelijke zaken zal blijken) behoorde, deed aanzeggen, om dat gedeelte te doen herstellen en digt te maken, of dat men anders de schade op de Commanderie zoude

2. D. bl. 286 en de aldaar bijgebragte HEDA, volgens dezelve zoude die herstelling zijn geschied, uithoofde de kerk door de Noormannen was verwoest; doch (gelijk hiervoren bl. 15 gebleken is) zulks het geval niet geweest zijnde, zal die herstelling, zoo als JOH. A LEIDIS opgeeft, hebben plaats gehad uithoofde de kerk door ouderdom vervallen was. *Chron. Til.*, p. 84 in notis.

(1) *Chron. Til.*, p. 345.

(2) Aldaar p. 432 in notis en MATTHEUS *Anal. Vet. aevi* T. 5 p. 873 alwaar men vindt Heer BERNARD VAN OPBUREN, *was die zestienste Landcommandeur der balije van Utrecht van der Duitschen ordens twee jaren lanck, hij was te voren Commandeur van Tiel. Hij liet tot Tiel dat choor maken en dat gestoelte ende dat oxael.*

rhalen (1) In 1672 werd dezelve, gelijk boven
rmeld is, tot een' paardenstal gebruikt, en ein-
dijk, uithoofde van derzelver oudheid en drei-
ndea val, en omdat dezelve voor overdenkelijke
ren al in onbruik was geweest, bij eene over-
nkomst, den 13. September 1679, tusschen den
agistraat en de gezamenlijke Commandeurs der
alij der Ridderlijke Duitsche orde binnen *Utrecht*,
angegaan, bepaald: dat de kerk zoude worden
ifgebroken, het erf aan de stad worden overgege-
ven, gelijk ook de huizinge des Commandeurs, met
le hoven binnen de muren der stad staande; dat de
fundatie der Commanderie echter binnen *Tiel*, zoude
verblijven en de stad nimmer de Commanderie zoude
noodzaken tot het bouwen van een huis of kerk,
noch den Commandeur om zijn verblijf in *Tiel* te
houden; terwijl de Commanderie jaarlijks zeven hon-
derd guldens aan de stad zoude betalen (2). Daar-
na is de kerk afgebroken en op het kerkhof, na-
dat het in 1691 met boomen was beplant, niet
meer begraven (3). De alstoen geplantte boomen
zijn in 1795 gerooid, en de in derzelver plaats ge-
pootte boomen leveren thans eene aangename en
lommerrijke wandelplaats op. De vroeger op dit

(1) *Resolutieboek*, van 26. Julij 1663.

(2) *Politieboek*.

(3) *Resolutieboek*, 1691 en 1693.

kerkhof gestaan hebbende kapellen waren, reeds in 1595, grootendeels verwoest (1).

Het Commanderiehuis, waarvan in gemelde overeenkomst melding gemaakt wordt, stond (gelijk uit den platten grond is te zien) aan het *Walburgkerkhof*, ter zijde van de kerk, en deszelfs hof strekte zich achter de kerk uit. Hetzelve was in 1335 gesticht, door den Landcommandeur JOHANNES VAN HORNHORST, (2) en in 1675 in zoodanig verval, dat de Magistraat goedvond den Commandeur aan te schrijven, om hetzelve te schoren en te zorgen, dat het niet neder viel, wordende het in 1684 voor afbraak verkocht.

Het Gasthuis, gestaan hebbende in de Gasthuisstraat, en waarbij de nog aldaar staande toren behoorde, is in 1804 verkocht en toen tot bijzondere woningen ingerigt. Wanneer dit Gasthuis gebouwd is, kan niet bepaald worden. In 1419 bestond er een Gasthuis, want op den Heiligen *Sacramentsavond* van dat jaar had de Regering, bij Raden en goeddunken van Gasthuismeesteren in het Heilige Gasthuis te *Tiel* geordonneerd, dat geene andere, dan burgers, in het Gasthuis zouden worden opgenomen en aldaar de kost gegeven (3). Op het *Sacramentsfeest* van het jaar

(1) *Signaat van Tiel*, van 31. December, 1595.

(2) *Chron. Til*, p. 329.

(3) *Privilegie enz. boek*, bl. 79.

1427 werd de plaats, door HILLEGONDA dochter van RUDOLPH VAN STRALEN, tot een kerkhof voor vreemden, die in het Gasthuis (1) stierven, gegeven, door den Bisschop HENDRIK, waarnemende voor den Bisschop van *Utrecht*, ingewijd (2). Dit kerkhof werd, volgens de aanteekening van den vervolger van het *Chronicon Tilense* genoemd *der ellendigen Kerkhof*, en bevond zich bij het *St. Maartenskerkhof.*

Het Kerkje der cellebroeders, hetwelk nog in het begin der 17de eeuw aanwezig was, en op den platten grond staat aangeteekend, is sedert in woningen veranderd. Hetzelve stond in de Tolhuisstraat, naast de Tolhuispoort (3).

Het Pesthuis, gestaan hebbende op de Collards-

(1) *In het Chron. Til.*, staat *in Hospitali*, hetgeen niet zoo zeer een Gasthuis, als wel een verblijf voor vreemdelingen beteekent, doch het Gasthuis te *Tiel*, diende ook tot beide einden; want in *Chron.* p. 570 worden bij het verhaal, dat een uurwerk in den toren van dat gebouw in 1562 geplaatst is, de woorden, *in turri Hospitalis nostri ac Nosocomaei* gebezigd.

(2) *Chron. Til.*, p. 511 en 512 in notis. De Heer VAN LEEUWEN gelooft niet, dat Bisschop HENDRIK zijn verblijf te *Tiel* gehouden heeft; zoo als men uit SLICHTENHORST, *Geschiedenis*, bl. 216 zoude opmaken.

(3) SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 43. Cellen zijn kleine kloosters. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 1. D. bl. 181. Waar het klooster of de cel van deze cellebroeders geweest is, blijkt niet.

wal is voor het einde der 17de eeuw afgebroken. De Dampoort heeft dat lot in 1726 ondergaan (1).

Behalve de twee Koornmolens in de stad (waarvan de Binnenmolen in 1832 is afgebroken) en een buiten de stad op derzelver teritoir, was er in het begin der 17de eeuw een Koornwatermolen, liggende in de rivier de Waal voor de stad (2), doch is deze vervolgens, even als die voor *Nijmegen*, weggeraakt.

Onder de gebouwen, welke in het begin der 17de eeuw bestonden, en nog aanwezig zijn, verdient in de eerste plaats in aanmerking te komen de *Groote-* of *St. Maartenskerk*, alzoo genaamd naar, en toegewijd aan den heiligen MAARTEN, Bisschop van *Tours*, wiens ruwe afbeeldsel, met zijnen mantel, nog gevonden wordt op de poort van het kerkhof. De tijd der stichting van deze kerk is onbekend.

In het begin der 14de eeuw bestond zij reeds (3).

Dat zij de grootste kerk was van het Hertogdom *Gelre* en Graafschap *Zutphen*, zoo als reeds vroeger

(1) Men is wel eens in het denkbeeld geweest, dat deze poort den naam van *Dampoort* had verkregen, om dat in dezelve een dam bij hoog water, toen er nog geen Zandwijksche poort bestond, zoude gelegd zijn. Dan deze meening is verkeerd: de *Markt* werd oudtijds *de Dam* genoemd, en dus beteekende gezegde naam zoo veel als *Marktpoort*.

(2) *Resolutieboek*, van Januarij 1617.

(3) SLICHTENHORST, *Tooneel* bl. 42 en *Chron.*, p. 408 in notis.

as opgemerkt, kan misschien blijken uit de overblijfsels van derzelver koor (1) hetgeen met het gedeelte, dat vroeger mede de kerk uitmaakte en met de tegenwoordige kerk, eene lengte van 79,5 ellen heeft gehad, als zijnde de tegenwoordige kerk lang 39 ellen, en het overige, dat vroeger tot de kerk heeft behoord, 14 ellen en het voormalig koor 26,5 ellen Hoe dat koor en gedeelte der kerk van zijn dak is beroofd geworden, blijkt niet (2). Hetzelve is in 1648 gedekt; doch het dak verrot en bijna onherstelbaar zijnde, is het koor, in 1731, voor afbraak verkocht en vervolgens afgebroken, met uitzondering van een gedeelte der muren en twee pilaren, die er thans voor een gedeelte nog staan (3).

(1) De gedaante van dat koor vindt men afgebeeld in RADEMAKER, *Nederlandsche en Kleefsche Oudheden*, waar uit men kan zien, dat niet alleen het koor, maar ook een gedeelte der kerk aan de oostzijde, van zijn dak is beroofd geweest.

(2) *In den Tegenwoordigen Staat*, 3. D. bl. 280 wordt dit wel aan eenen brand toegeschreven, doch waaruit deze schrijver zulks geput heeft, en wanneer dezelve zoude hebben plaats gehad, heb ik niet kunnen opsporen.

(3) De gedaante na dien afbraak, zoo als dezelve zich vertoonde in 1742, is te zien in de 900 *Nederlandsche Gezigten*, en hoedanig dezelve was in het jaar 1736, in de teekening van *Tiel*, voorkomende in den *Tegenwoordigen Staat*, tegen over bl. 224. Waaruit tevens blijkt, dat, hoezeer in 1731 reeds voor afbraak verkocht, de pilaren in 1736 nog niet alle afgebroken waren.

Het afgebrokene koor diende gedeeltelijk tot eenen tuin voor den koster, en zijn daarop, in 1785, paardenstallen voor de ruiterij gebouwd, die er nog staan. In de kerk bevonden zich vroeger twaalf altaren. In 1387 liet WILLEM van *Gulik* een houten kap of spits, van 70 voeten hoog, op den toren zetten (1). Dezelve werd met leijen gedekt en de toren, na verloop van tijd, geheel bouwvallig geworden zijnde, is door THEODORICUS, bouwmeester van de kerk, een nieuwe vierkante steenen toren in 1431 begonnen gebouwd te worden, en tot de hoogte van de kerk opgetrokken (2). Doch de grondslagen van den toren niet sterk genoeg geweest zijnde, hebben de bouwmeesters der kerk, PAULUS NICOLAASZOON en GIJSBERT PHILIPZOON, in 1440, het door THEODORICUS gebouwde vierkante muurwerk doen afbreken, en op *Crispinus-* en *Crispianusdag* begonnen verscheidene voeten diep te laten graven, tot op den weeken grond (3). Daarop zijn toen verscheidene gescherpte palen, van 15 of 16 voeten, sommige langer, sommige korter, zoo digt bij elkanderen in den grond geheid, dat de een den anderen raakte. Op dezelve een houtwerk van

(1) SLICHTENHORST, *Geschiedenis*, bl. 165. *Chron. Til.*, p. 408. PONTANUS, *Hist.*, p. 327.

(2) *Chron. Til.*, p. 408 et 523.

(3) *Teutonice op ten Direck*, zegt de schrijver van het *Chron. Til.*, p. 539.

zware balken kruislings gelegd zijnde, is men begonnen op hetzelve het steenen fondament te leggen, hetwelk, voor dat het nog boven den grond was opgetrokken, veel geld heeft gekost. Toen met het metselen ijverig voortgaande, was de toren in 1451 geheel voltooid (1).

In 1552, lieten de Kerkmeesters, in *'s Hertogenbosch*, zes zamenstemmende klokken gieten, en in het volgende jaar in den toren ophangen; en, dewijl de groote klok van *St. Walburgstoren* meer zamenstemde met deze, werd die, met toestemming van den Commandeur der Duitsche orde, geruild. In 1554, zijn er nog drie kleine klokken bijgehangen, welke negen klokken, behalve de klokkenspijs van twee oude, die daarbij gegeven is, gekost hebben twee duizend gouden Carolus guldens, wegende de grootste, welke genaamd werd Maria, acht duizend talenten; terwijl de overige den naam van Jesus en van Heiligen ontvingen (2).

In 1389, heeft men beginnen te bouwen aan deze kerk een nieuw kruiswerk (3), aan de noordzijde, in 1394 aan de oostzijde en in 1403 aan de zuidzijde, en zijn, in 1410, deze drie kruiswerken met elkander vereenigd, terwijl, in 1411,

(1) *Chron. Til.*, p. 538.

(2) *Chron. Til.*, p. 556.

(3) Alzoo is *in het Politieboek*, de vertaling der woorden *edificium novi chori* in het *Chron. Til.*, voorkomende.

het huisje boven den rooster (1) is gebouwd. In het volgende jaar zijn de traliën voor het koor en het oxaal (2) mitsgaders de gouden arend, waarop het Euangelium werd gelezen, gemaakt; en is het kerkhof vervolgens met boomen beplant geworden (3).

Den 10. Januarij 1558, wierp een hevige wind, (die ook te *Haaften*, *Wamel* en elders de torens van hunne daken had beroofd), om 9 uren des morgens de hooge spitse van *St. Maartenstoren* naar beneden, en werd daardoor een gedeelte der kerk, van het doopvont af, (dat toen in den rug van de kerk naar het noorden stond,) tot aan het altaar van St. Severus, verwoest; en de wind, uit het zuidwesten waaijende, is de pijnappel bij den rooster nedergevallen (4). Den 31. Januarij 1569, heeft

(1) Dit huisje was de poort bij den ingang van het kerkhof. Bij zoodanigen ingang lag gewoonlijk een ijzeren rooster; van daar, dat ook nog de ingang tot het *St. Maartenskerkhof* gemeenlijk *de Rooster* genoemd wordt.

(2) *Ocksael* of *hooghsael*, beteekent *het hoogste gedeelte van het koor*, *het orchest van het koor*.

(3) *Chron. Til.*, p. 517.

(4) *Chron. Til.*, p. 562. De schrijver daarvan merkt ter dezer plaats aan: dat Peter van Tepelen toen ter tijd Pastoor van deze kerk, den 18. Augustus te voren, een voorteeken daarvan gehoord had, bij gelegenheid, dat hij, om zijne studien te verrigten, naar de bibliotheek (a) geklommen was.

(a) Deze was in die kerk, hetgeen nader zal blijken.

de Raad vijf personen (1) benoemd, om met raad en daad de Kerkmeesters, in het opbouwen van het kruis der kerk, bij te staan; welke toen het oude stuk van hetzelve hebben laten afbreken. Daar men hiervoor vorderde zes honderd . . . . en deze nieuwe Kerkmeesters niet twijfelden, of men zoude die afbraak voor minderen prijs verrigt krijgen, is dezelve aan onderscheidene personen aanbesteed; als het afnemen der leijen (2) van het dak van het kruis, voor vier gouden carolinen; aan den timmerman het afbreken der balken, gebinten en van het overige van het dak van het kruis, voor zes en dertig gouden carolinen; terwijl de prijs niet opgegeven gevonden wordt voor het afbreken der muren, het uithalen en graven der fondamenten, met het schoonmaken en vervoeren der steenen. De Kerkmeesters zorgden verder, dat de geheele noordzijde en de buik der kerk, gelijk ook de zuidzijde, welke door den val van de torenspits ingestort waren, of dreigden zulks te doen, hersteld werden, waartoe zij het maken der balken en ribben en van het dak aanbesteedden, voor veertig carolinen, en het dekken van de geheele kerk met leijen, voor vier Duitsche daalders en het her-

(1) Deze waren, Arnold Ingenuland, Alard van Yzendoorn, Johan Sterkenburg, Arnold Bossat en Rutger Niel.

(2) Door *tegulae*, zoo als in het oorspronkelijke staat, vermeen ik, dat alhier niet *pannen*, maar *leijen* moeten verstaan worden.

stellen der door den wind gebrokene glazen, voor zeventien carolinen (1). Doch dit schijnt slechts eene gedeeltelijke herstelling geweest te zijn. Immers, den 8. Mei 1568, deden de Kerkmeesters eenen bouwmeester van *Gouda* komen, denzelven aangenomen hebbende voor eenen gouden rijdersgulden van vierentwintig gefalueerde stuivers, welke, tot het bouwen van het nieuwe kruis, een gat van 8 voeten liet graven. Den grond vast genoeg vindende, heeft hij daarop doen brengen puinsteen, en denzelven met eene zware hei doen klein stampen, vervolgens met zand bestrooijen, waarop weder puinsteen is gebragt en fijn gestampt. Tot den 16. Mei was men met dat heijen bezig, op welken dag de eerste steen, (waarop zich het teeken van het kruis, tegelijk met het jaartal van het gelegd fondament, bevond,) is gelegd door NICOLAAS VIJGH (2), Ambtman van *Nederbetuwe* en Rigter van *Tiel*, die in het vorige jaar te *Gent*, door den Koning van *Spanje*, tot Ridder was benoemd. Deze heeft, voor de hem aangedane eer, den bouwmeester en de

(1) *Chron. Til.*, p. 564; de overneming van deze aanbesteding is misschien daarom niet onbelangrijk, omdat men daaruit den prijs der bouwstoffen en het arbeidsloon, in dien tijd, eenigzins mede kan leeren kennen. Het gestippelde is, in het oorspronkelijke, oningevuld.

(2) *In het Chron. Til.*, p. 566 tot 571 staat NICOLAAS WIJGHE, dit is verkeerd: niet WIJHE, maar VIJGH was toen Ambtman en Rigter.

werklieden geschonken twee gouden kroonen Fransch geld, mitsgaders eenen zilveren daalder (1).

Tot deze herstelling van de kerk, hadden eenige personen bijgedragen. Gemelde VIJGH had twintig zilveren daalders tot aankoop van kalk geschonken, en 34 personen hadden te zamen gegeven twaalf honderd een en veertig Carolinen, drie honderd twintig gouden Carolinen, honderd zestien gouden Philipsguldens, honderd gouden rijders en honderd en tien zilveren daalders (2). SLICHTENHORST zegt (3) van den herbouw: *men heeft het kruiswerk aan de zuid- en noordereijnden voorts af gesmeten ende* 1560, *wijder dan te voren uitgezet, hetwelk echter door beletsel van de opgevolgde oorlogen, tot nu toe ongedekt en open heeft gestaan.* Nu blijkt het nergens uit, (hetgeen, wanneer zulks het geval was geweest, wel in *de Resolutieboeken* zoude zijn aangeteekend,) dat, nadat SLICHTENHORST zijn werk heeft in het licht gegeven, de kerk aan de noord- en zuidzijde is gedekt geworden. Dit

(1) *Chron. Til.*, p. 566.

(2) *Chron. Til.*, p. 567 alwaar men de namen der Schenkers ook vindt. Doch het kwam mij niet belangrijk genoeg voor dezelve alhier over te nemen, terwijl mij eene opgaaf der giften niet van belang ontbloot scheen, omdat dezelve, zoo als de Heer VAN LEEUWEN wel aanmerkt, doet zien, waaruit in vroegere tijden dergelijke groote werken ontstaan zijn.

(3) *Tooneel*, bl. 42.

is ook waarschijnlijk in 1568 reeds geschied. Daardoor is bij mij de bedenking ontstaan, of met die noord- en zuidzijde niet eene verwarring bij SLICHTENHORST plaats heeft, en door het ongedekt gebleven moet verstaan worden het hiervoren vermeld ongedekte koor, en een gedeelte van de ongedekte oostzijde der kerk? Bijzonder is het, dat deze kerk aan de zuidzijde, daar zij tegen den wal staat, eenen dubbelen gang, en aan de noordzijde slechts eenen enkelen heeft.

In deze kerk, welke, sedert de Hervormde leer in *Tiel*, is ingevoerd, door de Hervormde gemeente wordt gebruikt, bevindt zich een marmeren praalgraf van den Brigadier, (1) STEVEN VAN WELDEREN, eigenaar van een Geldersch regiment, welke in 1709 te *Bergen* in *Henegouwen* is gestorven, na de veldslagen van dien tijd bijgewoond en zich daarin dapperlijk gedragen te hebben, zijnde in 1708, in het gevecht bij *Steckene* gewond geweest (2).

Het Stadhuis, waarvoor vroeger de beeldtenis van Keizer HENDRIK gevonden werd, (gelijk hiervoren reeds is vermeld), heeft niets, dat bijzonder uitmunt. Wanneer het gebouwd is, kan niet bepaald worden. Het staat in de Vleeschstraat, op den hoek van de Kerkstraat. Voor hetzelve is een dubbel

(1) *Brigadier* werd in dien tijd een opperbevelhebber genoemd, welke over twee of meer regimenten het bevel voerde.

(2) DE LAMBERTI, *Memoires*, 12. T. p. 162.

bordes. Op het Stadhuis staat een torentje met een slaande uurwerk, van welk uurwerk vroeger de wijzerplaat op een bord voor het gebouw uitstak, hetgeen in de teekening van het Stadhuis, in de 300 *Nederlandsche Gezigten* voorkomende, te zien is. Het behangsel in de raadkamer, verbeeldende de geschiedenis van *Troije*, is in 1722, door den kunstschilder W. van Kessel, geschilderd. In deze kamer, hangt het afbeeldsel van den beroemden Verdediger der Citadel van *Antwerpen*, welke daarvan een geschenk aan zijne geboortestad gedaan heeft. Op het Stadhuis wordt ook nog gevonden een afbeeldsel van Koning Willem, Stadhouder der *Nederlanden*, een geschenk van de Burgemeesters A. van den Steen en J. C. van Bodeck.

Het Weeshuis is, in 1568, door den Rigter Nicolaas Vijgh en eenige leden van den Raad, uit hunne en andere liefdegiften gesticht. Mechteld, Gerrits Gerritzoons dochter, welke daartoe jaarlijks vijftig Carolusguldens had geschonken, heeft aan hetzelve den eersten steen gelegd, waarvan melding gemaakt wordt in eenen steen, zich nog in den gevel van het gebouw bevindende, waarop gelezen wordt: *Ao.* 1568 *den* 1 *dach Mert heft* Mechtelt Gerrit Gerritzoens *dochter*, *weduwe* Willem Nijbergher *aen dit Weeshuis den Irsten steen geleit. gedenckt ons aerme wesen* (1). De voorgevel van

(1) *Chron. Til.*, p. 571 et in notis, p. 568 en 569.

dit gebouw is, in 1793, geheel vernieuwd, en zijn de twee beelden, weeskinderen voorstellende, er toen voor geplaatst.

Het gebouw, thans nog bekend onder den naam van *de Oude School*, staande aan den achterweg bij het *St. Maartenskerkhof*, (op den platten grond door *School* aangewezen) is, in de jaren 1563 en 1564, voor eene Latijnsche school gebouwd (1). Doch, sedert 1656, is het niet meer tot dat einde gebruikt. Vervolgens is er een gedeelte van afgestaan aan den eigenaar van het daarnaast gelegen erf, en het overgeblevene tot berging van stads materialen en andere einden gebruikt; waardoor dan ook ten eenemale zijn verdwenen de Grieksche en Latijnsche opschriften, en de namen der aldaar onderwijs ontvangen hebbende jongelieden, waarvan er in mijnen tijd nog eenige op de muren gevonden werden. Vroeger was de Latijnsche school, bij de *St. Walburgskerk* (2).

(1) *Chron. Til.*, p. 572.

(2) Dit blijkt uit eene overeenkomst, van 1. Junij 1562, tusschen den Landcommandeur der Balij van *Utrecht*, en de Regeerder der stad *Tiel*, (waarvan een afschrift in het *Privilegie enz. boek* gevonden wordt), waarbij de Landcommandeur toestond, de vernieuwing en overbrenging van de schole, die binnen *Tiel* bij *St. Walburgskerk* geweest en nog was en dat de Regering op *St. Maartenskerkhof* ten hare kosten zoude mogen oprigten en optimmeren eene nieuwe school, zoo groot en klein, als zij verkoos; en dat zulks geschied zijnde, zij met

Hoezeer niet onder de openbare gebouwen kunnende gerangschikt worden, maakt de schrijver van *den Tegenwoordigen Staat der Nederlanden* bijzonder gewag van het zoogenaamd *Ambtmanshuis*. Het is daarom, dat ik vermeen, hetzelve niet onvermeld te moeten laten. Te meer, omdat men uithoofde van den naam, op het denkbeeld is gekomen, dat hetzelve vroeger bijzonder tot eene woning van den Ambtman bestemd was geweest (1). Dit gebouw draagt in de poort het jaartal 1562, en droeg in den voorgevel dat van 1563, en werd in het begin der 18de eeuw en vervolgens merkelijk verbeterd. Doch deszelfs gedaante is niet veel verschillende van die, welke hetzelve had, tijdens de platte grond opgemaakt, en het plaatje daarvan, in de 900 *Nederlandsche Gezig-*

haren Rector en meesters geregeerd en onderhouden zoude worden; en de Landcommandeur in de oude schole niet meer zoude laten onderwijzen, mits dat de Regering gehouden zoude wezen, in de nieuwe school eenen meester te zetten en te onderhouden, om de jongens op behoorlijke en gewoonlijke tijden hun *Cantum* te leeren: welke meester gehouden zoude wezen ten minste met acht jongens, die hun *Cantum* kenden, in de *St. Walburgskerk* over te komen, om aldaar de dienst Gods, zoo des voor- als namiddags, met koorzangen te helpen houden; dat de Landcommandeur of Commandeur van *Tiel* gehouden zou wezen, den zangmeester te gageren met vier en twintig guldens des jaars, doch de andere meesters ten koste der Regering zouden zijn.

(1) Gelijk het geval is in *de Reis door Holland in* 1806 *en* 1807, 2. D. bl. 95.

ten, geteekend is, alleen de kap van den naast het gebouw staande vierkanten toren, welke sedert dien tijd is afgebroken. Dit huis werd, uithoofde daarvan eigenaar en bewoner was de boven meermalen voorkomende Ambtman en Rigter, DIDERIK VIJGH, (die wegens zijn uitstekend gezag *Koning van Tiel* plagt genoemd te worden) (1) *het Ambtmanshuis* en de straat, waarin hetzelve staat, *de Ambtmanstraat* genaamd.

In de stad bevindt zich een gebouw, dat op den platten grond bijzonder wordt genoemd, staande aan het Hoogeind, in den hoek bij den wal, hetwelk eene bijzondere opmerking verdient, omdat het den naam van *Hof van Arkel* draagt. Hetzelve is mogelijk wel geweest het versterkte huis met zijn erf in de stad *Tiel*, (*domus sive munitio cum fundo*, *sive area domus in opido Thijlensi*) en hetgeen de Ridder JOHANNES DE COCK, (JOHANNES DICTUS COCUS MILES) den 21. October 1274, aan den Hertog van *Braband* heeft opgedragen en van denzelven ten Brabandsche regte te leen ontving, met die bepaling, dat de Hertog en zijne erfgenamen, zoo dikwijls hun gelegen kwam, zich daarvan konden bedienen tegen hunne vijanden, zelve daarin hun verblijf houdende, of hun volk daarin legerende, terwijl in dat geval echter DE COCK en zijne erfgenamen niet verpligt zouden zijn het huis te ver-

(1) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 229.

laten (1). De Hertog beloofde, bij eene afzonderlijke acte van die dagteekening, aan DE COCK, hem daar noemende onzen Tielschen Kastelein (*Castellanus noster Thilensis*) uit den tol te *Tiel* te zullen doen betalen de onkosten, welke DE COCK, zoo aan de timmering van het huis, als tot aankoop van drie daarbij gelegene huizen, zoude komen uit te geven (2).

De gronden, waarop mijn vermoeden rust, dat dit huis het zoogenaamde *Hof van Arkel* zoude wezen, bestaan hierin, dat hetzelve, nog in de helft der 17de eeuw, de eigendom van het geslacht van DE COCK was, hebbende, in 1646, Jonkheer DE COCK van *Opijnen* het doen vertimmeren en merkelijk verbeteren, en daarbij een torentje laten bouwen, hetwelk (blijkens den platten grond) vroeger er niet geweest was; en dat dit huis, zoo ver ik heb kunnen nagaan, het eenige in de stad

(1) Dit noemde men *ten open huis opdragen*, men zie NIJHOFF, *Geschiedenis* I, D. bl. LXXXVIII.

(2) Deze stukken worden gevonden in het *Charterboek van* BONDAM, bl. 615. Hij merkt daarbij aan: *dat dit huis nevens eenige bijgelegene huizen of erven ten dezen tijd gevestigd is en daarvan het slot of kasteel der stad Thiel getimmerd en deze* JOHAN DE COK *daarop tot Castelein aangesteld is, blijkt uit deze en den voorgaanden brief niet onduidelijk.* Het heeft waarschijnlijk daarom gediend tot een verblijf van den Hertog, omdat (zoo als gebleken is) in dezen tijd de Burg verwoest was.

is, hetwelk leenroerig was. Doch hiertegen kan ingebragt worden, de naam, die hetzelve draagt, die aan schijnt te duiden, dat een Heer van *Arkel* daarvan vroeger eigenaar geweest is of althans daarin zijn verblijf gehad heeft. Dan deze tegenwerping kan welligt daardoor opgelost worden, dat een Heer van *Arkel* in dit gebouw zijn verblijf kan gehad hebben, hoezeer ook daarvan geen eigenaar geweest zijnde. Welligt kan hij geweest zijn Arend van Arkel, in de 14de eeuw Heer van *Zoelen* en *Avezaath*, (1) of Govert van Arkel, die in 1378 onder de ingezetenen van *Tiel* behoorde (2).

Eene zwarigheid van meer belang doet zich tegen mijn vermoeden op, dat namentlijk, in de overdragt van dit zoogenaamd *Hof van Arkel* van 1774, hetzelve wordt opgegeven, als leenroerig aan de Bannerije van *Baar* en *Lathem*. Ware dit huis leenroerig aan *Gelderland* geweest, dan verviel deze zwarigheid, alzoo *Tiel*, van den Hertog van *Braband* aan den Hertog van *Gelre* overgegaan zijnde, het leenheerschap over goederen, aldaar gelegen, mede aan dezelve overgegaan zoude zijn. Doch hoe zoude dat leenheerschap aan de Bannerije van *Baar* en *Lathem* gekomen zijn? Dit maakt het vermoeden, dat dit

(1) Nijhoff, t. a. p. 2. D. bl. XLII.

(2) *Chron. Til.*, p. 396.

huis, het vroeger door DE COCK aan den Hertog van *Braband* opgedragen zoude wezen, onzeker. Dan, indien dit vermoeden niet gegrond is, blijft de vraag voorzeker onbeantwoord, waar dan het laatstgemelde huis of kasteel heeft gestaan? De Burg, genaamd *het Tolhuis*, kan het niet geweest zijn: deze werd (gelijk gebleken is) in 1356, door JAN MOLIARD, eersten Raad van Hertog REINALD, gesticht: ook het zoogenaamde *Ambtmanshuis*, (dat men er anders wel voor houden zoude) is het waarschijnlijk niet geweest, dewijl hetzelve niet leenroerig was.

Onder de *derde* hiervoren opgegevene afdeeling, behoort de Remontstranschekerk. Wanneer dezelve gebouwd is, daarvan zijn geene aanteekeningen voorhanden, ten minste mij niet bekend. Dezelve stond achter het woonhuis van den Predikant, in de Voorstad, thans N°. 10 en kwam aan den havenwal uit, terwijl zij aldaar geene uiterlijke teekenen van eene kerk had. Deze kerk en het Predikantshuis, in 1787 geplunderd zijnde, werden vervolgens verkocht en de kerk tot eene stalling en werkplaats gebruikt.

De Roomsch-Katholijkekerk, staande op het *St. Walburgskerkhof*, ter zijde van des Pastoors woning, waarin vroeger de Godsdienst verrigt werd, is in 1788 gebouwd en in 1818 aanmerkelijk vergroot.

De Israëlitische gemeente houdt hare Godsdienst in een huis, in de Westluidenschestraat staande,

doch geene uitwendige teekenen van een Godsdienstig gebouw hebbende.

Het tegenwoordig Gasthuis, of eigenlijk Oude Mannen- en Vrouwenhuis, (1) is in 1804, achter het vroegere, geheel nieuw gebouwd en heeft zijnen ingang in de Ambtmanstraat, alwaar hetzelve eenen deftigen voorgevel heeft. Dit gebouw is doelmatig ingerigt, en daarin worden 25 oude mannen en vrouwen, behoorlijk onderhouden.

De Regtbank van eerste aanleg van het Arrondissement *Tiel*, gelijk ook het Vredegeregt van het Kanton *Tiel*, houden sedert dit jaar derzelver zittingen in een gebouw staande in de Kerkstraat, hetwelk daartoe behoorlijk is ingerigt, terwijl te voren door dezelve het Stadhuis gebruikt werd.

De in 1678 naast de Kleibergschepoort gebouwde en vervolgens merkelijk verbeterde Vischmarkt is, in het jaar 1789, van daar verplaatst naar het andere einde van het Kleiberg. Op derzelver plaats is toen de groote Societeit gebouwd, en van achteren op den

(1) Het is thans geen Gasthuis in den bepaalden en over het algemeen, zoo ook door mij, in de noot op bl. 189 aangenomen zin van *Ziekenhuis* (*Nosocomium*). Oorspronkelijk werden in zoodanig gesticht arme vreemdelingen voor eenen zekeren tijd gehuisvest en verzorgd. Van daar het woord *Gasthuis* dat is, volgens KILIAAN: *Xenodochium*, *hospitium publicum*, *hospitium sacrum vulgò*, *hospitale*; vervolgens gaf men daar ook den kost aan arme en zieke burgers en somwijlen, zoo als alhier werd de inrigting van dat gesticht, dat daarin oude burgers en burgeressen worden gehuisvest en verzorgd.

stadsmuur, die te dien einde aldaar gedeeltelijk werd afgebroken.

Van de steenen pompen, die zich op onderscheidene plaatsen in de stad bevinden, waar ter plaatse vroeger putten waren, is de eerste, in plaats van eenen houten pilaar, in 1660 op de Markt geplaatst (1).

Buiten de stad bevinden zich twee Kerkhoven, het eene, dat thans voor eene algemeene begraafplaats dient, is het boven vermelde *Zandwijkschekerkhof*, dat, na het begraven in de kerken heeft opgehouden, ingevolge de deswegens bestaande bepalingen, is ingerigt. Het andere is gelegen buiten de Burenschepoort, waarvan, bij gelegenheid van de plundering van 1787, is gewag gemaakt, en hetwelk in 1786 is aangelegd. De aanleiding daartoe, gaf de uitschrijving van eene prijsvraag, door het Zeeuwsch genootschap te *Vlissingen*, in 1785 gedaan, waarbij onder anderen gevraagd werd, welke de beste middelen waren, om het begraven in de steden en de kerken te doen ophouden. De beantwoording dier vraag, door den Heer J. D. van Leeuwen, werd met den prijs bekroond, waarop deze Heer, een voorbeeld willende geven, een genootschap oprigtte tot het aanleggen van een Buitenkerkhof. Hij werd daarvan, met den Heer A. H. van Eck, Directeur en door dit genootschap werd met Kerkmeesters eene over-

(1) *Resolutieboek.*

eenkomst getroffen, en uit de giften der deelhebbers een stuk land gekocht, zoo groot in oppervlakte, als de groote kerk met het daarbij behoorende kerkhof. Vervolgens werd hetzelve tot een kerkhof aangelegd, en met heggen en boomen behoorlijk beplant, en voor hetzelve een hek geplaatst, waarvoor staat:

De menschen liefde door 't gezond verstand verlicht,
Heeft deez' Begraafplaats tot een voorbeeld hier gesticht.

En op de pilaren ter wederzijde van het hek:

Ter Navolging.

Dit kerkhof in 1787 verwoest geworden zijnde, was in 1790 weder geheel in zijne vorige gedaante hersteld.

Ook de Israëlitische gemeente heeft een Kerkhof, waarvan reeds hiervoren, bl. 173, is gewag gemaakt.

In 1740, begrootte men het getal der huizen in *Tiel* op 600, en dat der ingezetenen op 3000 *(1)*. Thans bedragen de woningen in de stad 619, op de jurisdictie der stad 45, en op *Zandwijk* 91; en beslaat de stad eene oppervlakte van 22 bunders, 8 roeden, 52 ellen. De bevolking van de

(1) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 228.

gemeente *Tiel* bedroeg, in 1798, een getal van 3469 zielen, en, bij de telling van 1829, is bevonden, dat dit getal bedroeg 4636, als: 3281 Gereformeerden, 1216 Roomschkatholijken, 26 Luterschen, 1 Remonstrant, 1 Doopsgezinde en 111 van de Israëlitische Godsdienst; terwijl, sedert dat jaar, de bevolking nog steeds is toenemende, als zijnde, sedert dien tijd tot 1. Januarij 1835, meer geboren, dan overleden, 132, waaruit tevens blijkt de, voor de gezondheid der ingezetenen, gunstige gesteldheid der stad *Tiel*.

REGTEN, VOORREGTEN
EN
HANDEL.

Tiel in oude tijden nu eens *Hof* (*Villa*), (1) dan weder eene *Veste*, (*Oppidum*) (2) of eene *Stad* (*Civitas*) genaamd, was waarschijnlijk een eigendom der Vriesche Koningen, en omtrent 696 aan de Kroon van *Frankrijk* gehecht, of eene bijzondere bezitting van het huis der Groot-Hofmeesters geworden zijnde, werd, toen het Carolingisch huis den troon be-

(1) Villa beteekende behalve, een *Hofburg* of *Paleis* van den Keizer, ook eene *Stad* of *Dorp*, van daar in het Fransch *Ville Village* geheeten. LULOFS, *kort overzigt van de Geschiedenis der Nederlanden*, bl. 304. Zelfs aanzienlijke steden droegen den naam van *Villae*, MEERMAN, *Geschiedenis* van Graaf WILLEM, 3. D. bl. 282.

(2) *Oppidum* beteekende *eene Veste*, eene met wallen en grachten verschanste plaats, doch niet eene stad (*Civitas*) in dien zin, als latere middeleeuwsche schrijvers dat woord gebruiken. De woorden *Oppidum* en *Civitas* werden ook dikwijls verwisseld. *Charterboek van* BONDAM, bl. 382 en 406 in notis. Volgens MEERMAN, t. a. p., bl. 280, werden de kleinere steden of vlekken *Oppida* genoemd en verschilden zij van de anderen voornamelijk in grootte en aanzien, doch niet altijd in voorregten.

klommen had, zeker een Rijkshof *Villa Regia* (1), en was dus in hetzelfde geval, als andere Keizerlijke hoven en zij stond met *Nijmegen* gelijk, alleen was zij van mindere grootte en aanbelang; en zoude, zoo zij niet aan den Hertog van *Braband* ware gekomen, eene vrije Rijkstad, even als *Aken* en andere, gebleven zijn (2); hoedanige zij geweest is tot den tijd van Keizer FREDERIK II (3), die aldaar een diploma in 1219 onderteekende, terwijl de Keizers, in de 10de eeuw, dikwijls een langdurig verblijf in *Tiel* hielden (4). In de 9de eeuw, was *Tiel* misschien nog de eenige plaats, die in *Gelderland* den naam van *Stad* verdiende, zijnde *Nijmegen* als geene oorspronkelijke stad te beschouwen, dewijl aldaar een Rijkshof was, alwaar de Keizers, die nergens een vast verblijf hielden, van tijd tot tijd zich ophielden (5). Het blijkt niet, wanneer en van wien *Tiel* stedelijke regten verkregen heeft, doch waarschijnlijk heeft zij die

(1) Bij de Keizerlijke Hoven stond een slot, door den Keizerlijken Ambtenaar bewoond, en omringd door verscheidene huizen van landlieden en handwerkers, welke, vrijgelaten, naderhand zoodanige plaats met muren omringden. VAN SPAEN, *Inleiding*, 3. D. bl. 359.

(2) VAN SPAEN, t. a. p. bl. 350.

(3) Bij HEINECCIUS aangeh. bij KLUIT: *Cod. diplom.* p. 35. vindt men van *Tiel* — *Imperialis urbs liberaque fuit ad tempora usque Fred. II Imperatoris.*

(4) KLUIT, t. a. p., p. 34.

(5) VAN SPAEN, t. a. p., 1. D. bl. 27.

gehad, reeds lang voor dat zij onder het Geldersch gebied gekomen is.

In de 7de eeuw eene haven van *Galliën* zijnde, gelijk hiervoren is aangetoond, stelde *Tiel* eene vereeniging daar tusschen *Gallië* en *Duitschland*, terwijl, vooral in de 8ste, 9de, 10de en 11de eeuw, haar handel sterk bloeide, en de Engelsche handel der Keulenaars, reeds in de 10de eeuw, uit den Rijn in de Waal, over *Tiel* werd gedreven, en *Tiel* zelve, omtrent de 11de eeuw, een' aanzienlijken handel op *Engeland* dreef (1); terwijl ook de buitenlandsche handel te *Tiel*, door kooplieden van *Quedlingburg*, *Goslar* en *Maagdenburg*, gedreven werd, nemende de handel, na de verwoesting van *Duurstede*, meer en meer toe, zoodat *Tiel* toen eene rijke koopstad was. Het ongunstig tafereel, dat ALPERTUS van de bedorven zeden der Tielenaren schetst, is een blijk van ondeugden, uit rijkdom en weelde voortspruitende; en dewijl de schrijver, de beschrijving dier zedeloosheid eindigt met de verklaring: dat zoo eenige geestelijken bij den Keizer bewerkten, dat die misdaden beteugeld werden, opdat zoo menige ziel niet dagelijks verloren ging, deze voorzeker eene groote belooning van God te verwachten zouden hebben (2), zoo merkt de Heer VAN SPAEN hierop aan,

(1) DE BERG, *de Nederlanden en het Hanzeverbond*, bl. 115 en 116.

(2) ALBERTUS, *de diversitate temporum* lib. II c. 20 aangeh. bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.*, 2. D. bl. 241.

dat ALPERTUS zelf een geestelijke was, en het mogelijk hem niet onaangenaam zoude geweest zijn, dezen Keizerlijken last, in eene rijke koopstad, te volbrengen (1).

Hoezeer *Tiel*, zoo als gebleken is, veel door de invallen der Noormannen geleden had, bleven die van *Tiel* echter eenen grooten handel op *Groot-Brittanje* drijven. Doch zij begonnen daarin weldra veel overlast te lijden. Want DIRK, Graaf van *Holland*, had een gedeelte van het bosch *de Merwede* doen uitroeijen, en, ter bebouwing van dien grond, eenige van zijne onderdanen uit *Vriesland* doen komen. Tot bescherming van deze zijne volkplanting, had hij, op eene aangelegde hoogte, eene sterkte gesticht, welke sterkte *Doertricht* genoemd, werd (2). Weldra begon men aldaar van de op- en afvarende schepen tol te heffen; terwijl vele vrijbuiters, op den wijden stroom der Heldenizee (3) zich onthoudende, met behulp der gemelde Vriezen, de naar en van *Tiel* varende schepen, namen en plunderden. Het voorbeeld van den Graaf van *Holland* volgende, vorderden zij ook

(1) T. a. p., 3. D. bl. 355.

(2) De Heer SMITS, in zijne *Verhandeling over den Alouden Staat enz. van Zuid-Holland en van de stad Dordrecht*, bl. 69; vermeent, dat in het jaar 1000, of mogelijk een of twee jaren later, de aanleg van de stad *Dordrecht* zal zijn begonnen.

(3) *Heldenizee*, alsoo werd in de middeleeuwen de mond van de *Waal* en *Maas* genoemd. VAN LOON, t. a. p., 1. D. bl. 249 en 295.

van de schepen, die de door hen, tegenover *Dordrecht* gestichtte sterkte voorbij voeren, tol af. Over dezen overlast, waar door de Tielsche kooplieden, zoo al niet geheel van hunnen zoo bloeijenden overzeeschen handel verstoken, ten minste daarin aanmerkelijk belemmerd werden, bragten de Tielenaren hunne klagten bij den Keizer in. De Keizer, ook wegens deze klagten te *Nijmegen* (toen genoemd de *Hoofdstad* der aan zee gelegene steden,) eenen landdag van Bisschoppen, Hertogen en Graven, tegen den 14. Maart 1018, beschreven hebbende; betuigden op dien landdag de Tielsche kooplieden openlijk aan den Keizer, dat, zoo hij hen tegen de tolgeving en andere daardoor veroorzaakte stoornis, zoo van zijnen eigen neef, als den tot nog toe geledenen overlast der gemelde roovers niet beschermde, zij om koophandel te drijven geenszins in *Groot-Brittanje*, noch ook die van *Groot-Brittanje* om te handelen bij hen komen zouden, en gevolgelijk hunne ingezetenen, de hun opgelegde schattingen, die zij aan den Keizer verschuldigd waren, onmogelijk betalen konden. De Keizer wenschende den loop van den koophandel ongestremd te zien, gaf aan Godfried, Hertog van *Lotharingen* en Adelbold, Bisschop van *Utrecht*, als Graaf Leenheer, bevel, om zoo wel de gemelde vrijbuiters te verjagen, als de Vriesche volkplanting van zijnen neef gewapenderhand uit te roeijen. De Graaf van *Holland* trachtte den Bisschop van het uitvoeren dier

orde terug te houden. Doch zulks niet gelukkende, ontstond er een geweldige krijg (1) waarover, als niet tot de geschiedenis van *Tiel* eene onmiddelijke betrekking hebbende, eene uitwijding ongepast zoude wezen.

Dat *Tiel* in de 11de eeuw eene belangrijke haven was, en aldaar schepen ten oorlog werden uitgerust, blijkt, behalve uit het hiervoren (2) vermelde, ook daaruit, dat de vloot, waarmede, in 1097, WINKMAR van *Boulogne* het beleg voor *Laodicea* uit zee ondernam, mede uit schepen van *Tiel* bestond (3).

Het was natuurlijk, dat *Tiel* als eene bloeijende koopstad, mede tot het Hanzeverbond behoorde en de vrijheid der Hanzesteden genoot (4). Reeds in de vroegste tijden was *Tiel* in de naauwste handelbetrekking met de Hanzesteden, zonder dat men kan nagaan, wanneer zij in dat verbond is opgenomen. Mogelijk behoorde zij vroeger zelfs tot de aanzienlijkste klasse der Hanzesteden; althans

(1) VAN LOON, t. a. p., 2. D. bl. 269 en 272 en de aldaar aangeh. ALPERTUS.

(2) Bl. 14.

(3) Dit wordt gevonden in een geschiedkundig overzigt der Scheepvaart, in de 11de 12de en 13de eeuwen, in eene bijlage tot het *Handelblad* van 1830 No. 109; waar de schrijver dit gevonden heeft, is mij onbekend. In de *Histoire des Croisades par* MAIMBOURG en TIJRIUS *Hist. belli sacri*, heb ik het niet gevonden.

(4) *Stadregt van Tiel*, 1. D. 2. Tit. artik. XI.

was zij, in het midden der 15de eeuw, boven de hoogste klasse, die der ondergeschikte of afhankelijke steden, voorzeker verheven (1).

In de 13de eeuw, waren de Tielenaars, gevestigd in *Engeland*, in het bezit van eenen aanzienlijken invloed op den handel, met die van *Keulen* en andere handelaars aldaar in naauwe betrekking staande, en oefenden op de kooplieden van *Lubeck* een drukkend overwigt uit, waarvan men de bewijzen vindt in eenen vrijbrief van Keizer Frederik II, voor die van *Lubeck*, van 1226 (2). Doch deze bloeijende handel naar buitenlands raakte allengskens in verval, sedert denzelve zich naar andere meer bij de zee gelegene steden, vooral naar *Dordrecht* verplaatst had, daar *Tiel* vroeger de laatste plaats aan de rivier was. Echter dreef men, nog in het midden der 16de eeuw, van *Tiel* handel op de Oostzee, bestaande de ladingen in wijn, zout, vijgen en rasijnen. Dit blijkt uit eene verklaring van den 27. September 1554 (3), door twee personen afgegeven: dat zij binnen *Dantzig*, *Coppenhagen*, *Lubeck*, *Bremen* en andere Hanzesteden, als burgers van *Tiel*, als Hanzestad, vrijheid van tol genoten hebben. Dan na dien tijd verviel de Overzeeschehandel te *Tiel* geheel en al. Wat evenwel

(1) De Berg, t. a. p., bl. 184, 314 en 328.

(2) De Berg, t. a. p. enz., bl. 116 en de aldaar aangeh. Sartorius, *Urkundl. Gesch.*

(3) *Privilegie enz. boek*, bl. 86.

den binnenlandschenhandel betreft, zoo zijn er weinige steden, (de grootte in aanmerking genomen) waar thans zoo veel handel gedreven wordt, in ooft, gevogelte en vooral in granen, en wederkeerig in allerlei waren, welke de inwoners van het platte land noodig hebben. Hiervan leveren de sterk bezochte marktdagen een bewijs op, gelijk ook de aanmerkelijke verzendingen van de landelijke voortbrengselen naar *Holland*; waartoe de, in landelijke voortbrengselen zoo rijke, omstreken van *Tiel* de gunstigste gelegenheid aanbieden.

Dit vertier is nog aanmerkelijk toegenomen nadat, in het laatst der vorige eeuw, de gemeenschap met het omliggend land zoo veel verbeterd is, door het bezanden der dijken in 1765, en het aanleggen van eenen zandweg van *Tiel* over *Buren* naar *Culemborg* in 1773, en op *Eok en Wiel* in 1822; terwijl, voor dien tijd, in het natte jaargetijde de goederen van de dorpen, voor zoo verre zij aan de Linge gelegen waren, met schuiten, doch anders niet, naar *Tiel* vervoerd konden worden. De middelen van vervoer, zoo van personen, als goederen van *Tiel* naar elders, en wederkeerig, zijn thans in menigte voorhanden.

Vroeger waren in *Tiel* geene andere fabrieken of trafrieken, dan verscheidene bierbrouwerijen en grutterijen. In lateren tijd heeft men aldaar olie- en trasmolens, welke door paarden gedreven werden, gehad; terwijl, na het herroepen van het Edict

van *Nantes*, zich eenige Fransche lakenfabrikanten te *Tiel* hebben nedergezet, voor welke door de stad een huis gehuurd werd; doch dezelve zijn er niet lang verbleven. Thans zijn, even als elders in ons vaderland, de bierbrouwerijen aanmerkelijk verminderd, zoodat er slechts ééne in werking is. Behalve vier grutterijen, bevinden zich te *Tiel* eene zoutziederij, twee leerlooijerijen, eene katoenspinnerij en een olijmolen.

Daar nu in vroegere tijden de buitenlandsche handel zoo zeer in *Tiel* bloeide, was het natuurlijk, dat de Tielenaars getracht hebben, ter begunstiging van den handel, vrijdom op de tollen te bekomen. Welke Keizer het eerst aan die van *Tiel* zoodanigen vrijdom verleend heeft, is onzeker. Uit den brief van Reinald en Eduard, gegeven den 10. Junij 1361, blijkt, dat Keizer Hendrik reeds, aan de stad *Tiel* en het dorp *Zandwijk*, had verleend vrijdom op den tol in het Hertogdom van *Gelre* (1). Het diploma van Keizer Hendrik is niet aanwezig. Waarschijnlijk is hetzelve verloren gegaan bij gelegenheid, dat, in 1350, de toren van *St. Walburgskerk*, waarin misschien de archieven van de stad bewaard werden, afbrandde.

Dat in dezen brand, of in dien van 1334, de stads archieven zijn verbrand, blijkt uit eenen brief van den Landcommandeur van de Duitsche orde, Rei-

(1) Hieronder behoorde toen ook het kwartier van *Roermond*.

wine Hoen, van 1360, waarin men vindt: *die stat van Tyell* (1) *hoer wederbrieuen mijt kenlicken ongevalle van brande verlorén hebben* (2).

Bij den gemelden brief van Reinald en Eduard, wordt bevestigd de vrijdom van die van *Tiel* en *Zandwijk* op den tol, in het Hertogdom van *Gelre.* Dan deze vrijdom werd den Tielenaars niet enkel uit gunst verleend; maar als bij overeenkomst, alzoo de Vorst daarvoor van de stad verkreeg een stuk land (*ager*), genaamd *Borgad* en een genaamd *Ham*, en van die van *Zandwijk* een stuk land genaamd *Lantwert*; een dergelijke brief, alleen in enkele uitdrukkingen verschillende, gaf in 1371 Hertog Reinald (3).

Bij eenen brief van 1388, verleende Willem van *Gulick*, Hertog van *Gelre* aan die van *Tiel*, vrijdom op de tollen (4). Die van *Tiel* waren ook vrij op de tollen in het *Sticht van Utrecht*; hetgeen onder anderen blijkt uit het plakkaat van de Staten van die Provincie van 1660, houdende ordonnantiën, waarnaar de Officieren der tollen te *Utrecht* enz. dezelve zouden invorderen, alwaar in

(1) *Hoer* beteekent *haar.*

(2) Daarvan is een afschrift in het *Privilegie enz. boek*, hetzelve komt voor in de bijlagen onder letter G.

(3) Nijhoff, *Verzameling van Oorkonden*, 2. D. bl. 162.

(4) Het oorspronkelijke in het Archief der stad berustende.

de lijst der steden, die op dezelve vrijheid hebben, *Tiel* uitdrukkelijk wordt genoemd (1), terwijl de burgers van *Tiel* steeds in dat regt zijn gehandhaafd. Echter is het ten eenemale onbekend van wien, en wanneer de Tielenaars dat voorregt verkregen hebben. Waarschijnlijk, ingeval *Tiel* onder het wereldlijk gebied der Utrechtsche Bisschoppen geweest is, (waarvan het onzekere hiervoren is opgemerkt) heeft de stad in dien tijd dezen vrijdom bekomen. De van dien vrijdom verkregene brieven, zijn waarschijnlijk door brand verloren gegaan.

Verder hadden die van *Tiel* vrijdom op den *tol* te *Oijen*, welke hun door Arnold, Hertog van *Gelre*, in 1434, verleend was; (2) hetgeen door de Vrouwe van *Oijen*, in eenen brief van den 30. September 1711, aan den Magistraat van *Tiel* erkend werd. Ten opzigte van den, door de Tielenaren genotenen vrijdom op de tollen te *'s Hertogenbosch*, *Antwerpen*, in de Hanzesteden, te *Zwol*, *Hasselt*, en *Groningen*, is noch de tijd wanneer, noch de persoon, van wien zij denzelven verkregen hebben,

(1) *Ordonnantie en de lijsten van de tollen binnen Utrecht op de Vaart ende in het Geijn van* 1660 *bij* van de Water, *Utrechtsche Placaatboek*, 2. D. bl. 324 en 325 alwaar men vindt: *lijste van de vrijheid, die de navolgende steden op de tollen van de landen van Utrecht hebben. Utrecht enz. vervolgens Keijserswaerde, Duijsborg, Niemegen, Thiel, Santwijk, Aecken dese geven elk van hare goederen een swartjen is een oortjen.*

(2) Het oorspronkelijke in het Archief der stad.

bekend, echter waren zij in het bezit van denzelven; waaromtrent verklaringen door bijzondere personen zijn afgegeven: gelijk dan ook bij het stadregt (1) uitdrukkelijk werd vermeld, dat de burgers van *Tiel* van ouds hebben vrijdom op al de Geldersche tollen, gelijk dan mede op den tol tot *Lobith*, in den lande van *Cleve*, mitsgaders in de Provinciën van *Utrecht*, *Overijssel* en *Braband*.

Volgens een appoinctément van den Hertog van *Bourgondiën*, van het jaar 1474, waren die van *Tiel* vrij op den tol te *Lith* (2). Den 20. Augustus 1609 was er een verdrag tusschen de Regeringen van *Deventer* en *Tiel* gesloten, dat die van *Tiel* vrij zouden zijn van den Bisschopstol te *Deventer*; mits, dat die van *Deventer* ook vrij waren van alle geregtigheid der tollen, die *Tiel* toen had of namaals verkrijgen zoude (3). Te *Batenburg* konden de Tielenaren tolvrij voorbij varen, volgens eenen brief van KAREL, Hertog van *Gelre*, van 7. Maart 1400 (4). Alleen de grootburgers van *Tiel* (5) genoten dien vrijdom. Deze waren of kinderen van grootbur-

(1) *Stadregt*, 1. D. 2. T. Art. XI.

(2) *Politieboek*.

(3) *Privilegie enz. boek*.

(4) *Politieboek*.

(5) *Stadregt*, 1. D. 2. T. Art. 11.

gers, of hadden het grootburgerschap, door het betalen van eene zekere som aan de stad, verkregen. Ook de leden van den Magistraat en de Gemeensliedén waren grootburgers, terwijl zoodanige grootburgers, om dien vrijdom te genieten, een eigen, of gehuurd huis in *Tiel* verpligt waren te bewonen (1). Over de toepassing van dien vrijdom op de Geldersche tollen is dikwijls verschil, tusschen de Rekenkamer in *Gelderland* en den Magistraat, zoo van *Tiel*, als van andere Geldersche steden ontstaan. Die van *Tiel* vermeenden ook vrijdom te hebben, op de landtollen in het Hertogdom *Gelre* (2).

Te *Tiel*, was vroeger eene Keizerlijke munt. In het verdrag, van den tijd van Bisschop ADELBOLD, en dus van de 11de eeuw, waarbij twee hoeven (*mansi*), in het dorp *Wamel*, (*Villa Wamelo*) door

(1) *Landschap Resolutie*, van 7. September 1728. *Magistraat Resolutie*, van 6. Februarij 1639.

(2) Waaruit zij dat regt afleiden, is mij niet gebleken, alleen heb ik dieswegen in het *Privilegie enz. boek* gevonden: *Extract uter een olt legerboexken rustende op 't stadhuis. Dit is 't gebruik, dat die stad Tiell heeft van tollen te water en te landt daer aen zij vercordt en verontrecht wordt in den hertogrick van Gelre, bouen Hoeren bezegelde hantvesten. In den iersten op ter Mase tot Middelaer en tot Herwerden, Item tot Nijmmeghen van der tollen, die onse ghenedige Vrouwe van Gulick en des Heer van Scoenvorst plach te wesen. Item van der landt tollen, tot Arnhem, tot Wageningen, tot Hoesden, tot Dodenweerde, tot Ochten en ander wegen in den hrtogrick van Gelre.*

den Proost Udo, aan de twee kerken te *Utrecht* worden overgegeven, onder voorbehouding van dezelve te kunnen inlossen, vindt men, dat er betaald zouden worden, twintig Tielsche ponden (*librae Thielenses*) (1). In de gift van 1188 van *Orte*, bij *'s Hertogenbosch*, aan de *St. Maartenskerk* te *Utrecht*, wordt melding gemaakt van twaalf grooten, Tielsche munt (*denarii Tielensis monetae*) (2). In eenen brief van Keizer Hendrik IV. van 2. Junij 1122, waarbij de tol, voor die van *Utrecht* en *Muiden*, tegen de knevelarijen van de tollenaren bepaald wordt, vindt men melding gemaakt van drie talenten Tielsche munt; (*talenta Tilensis monetae*) (3) waaruit ook kan opgemaakt worden, dat het Tielsche geld vrij algemeen was.

Te *Tiel*, bestond al vroeg een Vorstelijke tol. Immers, den 24. Julij 896, gaf Koning Swentibold aan de kerk van *Utrecht* vrijheid op den tol te *Deventer* en *Tiel*; (4) hetgeen door Koning Hendrik IV, den 21. Februarij 1057, nader bevestigd werd (5). Deze tol werd vervolgens door Keizer Frederik,

(1) *Charterboek van* Bondam, bl. 104.

(2) Diploma bij Heda, p. 140.

(3) Van de Water, *Utrechtsch Placaatboek*, II. D. bl. 323 en 324.

(4) *Charterboek van* Bondam, bl. 43.

(5) *Charterboek van* Bondam, bl. 130.

blijkens het diploma van 1174, naar *Keizerswaard* verlegd (1); waaruit tevens blijkt, dat de tol, die te *Tiel* geheven was geworden, mede een zeetol was geweest, alzoo door Schepenen van *Tiel* werd verstaan, dat die van *Utrecht* geen tol te *Tiel* verschuldigd waren, ten ware zij over zee kwamen, hetgeen genoemd werd over de *wilde Hals* of *wilde Haff* (2). Na het verplaatsen van den tol naar *Keizerswaard*, vindt men, dat er nog een tol te *Tiel* heeft bestaan, want Frederik II stond, den 18. Julij 1219, aan die van *Goslar* vrijdom der tollen door het geheele rijk, uitgezonderd te *Keulen*, *Tiel* en *Baardewiek*, toe (3). Deze tol is vervolgens aan de Hertogen van *Braband* gekomen, toen die het bezit van *Tiel* hadden verkregen; hetgeen blijkbaar is uit den last, welken de Hertog van *Braband*, den 21. October 1274, gaf, om uit den tol te *Tiel* eenige herstellingen en aankoop van huizen te betalen. (4)

Deze tol vervolgens, met *Tiel*, aan den Hertog van *Gelre* overgegaan zijnde, is blijven bestaan en als tot het domein behoorende, geheven tot 1811 toe, tot welken tijd ook te *Tiel* heeft bestaan de

(1) *Charterboek van* Bondam, bl. 220.

(2) Van Spaen, *Inleiding*, 3. D. bl. 356.

(3) *Charterboek van* Bondam, bl. 317.

(4) Zie bl. 202 en 203 hiervoren.

zoogenaamde *Meursche tol.* Deze was van *Heerewaarden* naar *Tiel* verplaatst, vermoedelijk ten tijde van Hertog EDUARD (1); en vroeger, tegelijk met dien van *Tiel*, den 24. Februarij 1351, door Hertog REINALD, aan WENEMARS (2) zoon en zijne medestanders, voor twee duizend vier honderd goeder auder guldenre schilden verpand (3). Den 7. Februarij 1359, verklaarden REINALD, Hertog van *Gelre*, en zijn broeder EDUARD, schuldig te zijn aan DIDERIK, Graaf van *Meurs*, veertien duizend negen honderd drie en twintig auder goeder guldenre schilden, en twee duizend vier honderd gelijke schilden, met welke laatste som de Graaf gelost had den tol en het Tolhuis, te *Tiel* en te *Heerewaarden*, en verpandde daarvoor, en dus voor eene som van zeventien duizend drie honderd drie en twintig oude schilden, aan den gemelden Graaf hunne tollen en het Tolhuis tot *Tiel* en *Heerewaarden* (4).

Op eenen landdag te *Arnhem*, in 1539, werd gehandeld over het verschil, wegens het regt van pandschap, hetwelk de Graaf van *Nijenaar* en

(1) *Aanteekeningen op de recessen van het kwartier van Nijmegen*, van 4. Junij 1796.

(2) De oude WENEMAR was Ridder en een Tielenaar, en werd in 1350 te *Nijmegen* om het leven gebragt. *Chron. Til.*, p. 357.

(3) NIJHOFF, *Verzameling*, 2. D. bl. 49.

(4) t. a. p. bl. 138.

Meurs op de tollen te *Tiel* en *Heerewaarden* (1) vermeende te hebben. Ook in 1556, deed gemelde Graaf een vertoog aan de landschap, dat hij en zijn vader, uit het regtmatig bezit (2) van den *Meurschen tol* te *Tiel*, geweldadig waren gezet en hij verzocht, dat men hem schadeloos weder in zijn oud bezit stelde en daarbij handhaafde, tot dat hij, met behoorlijk landregt, daaruit ware verwonnen (3). Doch hierop schijnt geen eindbesluit gevallen te zijn, hoe genegen ook de Staten den Graaf waren. Dit pandschap is, door het huwelijk van den Graaf van *Egmond* met eene dochter van den Graaf van *Meurs*, aan eerstgemelden gekomen en ten profijte van de Landschap ingelost (4).

De burgers van *Tiel* waren van ouds, behalve met den gemelden vrijdom van tollen, met aanzienlijke voorregten begiftigd geworden. In den aangehaalden (5) brief van Hertog Reinald en Eduard, ver-

(1) Met den tol te *Heerewaarden*, bedoelt Slichtenhorst, *Geschiedenis*, bl. 450, voorzeker den van daar naar *Tiel* verplaatsten *Meurschen tol*.

(2) Bij de verpanding, was de Graaf in het bezit der tollen gesteld.

(3) Slichtenhorst, *Geschiedenis*, bl. 491.

(4) *Aanteekeningen op de recessen van het kwartier*, van 4. Junij, 1796.

(5) Hiervoren bl. 218.

klaarden deze Vorsten, die van *Tiel* en *Zandwijk* te houden in al het regt en de voorwaarden, daar de allerdoorluchtigste Prins zaliger gedachtenis, Heer Hendrik, Keizer der Romeinen, hen ingehouden en bezet had; dat de burgers, die tot *Tiel* of *Zandwijk* woonachtig zijn of zullen worden, die gehouden hebben en zullen houden de regten en gewoonten van hunne burgers, vrij zullen zijn van alle dienst, die genaamd wordt *Heervaart*. Maar, was het zake, dat de Hertog, zijn Drost (*Dapifer*) of Ambtenaar, wie hij ook was, (*Officiatus quicunque*) van de burgers vorderden, om des Hertogs land te beschermen, of zijne regten te vervolgen, zij daarin hem en zijne Rigters (*Justiciarii*) naar alle hunne magt getrouwelijk zouden bijstaan. Zoo nogtans, dat zij op denzelfden dag, dat zij vermaand waren uit de stad *Tiel* of het dorp te gaan, daarin weder terug zouden mogen keeren, en dat zij vrij zouden zijn van de tollen in het Hertogdom van *Gelre*, en dat, zoo de Schepenen een vonnis of oordeel ten onregt voorbragten, hetzelve, met zeven paar Schepenen, in des Hertogs huis (1) herproefd en overwonnen zoude worden. Een brief van denzelfden inhoud gaf, in 1371, (gelijk hiervoren is gemeld) Hertog Reinald na den dood van Eduard.

(1) Over de uitlegging der woorden *ons huis* (*nostra domus*) verschil ontstaan zijnde, hebben de Staten van *Gelderland* in 1584 (a) verstaan, dat de Vorsten verschillende huizen op on-

(a) *Geldersch Plakaatboek*, 2. Appendix, p. 228.

Den 10. Junij 1361, vermeerderden Reinald en Eduard, bij eenen anderen brief (1), de vrijheden van *Tiel* en verleende den 26. September 1371 (2) Hertog Reinald een' brief, meestal van denzelfden in-

derscheidene plaatsen en niet altijd op één huis eene steeds durende residentie hadden (b), en dus de woorden *in domo nostra* moesten worden verstaan, dat de appellen geinstrueerd en geëindigd zouden worden te *Tiel*, bij zeven paar Schepenen uit andere banken daarom liggende: terwijl te voren mede in 1584, bij het kwartier van *Nijmegen* was verstaan (c), dat zulks zoude geschieden op het stadhuis te *Tiel*, bij zeven Schepenstoelen, uit iedere stoel twee Schepenen, en ten overstaan van twee Raden uit het Hof; en volgens ordonnantie van 1609 (d), moesten onder die Schepenen, ten getale van zeven in plaats van veertien, één van *Tiel* en één van *Zandwijk* zijn, welke niet over het eerste vonnis gestemd hadden. Naderhand zijn, bij de ordonnantie op de appellen van 1675, dezelve gebragt aan het Hof Provinciaal (e).

(1) Van deze is het oorspronkelijke niet meer voorhanden, maar een afschrift daarvan in *het Privilegie enz. boek*, bl. 24.

(2) Nijhoff, t. a. p., 2. D. bl. 164 en 285.

(b) Voor dat de Geregtshoven werden opgerigt, begaven de Vorsten, om regt te spreken, zich naar de bijzondere steden en plaatsen en hadden dan hunne Raden bij zich, welke hun geregtshof daarstelden; dus waar de Vorst was, daar was ook deszelfs geregtshof. Kluit, *primae linae colleg. dip. Hist. pol.* § 395.

(c) *Geldersch Plaoaatboek*, t. a. p., bl. 229.

(d) Aldaar, 2. D. bl. 121.

(e) Aldaar, bl. 452.

houd, waarbij aan Schepenen en Gezworenen van *Tiel* en de Gezworenen der gilden van *Tiel* werd toegestaan, dat zij te *Tiel* en *Zandwijk* accijnsen op allerhande goederen en koopmanschappen zouden mogen zetten, verhoogen en verminderen; dat er geen bier, noch tot *Tiel*, noch tot *Zandwijk* gedronken noch verkocht zoude mogen worden ten zij aldaar gebrouwen en met den gruite (1) van *Tiel* gegruit; dat men alle goederen te *Tiel* met het gewigt van de stad zoude koopen en verkoopen; dat men een vleesch- en een broodhuis

(1) *Gruit.* Tot opheldering van dit woord zij kortelijk aangemerkt, dat vroeger het bier van roggemeel, zonder hop (waarmede men eerst na 1330 heeft begonnen te brouwen) werd gestookt, en men, om het te doen gisten, gebruik maakte van zuurdeesem, hetwelk in *Twente* nog den naam van *gruite* draagt. De gruit werd uit meel bereid. Het regt der gruite of bierbrouwerij behoorde tot het domein van den Vorst, en om de inkomten daarvan te verzekeren, waren er *gruithuizen*, buiten welke door de brouwers geen *gruit* mogt bereid worden. Dit regt verhuurden de Vorsten meestal. *Tegenwoordige Staat van Overijssel*, 18. D. 2. St. bl. 50. WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, 1. D. bl. 99. Meerder wordt hierover gevonden, in eene *Verhandeling* van den Heer ACKERSDIJK, voorkomende in *de Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden*, 3. D. bl. 177. volgens welke *gruit* een zeker plantgewas, of kruid, (zijnde de *g* veranderd in *k*,) of *mout* was, welke, voor dat daartoe hop werd gebezigd, gebruikt werd, om bier te brouwen, of te doen gisten, en, toen men geen gruit meer gebruikte, veranderde het regt van gruit in eene belasting op het bier; hetgeen over *gruit* gevonden wordt in de *Beschrijving van Zt. Boemel* noemt de Heer VAN ACKERSDIJK een ganasch onvolkomen en meestal beuzelachtig berigt.

zoude mogen doen timmeren en die van *Tiel* daarvan de renten genieten; waartegen de stad aan den Hertog zoude geven, ieder jaar, eene thijns van zes penningen oude groote tournoijsen. Voorts bevestigde hij alle goede gewoonten, herbrengen, oude privilegiën en kaarten (1). In den brief van 10. Junij 1361, stond nog, dat de stad zoude genieten de voordeelen van de pacht van den wissel, welke men daar inhouden zoude (2).

Het regt van die van *Tiel*, om ook accijnsen en het regt van den gruit op *Zandwijk* te zetten en de inkomsten daarvan te heffen, werd langen tijd door die van *Zandwijk* betwist. Dan, reeds voor het verleenen van laatstgemelde privilegie, en wel den 2. Februarij 1363, was die twist bijgelegd en door Burge-

(1) *Kaarten*, beteekent *Charters*, *handvesten*.

(2) Dit moest bij den tweeden brief vervallen omdat, zoo als de Heer NIJHOFF opmerkt, REINALD beloofd had, aangaande deze zaak niets te doen, dan met overleg en goeddunken van Ridderschap en steden. Tot opheldering van deze pacht des *wissels* dient, dat op verscheiden plaatsen, voornamenlijk daar veel koophandel gedreven werd, openbare wisselaren bestonden, welke den koopman, voor vreemde, inlandsche en voor inlandsche, vreemde penningen bezorgden. Deze wissel werd door de Vorsten ten hunnen voordeele verpacht (a). Het regt van zoodanigen wissel te verpachten, schonk de Hertog aan *Tiel*. Het bestaan van zoodanigen wissel te *Tiel*, levert ook een bewijs op, dat de buitenlandsche handel toen ter tijd nog van belang aldaar was.

(a) *Charterboek van* BONDAM, bl. 84.

meesters, Schepenen en Raad van *Zandwijk* zulks aan die van *Tiel* toegestaan, mits hieruit eene jaarlijksche rente, van vier en twintig pond penningen, aan die van *Zandwijk* uitkeerende (1).

De opvolgende Hertogen van *Gelre* hebben de brieven en privilegiën van *Tiel* bevestigd, zoo als WILLEM van *Gulick*, Hertog van *Gelre*, in 1379 zulks deed, met die bijvoeging: behalve, dat zij binnen hunne stad en vrijheid geen gilden houden noch hebben zouden, ten ware met zijnen wil of zijner erven. Hertog REINALD volgde, in 1402, hetzelve na. Belangrijk is de privilegiebrief van Hertog REINALD, van 1410, (2) aan die van *Tiel* gegeven. Dezelve behelsde, dat de Rigter van de burgers van *Tiel* en *Zandwijk*, wegens breuken van mestrekken, het werpen met instrumenten en slaan, niet meer ten behoeve van den Hertog zoude trekken, dan vijftien schellingen van de vijf en veertig schellingen, terwijl de overige dertig, bij de stad zouden

(1) In de bijlage onder letter H, zijnde het oorspronkelijke in het Archief der stad.

(2) Deze drie laatstgemelde privilegiebrieven zijn oorspronkelijk in het Archief van *Tiel* voorhanden, en laatstgenoemde wordt gevonden in *het Geldersch Placaatboek*, appendix bl. 55, hoezeer aldaar niet naauwkeurig; onder anderen staat aldaar, in het slot 20. April, dit moet zijn den 22. April, hetgeen ook blijkt, dewijl er staat: Dingsdag na Zondag Cantate en Paschen op dat jaar viel den 23. Maart, dus Zondag Cantate den 20. April.

ontvangen worden (1); dat die van *Tiel* behouden zouden hunne brieven, die zij van het dorp *Zandwijk* hadden en hunne oude gewoonten; dat ingeval de man in eene breuk was veroordeeld, dit niet uit den gemeenen boedel konde gevorderd worden, en zoo de man, welke de breuk verschuldigd was, kwam te overlijden, zijne vrouw of kinderen of iemand, die met den anderen in gemeenen boedel zat, daarin zoude blijven, zonder breuken te betalen, tot dat de Rigter met hem deelde en nam de breuke van dengenen, die dezelve verschuldigd was; dat de Rigter dengenen der burgers, welke eenen voorspraak begeerde, denzelven zoude verleenen; dat de Hertog geene burgers tot *Tiel*, noch tot *Zandwijk*, zoude aantasten, noch doen gevangen nemen, dan met Schepen vonnis, daar zij woonachtig waren (2); dat,

(1) De boeten worden genoten, voor twee derden bij den Vorst, en het ander derde, of zoogenaamde *tertius bannus*, behield de Hoofdschout, Rigter, (*Villicus*) als Grafelijk Officier. *Charterboek van* BONDAM, bl. 625. Dus bij dit privilegie de Hertog zijn aandeel in de boeten aan de stad afstond.

(2) Hieromtrent verstond, den 22. Augustus 1572, (zie *Privilegie enz. boek*, bl. 81) de Raad van *Tiel*, dat: *volgens den teneur der voor aengetogene privilegie die Scholtis die borgeren nyet en behoert te apprehenderen maer dieselve mit dagementen* (a) *aen der bancke behoert te weruen* (b) *und die alsoe ter Schepen*

(a) *Dagement* beteekent *dagvaarding*.

(b) *Weruen*: volgens KILIAAN, *Germ. Sax. Sicomb. agere*,

zoo iemand wegens doodslag aangeklaagd was en tot bewijs zijner onschuld toegelaten werd, de Rigter zoude aannemen het bewijs van vier personen, gestaafd met den eed van den beklaagden, zwerende ten heiligen (1), dat hij onschuldig was aan raad en daad van den dood, waarover hij aangeklaagd was (2).

vondenis te stellen, dan soe waer openbaer gewalt und dateliek excessen dat stadt, lant und straet meer (c) *gecieden so groet,* (d) *dat die delicten geen privilegien ofte veylichhyden en behoeren te genieten, tot kennisse van Schepenen die mach de Scholtis apprehenderen ende voer dat Raethuis voer den Rynck brengen ende driemael om de Rynck leyden of hem imand verborgen welde na den alden gebruik ende alsoe dezelven ther Schepen vondenis dan verborgen laten.*

(1) *Ten heilige zweren*, of zoo als het in den brief ook genoemd wordt, *op ten heilige comen*, beteekende *het afleggen van den eed met het aanraken der reliquiën van heiligen.* Men vindt het een en ander, over de wijze van eed aflegging in vroegeren tijd, bij VAN HASSELT, *Stukken*, 1. D. bl. 13.

(2) Tot opheldering hiervan dient, dat de misdaden werden

petere etc. Dus hetzelfde als *iemand in regten aanspreken*; in welke beteekenis dit woord in de oude *Signaten* dikwijls voorkomt.

(c) *Straet meer*, beteekent *straten gerucht.*

(d) Welke deze dadelijke excessen waren, werd door den Raad, den 5. Julij 1620, uitgelegd (*Privilegie enz. boek*, bl. 80. verso) als te bestaan in *openbaar gewelt*, *moordbrand*, *doodslacht*, *verraderij*, *feiten van crimen laesae Majestatis en kerkschenderij.*

De regten en privilegiën van *Tiel* werden vervolgens onderscheidene malen bevestigd. Op onzer *lieve Vrouwendag*, *assumptionis* 1423 (1), be-

onderscheiden in *openbare* en *niet openbare* (*manifesta et nec manifesta*). Het eerste had plaats, wanneer de dader, op de daad zelve werd betrapt, of op openbaren kreet (hetgeen *wapengerucht of wapenroep* (a) genoemd werd) werd aangeklaagd, op welk geroep alle ingezetenen verpligt waren, den doodslager te vervolgen en te helpen om hem in handen te krijgen. In zoodanig geval werd, volgens dit privilegie, de zuiveringseed (*jusjurandum purgatorium*) niet toegelaten, als reeds genoegzaam de daad bewezen zijnde; dit blijkt uit de woorden in hetzelve: *in eene doetslach geleich ende beclaicht worden*, waarmede bedoeld werden zoodanige, tegen welken eene klagte was ingebragt *met klagelijke woorden*, en die niet met *wapengerucht* vervolgd waren. Zoo men nu den vervolgden doodslager in zijn huis of woonstede zocht en hem niet vond, dan vermogt men deszelfs huis aftebreken of in brand te steken. In het geval van eenen *niet openbare doodslag*, werd aan het lijk, alvorens het te begraven, de hand afgenomen en de naaste vrienden van den doodgeslagenen klaagden dan daarmede den dader aan (b). Wanneer nu, in zoodanig geval, de klager met zeven getuigen de schuld niet konde bewijzen, ging men tot het *Godsgerigt* (zoo als men het noemde) over, namenlijk tot

(1) De oorspronkelijke brief, mede in het Archief der stad.

(a) *Wapen*, was de uitdrukking van hartstogtelijke droefheid, toorn of wraak. Nijhoff, *Geschiedenis*, 1. D. bl. CXVII.

(b) Van daar het spreekwoord: *iemand de doode hand nadragen*. In lateren tijd nam men, in plaats van de hand, een stuk van de kleeding van den vermoorden, waarop zich bloed bevond. Zoo vindt men nog, in *het Signaat van Tiel*, van 23. Mei 1603, gewag gemaakt van *een bloedig teeken op het wambuis*, dat op het stadhuis was gebragt.

krachtigde ARNOLD Hertog van *Gelre* de regten, die zijne lieve stad en burgers van *Tiel* hadden en gehad hadden. Op *St. Barbaraävond*, *Virginis* 1447 (1), verleende gemelde Hertog, om de zonderlinge gunst en dienste, die zijner goede luiden en getrouwe Burgemeesteren, Schepenen en Raad hem en zijne ouderen gedaan hadden en nog doen zouden, eenige land- en dijkregten aan die van *Tiel*; waarbij onder anderen voorkomt, dat de Rigter niet ten gerigte zitten noch rigten zoude, dan bij klimmende zon, voor den middag, tusschen den middag en twee uren voor denzelven, uitgezonderd op de *Eyntheftige dagen* (2). Des Vrij-

de vuur- of waterproef, of, ingeval van doodslag, was de klager verpligt, met den beklaagden een regterlijk tweegevecht (*duellum judiciale*) aantegaan, en zoo de beklaagde overwonnen werd, werd hij als door Gods oordeel overtuigd voor schuldig gehouden. Deze barbaarsche wijze, om de schuld of onschuld aantetoonen, heeft de Hertog bij dit privilegie afgeschaft, en het canoniek bewijs van onschuld door een zuiverings eed daarvoor in de plaats gesteld.

(1) De oorspronkelijke brief in het Archief der stad en in *het Geldersch Placaatboek*, Appendix, bl. 58.

(2) Op *Eyntheftige dagen of hooge Gerigtsbank*, werd de bank voor den middag en des avonds gespannen, en de aangebragte zaken van burger tegen burger, dienzelfden dag afgedaan. *Stadrecht van Tiel*, 2. D., Tit. 6. Dat alleen voor den middag regt mogt gesproken worden, zulks was, om voortekomen, dat de Regter, door het gebruik van dranken, bij den maaltijd niet buiten staat geraakte, behoorlijk regt te spre-

dags na *St. Margaretadag*, *Virginis* 1463 (1), maakte deze Hertog eenige bepalingen omtrent den tijd, binnen welken schuldbrieven ingevorderd moesten worden, stellende zulks op drie jaren, uitgezonderd die de minderjarigen of buitenlands zijnde, aangingen. Op *St. Matthijsdag* 1465 (2), bevestigde Hertog ADOLF de regten van die van *Tiel*. In 1473, bekwam men eenen bevestigingsbrief van KAREL, Hertog van *Bourgondiën* (3), gelijk zulks, op *St. Machielsavond* 1478 (4), insgelijks deed FREDERIK, Hertog van *Brunswijk*, als voorstander des Hertogdoms *Gelre*, ten behoeve van Hertog KAREL, met deze bepaling, dat die van *Tiel* geene gilden zouden mogen houden, noch hebben, dan met zijnen of Hertog KARELS wil. Zulks deed ook HENDRIK, Bisschop van *Munster*, als beschermer der kinderen en des landschaps van *Gelre*, op Zondag na *St. Matthijs* 1479 (5). Hertog MAXIMILIAAN bevestigde,

ken. NIJHOFF, *Verzameling*, 1. D. bl. 223. Keizer KAREL *de Groote*, zeide: *Rectum autem et honestum videtur ut judices jejuni causas audiant et discernant* GORIS, *Comm. ad Cons. velaviae*, p. 6.

(1) De oorspronkelijke brief in het Archief van *Tiel*, berustende.

(2) en (3) De oorspronkelijke brieven zijn in het Archief van *Tiel* berustende.

(4) Authentiek afschrift van dien brief is in *het Politieboek*.

(5) Authentiek afschrift van deze brief is in *het Politieboek*;

Mei 1481, bij den brief, gegeven te *'s Hertogenbosch*, waarbij hij, (zoo als hiervoren bl. 43 vermeld is) *Tiel* onder zijne gehoorzaamheid aannam, tevens de stadsregten en privilegiën (1). Deze werden vervolgens, in 1523 (2), door Hertog KAREL, en in 1543, door REINIER VAN CHALONS, Prins van *Oranje*, als Stadhouder van het Hertogdom *Gelre*, bevestigd (3).

Hertog KAREL verleende, in 1516, aan die van *Tiel* eenen vrijen markdag, waarop men niemand zoude mogen bezetten, van des Maandags zons opgang, tot Dingsdag zons ondergang. Was het Maandag *Heiligdag*, dan zoude zulks Dingsdag en Woensdag plaats hebben (4).

De burgers van *Tiel* genoten, even als die der overige Geldersche plaatsen, het regt van niet buiten de plaats hunner woning gedagvaard, noch van

deze verschilt alleen van den vorigen daarin dat in den eersten staat, dat: *mit onse wil off Hertog* KAEREL en in de laatste: *mit onse wil off der kinderen.*

(1) Deze brief is mede door MARIA van *Bourgondiën*, gehuwd met MAXIMILIAAN, gegeven.

(2) Deze brief komt voor hierachter in de bijlagen onder letter I., naar een authentiek afschrift in *het Politieboek*, zijnde het oorspronkelijke niet aanwezig.

(3) Afschriften van dezelve in gemeld *Privilegie enz. boek.*

(4) *Politieboek.*

ne producten te betalen, voor de tolvrijheid eene zekere som hebben betaald, en dezelve, door den Vorst aan *Tiel* is overgegeven, om daaruit de kosten voor herstel der fortificatiën te vinden. Tot staving van dit gevoelen kan worden bijgebragt, dat Hertog KAREL, den 26. Augustus 1521, den Ambtman van *Nederbetuwe* aanschreef, om door de ingezetenen des ambts het zevenjaarsgeld aan die van *Tiel* te doen betalen, en, den 15. Augustus 1528, om de ingezetenen te gelasten, om te *Tiel* te gaan bolwerken; waaruit blijkt, dat de Vorst over dit geld ten behoeve van *Tiel* beschikte, en dat dit geld niet diende tot afkoop van de verpligting, om te *Tiel* aan de fortificatiën te werken, terwijl dit gevoelen blijkbaar bevestigd wordt door hetgeen men vindt in de rekeningen van het rentambt van *Bommel*, *Tielre-* en *Bommelreweerden*, (1) dewijl daaruit blijkt, dat dit geld, in plaats van tol, aan den Vorst werd betaald en gedurende eenige tijd hetzelve overgegeven zijnde aan *Tiel*, die stad in het genot daarvan gebleven was.

(1) In de rekening van 1570 gelijk ook in vroegere en latere, vindt men: *Die steden ende landen van Cuylenburck ende van Bueren ende LXXII kerspel dorpen in Nederbetouwen in Tielreweert ende in Maes ende Wael dewelek ouermits die vrijdom sij genyeten op den Gelderschen toll tot Thiell betaelen soeuuen jaergelt te weten elek dorp II. III. IV. V off VI golde gulden offte meer nae dat elk dorp groot is alle soeuen jaeren eens, weleke soeuen jaergelt soe men verstaet seecker jaeren toegelaeten is die van der stadt Thiel om te*

De stad *Tiel* had het regt om Gecommitteerden uit haren Magistraat, als vertegenwoordigende de burgers en inwoners, welke in de ambten van *Maas en Waal* en *Nederbetuwe* geërfd waren, op de ambtsvergaderingen in die ambten te zenden; mogende geene zettingen of omslagen van penningen enz. gehouden of gedaan worden, zonder dat zij daartoe beschreven en daarbij toegelaten waren. Dit regt grondde zich op de overdragt van 1532 (1), volgens dewelke de penningen voor den Hertog ingewilligd, zouden worden getaxeerd: *mit raet ende toedoen vier van den Ritterschappen elks Ambt vurschreven ende vier van den veroirdende der steden die ampten voirschreven naestbijgelegen.* De landbrief van tusschen *Maas en Waal*, van 1532, was ook door Hertog Karel met overeenkomst, niet alleen van Ridderschap en onderzaten van dat Ambt, maar ook van Burgemeesteren en Schepenen der steden *Nijmegen* en *Tiel* gegeven (2). Dit regt der

ruymen van de stadt Grafften, ende want sulx noch ter tijde bij die luyden ende nyet bij den rentmeester ontfangen wordt Dairomme hier — — — — — — — — — Nyet (a).

(1) *Geldersch Placaatboek*, Appendix, bl. 201.

(2) *Geldersch Placaatboek*, Appendix, bl. 18.

(a) Bijzonder is het, dat alhier, even als bij Slichtenhorst, van 72 dorpen melding gemaakt wordt, daar, zoo als uit de bl. 8 opgegeven dorpen, die ook alleen betaalden, blijkt, zij dit getal niet hebben bedragen.

stad werd meermalen aan dezelve, door de Ridderschap, betwist; den 21. Julij 1610, werd bij Hoves sententie verstaan, dat Ambtman en Ridderschappen van *Nederbetuwe* niet gehouden waren, daarbij te roepen Gecommitteerden uit den Magistraat der stad *Tiel*, ter tijd toe bij de geheele landschap anders zoude zijn geordonneerd. Doch in 1692, bepaalden de Staten van *Gelderland*, met advijs van Zijne Koninklijke Majesteit van *Groot Brittanje*, als Erfstadhouder (1), bij een reglement, dat de ambtszettingen zouden geschieden door Ambtman, Jonkeren en Gecommitteerden der steden, als daartoe van ouds geregtigd zijnde, verder omschrijvende de ambtsvergadering: *als de vergadering der geërfdens bestaende uit Amptman, Jonckeren en de Gecommitteerden van de steden derzelver burgeren ende ingesetenen in de ambten gegoedt en geerft representerende.* Op grond daarvan, vermeende de Magistraat van *Tiel*, dat zijne Gecommitteerden moesten beschreven worden. Doch zulks door de Ridderschap van *Nederbetuwe* wedersproken zijnde, verstond gemelde Zijne Majesteit, op klagte van den Magistraat, dat, ingevolge gemeld reglement, de Gecommitteerden der stad *Tiel* op alle ordinaire en extra-ordinaire vergaderingen moesten beschreven worden; voor reden gevende, dat bij het voorschreven reglement (conform de regtmatigheid en billijkheid, mitsgaders de loffelijke ge-

(1) *Geldersch Placaatboek*, 2. D. bl. 583.

woonten in *Holland*) geene van de steden dezes kwartiers, als representerende ieder derzelver burgers en ingezetenen in hare naastgelegene ambten geërfd, geëximeerd werden, en er geene redenen ter wereld uit te vinden waren, waarom dat in zoodanige uitzettingen de eene stad meer dan de andere, en ondertusschen eene en dezelfde interesse hebbende, zoude werden geëxcludeerd (1).

In het begin der 18de eeuw, betwiste de Ridderschap wederom de stad *Tiel* dat regt. Doch zij is in het bezit daarvan, zoo in *Nederbetuwe* als in *Maas en Waal* gebleven, tot de veranderingen, welke na 1810 in de ambtsbesturen zijn voorgevallen.

De reden, waarom de Ridderschap van *Nederbetuwe* vermeende ongehouden te zijn, Gecommitteerden der stad *Tiel* in hare ambtsvergaderingen toe te laten, was vooral gegrond op de landbrieven, door de Hertogen aan die van *Nederbetuwe* gegeven in 1403, 1410, 1439 en 1463. Dan hiertegen merkte de Regering van *Tiel* aan, dat in die brieven van geene ambtszettingen gesproken werd, maar in dien van 1439 alleen van dorpszettingen; dat daaruit bleek, dat toen geene andere uitzettingen werden gedaan, dan door buurmeesters in de respective dorpen, ten bijwezen en met goedvinden van de geburen en geërfden; dat de ambtszet-

(1) *Gedrukte Remarques van de Regering van Tiel op 't antwoord van de Ridderschap.*

tingen eerst haar begin genomen hebben bij het daarstellen der Republiek, en wel eerst over het inwilligen van lands penningen, en naderhand uitgebreid zijn tot andere, onder den naam van *ambts-lasten*, en dat, in het begin der ambtszettingen, ontwijfelbaar de representatie der Ridderschap geschied was, bij vrijwillige overgifte en commissie der gezamenlijke geërfden, niet voor altijd, maar voor iedere zetting, zijnde de ambtszettingen voorheen niet geschied ieder jaar (1).

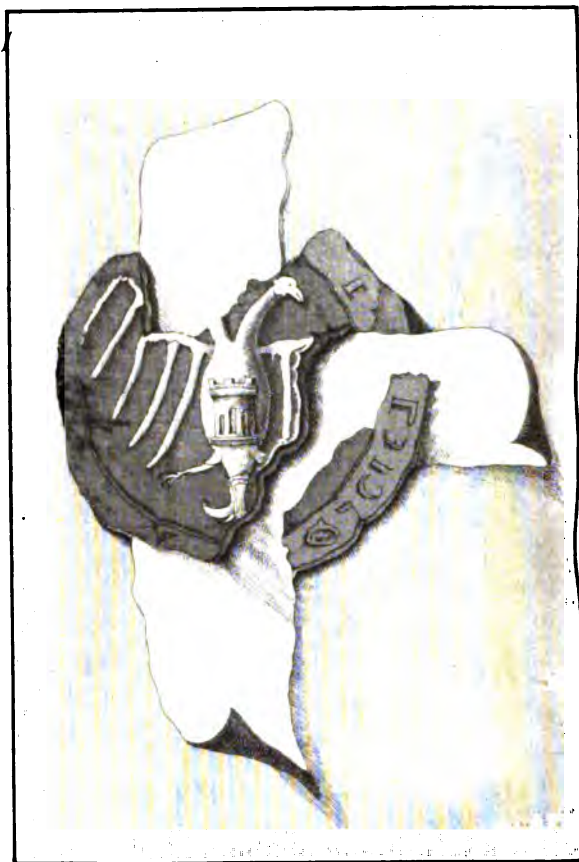
Dat *Tiel* meerdere bijzondere voorregten gehad heeft, heb ik niet kunnen ontdekken. Hoe *Tiel* het voorregt, om boven haar wapen (zijnde een dubbelde zwarte Arend, met rooden bek en klaauwen, op een gouden veld (2)), onder het wapen van *Gelderland*, eene Keizerlijke kroon te plaatsen, bekomen heeft, is mij evenmin, als de Schrijver van *den Tegenwoordige Staat der Nederlanden* (3) gebleken. In de 14de eeuw vertoonde het wapen van *Tiel* eenen ouden burg en daar naast ter regterzijde een' klimmende Leeuw, hebbende op het tegenzegel een' dubbelden Arend met het omschrift: *Sigillum de Tijl ad cavsas* (4). In die en de vol-

(1) Gemelde *gedrukte Remarques*.

(2) Van hetzelve, zoo als het thans door de stad gevoerd wordt, is een afteekening op den platten grond geplaatst.

(3) 3. D. bl. 236.

(4) NIJHOFF, *Verzameling*, 1. D. bl. 241 in notis.

Steend. Horneer. te Gorinchem.

gende eeuw, gebruikte zij ook een zegel, waarop stond een dubbele Arend, wiens staart in eene lelie eindigt, op zijn midden onderscheiden door de figuur van een burg (1) of versterkten toren, en met het randschrift *S. Civitatis de Tijla ad Cavsas* (2); zijnde er toen nog niet boven den Arend het wapen van *Gelderland* geplaatst, noch het wapen zelve met de Keizerlijke kroon versierd.

(1) Het wapen der meeste steden bestond ondtijds uit de afbeelding van haren burg. *Tegenwoordige Staat van Overijssel*, 3. D. 1. St. bl. 193.

(2) NIJHOFF, *Verzameling*, 2. D. bl. 7. Zoodanig zegel hangt nog gedeeltelijk aan eenen buurtbrief van 1447, waarvan eene afteekening, in den staat, zoo als hetzelve zich bevindt, hierbij is gevoegd.

VROEGERE EN LATERE REGERINGSVORM, STEDELIJKE INRIGTINGEN, KERKELIJKE ZAKEN, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Tiel werd, even als andere Keizerlijke Hoven, *(Villae Regiae)* vroeger onmiddelijk door eenen Keizerlijke Ambtenaar (later, zoo als te *Nijmegen*, *Burggraaf* genoemd) bestuurd, die, even als de Graaf in zijn Graafschap, het krijgs- en regterlijk gezag uitoefende en het bestuur over de geldmiddelen had (1). Vervolgens aan *Tiel* door de Keizers stedelijke regten vergund zijnde, maakten Schepenen het stedelijke bestuur uit, met den Keizerlijken, en naderhand met den Hertoglijken ambtenaar.

Deze ambtenaar elders *Villicus*, *Baljuw*, *Hoofd-Officier* enz. genoemd; droeg te *Tiel* den naam van *Rigter*, ook wel van *Schout*. Deze zat voor in het geregt, spande de bank, in naam van den Vorst, deed de misdadigers in hechtenis nemen, vervorderde het regt tegen dezelve en was dus de vorstelijke regts-

(1) Van Spaen, *Inleiding*, 3. D. bl. 359 en 4. D. bl. 7.

vorderaar (1), en niet alleen het hoofd der regtsplegingen, maar ook met merkelijke invoed in het burgerlijk bestuur voorzien. (2).

Wanneer het eerst te *Tiel* Schepenen verkoren zijn, is onbekend. De oorsprong van dezelve zal aldaar wel, even als op andere plaatsen, geweest zijn, dat in de middeleeuwen een misdadiger zijne even-knien, of eigene regters, had, die zijns gelijke, ten minste niet zijne mindere waren en tusschen den openbaren aanklager en den beschuldigden traden, als onzijdige scheidslieden. Deze nu werden in de steden *Schepenen* genoemd, en door de Vorsten aangesteld (3). Het eerst vindt men van Schepenen van *Tiel* gewag gemaakt in het jaar 1174 (4).

De Schepenen van *Tiel* werden waarschijnlijk, reeds van ouds, alle jaren verzet en nieuwe verkoren. Dit maakt Professor BONDAM daaruit op, dat, bij de opdragt van 13. December 1281, door HENDRIK VAN OGTEN en zijnen broeder, van hunne goederen onder *Yzendoorn*, aan den Ridder RUDOLPH DE COC, voor Schepenen van *Tiel* gedaan, voorkomt als Schepen GISELBERT (5) MERCEMAN, en in

(1) KLUIT, *Historie der Hollandsche Staatsregering*, 4. D. bl. 133 en 134.

(2) MEERMAN, t. a. p., 3. D. bl. 311.

(3) KLUIT, t. a. p., bl. 137 en 138.

(4) Hiervoren, bl. 17, vermeld.

(5) GISELBERT, hetzelfde als GIJSBERT.

het hoofd des briefs, zijn zoon GODEFRIDUS. Daar nu vader en zoon, niet tegelijk Schepen hebben kunnen wezen, merkt hij op, dat GISELBERT gezegd wordende, in 1280, in de Schepensbank gezeten te hebben, en de brief, waarin GODEFRIDUS voorkomt, eerst in December 1281 afgegeven zijnde, de vader met het einde van zijn regeringsjaar, in 1280, afgegaan, en zijn zoon, met het begin van 1281, weder in de Schepensbank zal gekomen zijn (1). In 1570 vindt men het eerst, in *de Signaten* der stad, gewag gemaakt van de aanstelling van Burgemeesters en Schepenen, en vermeld, dat door den Rigter, namens den Hertog, die aanstelling geschiedde, en dit had vervolgens en waarschijnlijk reeds vroeger steeds jaarlijks plaats, hoezeer zulks niet altijd is aangeteekend. Oorspronkelijk zullen de Schepenen van *Tiel*, even als elders, (2) alleen, doch, naderhand met Burgemeesters, het burgerlijk bewind gehad hebben, voor zoo verre het niet het gansche ligchaam der burgers betrof, of denzelven tot bezwaar verstrekte.

Het eerst heb ik melding van Burgemeesters van *Tiel* gemaakt gevonden, in de overeenkomst met den Landcommandeur, van 8. September 1328 (3), en hun ambt was waarschijnlijk toen reeds het-

(1) *Charterboek*, bl. 663 in aanteekening.

(2) KLUIT, t. a. p., 4. D. bl. 144 en 156.

(3) In de bijlagen onder letter G.

zelfde als in later tijd, immers zij komen, in die overeenkomst, aan het hoofd van het bestuur voor (1). In den boven aangehaalden *Privilegiebrief* van Hertog REINALD, van 25. September 1371, wordt geen gewag van Burgemeesters gemaakt, alleen van Schepenen, Gezworenen der stad (2) en

(1) Vroeger waren in *Holland* de Burgemeesters, (*Consilarii* of *Consules*) toegevoegde Raden en hadden beschikking over de geldzaken en dus zeer onderscheiden van de latere. KLUIT: t. a. p., bl. 167.

(2) *Gezworenen der stad.* Op sommige plaatsen beteekenden zij hetzelfde als de Raad, zoo als te *Luik*, *St. Truien* en elders. MEERMAN, *Geschiedenis* van Graaf WILLEM, 3. D. bl. 327. Te *Tiel* hebben hunne werkzaamheden waarschijnlijk veel overeenkomst gehad met die der naderhand voorkomende Gemeenslieden of Gedeputeerden uit de burgers, en dit zal ook elders het geval geweest zijn, en van daar dat nog in later tijd te *Deventer*, *Hattem* als elders de Gemeenslieden zich noemden, de *gezworene gemeente.* Zij zullen op hunnen eed met Schepenen nieuwe keuren hebben gemaakt en accijnsen vastgesteld, en tevens de regten en vrijheden der stad hebben voorgestaan. Welligt (want hoe die gezworenen alhier benoemd werden, blijkt niet) voegden Schepenen van *Tiel*, even als zulks te *Middelburg* plaats had, (MEERMAN, t. a. p. bl. 353) zich eenige burgers als gezworenen toe. Gedurende dat men aanteekening van het houden van buurtspraken in *Tiel* vindt, komen geene gezworenen voor; eerst bij het voorvermeld verdrag van 1566 (a) vindt men van Gedeputeerden uit de burgerij, bestemd om in zaken der stad orber (voordeel) geconsulteerd te worden, gewag gemaakt en hoe die te verkiezen, of zij dezelfde waren als vroeger de Gezworenen en toen bestonden, dan of zij op dien tijd voor het eerst zijn benoemd geworden blijkt niet, ook niet duidelijke

(a) Hiervoren bl. 55, vermeld.

Gezworenen der gilden (1). Dan, in *den Privilegie-brief* van 1410, komen Burgemeesters voor.

Van dien tijd althans af, heeft de Regering van *Tiel*, tot 1796, bestaan uit een ligchaam van negen personen, waarvan twee Burgemeesters en de overige Schepenen waren; en, als deze met Burgemeesters het burgerlijk bewind uitoefenden, werden zij *Raden* genoemd en voerden dan te zamen den titel van Magistraat of van Burgemeesters, Schepenen en Raden, ook wel Raad. Er bestond echter geen afzonderlijke Raad. Vroeger kwam, bij de jaarlijksche aanstelling van Burgemeesters en Schepen, dat woord niet eens voor; later werden de leden van den Magistraat, onder den titel van Schepen en Raad, aangesteld. Burgemeesters hadden geen zitting in de Schepensbank, echter vermogten zij, ingevolge besluit der Staten van Mei 1619, over geregtelijke acten te staan. Zij maakten geen afzonderlijk collegie uit, zij waren, of eigenlijk de President-Burgemeester, de uitvoerende magt. Zij

wijze, waarop die benoeming moest geschieden. Of men, na de komst van den Hertog VAN ALBA, opgehouden heeft de Gedeputeerden te raadplegen, blijkt mede niet, immers van hen, hetzij onder den naam van Gedeputeerden of van Gezworenen, vindt men geene melding meer gemaakt.

(1) *Gezworenen der gilden* waren de Dekens. Deze zwoeren de regten der gilden voortestaan. Te *Amsterdam* werden de Dekens der schutterij ook *Gezworenen* genoemd. WAGENAAR, *Beschrijvnig van Amsterdam*, 3. D. bl. 165.

hadden het regt, om met den Rigter, of afzonderlijk, de overtreders der stedelijke keuren te vervolgen.

De Magistraat, het stads geregt en het geregt van *Zandwijk*, hadden denzelfden Secretaris, sómwijlen twee, of éénen en eenen Adjunct. Vroeger had de Magistraat wel eens eenen Sijndicus, wiens instructie medebragt, om, zoo dikwijls de Magistraat goedvond, naar de land- en kwartierdagen te reizen, en de Magistraatsvergaderingen bijtewonen; ingeval de Schout of Burgemeesters processen hadden, de schrifturen te stellen, en, ingeval Schepenen zijn advijs vroegen, zulks te geven. Na 1641, vindt men van dezen post geen gewag meer gemaakt, dezelve was ook tusschen beide afgeschaft geweest (1).

De Rigter van *Tiel* was ook Rigter van *Zandwijk*.

Wanneer het regt om keuren te maken aan *Tiel* verleend is, blijkt niet, daar, gelijk reeds is aangemerkt, in de 14de eeuw de stads Archieven en daaronder zeker de vroegere privilegie-brieven zijn verbrand; misschien heeft zij hetzelve verkregen, toen aan haar stedelijke regten vergund werden. De keuren, welke de regten der burgers betroffen en hun tot bezwaar verstrekten, werden te *Tiel* in de 14de eeuw waarschijnlijk niet door Rigter, Burgemeesters en Schepenen alleen, maar mede door gezworenen, welke in die eeuw voorkomen, gemaakt; althans wat het invoeren der accijnsen betrof, dit was

(1) *Resolutieboek*, van 20. April 1632 en 22. October 1634.

hun door de Hertogen mede opgedragen, (zie bl. 229). In de 15de en het begin der 16de eeuw gaven de burgers daaraan hunne toestemming, (1) even als in andere plaatsen (2). De bijeenkomsten der burgers tot voorgemelde einde werden *Buurtspraken* genoemd, en daartoe alle burgers opgeroepen; hetgeen, in *Holland*, de eerste oorsprong van de collegiën der Vroedschappen is geweest. Want, toen men aldaar het algemeen opkomen als een bezwaar beschouwde, verzochten en verkregen de stedelingen zelve, of de Regeringen met en voor hen, oktrooi tot het hebben van een bepaald getal burgers, die in voornoemde zaken alle stedelingen vertegenwoordigden (3). Dan in *Tiel* maakten de buurtspraken geen plaats voor blijvende Vroedschappen.

Bij eene buurtspraak van 1444, vindt men bepalingen omtrent het onderhoud der dijken. Bij eene buurtspraak van 1447, (4) vindt men beschikkingen omtrent het gewandhuis, bepalingen ten opzigte van het verkiezen van rentmeesters, die aan niemand schenken zouden, dan, als de Vorst of

(1) Dit had reeds in de 14de eeuw in *Zandwijk* plaats, zoo als blijkt uit den brief in de bijlagen onder letter M. Misschien bestonden aldaar geen gezworenen en is dit de reden geweest, dat de geheele gemeente gekend werd.

(2) Kluit, t. a. p., 4. D. bl. 156 en 157.

(3) Kluit, t. a. p., 4. D. bl. 158.

(4) Van deze buurtspraak, oorspronkelijk in het Archief der stad, komt een afschrift voor in de bijlage onder letter L.

eenige Raden der steden alhier mogten komen, die zij elk eene reis schenken zouden met de stadskan vier volle des besten dranks, die te *Tiel* te koop zouden zijn, en jaarlijks den Raad geven hunne *Kovelen* (1). Ook werd daarbij bepaald, wat degene, die uit den Raad ter dagvaard werd gezonden, en zijn knecht daags zouden hebben.

In de buurstpraak van 1454 (2) komen verordeningen voor, omtrent kannen en gewigten, het werpen van vuilnis in de grachten, het bedelen, en het verkoopen van visch; bepalingen omtrent het vleeschhuis, omtrent welk laatste opmerking verdienen (de tijd in aanmerking genomen) de verordeningen ten opzigte der zindelijkheid, bij de vleeschhal in acht te nemen.

In 1459 was bepaald, dat in een huis, daar de vrouw in de kraam lag, niemand, op eene boete van tien fransche schilden, zoude mogen komen eten of drinken, of kostelijkheid bedrijven, dan

(1) *Kovel* was een mantel van onderscheiden kleur, wat korter, doch anders bijna eveneens, als de in 1810 in gebruik geweest zijnde mantels op de mansjassen: zij werden los over het kleed geslagen en met een haak, of knoop om den hals, vastgemaakt. De Burgemeesters van de 15de eeuw droegen, in Ambtsgewaad zijnde, eenen zwarten rok en daarover een roode Kovel met eenen over de schouders gaanden witten riem, met zilveren bellen. C. DE KONING, *Voorvaderlijke Levenswijze*, bl. 169.

(2) Deze buurtspraak, naar een afschrift in *het Privilege enz. boek*, vindt men in de bijlagen onder letter M.

vader en moeder, zoo dikwijls hun goeddaeht, zusters, broeders en gevaders twee reizen, oom en moeije en zusters kinderen eene reis, en, als de kraamvrouw te kerk geweest was, geene vrouwen, dan die bij de kraamvrouw geweest waren, zouden mogen mede teren, en dan de kraamheer voor het volle gerigt zouden moeten zweren, dat dat stadsgebod niet was overtreden (1).

Bij buurtspraak van 1464 werd bepaald, dat niemand eenigen schoorsteen zoude hebben, dan van steen en kalk gemetseld, op de boete van drie oude schilden, twee voor de stad, en een voor den Schout; bij die van 1466, dat zestien mannen uit de burgerij zouden verkoren worden, om den Magistraat, gedurende de zwarigheden, die toen plaats hadden, met raad en daad bij te staan; bij buurtspraak van 1480, (hetgeen ons de zeden van dien tijd doet kennen) dat niemand eenige handtering van hoerenspelen; hetzij wat hetzij, drijven, of doen zoude, op de stadsmuren, torens, poorten of vesten, noch binnen des Heeren hof en huizinge (2), op straf van de regterhand; dat die ligte

(1) *Politieboek.* Hieruit blijkt, dat, bij die gelegenheid, in het onthalen van vrienden en maagschap, ook in *Tiel*, zoodanige strafbare overdaad plaats had, dat men aldaar, even als in sommige andere steden, (a) verpligt was keuren daartegen te maken.

(2) Hierdoor werd blijkens eene vroegere buurtspraak van

(a) De Koning, t. a. p., bl. 134.

vrouwlieden (1) daar niet meer wezen zouden, en wie ze daar vond, dezelve zonder boete, van de muren mogt werpen (2).

In de buurtspraak van 1483, was de prijs van het vleesch bepaald, het pond op eene halve braspenning; bij die van 1501, werd goedgevonden, dat, tot betaling van de stadslasten en verloopene renten, de wijn-accijns de helft zoude verhoogd worden, en de Magistraat den koop van den wijn maken, naar het gewas van elk jaar, en zoo iemand dien koop niet hield, hij verbeuren zoude, vier Frankische schilden.

Bij buurtspraak van 1526, werd bepaald, dat alle burgers, (als het geroepen is) ter buurtspraak zouden moeten komen en die afwezig waren verbeuren zouden een ton bier, ten behoeve van de nabuurschap, daar hij in woonde (3). De stad

1459, verstaan het huis en hof van den Commandeur der Duitsche orde. Bij die buurtspraak werd ook het dansen en dobbelen in Godshuizen verboden (a).

(1) In dien tijd bestonden reeds bordeelen in sommige steden. C. DE KONING, t. a. p., bl. 157.

(2) *Politieboek.*

(3) Behalve de in de bijlagen voorkomende buurtspraken zijn er geen oorspronkelijke of afschriften van dezelve aanwezig. Van de overige komen uittreksels uit *het Buurtspraakboek*, in *het Politieboek* voor. De stedelijke bepalingen van de 15de

(a) *Politieboek.*

was verdeeld in buurten, waarschijnlijk, dat, bij de buurtspraken, iedere buurt afzonderlijk bij elkander kwam, en de naam van *buurtspraak* daarvan afkomstig is. De bewoners van ieder buurt hadden onderlinge overeenkomsten, waarbij bepaald was, wat ieder, die in zoodanige buurt een huis kocht of trouwde, betaalde, en wat bij het afsterven moest betaald worden, (welk geld, door de inwoners der buurt, jaarlijks verteerd werd) waartegen dan de inwoners der buurt verpligt waren het lijk ter aarde te bestellen. Ook waren daarbij breuken, op het maken van twist op de teerdagen, gesteld.

De acten van zoodanige overeenkomsten, (gemeenlijk *Buurtbrieven* genaamd) zijn meestal van de 17de eeuw, doch waarschijnlijk zijn er vele ouder geweest, en zijn deze als vernieuwingen van de oude te beschouwen. Na de helft der 16de eeuw, vindt men geene aanteekeningen meer van buurtspraken. Waarschijnlijk hebben Burgemeesters en Schepenen, na dien tijd tot het jaar 1651, meestal alleen het beheer der stedelijke aangelegenheden en al het stedelijk gezag uitgeoefend, zonder dat de burgers ergens in gekend wierden, of dat er een ander collegie buiten den Magistraat bestond. Immers men vindt van het tegendeel geen blijk, dan alleen, tijdens gemeld verdrag van 1566, schijnt de Regering Gedepu-

en begin der 16de eeuw, hiervoren in de Geschiedenis bijgebragt komen ook aldaar als de uittreksels uit *het Buurtspraakboek* voor.

leerden uit de burgerij, ten opzigte van de belangen der stad gekend te hebben, en den 19. Februarij 1584, dat toen in tegenwoordigheid van den Scholtus VIJGH en Burgemeeesters, Schepenen en Raad, de burgerij in groot aantal op het stadsraadhuis, ingewilligd heeft, nog eenen tijdlang de *licenten* te geven, om de stad daarmede uit hare lasten te helpen (1). Dan, den 5. Februarij te voren, hadden Scholtus, Burgemeesters, Schepenen en Raad zelve hun tractement bepaald, als: van den Schout en ieder Burgemeester, jaarlijks op vijf en twintig Carolus guldens; van ieder der Schepenen, op vijftien gelijke guldens, en van den Secretaris, op zeven en dertig diergelijke guldens, behalve zijne kleeding, zonder dat zij iets zouden ontvangen van hetgene door de nieuw aangenomene burgers betaald werd (2).

In 1633, werd door den Magistraat, uithoofde van het aantal moeijelijkheden en den last der Regering en de groote duurte en kostbaarheid van tijd, het tractement gesteld, voor den Rigter en iederen Burgemeester, op honderd twaalf guldens, voor iederen Schepen, op vijf en zeventig guldens, en voor den Secretaris, op drie honderd guldens, en, voor pennen, inkt en perkament, vijftig guldens; hetgeen alzoo tot 1795 is verbleven,

Wat het Rigterambt aangaat, dit en de Ambt-

(1) *Privilegie enz. boek*, bl. 83.

(2) *Privilegie enz. boek*, bl. 74.

mannie en het Dijkgraafschap van de *Nederbetuwe* had, volgens pandbrief van 1458, Hertog ARNOLD in pandschap uitgedaan aan JOHAN VAN ROSSUM (1) en zijne erven; tot de aflossing toe. Uit kracht van dat pandschap, stelde de Rigter van *Tiel*, in naam van den Hertog, jaarlijks te *Tiel* Burgemeesters en Schepenen aan (2). Doch, den 22. Maart 1597, werd er een verdrag tusschen de Staten van *Gelderland* en den Rigter van *Tiel*, gesloten, volgens hetwelk de Rigter een dubbeld getal van Regeringspersonen benoemen zoude, waaruit het Hof een enkel getal zoude kiezen (3).

In het jaar 1600 en volgende, werd de aanstelling gedaan door twee leden uit het Hof, in 1603, werd er bijgevoegd: onbenomen des Heeren Scholtus DIEDERIK VIJGH, geregtigheid in de keur en electie van den Magistraat; welke bijvoeging ook gevonden word in de jaren 1605, 1606

(1) Dit pandschap werd, in 1528, reeds niet meer door eenen VAN ROSSUM bezeten. In dat jaar was JOOST VAN SWETEN (a) Ambtman van de *Nederbetuwe*. Het pandschap was, bij overdragten, overgegaan. In eene aanteekening in *het Resolutieboek*, van Januarij 1723, wordt gesproken van twee *oude pandbrieven van* 1458, *met de transporten daaronder;* zijnde door de erfgenamen VIJGH, in 1699, aan JOHAN VAN WELDEREN het pandschap der Ambtmannie van *Nederbetuwe* overgedragen.

(2) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 233.

(3) Aldaar, 3. D. bl. 234.

(a) SLICHTENHORST, *Geschiedenis*, bl. 403.

en 1607; terwijl, in die jaren, de Rigter VIJGH, de Regeringsbestelling op den ouden voet trachtte te verkrijgen. Doch de Staten verstonden, dat des Rigters eisch was ongegrond, en men het verdrag van 1597 moest blijven volgen (1). Bij de aanstelling der Regering, door eene Commissie uit het Hof, in 1614, had CAREL VIJGH, namens zijnen vader DIEDERIK, daartegen geprotesteerd en gevorderd, dat de aanstelling zoude geschieden, zonder praejudie van zijns vaders pandverschrijving. Bij de volgende aanstellingen werd dit protest herhaald, en, in 1628, maakte de Magistraat bij die gelegenheid de aanmerking, dat de Heer van *Zoelen* (2), (VIJGH) de aanstelling had gehad. De Commissarissen van den Hove daarop geantwoord hebbende, dat zij niet wisten, of hij zulks gedaan had, als Scholtus, of als Raadsheer, en dat zij aan den Hove rapport zouden doen, hervatte de Magistraat, dat hij zulks als Scholtus gedaan had, omdat zijn Ed. vader het ook gedaan had, en geen Raadsheer was geweest (3).

De Rigter bleef, tot 1795, in het bezit van de aanstelling der Schepenen van *Zandwijk*, (4) al-

(1) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 234.

(2) Door het huwelijk van DIEDERIK VIJGH, in 1566, met HEILWIG VAN ROSSUM, was deze heerlijkheid in het geslacht van VIJGH gekomen. VAN SPAEN, *Inleiding*, 3. D. bl. 393.

(3) *Gerigtelijke Signaten van Tiel.*

(4) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 234.

waar de Regering bestond uit twee Burgemeesteren (tredende, bij vacature, een der Schepenen als zoodanig op) en zeven Schepenen. Alleen in 1628 deed de Magistraat van *Tiel*, uit kracht van eene overeenkomst met den Rigter, den 10. November 1627 gesloten, deze aanstelling (1). Doch in 1633 oefende reeds de Rigter wederom dit regt uit. Volgens een accoord met den Magistraat der stad, was de Rigter verpligt, zes leden, van de negen Regeringsleden van *Zandwijk*, uit den Magistraat van *Tiel* te kiezen.

De Staten van *Gelderland* hadden, in Januarij 1611, besloten, dat het de respectieve kwartieren en leden van die geoorloofd zoude wezen, de verpande heerlijkheden, hooge en lage officiën, zelve in te lossen. De Regering van *Tiel* maakte hiervan gebruik, en de Landrentmeester en de Momber der Provincie deden, op haar verzoek, aan ARENDT VIJGH, als pandsgewijze bezittende de Ambtmannie van de *Nederbetuwe* en het Schout- of Rigterambt van *Tiel* en *Zandwijk*, opkondiging van het pandschap. Hierover proces ontstaan zijnde, eerst tusschen den gemelden Landrentmeester en Momber ter eenre, en ARENDT VIJGH ter andere zijde, en vervolgens tusschen de Ridderschap van de *Nederbetuwe* en den Magistraat van *Tiel* gedaagden in cas van praeferentie in de lossing van dit pandschap, werd, bij vonnis, zulks ten voordeele van

(1) *Signaat van Zandwijk*, van 25. Maart 1628.

Tiel beslist. Daarop volgde een accoord, waarbij bepaald werd, dat de Ambtmannie van de *Nederbetuwe* aan VIJGH pandswijze zoude verblijven (1) en het Schout- of Rigterambt van *Tiel*, pandswijze aan den Magistraat der stad zoude komen. Vervolgens werden, bij vonnis van het Hof, van 19. December 1629, de pandpenningen ten opzigte van het Rigterambt, daar die penningen gelijkelijk op de Ambtmannie en het Rigterambt stonden, (2) gewaardeerd op zeventien honderd guldens, die dan ook aan VIJGH werden ter hand gesteld. Daarop verkreeg de Magistraat eenen pandbrief van het Hof, gegeven den 5. April 1630, waarbij het Hof, in naam van de Staten, aan Burgemeesters, Schepenen en Raad der stad *Tiel*, provisioneel consenteerde, het voorschreven Scholtus- of Rigterambt pandswijze te bezitten, om hetzelve ambt te doen bedienen bij voldoende personen, nadat dezelve aan het Hof zouden zijn gepresenteerd, en zulks ter tijd toe, dat, van wege de Staten, de gemelde zeven-

(1) Uit consideratie voor VIJGH, had men toegestemd, om voor eerst maar te lossen de pandpenningen van het Rigterambt. *Resolutieboek*, van Januarij 1723.

(2) De pandpenningen van de Ambtmannie bedroegen zes duizend guldens. Daarvan werden aan den Ambtman JOHAN VAN WELDEREN nog de renten betaald. Doch door de Rekenkamer het pandschap opgezegd zijnde, en hij de lossing hebbende weten voor te komen, zijn echter vervolgens geene renten door de Rekenkamer meer betaald. *Resolutieboek*, van Januarij 1723.

tien honderd guldens zouden zijn erlegd (1). Deze gelden waren door D$_r$. HENDRIK VAN OIJEN voorgeschoten, die reeds te voren (2) (nadat de Magistraat, den 22. Januarij 1628, tot het Rigterambt eerst den Burgemeester JOHAN VOGEL aan het Hof had voorgesteld, doch waarin hetzelve niet had bewilligd) op de tweede voorstelling van den Magistraat, van den 22. Maart 1628, bij het Hof was aangenomen en den eed had afgelegd (3).

Bij schepenacte van 14. Mei 1630, beloofden Burgemeesters, Schepenen en Raad, aan gemelden VAN OIJEN, ingeval hij of zijne erven het voorschreven Schout- of Rigterambt wilden verlaten of

(1) Blijkens *den Pandbrief.*

(2) Dr. VAN OIJEN was dus, al voor dat de *pandbrief* aan de stad was afgegeven, door het Hof op voorstel van den Magistraat tot Rigter benoemd, en hij schoot deze gelden, toen hij reeds het Rigterambt bekleedde, voor. Hij is de eenige niet adelijke persoon, die, na dat het Rigterambt in pandschap aan JAN VAN ROSSUM was gegeven, tot 1795, dit ambt heeft bekleed. Voor 1458 schijnt het geen vereischte geweest te zijn, dat een adelijk persoon Rigter was. Immers in 1454 was DIRK VAN STRALEN, en in 1463 JACOB OTTENSZOON, Rigter en beiden geene adelijke personen. De Ridderschap heeft zulks als een vereischte beschouwd; doch van de andere zijde heeft men het tegendeel beweerd. Het laatste wordt betoogd gevonden in eene stuk getiteld: *kort vertoog, dat het Rigter- en Dijkgraafsambt van Tiel en Zandwijk door een persoon van den burgerstand mag en kan bekleed worden.* Gedrukt te *Arnhem*, 1764.

(3) *Resolutieboek*, van 5. April 1628.

daarvan verlaten werden, voor die verlating de gemelde zeventien honderd guldens terug te zullen geven (1). Dan, korten tijd daarna, loste de Rekenkamer van *Gelderland*, ingevolge 's Landschapsresolutie van 1605 en 1611, dit pandschap van de stad in en betaalde aan dezelve de zeventien honderd guldens (2). Daarop werd, door de Staten, in 1633, tot Rigter aangesteld Jonkheer CASPER VAN BEMMEL. Na 1674 tot 1702 geschiedde deze aanstelling, ingevolge het Regeringsreglement, door den Heer Erfstadhouder en ook na 1747 tot 1795, terwijl van 1702 tot 1747, de Staten, op voordragt van de stad, de aanstelling van den Rigter deden.

De Rigter van *Tiel* was niet alleen verpligt, even als alle Landschaps Officieren, den eed aan het Hof en de Rekenkamer af te leggen, maar daarenboven ook nog eenen bijzonderen eed aan de stad te doen. Deze geschiedde met eene zekere plegtigheid en werd afgelegd op het *St. Walburgskerkhof*, bij eenen blaauwen steen, liggende vooraan ter linkerzijde, bij het opkomen, ter plaatse, alwaar waarschijnlijk de poort of zoogenaamde *Rooster* van het kerkhof geweest is. De Rigter zette zijnen regter voet, terwijl hij den eed deed, op dezen steen. Na den 25. Junij 1790, toen STEVEN WALRAVEN, Graaf van *Randwijk*, als Rigter den eed alzoo af-

(1) *Geregtelijk Signaat van Tiel.*

(2) *Resolutieboek*, van December 1722.

legde, heeft deze eedsaflegging aldaar geen plaats meer gehad. Waarschijnlijk is de oorsprong van deze plegtigheid daarin te zoeken, dat oudtijds daar ter plaatse een altaar zal gestaan hebben, bij hoedanige altaren de eeden plagten te geschieden en van hetwelk deze steen nog een overblijfsel kan wezen. Mogelijk ook, dat zoodanige eed ook wordende afgelegd onder den blooten hemel, bij heilige gewijde plaatsen, deze steen op zoodanige plaats gelegen heeft, of dat dit een steen van plegtigheid was (1).

Voor het jaar 1726 schijnt er geene instructie voor den Rigter, van stadswege bestaan te hebben

De Magistraat elk jaar los zijnde en op nieuw, door eene commissie uit het Hof, moetende benoemd worden, trachtte eene aanstelling voor het leven te bekomen, en het regt, om, bij vacature in den Magistraat, de nieuwe leden te benoemen, (of zoo als men het noemde) *oktrooi tot eene vrije keur.* Het Hof zulks vernemende, poogde den Magistraat daarvan terug te houden, terwijl de Raadsheer VIGH, in December 1650, beloofde, ingeval de Magistraat tot het verzoek niet overging, eene acte te bezorgen, dat de toenmalige Magistraat zijn leven lang niet zoude verzet worden. Dan de Magistraat zette zijn voornemen door en verkreeg, (nadat, reeds in December 1650 door de Landschap in *'s Gravenhage*, aldaar bijeengekomen

(1) Omtrent zoodanigen steen zie VAN HASSELT, *Stukken* 1. D. bl. 11, in de aanteekening.

bij gelegenheid van de groote vergadering, een praeliminair gunstig besluit genomen was) het verzochte oktrooi den 1. Augustus 1651 (1). Doch daar dit besluit, tegen het protest van verscheidene leden der Staten was genomen, vermeende het Hof, dewijl hetzelve de Hoogheid en de privilegiën gold, dus bij overstemming geen besluit had kunnen genomen worden, hetzelve niet voor wettig te kunnen houden. De Magistraat besloot daarop, den 27. Augustus 1651, aan het Hof te schrijven, dat hetzelve zich met de keur niet had te bemoeijen, en dat de eed, door Burgemeesters en Schepenen, aan den oudsten Burgemeester zou worden afgelegd, zonder aan de Heeren van het Hof eed te doen, of dezelve op het stadhuis, of elders toetelaten. Dan het Hof zond, tegen den gewonen keurdag, den 1. September, Gecommitteerden naar *Tiel*, om het daarheen te schikken, dat alles in staat zoude blijven. De Magistraat evenwel nam zulks niet aan, maar legde onderling den eed af, en bepaalde, dat, volgens Landschapsresolutie, op *Nieuwejaarsdag* 1652 (zijnde de 1. Januarij, in plaats van den 1. September, bij die resolutie tot den keurdag bepaald) de keur volkomen zoude worden voltrokken. Men benoemde dan ook op dien dag twee nieuwe leden in den Magistraat. Er was toch wel eene commissie van het Hof te

(1) *Landdagsreces*, van 1. Augustus 1651.

Tiel gekomen, doch, deze den Magistraat van dien stap niet hebbende kunnen terug houden, schreef het Hof aan den Magistraat, dat het tot nieuwe Schepenen verkoren had Jonkheer WILT VAN BROECKHUISEN en JOACHIM FOIJERT, en de Substitut Rigter weigerde, op last van den Rigter, met de nieuwe, door den Magistraat benoemde Schepenen, de bank te spannen. Hierop besloot de Magistraat zulks door den oudsten Burgemeester te laten doen, en deze zulks gedaan hebbende, was daarover door den Rigter voor het Hof gedagvaard wegens ingreep in zijn regt (1). Dan deze actie bleef onvervolgd. De door den Hove aangestelde Schepenen BROECKHUISEN en FOIJERT, den 21. April 1652, met den Rigter in de vierschaar zijnde gaan zitten, verlieten Schepenen dezelve, en de Rigter hun verzocht hebbende, om deze nieuwe Schepenen ter banke toe te laten, weigerden zij zulks niet alleen, maar gelastten zelfs, om beide die Heeren te apprehenderen, wegens de in de vierschaar gepleegde vilipendie, vorderende van den Rigter, om tegen dezelve te procederen, en zoo de Rigter zulks verweigerde, besloten zij, dat die proceduren door Burgemeesters zouden worden gevoerd. Doch hierbij bleef het: de zaak werd gevonden, en de Staten besloten, den 18. September 1652, tot beslechting dier geschillen, de keur, zoo bij het Hof, namens de Staten, den 1. Januarij te voren, als bij den Ma-

(1) *Resolutieboek*, van 29. Junij 1652.

gistraat gedaan, te verklaren voor wettig en dat de verkorene personen sessie zouden nemen. Desniettemin, dewijl FOIJSET, om redenen, verzocht had verschoond te zijn, werd dit verzoek hem toegestaan, doch zoo, dat hij met iets anders zoude worden gebeneficeerd. De leden der Staten, die nog niet in de absolute keur hadden bewilligd, hebben zich gevoegd bij de andere leden, en daarop verstaan, dat het oktrooi der keur zoude worden uitgegeven in maniere voor deze was geconcipieerd; waarvoor de Magistraat van *Tiel* de Landschap ten hoogste heeft bedankt.

Wijders verklaarde de Landschap, de processen en verschillen, tusschen verschillende leden en den Magistraat van *Tiel* gevallen, tot verbreiding van Godes eer en stichting van zijne kerk en gemeente, alle te zullen zijn en blijven opgeheven en in het vuur der liefde verbrand, zonder deze meer te gedenken (1).

Dan deze vrije keur was niet naar het genoegen van verscheidene burgers. Deze hadden gewild, dat dezelve aan de geheele gemeente was gegeven, en dat die dus het regt tot aanstelling van de Regeringsleden bekwam. Zij hadden, voor dat de vrije keur finaal was toegestaan, zich bij request aan de kwartiersvergadering vervoegd, welk request beleedigende uitdrukkingen tegen den Magistraat schijnt bevat te hebben. In plaats dat hun ver-

(1) *Landdagsreces*, van 18. September 1652.

zoek in eenige aanmerking kwam, werd, den 31. Augustus 1652, bij de Staten daarop besloten, dat de supplianten niet bevoegd waren geweest, zoodanig verzoek aan de Landschap te doen, met last, om zich met de voorschrevene keur niet te bemoeijen, maar hunnen Magistraat rustig en vrediglijk daarmede te laten geworden, voorts aanstonds te vertrekken, en den Magistraat naar behoore te gehoorzamen, of dat anderzins de Officier in loco gelast zou zijn hen, daarover te calangeren (1).

Waarschijnlijk om de burgerij (die, bij eenen voor altijd aanblijvenden Magistraat, voor een willekeurig gezag bevreesd was) eenig genoegen te geven, had de Magistraat, den 22. Maart 1652, zes Gemeenslieden aangesteld (2), waartoe reeds een verzoek in 1623 was gedaan, doch waaraan toen geen gevolg was gegeven (3). De werkzaamheden van dat collegie bestonden daarin, dat twee van hetzelve, bij het afhooren en sluiten der stadsrekeningen, tegenwoordig waren, en dat deszelfs toestemming tot het verkoopen of bezwaren van stadsgoederen noodig was. Dit collegie, tusschen hetwelk en den Magistraat, verscheidene verschillen ontston-

(1) *Kwartiersreces*, van 31. Augustus 1652.

(2) *Magistraats-Resolutieboek*, van den 22. Maart 1652. aldaar staat: *goedgevonden Gemeenslieden aan te nemen, volgens het concept daarvan gemaakt en hetzelve te communiceeren met de Heeren van Nijmegen en Bommel.*

(3) *Tegenwoordige Staat*, 3. D. bl. 235.

den, liet de Magistraat vervallen, zoodat, in 1674, er maar één lid meer van overig was. In 1675 werd hetzelve geheel vernietigd. In dit jaar hield toch de vrije keur ook op, dewijl toen, bij het regeringsreglement voor *Gelderland*, van Februarij 1675, was bepaald: dat Burgemeesters, Schepenen en Raden van *Tiel* zouden dienen als *van ouds*, den tijd van één jaar, en, dat jaar geëxpireerd zijnde, de Heer Erfstadhouder in der tijd zoude overgaan tot het aanstellen van nieuwe of het continueren van de oude (1).

In 1676, vindt men voor het eerst, dat de Magistraat zich tituleerde *Edele* en *Achtbare Heeren*, terwijl hij zich te voren noemde *Haar Eerzame* (2).

In 1703, werd (zoo als gemeld is) eene nieuwe Regering en een collegie van veertien Gemeenslieden aangesteld, en door de gilden, den 6. Augustus 1709, een reglement, wegens het vervullen der openvallende plaatsen in den Magistraat en het collegie van Gemeenslieden, vastgesteld, en daarbij bepaald, dat door de gildebroeders, meerderjarig en niet in stadsdienst zijnde, ingeval van vacature, binnen drie dagen, de aanstelling zoude geschieden, en daartoe de gildebroeders in *de St. Maartenskerk* worden opgeroepen, die aldaar ieder zijn stembriefje zoude overgeven.

(1) Silvius, *Historie*, 3. D. bl. 185.

(2) *Resolutieboek*, van 14. Maart 1676.

Aan het collegie van Gemeenslieden was opgedragen, om te zorgen, dat stadsfinantiën ten beste werden bestuurd; dat de Magistraat, zonder deszelfs toestemming, geene lasten mogt heffen, of gelden opnemen, of goederen bezwaren of verkoopen; dat Gecommitteerden van Gemeenslieden bij alle stadsverpachtingen zouden adsisteren en bij het sluiten der stadsrekeningen; dat alle aanschrijvingen van land- en kwartierdagen aan Gemeenslieden moesten worden medegedeeld; dat wanneer er verschil tusschen hen en den Magistraat, over de posten in de stadsrekening was, de gilden daarin zouden voorzien (1).

Deze wijze van verkiezing van Regeringsleden hield op, toen, in 1747, aan Zijne Hoogheid, Prins WILLEM IV., het Stadhouderschap in *Gelderland* werd opgedragen, en werd toen het collegie van Gemeenslieden vernietigd, verstaande Zijne Hoogheid, in 1749, dat ten dien opzigte bij het reglement van 1675 moest worden verbleven (2).

Van 1749 tot 1795, werden de Schepenen en Raden jaarlijks gecontinueerd en uit dezelve twee nieuwe Burgemeesters benoemd; doch, in den tusschentijd, na het overlijden van Hare Koninklijke Hoogheid de Vrouwe Gouvernante, eer dat Zijne Hoogheid, Prins WILLEM V. zijn achttiende jaar bereikt

(1) *Gedrukt Reglement.*

(2) *Resolutieboek*, van 1749.

had, geschiedde, ingevolge het reglement op de voogdij, bij de Staten van *Gelderland*, den 15. Junij 1754 vastgesteld, de keus, ingeval van vacature, te *Tiel* door de gilden, even als zulks voor 1747 had plaats gehad, met dit onderscheid echter, dat die de meeste stemmen had, en die daarbij het naaste kwam, op eene nominatie moesten worden gesteld en deze de Staten aangeboden, die dan zouden letten op de inclinatie van degenen, welke de meerderheid van de stemmen hadden uitgemaakt (1).

In 1795, bleef de inrigting van den Magistraat op den ouden voet, en er werd een collegie van veertien Gemeenslieden, (even als in 1768) aangesteld. In 1796, kwamen, in de plaats van den Magistraat, een Raad der gemeente en een committé van Regtsoefening, en het collegie van Gemeenslieden werd door een committé van toezigt en waakzaamheid vervangen, van welke collegiën de leden door de stemgeregtigde burgers werden benoemd (2).

In 1802, kwam, ingevolge het Departementaalreglement van *Gelderland*, de inrigting van den Magistraat weder op denzelfden voet, als in 1795, en is alzoo tot Februarij 1811, verbleven; terwijl er negen Gecommitteerden uit de burgerij werden benoemd, die in het finantiële van de stad moesten gekend worden, en wier werkzaamheden, ten dien opzigte veel overeenkomst hadden, met die der vroegere

(1) *Nederlandsche Jaarboeken*, 1754, bl. 1149.

(2) *Gedrukt Reglement.*

Gemeenslieden. Doch zij maakten geen afzonderlijk collegie uit, maar vergaderden en beraadslaagden met den Magistraat te zamen, over zaken hun mede aangaande. Deze Gecommitteerden werden, even als de leden van den Magistraat, (waarvan jaarlijks een lid aftrad, doch weder verkiesbaar was) door kiezers, welke door de stemgeregtigden verkozen werden, benoemd (1).

Den laatsten Februarij 1811, werd te *Tiel* geïnstalleerd de Regtbank van eersten aanleg over het Arrondissement *Tiel*, welke aldaar nog bestaat; terwijl het stedelijk bestuur tegenwoordig is zamengesteld uit eenen Burgemeester, twee Wethouders, zes Raden en eenen Secretaris.

De Burgemeesters en Schepenen, of Magistraat van *Tiel* maakten alleen, na het ophouden der *buurtspraken*, (gelijk reeds is opgemerk) ordonnantiën, keuren en statuten ten opzigte der politie (2). In de 16de eeuw echter deed zulks de Rigter of Scholtus mede, en geschiedden die verordeningen op naam van Scholtus, Burgemeesters, Schepenen en Raden (3), Dan na het begin der 17de eeuw werden

(1) *Reglement*, van Februarij 1804.

(2) *Stadregt*, 1. D. T. 1. art. 10.

(3) Zoo als onder anderen de ordonnantie van 6. November 1574, omtrent den prijs van het bier; van 4. December 1583, houdende verbod om op Zondagen waren op vensters, of buiten deur, te koop te stellen, of te verkoopen; van 22. Junij van dat jaar, houdende, dat die hunne huizen aan den stadsmuur hadden en denzelven genoten, verpligt waren denzelven te herstellen.

de keuren meestal zonder den Rigter en, na de helft dier eeuw, altijd alleen door den Magistraat gemaakt, gelijk ook bij het stadregt gezegd werd, dat Burgemeesters en Schepenen de ordonnantiën en statuten maken, zonder dat daarbij melding van den Rigter gemaakt wordt (1); terwijl niet blijkt, dat de Rigters het regt, om mede statuten en keuren te maken, hebben ingeroepen (2). Zoodanige ordonnantiën en keuren, zijn er dan ook verscheidene behalve de aangehaalde voorhanden, doch die, daar zij meestal ook in alle andere steden bestonden, geen bijzondere vermelding in deze beschrijving verdienen. De Magistraat stelde, zonder de Staten te kennen, het stadregt van *Tiel*, den 31. Augustus 1659, vast en deed hetzelve afkondigen (3).

(1) *Stadregt*, t. a. p.

(2) Misschien was de reden, waarom Burgemeesters en Schepenen vroeger met, en later zonder, den Rigter keuren maakten, gelegen in den invloed, dien de Rigter vroeger had bij de jaarlijksche benoeming van Burgemeesters en Schepenen, eerst zulks zelf doende en naderhand invloed daarin gehad hebbende, hetgeen met de vrije keur ophield. Oorspronkelijk zal wel de Vorst den Rigter, als zijnen plaatsvervanger, de magt, om met Schepenen de keuren te maken, gegeven hebben. Doch, ingeval stedelijke aangelegenheden betroffen de regten en eigendommen der burgers, en zij, of wel Gezworenen en Dekens der gilden, dan daartoe hunne toestemming moesten geven, schijnt te *Tiel*, immers bij de buurtspraken, des Rigters medewerking niet volstrekt noodig geweest te zijn, daar hij bij dezelve niet altijd voorkomt.

(3) Het Stadregt, onder den titel van *Rechten Coustuijmen ende gewoonten der stadt Tijel*, is gedrukt te *Tiel* in 1660.

En hoezeer het Hof hetzelve, als door de Staten niet goedgekeurd, voor geene wet erkende, deed zulks bij de toepassing in de daad niets af, omdat het stadregt, hoezeer als geene wet kunnende beschouwd worden, echter naar hetzelve, als bevattende de oude costumen en gewoonten, bij gebrek van een stadregt, regt moest gedaan worden (1).

Bij de invoering van een reglement op de testamentmaking, vond de Magistraat het raadzaam der Staten goedkeuring te verzoeken, en wel (gelijk de Magistraat zich in de afkondiging uitdrukte) opdat zulks te vaster en bondiger zoude zijn. In 1699, verleenden de Staten de verzochte goedkeuring, gelijk dit ook vroeger, in 1688, met de ordonnantie op de prothocollen, (2) in *Tiel* en *Zandwijk* had plaats gehad.

De Magistraat vermeende het regt te hebben, *alleen* en op eigen gezag, accijnsen en belastingen te *Tiel* en

(1) *Canselarij ordening in Gelderland*, van 1622 art. 50.

(2) Dit prothocol was zoodanig ingerigt, dat ieder perceel, hetzij huis of land, een afzonderlijk blad daarin besloeg, waarop de overdragten en verbanden van dat perceel kortelijk werden opgeteekend, met deze of diergelijke woorden: *op den ... heeft N aan M voorschr. huis* of *land getransporteerd* of *verbonden voor eene som van ens;* terwijl de minuut der acte, in haar geheel, ter secretarij bewaard werd. Men kon dus met één opslag van het oog, om het zoo uit te drukken, de geschiedenis van het perceel kennen, zonder dat het noodig was vooraf te weten, wie eigenaar daarvan was; en dit prothocol was dus allezins doelmatig ingerigt.

Zandwijk intevoeren (1). Doch dezelve deed zulks, in 1679, niet op eigen gezag; want aan hem werd daartoe bij de Staten van *Gelderland* oktrooi verleend (2). Waarschijnlijk, dat de Magistraat toen en teregt begreep, dat volgens privilegiebrief, niet aan Schepenen alleen, maar tegelijk aan de Gezworenen der stad en gilden het regt, om accijnsen intevoeren, verleend was, en in 1679, geene Gemeenslieden, welke anders konden geacht worden, de plaats van Gezworenen der stad en gilden te vervangen, bestonden. De Magistraat oefende in politieke zaken privative jurisdictie over deszelfs burgers en ingezetenen uit en boette, gijzelde, ontburgerde en ontzeide de stad, zonder dat daarvan beroep viel (3).

Tot het jaar 1796, zond de Magistraat van *Tiel* zijne Gecommitteerden in de vergaderingen der Staten van de Provincie en van het kwartier. Eén van deszelfs leden had zitting in het collegie van ge-

(1) *Stadregt*, 1. D. 1. Tit. art. 10. *De Burgemeesteren ende Schepenen ghesamentlick stellen order op de politie, maken ordonnantiën statuten ende wille-keuren: hebben oock macht om accijsen ende impositiën te stellen niet alleen over Tyel, maer oock over de Gerichte van Zandwijck volgens Privilegie bij Hartogen* Reijnoldt *ende* Edduward *verleent in den jare* 1361, *donderdagchs na Bonifatiusdagh.*

(2) Schrassert, *Codex Gelro Zutph.*, p. 17.

(3) Dat de steden dit regt hadden, vindt men betoogd, bij Schomaker, *Regtkundige aanmerkingen over de ordonnantie op den 25. en 30. penning*, bl. 124 en volg.

wone en buitengewone Gedeputeerde Staten des kwartiers, en één in de vergadering der Staten Generaal. Voor 1795, zat, op de beurt van de stad, ook een lid van den Magistraat van *Tiel* in den Raad van Staten, in de Generaliteits Rekenkamer, in de Admiraliteiten en Oost- en Westindische Compagniën. De benoeming tot die commissiën geschiedde, met uitzondering van de Gecommitteerden naar de land- en kwartierdagen, (welke altijd door den Magistraat werden benoemd) van 1675 tot 1702 en van 1748 tot 1795, door de Heeren Stadhouders. Buiten die tijdvakken, deed de Magistraat zelf de benoeming; en hij had in dien tijd, wanneer de beurt aan de stad gekomen was, het regt van voordragt van alle Provinciale beambten en der Officieren van de regimenten, op de betaling van de Provincie staande, welke voordragt door de Staten gevolgd werd. Ook werd alsdan de inclinatie der stad gevolgd, in het begeven van het Rigterambt van *Tiel* en van de ontvangersplaatsen binnen deze stad.

Het Geregt van *Zandwijk* heeft, in criminele zaken, ook steeds bij arrest, zonder dat er appel plaats had, gewezen.

Tusschen het bestuur van *Zandwijk* en den Magistraat van *Tiel*, viel wel eens verschil over het gezag, dat zich laatstgemelde omtrent de politie op *Zandwijk* wilde aanmatigen, en waartegen dat van *Zandwijk* zich steeds verzette. Onder anderen

vindt men, dat het Geregt van *Zandwijk*, den 19. November 1728, eene publicatie liet doen, dat de ingezetenen van *Zandwijk* zich niet zouden regelen naar de order en reglementen van den Magistraat van *Tiel*, uitgenomen in het stellen van accijnsen en inpositiën, en den 27. Januarij 1731, liet dat Geregt de jagt, welke de Magistraat van *Tiel* op *Zandwijk* verboden had, tegen dat verbod aan, open zetten (1)

Het beheer over de Tielsche-, zoo Waal-, als Lingedijken, hadden de Rigter en Schepenen van *Tiel*, onder den titel van *Dijkgraaf* en *Heemraden* en over den Zandwijkschendijk, Rigter en Schepenen, van *Zandwijk*, mede onder gemelden titel; terwijl dan de Secretaris den titel van *Dijkschrijver* voerde. Tegenwoordig is over de Tielsche-, Waal- en Lingedijken, mitsgaders den Zandwijkschendijk, een collegie van eenen Dijkgraaf en vijf Heemraden en eenen Dijkschrijver gesteld.

Men vindt geen gewag van de aanstelling van een Dijkbestuur. Vroeger had voorzeker het opzigt en beheer over de dijken aldaar, even als in de bijzondere Geregten, de Rigter, als Vorstelijke Ambtenaar, en Schepenen, en zulks in de ambten onder het onmiddelijk toezigt van den Ambtman, tot dat in de ambten de Graaf van *Gelre*, waarschijnlijk in navolging van dien van *Holland*, generale Dijkstoe-

(1) *Geregtelijke Signaten van Zandwijk.*

len, of Dijkgraaf en Heemraden, over de ambten aanstelde, doch te *Tiel* en *Zandwijk* bleef dit beheer aan Rigter en Schepenen, die later, in dijkzaken, ook den titel van *Dijkgraaf* en *Heemraden* aannamen (1).

Een beschreven dijkregt, zoo als er een voor de vier bovenambten, (het Rijk van *Nijmegen*, de ambten van tusschen *Maas en Waal*, en *Over-* en *Nederbetuwe*) en één voor de *Tielre-* en *Bommelreweerden* bestaan, hebben *Tiel* en *Zandwijk* niet. Alleen vindt men eenige bepalingen omtrent dijkzaken, in de voren vermelde buurtspraak van 1444 (2), en bij den brief van Hertog Karel, van 1523, werd bevolen, dat men niet uit de bank van *Echteld* of eenige andere banken met dijkgift (3) springen

(1) In den ouden eed van Schepenen, in *het Privilegie enz. boek*, vindt men er naderhand bijgevoegd: *ook alles te doen, dat een getrouw en oprecht Heemraedt nae deser stads dyckrechten schuldich is te doen.*

(2) In de bijlagen onder letter N, naar een authentiek afschrift in *het Politieboek.*

(3) *Dijkgift* of *Dijkgave.* Tot verstand dezer woorden dient, dat volgens dijkregt, ingeval een eigenaar van een vak dijk, hetzelve ongemaakt laat liggen, de zeven naast dat vak gelegene dijkpligtigen, onder den naam van *Zevengevers*, vier boven en drie beneden, worden opgeroepen, om te onderzoeken en beslissen, welke landen tot het onderhoud van dat verlaten vak verpligt zijn. Zij beleggen daartoe *de stille waarheid;* dit beteekent, dat ieder, die door hen daartoe gevorderd wordt, verpligt is voor Dijkgraaf en twee Heemraden zijne zegels, en brieven te ver-

of komen zoude in het Geregt, van *Tiel* en *Zand-*

toonen, en met eede te verklaren, geene anderen te bezitten of dezelve verbrand of verbragt te hebben, voorts kondschap der waarheid te geven. De *zevengevers* geven (zoo als men dat uitdrukte) in den dijk al de landen van den laatsten dijkpligtigen, (*laatste herbrenger* genaamd) welke hij op dien tijd bezit, en zoo daaraan niet genoeg is, als dan die hij bezeten had, en deze niet voldoende zijnde, om den dijk daarmede te onderhouden en de breuken te betalen, dan moet van den laatsten herbrenger opgeklommen worden tot diegenen, welke successivelijk den verlaten dijk naast hem het laatst herbragt hebben. Dit nu wordt *Dijkgift* of *Dijkgave* genoemd, en *het geven van den verloren dijk op man en erve* beteekent, dat de *zevengevers* aan den Dijkgraaf, op de gemelde wijze, eenen man moeten leveren, die den dijk opneemt, onderhoudt en de breuken en kosten betaalt. De bedoeling van Hertog KAREL was dus, dat, in *Tiel* of *Zandwijk*, een vak dijk verlaten zijnde, geene landen, hoezeer tot de goederen van den laatsten dijkpligtigen gehoorende, of uit den ouden boezem gekomen, wanneer dezelve onder *Echteld* gelegen waren, met dat onderhoud konden worden bezwaard en zoo wederkeerig. De beoordeeling schijnt aan de zeven naaste dijkpligtigen gegeven te zijn, omdat zij verondersteld werden het best te weten, welke herbrengers en goederen tot den verlaten dijk van hunnen naasten buurman behoorden, en omdat deze beoordeeling door zijns gelijken geschieden zoude. Ook in *Holland* erkenden zeventuigen over landerij verschillen, zie KLUIT, t. a. p., 4. D. bl. 139 en MATTHAEUS, t. a. p., T. 3. p. 506. Oorspronkelijk zal ieder eigenaar, naar evenredigheid van de grootheid zijner landerijen, zijn hoefslag (a)

(a) *Hoefslag*, waarschijnlijk afkomstig van landhoeve beteekent alhier het gedeelte dijk, dat ieder moet maken. HUIJDECOOPER, *aanmerking op* VONDELS *Ovidius*, bl. 2., anders beteekent *hoefslag*, *eene wachtplaats*. WAGENAAR, t. a. p., 1. D. bl. 214.

wijk, en dat ook die van *Tiel* en *Zandwijk* uit hun Geregt niet zouden mogen springen of dijken geven in andere Geregten (1). Bij gelegenheid,

in de dijken zijn toegelegd. Prof. BONDAM, (*Charterboek*, bl. 450) vermoedt, dat daartoe de meting, waarvan hiervoren bl. 166 is melding gemaakt, zoude zijn geschied, en dan daarin te vinden is een der oudste sporen van de dijkregten; en wat oorzaak gegeven heeft tot het invoeren van het boezemregt door zeven naaste dijk- en landgenooten.

(1) In de dorpen van de *Nederbetuwe* waren vroeger Geregten van eersten aanleg. Deze bestonden uit eenen Rigter en Geregtsnaburen of Geregtsluiden, en daarvan werd aan Ambtman en Ridderschap in hooger beroep gekomen, dit laatste is op te maken uit den landbrief van *Nederbetuwe*, van 1410. (*Geldersplacaatboek*, Appendix, bl. 46). Van zoodanige Geregten vindt men onder het landregt nog een overblijfsel in de Geregtsluiden. Dit verbod, om voortaan te springen met dijkgave van *Zandwijk* in *Echteld* en andere Geregten, een bewijs opleverende, dat zulks te voren had plaats gehad, strekt tot een blijk, dat *Zandwijk* en *Nederbetuwe* gehad hebben gemeene dijken, hoezeer ook afzonderlijke schouwen. Deze gemeenschappelijke dijk was waarschijnlijk de dijk, die langs den regteroever van den arm der Waal, genaamd *de Linge*, waarover hiervoren bl. 149 is gehandeld, heeft gelegen. *Nederbetuwe*, dat reeds van oude tijden af bedijkt was, (zie ROUKENS *deductie over den circul van de Ooij*, bl. 10.), kon, evenmin als *Zandwijk*, bedijkt zijn, zonder dien Lingendijk, zoo lang deze arm, (hoezeer in de laatste tijd misschien verland) niet was toegedamd, of al had zoodanige arm niet bestaan, zoo lang er geen dijk tusschen *Tiel* en *Zandwijk* lag, en dus voor 1304: ook was er eene sluis in de landwetering noodig. Van het een noch het ander is iets overig, of eene zekere hoogte op den bouwhof *de Start*, moet een gedeelte van dien dijk hebben uitgemaakt,

dat er geappelleerd werd, in eene dijkprocedure onder *Tiel*, heeft de Landschap, den 25. October 1727, om daaraan te appelleren, benoemd de dijkstoelen der vier bovenambten. Men gedroeg zich verder in dijkzaken naar de oude costumen, gelijk Heemraden van *Zandwijk*, den 8. December 1652, op de vraag der zevengevers, in het geval van een verlaten vak dijk: of men zich naar het dijkregt der vier bovenambten zouden gedragen? verstonden, dat men zich naar de manier en observantiën, in de *Tielsche* en *Zandwijksche* schouwen, zoude gedragen.

Lodewijk IX, Koning van *Frankrijk*, in de 13de eeuw handwerkslieden en winkeliers in genootschappen (1) vereenigd hebbende; doorliep deze in-

hoezeer de strekking van deze hoogte zulks niet schijnt aan te duiden. Deze dijk zal even, als de oude Zandwijkschedijk, waarvan hiervoren bl. 70 is melding gemaakt, als nutteloos geworden, geslecht zijn. In den naam van *Uiterdijk*, welke een weg digt bij de scheiding tusschen de landwetering en Linge te *Zoelen* draagt, is misschien een spoor van dien Lingendijk te vinden. De Tielschepolder, en met dezelve de *Tielreweerd*, is niet voor 1259 bedijkt geweest, immers zoo men het daarvoor moet houden, dat in dat jaar voor het eerst te *Drumpt* een dijk is gelegd (*Chron. Til.*, p. 228). Want om dezelfde reden, als ten opzigte van de *Nederbetuwe* is opgegeven, kon zonder een dijk aan den linkeroever der Linge en dus, zonder dat er te *Drumpt* een dijk lag, de *Tielreweerd* niet voor het Waalwater beveiligd zijn geweest.

(1) Wagenaar, t. a. p., 2. D. bl. 432.

stelling van gilden gansch Europa, en werd alhier mede ingevoerd. Er was een smids- een kramers-, een schippers- en korenkoopers-, een schoenmakers-, een timmermans-, een voerlieden-, een kleermakers-, een wevers- en een zakkendragers-gild (1). Men konde van die gilden, waarin een ambacht werd uitgeoefend, geen lid worden, ten zij men eene proef van zijne bekwaamheid in dat vak gegeven had, waardoor, zegt de Heer DE KONING (2), die broederschappen zeer geschikt waren, om vlijt en naarstigheid op te wekken. Ieder gild had zijne bijzondere brieven. Niemand kon te *Tiel* lid van eenig gild worden, of hij moest burger der stad wezen (3). Dit burgerregt had men, of door zijne geboorte, of werd bij den Magistraat, tegen betaling van twaalf guldens, verleend (4). De meeste gilden hielden jaarlijks maaltijden, bij welke gelegenheid nieuwe Dekens werden verkoren (5).

(1) *Stedelijk Reglement*, van 1709.

(2) T. a. p., bl. 165.

(3) *Stadregt*, 1. D. 2. T. art. 15.

(4) *Stadregt* 1. D. 2. T. art. 1. en *Resolutie van den Magistraat*, van 16. Junij 1656. Voor deze twaalf guldens verkreeg men alleen het kleine burgerregt.

(5) In het afschrift van eenen gildebrief van schippers en korenkoopers van 1433, in *het Politieboek* voorhanden, vindt men: *in dit geselschap sullen sij hebben drie Dekens, die sal men*

Ieder gild had zijnen schutheiligen of patroon en in de kerken een altaar, alwaar op gezette tijden de kerkdienst verrigt wordende, de gildebroeders moesten verschijnen; welke altaren ook alhier wel zullen bestaan hebben, hoezeer er geen blijk van is. Hunne hoofden of Dekens hadden veel invloed in stadszaken, en, bij de stedelijke raadplegingen geroepen, deden zij zich dikwijls sterk gelden, en deelden ook wel in de aanstelling van de Wethouders (1). Dat zij ook te *Tiel* invloed in stadszaken gehad hebben, is gebleken, door dat zij mede omtrent de belangen der burgers gekend werden.

Eene andere soort van gilden bestond uit gezelschappen, ingerigt om eenige liefde diensten gemeenschappelijk uitteoefenen, om op gemeene kosten al-

van jaer tot jaer versetten ende of het gemeijn geselschap jaers te samen Covelen hebben wil, soo sullen die Dekens oer Covels gemaekt hebben voor S. Palmens op een koer van eene Vlaamse gulden ende alle die ander voor Pinxtren elk op een koer van een pond was, ende een iegenlijk macht jaers zijne Covels verdragen sijn om een pond was, uitgescheiden die Dekens. item als men Pinxtren die keersen dragen sal, daer sullen sij gemeinlich bijeencomen die te haelen en bereiden te dragen op een koer van een pond was, die te weten weer gedaen, hij en hadde oorlof van de Dekens en als de keersen gedragen is, so sullen sij te samen blijven eten op een koer van een oude Botdrager (a) *die dan te huis zijn.*

(1) Kluit, t. a. p., 4. D. bl. 176.

(a) *Botdrager*, eene kleine *silveren* Brabandsche munt.

taren te stichten, en om jaarlijks zamen eenen maaltijd te houden (1). Zoodanige gilden of gezelschappen waren ook in *Tiel*, onder den naam van *Broederschappen*, als van St. Jacob, St. Odulphus, *het Heilige Kruis*, St. Joseph, St. Servaas, St. Catharina, *de Lieve Vrouwe* en St. Anthonie (2). Of alle deze broederschappen ook altaren in de kerk gehad hebben, blijkt niet. Van die van *het Heilige Kruis* en van St. Antonie kan zulks opgemaakt worden, uit eene belofte, den 20. Augustus 1566, door Wulf van Brakel, gedaan aan de Dekens van *het Heilige Kruis*, in de *St. Maartenskerk*, van eene tijns, van acht en eenen halven gulden, te lossen met honderd veertig guldens (3). Voorts daaruit, dat men, in 1591, gewag gemaakt vindt, van eene erftijns, gaande uit een huis in de Gasthuisstraat, aan de Heeren van St. Antonie-altaar (4).

Sedert den vroegsten tijd der stad, waren voorzeker de burgers gewapend. De burgerij der stad was vroeger, (gelijk hiervoren reeds is gemeld) in

(1) Wagenaar, t. a. p., bl. 431.

(2) Deze twee laatst genoemde bestaan nog te *Tiel*.

(3) Dus schijnt men de renten, in dien tijd, op ruim zes ten honderd gerekend te hebben.

(4) *Signaat van Tiel*. Men vindt meermalen, dat bijzondere personen aan deze broederschappen thijnsen uit hunne huizen beloofden.

acht loten verdeeld; terwijl er, behalve deze, nog een op *Zandwijk* en een op *Kleiberg*, (dat toen gerekend werd buiten de stad te liggen) waren. Deze verdeeling is naderhand veranderd in vijf compagniën. Bij ieder derzelver was een Kapitein of Hopman (1), een Luitenant en een Vaandrig. Deze verandering heeft waarschijnlijk in den Spaanschen tijd plaats gehad. In de 15de eeuw schijnen er geene bijzondere Officieren over de burgers geweest te zijn; want, (gelijk hiervoren gebleken is) bij het uittrekken der burgers, ten dienste van de Hertogen, wordt geen gewag van Officieren gemaakt, maar wel, dat er leden van den Raad mede uittogen, die het bevel over de burgers zullen gevoerd hebben.

In de 15de eeuw waren de wapens van de burgers, haakbussen, knipbussen, (2) handbussen, (3) een

(1) *Hopman.* Alzoo werden de Kapiteins ook oudtijds genoemd, denkelijk eene verbastering van *Homan*, oude benaming der hoofden van de Schutterijen. BOSCH, t. a. p., bl. 12.

(2) *Knipbus*, volgens KILIAAN *Sclopetum*, *tormentum manuarium*, *vulgo pistoletum*, vermoedelijk eene bus, die uit de hand werd afgeschoten en kleiner was, dan die roeren, welke op eene mik moesten gelegd worden.

(3) In 1473 was bij buurtspraak bepaald, dat de burgers, welke op vier stuivers schatting gezet waren, met hun beiden zouden hebben eene handbus, terwijl andere, die op minder schatting gezet waren, met hun beiden eene knipbus zouden hebben.

pantsier, ijzeren hoed en een hellebaard of piek, en voor sommigen een degen, toen *een lang mes* genaamd, terwijl geen ander, dan die daartoe bestemd was, zoodanig lang mes vermogt te dragen, en dan niet langer, dan naar de maat, daarvan aan het stadhuis hangende.

In het laatst der 15de eeuw, schijnen te *Tiel*, de trommels nog niet in gebruik geweest te zijn (1), want, in 1493, werd bevolen, dat als des avonds de hoorn blaasde, men ter wacht zoude komen. In 1536 was bij buurtspraak bepaald, dat de burgers naar hun vermogen voorzien zouden zijn van harnas, ringkolden, haken, handbussen, hellebaarden en spiesen.

In de 17de eeuw trok, in gewone tijden, de burgerij slechts eens in het jaar op, waarvan niemand, dan de Magistraat en de Predikanten, bevrijd was (2). Met de 18de eeuw, schijnt dat optrekken geheel in onbruik geraakt te zijn. Echter betrokken de burgers 's nachts de wacht.

Even als op andere plaatsen; bestonden in *Tiel* schuttersvereenigingen. In de buurtspraak van 1447, wordt gesproken van hetgeen aan de schutters, vol-

(1) De trommels werden al in de slag bij *Woeringen* (1288) en zelfs reeds in 1248 gebruikt. BOSSCHA, *Nederlandsche Heldendaden*, bl. 105. In 1495 werden dezelve bij de schutters te *Utrecht* gebruikt. BOSCH, t. a. p., bl. 61.

(2) *Resolutieboek*, van 25. Mei 1646 en 18. Julij 1657.

gens hunne brieven, jaarlijks betaald werd. Men vindt eene overeenkomst van 1551 tusschen eenige personen, (1) om eene schutterij daar te stellen in *het Hof van Vreugde* (2), in de korte Weerstraat. In deze overeenkomst komen voor een Koning en Officieren. Doch in plaats, dat anders, bij zoodanige schutters bijeenkomsten, eenmaal in het jaar, naar den papegaai, gewoonlijk van hout of leder, vervaardigd, geschoten, en diegene, welke denzelven van den staak afschoot, Koning werd, zoo was hier bepaald, dat men met den trip zoude werpen. Eene bijzondere schutterij was er ook op *Zandwijk*, en daar zal wel naar den papegaai geschoten zijn, want men vindt, dat, in 1604, de weduwe van eenen Burgemeester van *Zandwijk*, aan zijnen opvolger, eenen zilveren papegaai, met eene zilveren ketting, gehoorende tot de schutterij van *Zandwijk*, overgaf (3). Hiermede zal voorzeker de Koning versierd zijn geworden.

Voor de invoering van de Hervormde Godsdienst, behoorde *Tiel*, wat het Godsdienstige betrof, on-

(1) Een afschrift van dezen brief komt voor in *het Boek van Buurtbrieven*.

(2) Waarschijnlijk eene herberg.

(3) *Signaat van Zandwijk*, van 12. April 1604. Ter Secretarij van *Tiel* is nog voorhanden een zilveren Papegaai met zilveren ketting, om welke ketting eenige zilveren muntstukken geslagen zijn en waaraan een zilveren scheepje en twee geldstukken van 1613 en 1615 hangen.

der het Bisdom van *Utrecht*, en bleef daaronder, na de oprigting in 1560 van nieuwe Bisdommen (1). De aanstelling van den Pastoor, in de hoofdkerk van St. Maarten te *Tiel*, werd door den Landcommandeur van de balije van *Utrecht* (2), gedaan (3). Men vindt, dat de Landcommandeur, Albert van Egmond van Merestein, in 1554, uit de Vicarissen, Peter van Tephlen, Tielsch burger, aanstelde tot Pastoor van die kerk, niettegenstaande vele van den Raad en van de burgers, gelijk ook eenige van de Duitsche orde, zich daartegen met woorden en in geschrift verzetteden (4). In deze kerk was aan

(1) *Kerkelijke Historiën en Oudheden*, 2. D. bl. 8.

(2) De *Duitsche Ridderorde* werd van St. Maria genoemd en is in 1212 in *Sijrië* opgekomen en nadat *Jeruzalem*, alwaar dezelve ingesteld was, door de *Saracenen* was bemagtigd, naar *St. Jean d'Acre* overgevoerd en vervolgens naar *Europa*. Deze Ridders zijn in 1231 het eerst te *Utrecht* gekomen. Er was een Grootmeester, zijn verblijf in *Pruissen* houdende, en onder dezen twee meesters, een in *Duitschland*, en een in *Lijfland*. Degene, welke het bewind over zeker oord, in eene Provincie had, werd *Commandeur*, en die over de Commandeurs in de Provincie te zeggen hadden, werden *Landcommandeurs* genoemd. Ridders van deze orde zijn, door vergunning der Bisschoppen van *Utrecht* en Graven van *Holland*, op verscheidene plaatsen van dit Bisdom Pastoors geweest. Van deze Ridders hebben eenige, als Pastoors, de kerk te *Tiel* bediend. Het Landcommandeurschap werd *Balie* genoemd. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 85, 86 en 87.

(3) Aldaar, 2. D. bl. 361.

(4) *Chron. Til.*, p. 558.

een altaar van de heilige CATHARINA en BARBARA, eene altoosdurende Vicarij of Kapellanij, die ook vergeven werd door den Commandeur van het Duitsche huis te *Utrecht*, en in 1546, omdat de inkomsten van die Parochie zeer gering waren, met de Parochiekerk is vereenigd (1).

In 1200, had de Abt van *Epternach* de benoeming van eenen Priester, in de kerk te *Drumthe*, (*Drumpt*) aan de kerk van *Tiel* afgestaan, tegen eene jaarlijksche uitkeering, welke naderhand in 1517 is afgekocht voor honderd Keurfuster Rijnsche guldens; mits dat jaarlijks aan den Abt, tot een teeken van afhankelijkheid, een achtste van eenen Rijnschen gulden werd betaald (2).

SLICHTENHORST (3) verhaalt, dat, in 1327 en volgende jaren, deze *St. Maartenskerk*, door verscheidene Opperbisschoppen en Bisschoppen met sierlijke voorregten en waardigheden is beschonken. De Heer VAN LEEUWEN (4) vermeent, dat zulks misschien ziet op eenen aflaatbrief, in November 1327, door Paus JOHANNES XXII, te *Avignon* gegeven. Doch SLICHTENHORST schijnt er meerdere bedoeld te hebben; dan, welke die geweest zijn, is mij onbekend.

(1) *Kerkelijke Historie en Oudheden*, t. a. p., p. 361.

(2) BONDAM, *Charterboek*, bl. 268.

(3) *Tooneel*, bl. 42.

(4) *Chron. Til.*, p. 408, in notis.

In 1412 werden, ter dienste van deze kerk, gekocht twee boeken, genaamd *matutinalia* of *antiphonada* (1), met hetgeen daarbij behoort. Deze schijnen, naar den prijs te oordeelen, als zijnde daarvoor betaald honderd en twee Vlaamsche guldens, zeer kostbaar geweest te zijn, en waren in 1552 nog aanwezig, alzoo de vervolger van het *Chronicon Tilense* hierbij op den kant heeft aangeteekend, dat zij die boeken in het koor gebruikten. Drie jaren te voren (2) waren voor de kerk aangekocht, voor veertig Vlaamsche guldens, twee nieuwe *Gradalia* (3).

In 1554 deed, tot dienst van *St. Maartenskerk*, de Vicaris RUDOLPHUS ROBER een geschenk van eenen witten, met zilver gewerkten Priesterrok (*dalmatica argentea*), dewelke de Koning van *Engeland*, bijgenaamd *de Witte Roos*, (4) had buit ge-

(1) *Antiphona* is een wederkeerig gezang, hetgeen bij beurten door twee koren gezongen wordt. *Chron. Til.*, p. 452, in notis.

(2) *Chron. Til.*, p. 452.

(3) *Gradalia*, pl. vel *Gradale* vel *Graduale*, *responsum* vel *responsorium*, *ita appellatum*, *quia in gradibus canitur. Versus gradales.* DU CANGE *Glossarium mediae et infimae latinitatis.* *Gradalia* beteekenen dus *Verzen*, die op de trappen gezongen werden.

(4) De linie van *York* werd *de Witte Roos* genaamd. *Tegenwoordige Staat van Groot Brittannie*, 1. D. bl. 67.

maakt, hetgeen uit het borduurwerk bleek; mitsgaders van zijne geheele boekverzameling, welke hem de voor dien tijd belangrijke som van drie honderd goudguldens gekost had. Tot erkentenis hiervoor deden de kerkmeesters eene sierlijke boekenkamer, (*Museum*) ter dienste van ROECK, in de *St. Maartenskerk* bouwen (1). ROECK had die kleederen gekocht voor honderd gouden kroonen, van eenen koopman uit *'s Hertogenbosch*, die te *Tiel* kwam, met eene groote kist, gevuld mét kerkelijke sieraden, welke de Engelschen, met het Lutherdom besmet, om de dienst van de heilige mis afteschaffen en andere diensten der kerk te vernietigen, hunne kerken en kloosters geplunderd hebbende, naar buitenlands hadden gezonden, om te verkoopen. Van dezen koopman kochten ook de kerkmeesters, in tegenwoordigheid van den Pastoor en eenige uit den Raad, voor drie honderd gouden Carolinen, drie met goud belegde kappen (*Cappae aureae*) (2). De helft hiervan werd uit het geld van de kerk betaald en de andere helft bij de burgers ingezameld; waartoe de Pastoor, kerk-

(1) *Chron. Til.*, p. 559 en SLICHTENHORST, *Geschiedenis*, bl. 486.

(2) *Kappen.* De monnikskap, eigenlijk *Cucula*, was een open kap met mouwen, *Cappa aperta et manicata*: die van de andere geestelijken was niet open en zonder mouwen *Cappa clausa, non manicata.* *Kerkelijke Historie en Oudheden*, I. D. bl. 183.

meesters en de Raad aan de deuren waren rondgegaan (1).

In 1561, liet men, tot gemak der Vicarissen van deze kerk, draagbare predikstoelen uit *'s Hertogenbosch* komen (2).

Walger, Graaf van *Teisterband*, had, in de voorgemelde door hem gestichtte *St. Walburgskerk*, eenige nonnen gesteld, in welker plaats, na de verwoesting der Noormannen, Bisschop Adelbold, in 1022, een kapittel van Kanoniken oprigtte (3). Aan deze Kanoniken schonk Graaf Reinald I. vier Tournooische ponden jaarlijks, uit de tienden te *Ravesuade* (*Ravenswaaij*) te ontvangen (4). Tusschen de Kanoniken en de burgers van *Tiel* ontstonden, in 1315, hevige twisten. De burgers beschuldigden de Kanoniken, dat zij hen, door afperssingen en knevelarijen, bezwaarden. De burgers waren daarop met eenen dollen kop zamengerot, en vielen de geestelijkheid op het lijf; die zij van dezelve het eerst ontmoetten, bragten zij om, waarop sommigen der verbaasde Kanoniken, de wijk in de *St. Walburgskerk* namen. Doch deze door het volk

(1) *Chron. Til.*, p. 559.

(2) Aldaar, p. 570.

(3) Van Loon, *Aloude Hollandsche Historie*, 2. D. bl. 286 en *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 360.

(4) *Chron. Til.*, p. 241 en Pontanus, *Hist.*, p. 199.

ingenomen zijnde, werden degenen, welke op den toren gevlugt waren, met woestheid op de straat geworpen, en, die het ontkwamen, uit de stad verdreven. Hierop werd eene overeenkomst afgekondigd, dat de geestelijkheid, alle hare goederen verkocht en de gelden daarvoor ontvangen hebbende, vrijelijk zoude mogen vertrekken, doch ver van de stad zich verwijderd houden (1). Daarop verzochten de Proost en het Kapittel, aan Graaf Reinald en den Bisschop van *Utrecht*, vergunning om hunne kerk naar *Arnhem* overtebrengen. Dit werd hun, Januarij 1315, vergund (2). In deze vergunning vindt men, dat de Proost, Arnoldus de Xanctis, en het Kapittel hadden geklaagd, dat zij van ouds door de burgers van *Tiel* ellendig waren onderhouden en onderdrukt; dat vermaningen niets hielpen, en de Tielenaren, even als de oude vervolgers der kerk, de hoornen van hunne wreedheid, tegen den Proost en het Kapittel, opstaken, zoodat de Proost en het Kapittel, uit vrees voor hunne ligchamen, in *Tiel* niet durfden blijven en daarom verzochten de kerk naar eene veilige plaats over te brengen, en dat, daar zij de

(1) *Chron. Til.*, p. 303, et in notis. Pontanus, *Hist.*, p. 212. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 365.

(2) Slichtenhorst, *Geschiedenis*, bl. 575, alwaar afschriften van de brieven van Graaf Reinald en Guido, Bisschop van *Utrecht*, voorkomen en het reversaal van den Proost en het Kapittel vindt men bij Nijhoff, t. a. p., I. D. bl. 158.

burgers van *Arnhem* voor braaf, vroom, vreedzaam en godvruchtig hielden, en de meeste goederen binnen het gebied van den Graaf gelegen waren (1), hij hun vergunnen wilde de kerk met alle goederen en regten, nu geplaatst in eenen poel van ellende, naar *Arnhem* over te brengen. De Graaf stond hun ter gelijkertijd toe, om het eerwaardig kruis, dat zich in de kerk te *Dodeweerd* bevond, naar de kerk van het Kapittel te *Arnhem* over te brengen, waartegen de Proost en het Kapittel beloofden, dat dit kruis, ingeval de Graaf hetzelve niet weder naar elders liet overbrengen, ten eeuwige dage in hunne kerk zoude verblijven(2). De reden van het verplaatsen van het kruis was, dat dit, om zijne kostbaarheid zoo zeer vermaard, kruis, in de Parochiekerk van *Dodeweerd*, als zijnde eene geringe en weinig bevolkte plaats, niet veilig was. Ook dat, wegens de onbruikbaarheid der wegen, op verscheidene tijden van het jaar, de geloovigen bezwaarlijk, ter vereering van hetzelve, zich daar naar toe konden begeven (3).

Bij de klagten van den Proost en het Kapittel ziet men, dat de schuld op de Tielenaren geheel geworpen wordt; doch van Berchem zegt, dat die twisten ontstaan zijn, uithoofde van zeker onregt-

(1) *Tiel* behoorde toen nog onder *Braband*.

(2) Nijhoff, t. a. p., 1. D. bl. 160.

(3) Slichtenhorst, *Geschiedenis*, bl. 576.

vaardig bezwaar en onwettige afvordering, welke gemelde geestelijkheid dikwijls jegens de stedelingen uitoefende, bij het invorderen der jaarlijksche tijnsen van hare schuldenaren (1).

Hoezeer, reeds in 1315, de toestemming tot de verplaatsing gegeven was, heeft zulks echter eerst in 1328 plaats gehad, zonder dat blijkt, welke de reden dier vertraging geweest is (2). In dit jaar zijn de Proost en Kanoniken, nadat zij hunne landerijen, thijnsen en verblijfplaatsen verkocht hadden, met hunne kleinooden en hun huisraad naar *Arnhem* vertrokken (3).

Het Duitsche huis, dat eene Commanderie te *Ophemert* had, kocht, in gemelde jaar 1328, de gebouwen en verdere bezittingen van het Kapittel van St. Walburg. Het liep echter aan tot het jaar 1335, dat de Commanderie zich te *Tiel* vestigde. Deze koop, die aangegaan was voor drie duizend een honderd zwarte tournooisen (4), werd bekrachtigd door den Bisschop van *Utrecht*, den Hertog van *Braband* en den Graaf van *Gelre*, den

(1) *Chron. Til.*, p. 304, in notis.

(2) Aldaar.

(3) *Chron. Til.*, p. 303, in notis en *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 366.

(4) *Zwarte Tournooisen* verschilden niet veel van onze guldens.

1. Mei 1328 (1). Vervolgens werd, den 8. September daarna, een verdrag (hiervoren bl. 248 vermeld) gesloten, tusschen den Landcommandeur van *Nederland* ter eenre, en Burgemeesters, Schepenen en gemeente van *Tiel* ter andere zijde, omtrent de wijze van regtspreken in twisten, tusschen de broeders der orde van het Duitsche huis en de burgers van *Tiel*, als ook aangaande het aantal goederen, dat zij zouden mogen bezitten en aankoopen, en over de bediening van kapellen in de kerk van *Tiel*.

Ten opzigte van het kerkelijke op *Zandwijk*, valt nog aantemerken, dat, bij een vonnis, in de hooge geregtsbank des Bisschops van *Utrecht* gewezen, den 19. Julij 1247, tusschen den Abt van St. Paulus en den Deken van de kerk van St. Jan te *Utrecht*, werd bepaald, dat de kerk van *Zandwijk*, ten eeuwige dage, zouden gehecht zijn, aan de Decanie van het Kapittel van St. Jan (2).

De Hervormde Godsdienst in *Tiel* ingevoerd zijnde, werd, in 1580, een Predikant beroepen, zon-

(1) Nijhoff, t. a. p., 1. D. bl. 240.

(2) Bondam, *Charterboek*, bl. 459. In het begin der 17de eeuw had de Magistraat van *Tiel* uithoofde van het vervallen regt (*ex jure devoluto*), daar de kerk op *Zandwijk* verwoest was en aldaar geene dienst gedaan werd, van het Hof in naam der Staten verkregen, dat met de pastorie van *Zandwijk* een der Tielsche Predikanten tot zijn onderhoud begiftigd werd. *Resolutieboek*, van Maart 1621.

der dat mij gebleken is, wie dat beroep en dat van eenen tweeden Predikant, in 1616, gedaan heeft.

Den 20. Januarij 1616, was, door den Landcommandeur der balije van de Ridderlijke Duitsche orde en den Commandeur van *Tiel*, eene acte geteekend, waarbij te kennen werd gegeven, dat door het Hof, aan den Landcommandeur, (als hebbende het regt van collatie tot ettelijke pastoriën en beneficiën), aanmaning gedaan was, om aan den Hove te presenteren personen, bekwaam zijnde om dezelve te possideren of dat anders, uithoofde van het vervallen regt, (*ex jure devoluto*) daarin bij het Hof zoude moeten worden voorzien; voorts, dat hij Landcommandeur, mede hebbende het regt van collatie der pastorie, gefundeerd in *St. Maartenskerk* te *Tiel*, en niet zoo wel bewust zijnde, welke personen tot het Pastoorsambt aldaar bekwaam en aangenaam wezen zouden, als de Magistraat, zich had laten bewegen volmagt op den Commandeur te *Tiel*, met voorkennis van de orde, te verleenen, en dat uit kracht daarvan, tusschen den Magistraat van *Tiel* en den Commandeur, was overeengekomen, dat de Magistraat het regt van collatie der voorgemelde pastorie gedurende 50 jaren zoude hebben.

Toen van de beide Predikanten de een werd ontslagen, in 1618, en de ander emeritus verklaard in 1619, geschiedde de beroeping, ter vervulling dier plaatsen, in December 1618 en Januarij 1619, door

den kerkenraad en werd dezelve door den Magistraat goedgekeurd. Van deze goedkeuring blijkt niet bij een beroep, door den kerkenraad, in 1625, gedaan, doch wel, dat de kerkenraad met den Magistraat, omtrent het hooren van Predikanten, in overeenstemming was te werk gegaan.

In 1634 deed de kerkenraad het beroep, op het voorstel van den Magistraat.

Floris Bor van *Amerongen*, Ridder van de Duitsche orde en Commandeur te *Tiel*, had, uit kracht van een besluit van de balije, aan den Magistraat van *Tiel* opgedragen het regt van eeuwige collatie van de Pastorie en Vicariën binnen *Tiel*, mitsgaders van de Vicarie van St. Brigitta, daarvan bezitter was Peter van Gesteren. Deze overdragt door het Hof, in naam van de Staten, goedgekeurd zijnde, den 2. Junij 1648, werd daarvan de bevestigingbrief afgegeven. Tot het doen van die overdragt was het Duitsche huis waarschijnlijk bewogen geworden, door dat de Magistraat van den Commandeur vorderde, om te *Tiel* zijn verblijf te houden, de kerk van St. Walburg behoorlijk te herstellen, de afgebrokene brouwerij, tot gerief der gemeente, te doen opbouwen, voorts tot voordeel der stad na te komen, hetgeen zijne voorzaten, gedurende zij alhier woonden, gedaan hadden (1).

De Magistraat alzoo de collatie verkregen heb-

(1) *Resolutieboek*, 11. November 1646, 2. Junij 1647 en 22. Julij 1647.

bende, wilde in gemeld jaar 1648, eenen derden Predikant beroepen, doch hiertegen verzette zich de kerkenraad. Hangende dit verschil verklaarde de Magistraat het regt van voorstel (*presentatie*) van elken Predikant, die beroepen zoude worden, te hebben, zich beroepende op gemelde overdragt. Dan daartegen vermeende de kerkenraad, dat dit regt daaruit niet konde bewezen worden, en dat de beroeping van eenen derden Predikant, door den kerkenraad, volgens *Landschaps Resolutie* van 21. Julij 1620, moest geschieden. Hierop de Magistraat den kerkenraad voor het Hof gedagvaard hebbende, verstond hetzelve, den 8. Maart 1649, verwerpende de exceptie van renvooi, de Magistraat in zijnen eisch, zoo als was agerende, niet te wezen ontvankelijk, niet te min om redenen ordonnerende, dat de beroepen derde Predikant zoude worden bevestigd, blijvende beide de partijen vermaand in het toekomende, over het beroepen van zoodanigen derden Predikant, zich onderling in eenigheid en correspondentie te verstaan, op zulken voet, als in andere steden dezes Landschaps gebruikelijk en behoorlijk is. De kerkenraad bleef weigeren om gemelde derden Predikant te bevestigen. Daarop zijn, door het Hof, eenige Gedeputeerden van het Geldersch Sijnode naar *Tiel* gezonden, om deze zaak in der minne bij te leggen, door welker tusschenspraak, de Magistraat en kerkenraad zijn overeengekomen, dat de beroeping van de twee gewone Predikanten bij

beurten (*alternatief*) zouden geschieden; de eerste door den Magistraat en de tweede door den kerkenraad, en dat de kerkenraad zou toestaan het gedane beroep van den derden Predikant, zoodra de de kerk van eenen tweeden zoude zijn voorzien. De als derde Predikant beroepene bedankt hebbende, stond de Magistraat aan den kerkenraad toe, om eenen derden buitengewonen Predikant *bij leening* (zoo als men dat noemde) uit de naburigen te benoemen, die om de derde week eene wekelijksche beurt zoude waarnemen, doch welke geene zitting in den kerkenraad had. Zoodanige benoeming deed dan ook de kerkenraad in 1656, 1659 en 1664, en zij werd door den Magistraat goedgekeurd. Dan na dien tijd heeft de Magistraat, zonder medewerking van den kerkenraad, zoodanigen derden buitengewonen Predikant aangesteld, daartoe gewoonlijk eenen uit de Tielsche classis benoemende, die dit ambt bekleedde, zoolang hij in de classis verbleef. Na het vertrek van den Rector POSTHUMA, die te gelijk derde buitengewone Predikant was, in het jaar 1807, is die derde buitengewone Predikantsplaats vernietigd.

De Magistraat, in 1725, wederom eenen derden gewonen Predikant beroepen hebbende, wilde de kerkenraad daarmede geen genoegen nemen, hetgeen ten gevolge had, dat de Magistraat daarover den kerkenraad voor het Hof dagvaarde; dan ook wederom werd de Magistraat in het ongelijk gesteld.

Gelukkiger was de Magistraat in een verschil met den kerkenraad, in 1733, toen deze den Magistraat, in cas van spolie, voor het Hof aansprak, uithoofde van een gedaan verbod van afkondiging van eenen, bij den kerkenraad verkorenen ouderling. De Staten toch, nadat de Magistraat onder protest had betoogd, dat deze zaak tot eigene domestique huishouding en politie van deszelfs stad behoorde, vonden goed, de dagvaarding opteheffen. Dit besluit was voorzeker daarop gegrond, dat der Magistraten bijzonder voorregt en magt zich mede uitstrekte tot kerkelijke zaken, betrekkelijk de uiterlijke en politieke besturing van de Godsdienst; als het houden van kerkelijke vergaderingen, goedkeuring van beroepene Predikanten, enz. (1).

Tot het jaar 1797, geschiedde het beroep van de twee gewone Predikanten, ingevolge bovenvermelde overeenkomst, beurtelings door den Magistraat en door den kerkenraad. In laatstgemeld jaar, werd zulks door mans ledematen verrigt, en in 1807 wederom op den ouden voet door den Magistraat. In 1812 en 1813, deed de kerkenraad het beroep.

Na het herroepen van het edict van *Nantes*, hadden eenige Fransche vlugtelingen zich te *Tiel* nedergezet. Voor hen werd aldaar, in 1686, een Fransch Predikant, en wel Isaac Latané, voormaals Predikant te *Monteton*, beroepen, op eene jaar-

(1) Schomaker, t. a. p., bl. 127 tot 128.

wedde van drie honderd en vijftig guldens, waarvan twee honderd guldens door het kwartier, en het overige door de stad werd betaald. Deze Predikant verbleef aldaar tot 1705, in welk jaar hij een beroep naar de stad *Heusden* ontving. Hij is vertrokken, zonder dat zijne plaats is vervuld geworden. Toen is de Fransche gemeente te niet gegaan, hoezeer de kerkenraad, in 1705, aan het Sijnode, te *Naarden* vergaderd, schreef, dat hij zijn best zoude doen, om de Waalschekerk te *Tiel* te herstellen en de Sijnode wenschte, dat zulks mogt gelukken (1).

In 1711, werd bij den Magistraat goedgevonden, dat de diakenen dezer gemeente, de twee zilveren bekers aan de kerkmeesters zouden overgeven (2). Waar de kerkboeken en acten van die gemeente gebleven zijn, heb ik niet kunnen ontdekken.

De Remonstrantsche gemeente, had te *Tiel* éénen Predikant. Wanneer deze gemeente het eerst aldaar (de eenige plaats in *Gelderland*, alwaar zoodanige gemeente bestond (3)) hare Godsdienst openlijk heeft uitgeoefend, blijkt niet. In 1647, vindt men van haar en haren Predikant, Cabeljauw, gewag ge-

(1) De Waalsche gemeente had te *Tiel* geen afzonderlijk kerkgebouw, maar gebruikte de bovenvermelde *Ciciliakerk*, gemeenlijk de *Kleinekerk* genaamd.

(2) *Resolutieboek*.

(3) *Tegenwoordige Staat*, I. D. bl. 71.

maakt (1). In 1787, (gelijk reeds is opgegeven) de kerk en het Predikantshuis geplunderd zijnde, en den Predikant daarop de stad verlaten hebbende, is deze gemeente te niet gegaan. Zij was reeds allengskens sterk afgenomen en bestond slechts uit zeer weinige leden, zoodat dezelve met die van *Gorinchem* was vereenigd, alwaar de Tielsche Predikant, om de veertien dagen dienst deed.

De Lutherschen hebben geenen Predikant te *Tiel*. De Predikant dier gezindheid te *Culemborg*, predikt er, eens of meermalen in het jaar, en bedient alsdan het Avondmaal. Thans wordt de predikdienst voor deze gemeente te *Tiel* door eenen Proponent waargenomen. In 1753, is aan de Luterschen te *Tiel* toegestaan de *Kleine-* of *Ceciliëkerk*, om viermaal in het jaar het Avondmaal daarin te bedienen en wordt dezelve thans mede door deze gemeente gebruikt.

De Roomsch-Catholijke gemeente wordt te *Tiel* door eenen Pastoor en Kapellaan bediend.

Er bestaat te *Tiel*, ook eene Israëlitische gemeente.

Tot een bewijs, dat men in de 16de eeuw, te *Tiel* de wetenschappen beoefende, en aldaar zich op het beschaven van het verstand toelegde, kan strekken, dat er eene boekverzameling bestond. Van haar bestaan blijkt, door de hiervoren vermelde gifte, welke RUDOLF ROECK van zijne boekverza-

(1) *Resolutieboek*, van 27. April 1647.

meling deed een bewijs tevens, dat ook bijzondere personen zich op het verzamelen van boekwerken toelegden. Deze bibliotheek werd steeds met aanzienlijke werken door de Vicarissen vermeerderd (1), en bevond zich in de *St. Maartenskerk*, misschien wel ter plaatse, waar thans de kerkenraadskamer is, hetgeen daaruit kan worden opgemaakt, dat men vermeld vindt, dat, in 1558, uithoofde van een gebrek aan de goot de doopvont verplaatst werd, van de noord- naar de zuidzijde der kerk, onder de bibliotheek (2). Of deze bibliotheek geheel of gedeeltelijk uit de kerk naar het stadhuis is overgebragt, en een gedeelte van de zich aldaar bevonden hebbende bibliotheek, welke in 1634 is ingewijd (3), heeft uitgemaakt, durft de Heer van Leeuwen niet verzekeren (4). Ik voor mij geloof zulks wel, als men in aanmerking neemt het soort der meeste boeken, welke in 1628 in de stads- bibliotheek aanwezig

(1) *Chron. Til.*, p. 560.

(2) Aldaar, p. 563.

(3) Bij gelegenheid van die inwijding hield de Rector Erasmius eene redevoering, onder den titel van: *Oratio de instaurata bibliotheca Tielana*, gedrukt achter zijne *Opuscula posthuma* T. II. p. 419.

(4) *Chron. Til.*, p. 559, in notis.

waren en waarvan de toenmalige Secretaris UDENTS eenen catalogus heeft gemaakt (1).

Van de stads bibliotheek was, reeds ten tijde van den Heer VAN LEEUWEN, en dus kort na de helft der vorige eeuw, niets meer aanwezig.

Wanneer te *Tiel* eene Latijnsche school is opgerigt, blijkt niet. Er werd wel in 1563 (gelijk gezegd is) een nieuw gebouw voor dezelve gesticht, doch dat de school zelve vroeger bestaan heeft, is reeds daarbij gebleken. De Latijnsche school bloeide, in de 17de eeuw, bijzonder onder de geleerde Rectoren, JANUS ERASMIUS, (2) naderhand Professor te *Harderwijk*, JOHANNES VAN AELHUIJSEN (3), van wien de vermaarde Hoogleeraar CORNELIS VAN ECK een leerling is ge-

(1) Men vindt op die catalogus vele Godgeleerde werken en vooral die der Kerkvaderen, te *Basel* in het begin der 16de eeuw gedrukt.

(2) Zie hiervoren bl. 304, in de noot.

(3) AELHUIJSEN heeft verscheidene werken uitgegeven, als: PETRI RAMI *Dialectica. cum notis variorum. Tylae.* 1664. *Flosculi incorruptae Latinitatis.* 1672. *Enchiridion pueris in Syntaxi, provectioribus in Philosophia, in usum Scholae Tylanae. Tylae.* 1676. *De* 150 *Psalmen* in het Latijn. *Lugd Bat.* 1683 (a).

(a) NAUTA, in zijne *Schets van de Geschiedenis der Latijnsche Dichtkunde in Nederland*, 1826, zegt volgens PEERLKAMP, omtrent VAN AELHUIJZEN, dat deze een onwaardig tijdgenoot van den voortreffelijken zanger NICOLAAS HEINSIUS is: terwijl hij ook van geen gunstiger gevoelen is omtrent de dichterlijke waarde van deze Latijnsche Psalmen.

weest, en H. C. HENNINIUS (1) als Professor naar *Duisburg* vertrokken. Ten tijde van HENNINIUS werd, op zijn aanzoek, door den Magistraat aan de leerlingen van de Latijnsche school, in 1685, tot eene eerlijke uitspanning toegestaan het spelen van eenige comediën of tooneelspelen, zoo nogtans, dat daarbij geene obscoene of aanstotelijke dingen werden gepleegd, terwijl hun het dragen van degens verboden werd (2).

Ook in latere tijden kon de Tielsche school zich op geleerde mannen, welke in dezelve hunne lessen gaven, beroemen, van welke, om alleen van de afgestorvenen te spreken, uithoofde van hunne buitengewone taalkennis de Rectoren E. E. VAN BER-

(1) HENNINIUS (voorkomende in het *Onomasticon* van *Saxe* T. 5. p. 329) was schrijver van onderscheidene werken, als van eene *Dissertatio de Cholera. Notae et Versio* NIC. BERGIERII *de publicis et militaribus Imp. Rom. Viis*, in GRAEVII *Thesauro Antiq. Rom.* T. X (a), eene uitgaaf van de *Epistolae Itinerariae* J. TOLLII met aanteekeningen. *Amst.* 1704. *Dissertatio Paradoxa de Graeca lingua secundum accentus non pronuncianda. Traj. ad Rhenum.* 1684, eene uitgaaf van JUVENALIS, met aanteekeningen, *Utrecht*, 1682, eene overzetting in het Latijn uit het Fransch van F. DE LA MOTHE LE VAIJER, over QUINTUS CURTIUS RUFUS, *Utrecht*, 1685, en SWAMMERDAM, *Historie der Insecten*, van het Nederduitsch in het Latijn vertaald.

(2) *Resolutieboek*, van 15. April en 24. Junij, 1685.

(a) Eene schets van eene Romeinsche heirbaan, door HENNINIUS, vindt men in VAN LOON, *Aloude Hollandsche Historie*.

GEN (1) en C. F. NAGEL (2) eene bijzondere vermelding verdienen.

In 1632 werd een tweede Rector aangesteld, die naderhand *Conrector* werd genoemd, en in 1635 werd nog een derde, die vervolgens den titel van *Praeceptor* had, aangesteld, welke de *Octava* en *Septima* zoude onderwijzen en ook verpligt was des Zondags de weeskinderen in en uit de kerk te geleiden, en dezelve te ondervragen op hetgeen zij uit de predicatie mogten onthouden hebben (3). In 1773 werd de post van Praeceptor met dien van Conrector vereenigd; wordende, in 1790, ook die van Conrector bij de post van den Rector gevoegd. Dit is alzoo tot 1819 verbleven, als wanneer een Conrector is benoemd geworden: doch wordt thans alleen door éénen Rector het onderwijs gegeven.

In 1613 vindt men reeds van eenen Franschen onderwijzer gewag gemaakt.

De schoone kunsten hadden, in het begin der

(1) Deze heeft uitgegeven: *Criticae Observationes et Aenigmatis Bononiensis nova Explicatio*, *Traj. ad Rhenum*, 1785.

(2) Van NAGEL, bestaat er eene overzetting uit het Hoogduitsch in het Latijn van C. T. DAM, *Compendium Historiae Fabulosae*, *Leidae*, 1794. eene uitgaaf van *Epistolae Select. Ciceronis*, eene verbeterde uitgaaf van G. H. NIEUPOORT, *de Ritibus Romanorum* en eene overzetting, van T. W. DÖRING, *Vertalingsproeven voor gevorderde leerlingen*, herdrukt in 1825, te *Zutphen*.

(3) *Resolutieboek*, van Februarij 1635.

17de eeuw, ook hare beoefenaars, in *Tiel*. In 1609 bestond aldaar een Muziek gezelschap, waarvan de leden zich noemden: *Gildebroeders van de eerlijke vergadering en gezelschap van St. Cecilia, liefhebbers der vrije kunst van de muziek* (1).

In het midden dier eeuw was er ook eene Boekdrukkerij in *Tiel*, hetgeen men in dien tijd, in plaatsen van de grootte als deze stad, niet veel vond, en hetwelk een blijk oplevert van het beoefenen der wetenschappen toen ter tijd aldaar; thans bevinden zich twee Boekdrukkerijen te *Tiel*.

Dat de Tielenaren niet achterlijk bleven, maar mede voortgingen, om door daden te toonen, dat zij boven bijgeloof en vooroordeel verheven waren, en zich niet enkel bij bespiegelingen daaromtrent bepaalden, maar hetgeen ter bestrijding daarvan noodig was daarstelden, toont de hiervoren vermelde oprigting van een Buitenkerkhof in 1786 aan.

Thans bevinden zich in *Tiel* een Natuurkundig gezelschap, onder den Zinspreuk: *Ars Aemula Naturae*, en eene afdeeling van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, bestaande uit 62 leden.

Onder de beroemde afgestorvenen mannen, te *Tiel* of op *Zandwijk* geboren, behoort, volgens sommigen (2), de Bisschop ADELBOLD, welke aldaar zoude geboren zijn. Dit heeft men aangenomen

(1) *Signaat van Tiel*, van 24. November 1609.

(2) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 45,

omdat, volgens HEDA, uit het door dien Bisschop uitgegeven leven van de Heilige WALBURGIS blijkt, dat zijn broeder op *Zandwijk* woonde. Hetgeen deze Bisschop voor de *St. Walburgskerk* te *Tiel* gedaan heeft, zoude misschien als een gevolg zijner genegenheid voor zijne geboorteplaats en dus als een bewijs daarvoor kunnen bijgebragt worden. Echter moet ik bekennen, dat deze gronden niet zeer wigtig zijn en verwondert het mij niet, dat dit gevoelen door anderen niet is aangenomen, terwijl er zijn die stellen, dat deszelfs geboorteland *Vriesland* zou geweest zijn (1). Zeker is het, dat te *Tiel* geboren werd de hiervoren dikwijls genoemde DIDERIK VIJGH, Ambtman van de *Nederbetuwe* en Rigter der stad, welke onder de krijgshelden van dien tijd heeft uitgemund (2). Ook de zeeheld LAMBERT HENDRIKS of MOOILAMBERT, (3) die in 1605, toen Kapitein zijnde, ADRIAAN DIRIKS, Admiraal van *Duinkerken*, aantaste, zijn schip enterde en weldra, geholpen door den Onder-Admiraal JAN GERBRANDSZOON, hetzelve veroverde. Vervolgens heeft hij als Schout bij Nacht, in den zeeslag van 1607 voor *Gibraltar*, onder den Admiraal HEEMSKERK, niet weinig tot de overwinning der Spanjaarden bijgedragen. Ook als Admiraal, deed hij 1618, veel af-

(1) *Chron. Til.*, p. 83 in notis.

(2) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 45.

(3) SLICHTENHORST, t. a. p.

breuk aan de Turksche zeeschuimers (1). Hiervoren is reeds melding gemaakt van Tielenaren, die, als krijgslieden, zich in 1672 en 1673 dapper gedragen hebben.

In het wetenschappelijke was in zijnen tijd beroemd JOHANNES PESSELIUS, Leeraar in de Godgeleerdheid te *Keulen*, (2). Ook is te *Tiel* geboren RUTGER VAN NIJEL, Regtsgeleerde en Koninklijke Raad in *Gelderland* (3). De bovengemelde JOHANNES VAN APLHUIJZEN was een geboren Tielenaar, gelijk ook de geleerde uitgever van het *Chron. Til.*, Mr. J. D. VAN LEEUWEN, van wien ook bestaat een *Nederduitsche* overzetting van een gedeelte van het werk van MATTHAEUS *de criminibus* met vele aanmerkingen verrijkt. Meer merkwaardigs, *Tiel* betreffende, is mij niet voorgekomen.

(1) WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, 9. D. bl. 196, 253 en 10. D. bl. 308; deze schrijver, geeft LAMBERTS HENDRIKS op, als *Rotterdamsch* Scheeps Hopman, doch hieruit volgt niet, dat dezelve geen geboren Tielenaar zoude wezen. WAGENAAR kan bedoeld hebben, dat dezelve toen te *Rotterdam* woonde; want op de opgaaf van SLICHTENHORST is in dit geval staat te maken, daar hij zijn berigt had van den Secretaris UDENTS, die zulks zeer wel konde weten: waarschijnlijk was deze LAMBERT HENDRIKS een zoon van HENDRIK LAMBERTS, die als Schepen van *Tiel* in 1579 voorkomt.

(2) PONTANUS, *Historia*, p. 31. SLICHTENHORST, verwart, (*Tooneel*, bl. 45,) dezen PESSELIUS met JOHANNES POSSELIUS. Deze laatste was Professor te *Rostok* en heeft uitgegeven het werk getiteld: *Calligraphia, tum Graeca Syntaxis etc. Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 367.

(3) SLICHTENHORST, *Tooneel*, bl. 45.

***LIJST**, van* **Rigters, Burgemeesteren** (1), **Schepenen, Raden** *en* **Secretarissen** *van* Tiel, *sedert 1553 en gedurende den tijd, dat de Regering aldaar onder dien vorm heeft bestaan.*

Rigters:

(2) * Jonkheer Johan van den Steenhuis, 1555. * Jhr. Nicolaas Vijgh, Ridder, 1563. Jhr. Diderik Vijgh, 1578. Jhr. Carel Vijgh, 1615. Jhr. Arend Vijgh, 1627. Mr. Hendrik van Oijen, 1628. Jhr. Casijn van Bemmel, 1632. Jhr. Arend Vijgh, 1643. Jhr. Wilt van Broeckhuisen, 1667. Jhr. Lodewijk van Brakell, 1675. Jhr. Floris Adriaan van Brakell, 1691. Jhr. Christiaan Reinald van Wijhe, 1726. Jhr. Diderik Louis van Brakell, 1735. Jhr. Jacob Derk van Brakell, 1766. Steven Walraven, Grave van Randwijk, 1790. Godofridus Dominicus van Hellenberg, 1795. Mr. Herman Jacob Dijckmeester 1802.

(1) Van de Burgemeesters heb ik vermeend na het begin der 17de eeuw geene bijzondere opgaaf noodig te wezen, alzoo dezelve toen altijd uit de Schepenen genomen, jaarlijks veranderd en meestal bij beurten verkoren werden.

(2) Van die, met (*) geteekend, is de tijd hunner aanstelling mij niet bekend, van de overigen is het achter dezelve geplaatste jaartal dat hunner aanstelling.

BURGEMEESTEREN:

Huibert Gijsberts; Hendrik van Doornik, 1553. Jhr. Sweerder van Brakell; Jhr. Johan de Roever, 1555. Peter Foijert; Claes Holl, 1556. Jhr. Sweerder van Brakell; Jhr. Johan de Roever, 1560. Johan van Sterkenburg; Joost Spruit, 1562. Derck Vaecke; Frans de Haas, 1570. Jhr. Hendrik van den Steenhuis; Floris van Rijmsdick, 1575. Jhr. Hendrik van den Steenhuis; Claes Holl, 1576. Jhr. Jacob de Cock van Opijnen; Jhr. Cornelis Wulf van Brakell, 1578. Claes van Druiten; Wilhelm de Wijth, 1579. Hendrik van Waal; Wilhelm de Wijth, 1581. Wilhelm de Wijth; Jhr. Arend de Cock van Opijnen, 1582. Roelof van Ommeren; Jhr. Jacob de Cock van Opijnen, 1586. Jhr. Jacob de Cock van Opijnen; Jhr. Arend van Buren, 1589.

SCHEPENEN:

Wijnand Paulsz; Jhr. Gerrit van den Steenhuis; Willem de Haas; Jhr. Alart van Yzendoorn; Jhr. Johan de Roever; Johan de Man; Jhr. Gerrit van Brakell; Jhr. Hendrik van den Steenhuis, 1553.

Jhr. Adriaan van Brakell; Peter Foijert; Claes Holl, 1555 (1). Jhr. Sweerder van Brakell; Joost Spruijt; Jhr. Dirk Vijgh; Rutger Spaen; Hendrik de Haas, 1556. Diderik de Haas; Jan Spaen; Cornelis Wolfs; Jan van Sterkenburg; Steven van

(1) Alhier en in het vervolg worden de nieuwe en niet de gecontinueerde opgegeven.

Steense, 1560. Jhr. Steven van den Steenhuis; Jhr. Cornelis Wulf van Brakell; Jhr. Jacob de Cock van Opijnen; Diderik Vaecke; Jhr. Johannes van Gend; Jhr. Gerrit die Roever, 1562. Jacob van Rijmsdick; Gerrit Spaen; Frans de Haas; 1565. Jhr. Johan van Wijhe 1566. Claes van Avezaet, 1567. Gijsbert van der Gheijn, 1568 (1). Jhr. Alert van Yzendoorn; Jhr. Johan de Roever; Jhr. Gerrit van Beijnheijm; Willem Foijert, 1570. Arend Schull, 1574. Jan Huiberts; Jhr. Diderik van Brakell; Rutger van Nijell; Jacob Henriks, 1575. Jhr. Arend de Cock van Opijnen; Gerrit de Haas; Jhr. Jasper van Brakell; Herman Schull, 1576. Jhr. Jasper van Rossum; Claes van der Uit; Johan van Haesselt; Boussen, 1578. Maarten van Buchel; Johan Hoest; Peter Willems; Henrick Lamberts; Rutger van Sterkenburg, 1579. Jhr. Jan van Buren; Jan van Leeuwen; Jhr. Jacob de Cock van Opijnen; Willem Willemse, 1581. Jhr. Carel Vijgh; Matheus van der Steegh; Peter Bossus; Derk Sluiter; Servaes Alarts; Huibert van Doornik, 1586. Willem de Wijth; Johan Schull, 1587. Hendrik van Ommeren; Jhr. Arend de Cock van Opijnen, 1589. Jacob Both van der Eem; Jhr. Lubbert van Bemmel; Jan Wijnandts van Resandt, 1599. Jhr. Johan van Beijnheim; Antonie Tijnagel, 1604. An-

(1) Van deze zes laatstgemelde vindt men de aanstelling niet, alzoo, van 1564 tot 1569, geene aanteekening van de aanstelling bestaat, doch zij komen in dien tusschentijd als Schepenen voor.

tonie Adriaanse, 1606. Nicolaas van Druten; Dirk Hendriks, 1607. Adriaan Tonisz, 1611. Michiel Gijsberts; Gerrit van Maren, 1612, Gerard van Aalst, 1613. Hendrick van den Bergh; Johan van Ommeren, 1614. Joachim de Roij; Hendrik Rijkens; 1616. Jacob Willemsz; Adriaan van Riemsdijk, 1618. Tomas Ottens; Bruin Vos; Gosen Dirks van Rhenen; Lucas Fries, 1620. Michiel Gijsberts, 1621. Gijsbert Dirks van Oijen, 1622. Lambert Stevense van Eck, 1623. Jhr. Arendt Vijgh, 1624. Johan Vogel, 1625. Frans Huiberts, 1627. Mr. Hendrik van Oijen; Aart van Haesselt; Herman van Leeuwen, 1628. Adriaan Antonis, 1629. Adriaan Bouwens, 1631. Dirk Hendriks, 1635. Cornelis van der Linge, 1637. Mr. Steven Vogel; Johan van Eck, 1640. Jhr. Govert van Eck, 1641. Diderik van Riemsdijk, 1642. Mr. Jacob van den Steen, 1644. Jhr. Cornelis Vijgh; Rutger Adriaans de Man, 1648. Mr. Lambertus van Eck, 1652. Jhr. Wilt van Broekhuizen, 1653. Mr. Gerard Bouwens, 1655. Albert van Lidth de Jeude, 1660. Mr. Gerard Schull, 1661. Peter de Vries, 1662. Antonie de Haas, 1669. Jhr. Otto van Wijhe, 1671.

Den 21. Februarij 1675 aangesteld tot

BURGEMEESTEREN:

Albert van Lidth de Jeude; Johan Carel van Bodeck.

SCHEPENEN:

Mr. Adolf Blanken; Dr. Cornelis Wijnands van Resandt; Mr. Johan Biël; Mr. Johan van Lidth de Jeude; Mr. Jacob Cock; Peter van Teffelen; Gijsbert Vulder.

Jhr. Jacob van Beijnheim; Mr. Gerard Schull; Hendrik Craijvanger, 1677. Johan van Eck, 1679. Jhr. Diderik van Brakell, 1680. Joachim Foijert; Mr. Adolf Blanken, 1681. Mr. Reinier Rijnders, 1684. Mr. Dirk van Altena, 1689. Mr. Johan van Lidth de Jeude, Albertszoon, 1684. Adriaan Ponsen; Arend van den Steen, 1692. Willem van Coten; Jhr. Johan van Welderen, 1696. Mr. Cornelis van Lidth de Jeude, 1698. Jhr. Floris Adriaan van Brakell; Louis Craijvanger, 1699. Willem van Vinceler, 1702.

Den 15. Januarij 1703 aangesteld tot

BURGEMEESTEREN:

Jhr. Johan van Welderen; Mr. Gerard Schull.

SCHEPENEN:

Jhr. Floris Adriaan van Brakell; Mr. Johan Foijert; Mr. Matheus van Eck; Mr. Matheus Cock; Mr. Hendrik Blanken; Johan van Leeuwen, (1).

(1) *De toen aangestelden Gemeenslieden waren:* Marcus Hendrik Verkerk; Steven Schull; Jacob Post; Gerard Scheers: Hui-

Steven Schull, 4. Julij 1703. Mr. Willem van Coten, 1705. Antonis van Eck; Arend van den Steen, 1708. Mr. Hendrik van Lidth de Jeude, 1711. Mr. Cornelis Philip van Lidth de Jeude, 1716. Gerard Verkerk, 1718. Gerard van Altena; Mr. Jacob Adriaan Cock, 1719. Mr. Wolter Nicolaas ten Hove, 1720. Adriaan Cock, 1721. Peter Schull, 1722. Jan Jacob Biël; Bernard Grave van Welderen, 1723. Mr. Jacob Nicolaas van den Steen, 1724. Herman Dijckmeester, 1735. Mr. Hendrik Jan Bartens; Arnoldus van Leeuwen; Marcus Verkerk, 1737. Willem van Alphen, 1739. Bernard Cock, 1740. Matheus Lambertus Schull, 1746.

In 1749 aangesteld tot

BURGEMEESTEREN:

Mr. Jacob Nicolaas van den Steen; Bernard Cock.

SCHEPENEN:

Herman Dijckmeester; Mr. Hendrik Jan Bartens; Arnoldus van Leeuwen; Matheus Lambertus Schull; Jhr. Willem Hendrik Pieck; Mr. Willem Albert van Lidth de Jeude; Carel Lodewijk de Pagniet.

Marcus Verkerk; Mr. Herman Dijckmeester, 1762.

bert van Geelkerken; Steven van Zoelen; Joost Sickel; Mr. Wolter Nicolaas ten Hove; Antonie van Eck; Herman van Kranenburg; Servaas de Raad; Hendrik van Oijen; Antonie Pronck; Willem de Roever.

Mr. Cornelis Christiaan van Lidth de Jeude, 1764. Mr. Jacob Diderik van den Steen, 1775. Maurits Cornelis Pasques de Chavonnes, 1776. Mr. Cornelis Philip van Lidth de Jeude, 1777. Mr. Willem Gerard van Oijen, 1779. George Grave van Randwijk, 1781. Mr. Frans van Altena, 1787. Dr. Benjamin Hoogendijk, 1789. Pieter Lodewijk Quarles de Quarles, 1790. Alexander Diderik van Omphal, 1793. Mr. Arnoldus Vermeulen, 1794.

In Januarij 1795 aangesteld tot

BURGEMEESTEREN;

Willem Adriaan van Oijen; Dr. Gerrit Jan Rink.

SCHEPENEN:

Cornelis Taaij; Pieter ten Bosch; Adrianus van Oosterhoudt; Hendrik van Rijnberk; Mr. Jasper van Galen; Mr. Jan van Leeuwen; Mr. Herman Jacob Dijckmeester.

In 1802 aangesteld tot

SCHEPENEN EN RADEN:

Dr. Benjamin Hoogendijk, Dr. Gerrit Jan Rink; Carel Campagne; Peter van Galen; Mr. David Hendrik Schull; Rombout van Riemsdijk; Pieter

ten Bosch; Mr. Cornelis Christiaan van Lidth de Jeude.

Mr. Willem Albert van Lidth de Jeude, 1807. Mr. Arnoldus Vermeulen, 1808.

SECRETARISSEN:

* Hendrik Stoer, 1553. * Antonie van Doornik, 1586. Goossen van Ingen, 1588 (1). Geurt van Benthem, 1605. Cornelis Antonis Udents, 1626. Steven Schull, 1650. Mr. Johan van Lidth de Jeude, 1678. Mr. Cornelis Philip van Lidth de Jeude, 1700. Albert Jan van Lidth de Jeude, 1702. Mr. Otto van Eck, 1749. Mr. Jacob Nicolaas van Eck, 1774. Mr. Jan Richard van Lidth de Jeude, 1778. Alexander Diderik van Omphal, 1783. Mr. David Hendrik Schull, 1788. Rijk van Gijtenbeek. Gerrit van Riemsdijk, 1795. Mr. Egbert Dirk Rink, Willem van Dugteren, 1802.

De tegenwoordige Stedelijke Regering bestaat uit de Heeren

BURGEMEESTER:

Mr. Cornelis Christiaan van Lidth de Jeude.

WETHOUDERS:

Mr. Carel Johan Adriaan Spiering; Peter van Galen.

(1) Deze drie waren ook Landschrijver des Ambts van *Nederbetuwe.*

RADEN:

Mr. Arnoldus Vermeulen; Rombout van Riemsdijk; Mr. Herman Dijckmeester; Mr. Joannes de Roo; Mr. Willem Albert van Lidth de Jeude; Mr. Benjamin Johannes Cornelis Hoogendijk van Domselaar.

SECRETARIS:

Mr. Hendrik Jan Rink.

NAAMLIJST der PREDIKANTEN.

Johannes Vredius, beroepen, 1580. Alardus de Vries, beroepen, 1606. Bertramus van Laar, beroepen, 1619. Laurentius Eckius of van Eck, beroepen van *Stavoren* 1619, overleden 1624. Adrianus Radaeus, beroepen van *Jutphaas*, 1625, vertrokken naar *Arnhem*, 1633. Otto Glimmerus, beroepen van *Breukelen*, 1635, overleden, 1686. Cornelis Adriaan Udents S. S. Min. Cand, 1650, overleden 1668. Samuel Scherphof, beroepen van *Zuidland*, 1669, overleden, 1689. Bartholomeus van Eck, S. S. Min. Cand. beroepen, 1678, vertrokken naar *'s Hertogenbosch*, 1681. Cornelis Bleijswijk, S. S. Min. Cand., be-

roepen, 1681, vertrokken naar *Worcum*, 1682. Bernardus Massingh, beroepen van *Waarden* in *Zeeland*, 1683, vertrokken naar *'s Hertogenbosch*, 1684. Petrus Keuchenius, beroepen van *Alem*, 1686, vertrokken naar *Arnhem*, 1689. Johannes Veehoven, beroepen van *Dussen*, 1689, vertrokken naar *Delfshaven*, 1702. Hendrikus Zeelen, beroepen van *Heerejansdam*, 1690, overleden, 1694. Johannes Farret Proponent, beroepen, 1694, overleden, 1714. Georg Ulrich Roemer, beroepen van *Wilre* onder *Maastricht*, 1702, vertrokken naar *Wezel*, 1708. Jacobus Peregrinus, beroepen van *Nieuwkerk*, 1708, vertrokken naar *Zwol*, 1714. Jacobus Schermer, beroepen van *Bergambtbacht*, 1714, vertrokken naar *Alkmaar*, 1724. Gualterus Kolf, beroepen van *Nieuwbeijerland*, 1715, vertrokken naar *Delfshave*, 1719. Thimotheus de With, beroepen van *Ossendrecht*, 1720, overleden, 1724. Johannes Wilhelmus Goldbach, beroepen van *Drumpt*, 1724, overleden, 1762. Anthonis Tarree, beroepen van *Heemsteden*, 1724, vertrokken naar *Woerden*, 1731. Arnoldus Coerman, beroepen van *Barneveld*, 1731, overleden, 1765. Hermanus Johannes Krom, beroepen van *Sliedrecht*, 1763, vertrokken, naar *Middelburg* 1771. Cornelius van der Nieburg, beroepen van *Ingen*, 1765, overleden, 1775. Isaäcus de Leeuw, beroepen van *Ysselmonde* 1771, vertrokken naar *Rotterdam*, 1772. Hendricus Hoffman, beroepen van *Hoeflaken*, 1772. vertrokken

naar *Amsterdam*, 1785. Zeno Bachiene, beroepen van *Rhenen*, 1774, vertrokken naar *Groningen*, 1777. Petrus de Wilde, beroepen van *Nieuw Loosdrecht*, 1777, vertrokken naar *Alkmaar*, 1788. Thomas Appels, beroepen van *Bodegraven*, 1788, vertrokken naar *Schoonhoven*, 1785. Alexander van Harenkarspel, beroepen van *Bunschoten*, 1785, vertrokken naar *Amsterdam*, 1797. Willem de Roo, beroepen van *West Zaandam*, 1785, overleden, 1813. Arie van der Goes, beroepen van *Woubrugge*, 1797, overleden, 1805. Arnoldus Pluigers, beroepen van *Driebergen*, 1807, vertrokken naar *Zwol*, 1811. Philippus Specht Grijp, beroepen van *Hinlopen*, 1811. Pieter van der Willigen, beroepen van *Hillegom*, 1813.

NAAMLIJST der RECTOREN, CONRECTOREN *en* PRAECEPTOREN.

RECTOREN:

Nicolaas Rothamelius, tot Rector et primarius Praeceptor, beroepen 1604. Justus Uurwerkerus, 1624. Janus Erasmius, Artis Magister, 1632. Wourdanus, 1642. Theodorus Verhoeven, 1648. Johannes van Aelhuijsen, 1654. Henricus Christianus Henninius, 1685. Jacob de Vos, 1689. Jan Wil-

lem Goldbach, 1717. Nicolaas Struchtmeijer, 1728. Mr. David Fransz, 1730. Ernst Ephraim van Bergen, 1750. Joannes Posthuma, 1791. Carolus Ferdinandus Nagel 1805. Dr. Petrus Hermannus Tijdeman, 1824.

CORRECTOREN:

Cornelis Verhoeven, 1642. Johannes van Aelhuijsen, 1652. Franciscus Stockius, 1654. Nicolaas Ridderus, 1689. Hendrik de Vos, 1717. Macrelaar, 1728. Mattheus Guilielmus Oevering, 1729. Hendricus Christianus Berling, 1774. Samuel Nijhoff, 1789. Johannes Posthuma, 1790. Hendrik Wijgman Snel, 1819. Dr. Janus Marius Hoogvliet, 1821. Dr. Petrus Hermannus Tijdeman, 1822.

PRAECEPTOREN:

Johannes Gesteranus, 1635. Lucas Jansz, 1642. Hendrik van Aelhuijsen, 1667. Petrus Pronk, 1725. Hermanus Gulick, 1741.

De Regtbank van Eersten Aanleg over het Arrondissement Tiel *is thans zamengesteld uit:*

Mr. Jan Hendrik Stoffenberg, *President.* Mr. Egbert Dirk Rink; Mr. Pieter Frans Verschoor; Mr. Henrij Godard van der Voordt Pieck, *Regters.*

Mr. Carel Johan Adriaan Spiering; Mr Hiëronijmus van Wessem, Az.; Mr. Johan Lambert van Lidth de Jeude, *Regters Plaatsvervangers.* Mr. Herman Jacob Dijckmeester, *Officier.* Mr. Willem Albert van Lidth de Jeude, *Substitut Officier.* Gerardus Cornelis Johannes Tielenius Kruijthoff, *Griffier.* Bernardus Taats, *Commies Griffier.*

Het Vredegeregt van het Kanton Tiel.

Mr. Gerard Hardenberg, *Vrederegter.* Mr. Herman Alexander Dijckmeester, *Plaatsvervanger.* Mr. Otto Cornelis Jacob Hoogendijk van Domselaar, *Griffier.*

Bijlage A.

BRIEF *van Hertog* Arnold, *van 25. Januarij 1465.*

Wij Arnolt van d'Gnaden Gaits Hertoge van Gelre, van Gulick ende Greue van Zutphen ende Katherijna van Cleve ende van de Marck van de seluer gnaden Hertoghijnne der lande voerscr. laten weten U Borgemeistren Schepenen ende Rait onser stat Tijel, dat wij onser lande ende furstilicheiden van Gelre, van Gulick ende die Graifschap van Zutphen mit ten heerlichijden, renten ende opkominge ende in alle anderen toebehoerende seluer lande in allen desen nijet uitgescheiden, erflick auergegeuen hebben onsen lijeue enighen soen heren. Adolph soen derselaer lande voerscr. und beuelen u dairomb dat ghij oen voerscr. uwe Erffheren mijt werdicheit ontfange ende schelden u quijt tot sijnne behoeijff sulcks eijde en huldinge, als ghij ons gedaen hebben ende doet aen wederom eijde ende huldinge van trouwe ende weest oen gehoirsam allet doende als ghij uwe rechten Erffheren. schuldich sijt te doen, t sall ons denkelich wesen ende is onse gantse wille ende beuele, all sonder argelist, des te orkonde hebben wij onse segele van onser rechten wetenheijt aen desen brijeff doin hangen ende wij Hertoge desen brijeff mijt onsselfs hant onderteijkent. Gegeuen in den jair ons Heren. duesent vier hondert vijff en tsestich op Sinte Pouwels dach Conversionis.

Bijlage B.

Mijn voornemen was, (zie bl. 43) alhier te laten volgen den brief van Maximiliaan en Maria van 1481, doch ik ben,

bij nadere overweging, daar van afgegaan, uithoofde dit stuk zeer uitgebreid is, niet origineel en ook niet belangrijk genoeg.

Bijlage C.

VONNIS *van het Geregt van* Tiel, *van 28. Julij 1597.*

Tusschen dinghtael des Heren Scholtis der stad Tiell in stat ende van weghen des Furstendoms Gelre ende Graafschap Zutphen, Claeger ter eenre und Iken Henrix Dochter, Weduwe z: Claes Willemsz Bak behaffster (1) ende verweerster anderdeels — wizen die Schepenen van Tiell voer recht, nademael die Heren Schepenen befinden bij de voerscr. Iken op eijhenen Confession, dat sij Godt Almachtig afgeuallen ende den boese geest aangegaan is. Soe'sall den Heer Scholtis volgende die Keiserliche beschreuen regten, de verweerdersche als een toversche durch den Scherprichter ijrst met te koorde gewurcht ende daarna tot poluer in de fuere doen verbranden ende die asse in 't water te laten werpen.

Bijlage D.

BRIEF *van Hertog* Willem, *van 24. Junij 1390.*

Wij Willem van Gulick bij de genade Goids Hertoge van Gelre ende Greue van Zutphen doen kondt alle luiden mijt desen apen brieue ende bekennen dat wij geoirlofft gehenget ende gebeden hebben onser stat van Tijel ende onsen dorp van Zandtwijck te maken ende te steijnstraten nu ter tijd eijne dijck die gele-

(1) *Behaffster* beteekent *gevangene.*

gen is tusschen Tijel onse stat van ende onsen dorp van Zandtwijck voerscr. ende is geheiten die Dam, soe hoen dat nut ende orberlixte dunkt wesen, ende hoen die straete te gebruijcken, gelijch den anderen straten binnen onse stat ende dorpe voerscr. ende wij gelaue onse stat ende dorpe voerscr. dat wij off onse erue ende nacomelinghen off onse amptluden, off ijemant van' onsz wegen hoen nimmermeer aentalen (1) noch aenspreken en sullen, noch krot (2) noch hinder doen noch laeten gescijen van den voerscr. dijck geheitte die Dam, dat sij dan nu tertijt maken ende steijnstraten sullen ome onser lijeffde en beden willen, want ons die voerscr. dijck geheiten die Dam thoebehoirt ende wij den voir ons halden ende halden willen sonder aergelist. In orkonde onss segels, dat wij bij onser rechter wetenheit hebben doen hangen ain desen brijeff, gegeue in 't jair onss Heren duesent drije hondert en negentich op Sinte Johannis dach Nativitatis.

Bijlage E.

BUURTSPRAAK *van 31. Julij 1463.*

Wij Lambert van Buren, Gijsbert die Kock van Neerijnen, Jan van Avezait, Daem van Meel, Jan Nering ende Peter van Heessel Schepenen in Tiel, orkunden apenbair, dat voir onsen de Richter in Tiel Jacop Ottensoin ende voir onsen Borgemeisteren Gerit van den Steen-

(1) *Aentalen* beteekent *aanspreken.*

(2) *Krot* beteekent *hinder.*

huijs en Jan Remboutsoin ende voir ons comen sijn in ene apenbaire buerspraken, die geroepen en gehalten wairt als recht is, dat meeste deel van onsen treffeliken burgeren ende gueden mannen bijnne onse stat ende hebben om gemeijn nut, orbar ende profijte dair in ainsiende ende om meerne schade, laat ende ongeluck des verdarfflicken schaden des brants nu bijnne onse stat geschiet, Got betert, toe behueden, ouergegeuen ses jair lanck naest nae sijn ander volgende end niet langer, dat vier onser stat asijsen, nementlich wijn asijs, bier asijs, koren asijs ende laken asijs, elc ene cleijne pennick gehoocht sullen wesen, ende dat in maten na beschreuen te weten, dat men van elken voederwijns, dat men tappen sall in den gerichte van Tiel ende van Zandwick men voer asijs geuen sal elf stuiuer guets gelts ende van elken vate vremde biers anderhaluen stuiuer en van elke vaete Tiels biers ene halue philippus ende van weit, rog, raapzait ende witte arten van elken hoet ein oirt stuiuer, van garsten, grauwe erte, bonen ende wicken van elke hoet ein oirt vlams ende van hauer, spelt ende boeckweit van elken hoet ein alt meerken ende van elke halue lange laken geuerwet enen vlams ende van elken haluen langen laken grauwe off wit ongeuerwet eijn butken, van elken korten haluen laken geuerwet ene haluen vlams ende van elken korten haluen laken grauwe off wit ongeuerwet eijn oirt stuiuers, onvermijndert des vorsten asijs die dair op staat in behoeff onser stat ende hiervoir sall onse stat ene ijgelieken dien nu hoer husen aff verbrant sijn ende weder tijmeren ende decken willen mit harden dack bijnnen desen tijt voerscr. te hulpen comen ende geuen tot elken roeden hoers dack enen nijen Gelersche gulden van achtien den haluen stuiuer of paijment, dat dair guet voir is ende die sal onse stat betalen in dieser maten te weten, den rechten armen van stunden ain te helpen, als sij gedeckt hebben ende die gene dies macht hebben te decken, sal men betalen bijnnen jairs van den tijt dat sij gedeckt hebben ende willen enige die onuerbrant sijn bleuen decken mit harden dack sal men betalen bijnnen drie jaren van den tijt, dat sij gedeckt hebben, voirt wert auergegeuen, so wie mit stroedack weder oppe nije decken sal, die sullen hoer stroe dack tusschen dit en Pinstren ten naest comende mit guede lijemen

overgieten (1) ende decken op ene boete ende peijn (2) van ene alde vrancrijksen schilt uijt te peijnden half den Richter in der tijt ende half onse stat ende desgelicken die voerscr. asijs oick uit te pijenden van den gene, die se niet geuen en wolde, voirt wart ouergegeuen ende geset, dat die brouweren tot Tiel ende tot Zandwick hoer bier niet duerre geuen en sullen dan tot des Raets seggen in der tijt op ene pene van tien alde vrancrijkse schilde uit te peijnden halff den Richter in der tijt en halff onse stat ende soe en sullen die brouwers voerscr. eijn vat Tiels biers nu voirtain niet duerre verkopen dan veertien vlams, duerend tot te tijt toe, dat die Raet in der tijt hem anders dair aff laet weten ende weert saick, dat enich brouwer voerscr. sijn brouwen hierom liet, sunder arglist, die en sal in vier jaren affter den dach niet meir brouwen op terzelve pene voerscr. van tien alde vrancrijkse schilde, alsoe duck te verboeren als hij dat dair over dede, voirt mit verwaerde, dat dese tegenwoirdige brieff niet langer wesen noich duren en sal en geen rechtvorderinge dair langer mede te doen dan sess jair lanck na datum des briefs als voerscr. staet sunder ijemants wederseggen. In orkunde dees briefs besegelt met onsen segelen. In 't jaer ons Heren dusent vier hundert drie en tsestich op Sinte Petersavond ad Vincula.

Onder aan hangen zes strooken en aan vijf derzelve zegels, de meeste geschonden.

Bijlage F.

BUURTSPRAAK *van 2. Augustus 1432.*

Wij Gerijt van der Moelen, Jan van Delen Jans-

(1) *Lijemen* beteekent *leem*, men maakte dezelve vloeibaar, vermengde ze meestal met koehaar, en goot dit mengsel over het rieten- of stroodak, waardoor hetzelve met een korst overdekt, en beveiligd werd voor het in brand geraken door vonken.

(2) *Peijn* hetzelfde beteekenende als *boete*.

soen, Jan Lambertsoen, Jan die Joede, Derick Peterssoen ende Willem Zeurmont van Mten Scepenen in Tijel, orkonden entuigen apenbairlick; met desen apen brieue, dat huden des dages in eene apenbaire Buerspraeken een ouerdrach gemaict is, tusschen onser stat van de eene sijden en tusschen die geerffden in den Gerichte van Tijel voerscr. van d'andre sijde, ruerende van den Tijelsche sluijsen ende van den dijck dair die sluijsen in leecht, in alsulck maeten en voirwerde, als hier nae bescreuen staet, dat is te weten als dat die geerffden onse borgers die in den Gerichte van Tijel geerfft sijn ouer gegeuen hebben voir hem ende voir erue ende nacomelingen, dat sij die sluijse in de dijck voerscr. in alder maete soe onse stat wileneer dair toe gerecht mucht wesen, voirtain op oeren eruen ende op alle der gemijne erue, die der voerscr. sluijsen sullen genijeten buiten der stat Cost hauden ende bewaren sullen. Ende hebben die sluijse ende dijck voersz. alsoe aingenomen op oer eruen ende der geenre, die der voerscr. sluijsen sullen genieten ende dair op te blijue then ewigen dagen sonder enich wederseggen ende hebben mede gelaefft dat onse stat geen krot noch hinder noch scade dair mede affcomen en sall in enigewijs, des soe sullen die Buermeijsters van den geerffden voirscr. in der tijt jairlix Buermeijsters kijesen mogen op oeren eedt ende ene scutter onbecroent (1) van de Raide tot Tijel in der tijt bij acht off tijen geerffden off meer die hoem onse Richter tot Tijel in der tijt tot gesinne der Buermeijsters voerscr. eijden sall (2) als gewoentlick is ende alle argelist hier in uijt gescheijden ende dit is alsoe geuest mit vonnisse onser Scepenen als dat die geerffden voerscr. dit hier naemails mijt genen rechten te breken en mogen; oirkonde des brijeffs hebben wij Scepenen voerscr. onse segelen ain desen brijeff gehangen, gegeue in 't jair ons Heren duesent vijer hondert twee ende dertich des andere dages nae Sinte Petersdach, die men noemdt ad Vincula.

(1) *Onbecroent* is *onbekreunt*, en beteekent dus, dat de Raad zich met die aanstelling niet zoude bemoeijen.

(2) *Eijden sal*, dat is, *in den eed nemen zal.*

Bijlage G.

OVERDRAGT *tusschen den Landcommandeur van* Utrecht *en de stad van* Tiel, *van 8. September 1328.*

Wij brueder Reijnar Hoen van der duijtscher oirden, Lantcompt van Utrecht ende gemeijn brueders dess huijss van Tiel van den seluen oirden maken condt allen luden dat wij open brieue hebben die ruerende sijn tusschen der stat van Tiel ander eenre siden ende onss onsen huijse van Tiel voirgen. van der ander siden, welke brieue sprekende sijn van woerde te woerden aldus. Wij brueder Jan van Honorst Lantcompt van Nederlant ende Borgemeister, Scepen ende die gemeijn stat van Tijel doen verstaan allen luden dat wij om nutte ende vrede altoes te halden onder onss sijn ouer een gedragen in deser manieren dat waer dat enictz toist nu waer off hier na geuiel tusschen der oirde van den duijtsschen huse off enich brueder van die oirde an die een side ende tusschen der stat enick borger van Tiel an die ander side, in wat manieren dat oic wair, dat soude die compt van den duijsschen huse te Tiel ende die prochi pape ter seluer stede ende die Borgemeister van Tiel die dan sijn, scheijden sal ende nederleggen na recht off na minnen als hem guet dunct, wair dat sake dat die vier niet ouer een en drogen soe soude dair toe comen die Lantcopt ende een Scepen van Tiel, den die Borgemeisteren dair toe koren, ende die less. sullen dat dan ommer scheijden, sciten ende nederleggen bij horen oirden ende bij horen ede. Ende dair en boven en sal geen parthie ander recht seuken geestelick noch weerlic in geenre manieren behouden onsen lieuen Here den Hertoge van Brabant sijns rechts in alle dingen. voert soe en sullen die Heren van den duijtschen huse binnen der maelscap

van Tiel ende van Zandwijk geen erue lant noch thijns copen tot dien vier ende twentich mergen lands ende xl. ponte thijns die sij nu hebben bouen lx. mergen lands, of voir elken mergen xl. schillinge thijns, ende wair dat sake dat sij dess iet verkofften soe mogen sij alsoe vole weder copen. voert soe sullen die Heren van duijtsschen huse, drie capelrie die nu sijn in Sunte Wolborgen kerck ende twe die nu sijn in Sinte Mertens kercke tot Tiel mit tween capelrien die men ierst maken sal in desen voirgen. kercken mit horen renthen die hem toe behooren geuen ende verlenen ewelike weerlike papen offte clercken die sij doen verdienen tot dier tijd toe dat sij priester sijn. Ende wij brueder Jan voerscr. voir onsen oirden ende al onsen bruederen ende nacomelinge. Ende wij Borgemeisters Scepen voir onse stat ende alle onse borgeren ende nacomelinghen louen in gueden trouwen alle dese dingen die voerscr. sijn vast ende stede te halden ewelic sonder alrehande archeijt. Ende hebben oic gebeden enen edelen Prince onsen lieuen Here den Hertoge van Brabant bouen ghenoemt, dat hij hiertoe sijn gonste doe ende sinen wil ende onss alle alsoe goet hebbe, dat wi dese dingen vast halden sonder weder seggen. Ende in oirconde alle deser dingen soe heeft brueder Jan voerscr. onsen segel ende wij Borghemeister ende Scepen onser stat segel gedaen an desen brieff. Ende wij Jan, bij der gracien Gods Hertoge van Lothrijck van Brabant ende van Limborch om beden wil onser lieuer vriende, brueder Jans, Borgemeisters ende Scepen voerscr. hebben onse gonste ende onsen wil gedaen tot allen desen vorseijden dingen ende hebben onsen segel mede an desen brieff gedaen int jaer onss Heren 1328 op onser vrouwen dach doe si geboren waert. Ende want wi brueder Reijnar Hoen Landcopt van Utrecht ende die gemeijn dess huijs van Tiel voirgen. vernomen hebben dat die stat van Tiel voerscr. hoir weder brieue sprekende van woerde te woerde, alsoe vorscr is, mit kenliken ongeval van brande verloren hebben, soe confirmeren wij hem, vestigen ende stedigen die voirgen. brieue volcomelick macht te hebben ewelick ende ommermeer ende gelouen hem van onser wegen ende van shuijsswegen vorscr.

die brieuen ende vorwaerden doirin bescreuen staen euelick vast ende stede te helden, In manieren ende vorwaerden als die voirgen brieuen begrepen hebben, geliker wijs ende in allen manieren off sij hoir brieue ganss geue ende onuerbrande gehalden hadden. In oirconde des brieffs soe wij brueder Reinar Hoen Lantcopt vorscr. onsen segel an desen brieff gedaen. Gegeuen in t jaer ons Heren 1360 op Sunte Gregorius auont.

Bijlage H.

BRIEF *van Burgemeesteren, Schepen en Raad van* Zandwijk, *van 2. Februarij 1363.*

Wij Borghermeijstren Schepenen ende Raedt des derps van Zantwijc maken Condt alle luden die dese brief sollen sien off hoeren leesen, ende bekennen mit dese opene brieue, want wij van alre twisten ende stoet (1), die tusschen der stat van Tijel ende ons tot dese daeghe toe geweest heeft, alinthelick verlijcht sijn ende verclaert, soe hebben wij om eendregtigheit ende minne onderling eeuwicke ende ummermere te hebben ende te houden in eene gemeijne buersprake van ons derps boede daartoe gheroepen mit vrije wille ende mit gonste geordineert, gewilkoert ende gehenget ende geconsenteert, ordineeren, verwilkoeren, gehenghen, ende consenteeren, dat, die Borgemeijstren Schepenen Ghiltmeijsteren ende Raedt der stat van Tijel van der stat weghe van Tijel voerscr. die nu ter tijt sijn off namaels wesen sollen, die gruijt ende asijse op alle goets ende waren sethen, hogen ende legen mogen, in onse derp tot Zand-

(1) *Stoet* beteekent *vijandelijkheid.*

wijc als in hoere stat van Tijel, ende die reinte jaerlix daeraf boeren mogen ende heffen en in hoere stat oirbaer keeren sonder ijemans wederseghen van ons derps weghe voerscr. uitghenomen vier en twentigh ponde penningen jaerlixker reijnten, die wij jaerlix uiten alinghen asijsen tot Tijel ende tot Zandwijc heffen ende boeren sollen nae gehout des opene briefs, die wij van der stat van Tijel voerscr. hebben besegelt mit hoeren ghemeijne segel, ende want wij willen ende begeren, dat dese voerscr. vorwaerden der stat van Tijel bouenghenoemd vast ende stede sijn ende eeuwelike wael ende onuerbreckke gehouden werden. Soe hebben seuen nijen Schepenen van Zandwijc als Roelof Duppen, Jan Tengnagel, Jacob Fredriksoen, Gerard Ghiseberts, Sander van Ingen, Claes Maessoen ende Hendrik Pill van onse derps weghe van Zandwijc voerscr. dese brief besegelt mit onse segelen. In oerconde ende kennisse der waerheijt gegeuen in t jaer ons Heren dusent drie hondert drie ende t sestig op onse vrouwe dagh als men schrijft purificatio beatae Mariae Virginis.

Aan dezen brief hangen zes strooken, aan vier van welke een wapen in was zich bevindt, terwijl blijkbaar eene zevende strook er aan heeft gehangen.

Bijlage I.

BRIEF *van Hertog* Karel, *van 22. April 1523.*

Wij Kaerle van der Genade Goids Hartogh van Gelre ende van Gulik ende Greve van Zutphen, doen cond ende bekennen, dat wij onse lieve getrouwe Borgemeisteren, Schepenen ende Raidt ende semelicke borgeren ende ingezetenen onser stat Tiel nu sijn off hier namaels wesen sullen, confirmeert ende bestedicht hebben, confirmeren ende bestedigen avermits dese

onse openen brieven alle hoire privilegien, carten, brieven, regten, vrijheijden ende alde guede gewoontens, die van onse lieve Heeren ende voirvaderen Greue ende Hartoge van Gelre loff-licker gedagte, vercregen ende gehad hebben, gelijk oer die wileneer de hooggebore furst onse lieve Heer ende vader Hartog Adolph milder gedagte geconfirmeert ende bestedigt sijn, ende op dat die uijtheimse, die in onse gerigt van Tijel ende Sandtwijck niet woonagtig sijn ende aen dieselve gerigte te doen hebben off cregen mit langer vertrekken (1), in oere stukke niet opgehalden en worden willen wij dat onse Rigter ende Schepenen aldaer den uijtheimse onvertoche, (2) regt binnen drie dagen (3) na dat men des gesint, voort meer doen ende wederfaeren laten sullen, ten waere, dat de saeke so wichtig, intricaet ende swaer weere, dat die Schepenen oer beraet billik nemen musten soe sullen sij hoir beraet daerop mogen nemen na alder gewoonte ende nootdurft der saeke, desgelijk willen wij, dat alle erve ald ende nije genoemt in onse gerigte van Tijel ende Zandtwijk gelegen, van nu voortaen versteven, erven, comen ende vallen sullen daer sij met Goidts ende regtswege behoren, willen wij oick ende bevelen met eernst, dat onse Rigter van Tijel ter gueder tijd to voormiddage op die eintaftige gewoonlicke dage to gerigt sitten ende so voirt continueren ende rigten sal, ende willen oick niet, dat men voirt meer uit onse bancke van Echteld offte uit enige andere bancken mit dijckgiften springen off comen sal in onse gerigte van Tijel ende Zandtwijk, dergelijke ook sullen ook die van Tijel ende Zandtwijk uit oere gerigte in onse gerigte van Echteld off in andere gerigte mogen springen noch dijken geven ende off deswes hier en boven gescegen sal, van onweerde ende magteloos sijn, ende wij hebben oer alle punten

(1) *Vertrekken* beteekent alhier *slepende houden*, *uitstellen.*

(2) *Onvertogen* beteekent *terstond*, *zonder uitstel.*

(3) Dit werd genoemd *dwars*, *nachtregt.* Men rekende vroeger bij nachten en niet bij dagen. Nijhoff, *Verzameling van Oorkonden*, 1. D. bl. 154.

ende artijckelen voerscr. gelooft ende geloven in guede trouwe vast, stede ende onverbrekelick te halden ende te voltrekken, sonder alle arg ende list. Des t' oirconde der waerheijt ende gueder veste stedigheid hebben wij Hartog voerscr. onse segel van onse regte wetenheid aen dese onse brief doen en heijten hangen in den jare onses Here duisent vijf hondert en drie en twintig op te XXII dag van den April *was ondertekend* Charles ende met een root aen dobbele starte onder uithangend segel besegeld

geconfereert met sijn principaele in pergament geschreven, ondertekent ende besegelt als boven, is daarmede bevonden te accorderen bij mij.

C. A. Udents Secrs. 1628.

Bijlage K.

BRIEF *van Hertog* Karel, *van 22. April 1523.*

Wij Kaerl van der Gnaede Goets, Hertoch van Gelre und van Gulik und Greve van Zutphen, doen kondt, also onse stadt Tijel in deser vergange wijl, den krijstroepen grote hinder und schade geleden und daerdurch merkelijk ten agteren gegaen is, sagen wij dieselve (als billick) geerne gevordert und uijt oere lasten und schulde geholpen, als sij dan nu tot ons begeerte vijf hondert gulden den gulden ad XXVI brab. st. gerekend opgebragt, und ons dieselve gedaen und geleverd hebben, die voirt in onse und ons landts nootsaeke gekeert worden sijn, bekennen wij Hertoch vurs. vur ons und onse erven und nacomelingen, dat wij consentieert, toegelaten und belieft hebben, consenteren, toelaten und belie-

ven mit desen onse brief, dat ons dorp und alinge kerspel van Droemt, só wije dat met sijne gerigtsdijke, weteringen und andere toebehoir in onse ampte van Tielreweerde van alles gelegen is, van nu voertaen onder und in 't gerigt ons vurs. stat Tijel wesen und sijn sal, in manieren und vurwerde als hier nae beschreven volgen, beheltelick ons daeran evenwel onse hoogheit renten und domeijnen onvercort, item id gerigt ons kerspel van Droemt vurs. sal van nu vortaen niet van onse Amptman off Dijkgref und Heimraeden in Tielreweert, dan van den Dijkgref und Heimraeden ons vurs. stad Tijel van onse wege geschout sullen worden, te weten ijtlichen dijnsdag als men tot Tijel gewoenlick is te schouwen de geheele waelkant, des goensdag daernae to Santwijck und des donredags daernae die Lingedijk nae maniere und regten onser stad Tijel und die Lingeschouwen aen te heffen aen de Seentweensche sluijs und alle breuken groet und kleijn, die in onse kerspel van Drumt nae data van desen brief vallen sullen, mitten Rigter onser stad Tijel und nae derselver stadregten voirt meer ingevordert worden van onser wegen, item sullen onser stad Tijel und dorp Santwijck mijt hoere dijken und oer gerigt van Tijel und Sandwijck blijven nae older gewoonte und ons dorp van Droempt vurs. sal mijt sijnen dijke in sijn gerigt und wesen oock blijven, sonder dat d'een in der ander gerigt mijt dijkgaeve springen sal, oik soo sullen die Schepenbrieven van Droemt in de banck van Deijl besegelt und overgegeven vur data des briefs van werde blijven und aen onse bancke van Tijel nae derselver banckregten ende gewoente van nu voirtaen bericht und alle saeken ons dorpe van Droempt aen de bancke van Tijel overgegeven, besegelt ende uitgericht werden, und dat onse stad Tijel deshalven gebot und macht voirtaen sal hebben over die onse van Droemt, gelijk sij over onsé dorpe und ondersaeten van Sandtwijck hebben. Jnt is mede bevurwaerdt, soo wanneer wij, onse erven off naecomelingen ons stad Tijel die vijf hondert gl. vurs: weder verneugen und betaelen, dat alsdan diese brieven und alle puncten daerin begrepen van onwerden ende magteloos sijn

sullen, und sullen dan onse dorp und onderaaeten van Droemt weder comen und staen onder dese ampte und Amptman van Tielreweerd, gelijk die vur data van dese gestaen heeft, allet vurs: sonder argelist. datum in den jare onses Here XV^c XXIII op den XXII dagh aprilis. onderstondt dese copie gecollatio-neerd sijnde tegens het XI van de veertien registers fol. 95 vs. berustende op de reekenkamer van Gelderlandt tot Arnhem wordt daarmede bevonden te accorderen bij mij *onderteekend* D. van de Sande.

gecollationeerd zijnde is deze Copia Copiae bevonden te accorderen. Tiel den 17 December 1661.

S. Schull, Secrs.

Bijlage L.

BUURTSPRAAK *van 1. November 1447.*

Wij Borghemeijstren Schepenen ende Ghemeine Raedt (1) der stat van Tijell maken kondt ende bekennen mit desen apenen

(1) Door *Raad* moeten alhier niet verstaan worden, zoo als wel-ligt in dien tijd in andere steden plaats had, (VAN SPAEN, *Historie*, 1. D. bl. 424) de jaarlijksche uitvallende Schepenen; ook niet een afzonderlijk collegie, maar alleen Burgemeesters en Schepenen, welk collegie het stedelijke, of zoo genaamd *Politieke* bestuur uitoefenende, den titel van Burgemeesters Schepen en Raad zal gevoerd hebben. Dit vermeen ik, kan daaruit worden opgemaakt, dat zulks in later tijd, gelijk reeds is aangemerkt, plaats had, en dat, als de Raad in dien tijd een

brieue dat comen sijn voir ons huden op desen dach datum des briefs, in eene apenbaerre buerspraken, die geroepen was ende gehalden wart, als recht ende gewoenlick is binnen onser stat van Tijell onse gemeijn borgheren van Tijell, die totte voerscr. beurspraken ghekomen waren, ende hebben semelich ende eendrechtelich auergegeuen, mit wil ende consent onser Borghemeijstren Schepenen ende Raedt voerscr. alle vorwerden punten ende saken hijr na beschreuen, dat is te weten, in den ijerste, als dat men binnen onser stadt van Tijel ende onsen derpe van Zandwijck geuen sal, den nijen asijs, alsoe die in vurtijden laetste auergegeuen is geweest, mit al sulken correctien als dat nu gecorrigiert is, dair twee boeken aff gemaict sijn alleens van woorde te woorden geschreuen, dier een onse reijntmeistren hijerna beschreuen hebben sullen, ende dat ander sal liggen in onser stat block, ende desen asijs is auergegeuen ses jair lanck aengaende op Sinte Thomaes dach naestkomende na date des briefs en den naduerende ses jair lanck, in maten ende vorwer hijr na volgende, dat is te verstaen, dat men afdoen sal, eer men dese voerscr. asijs hebben ende opboeren sal, all sulke verbontenisse ende eijgenscappen, als onse gewandsneijders hebben aen en in den gewanthuijse te Tijell, alsoe dat die aff wesende, een ijgelich borgher ende ingeseten tot Tijell ende tot Zandwijck vrij sonder broeken (1) gewandt vercopen ende snijden sal mogen binnen der stat van Tijell ende den dorp van Zandwijck tot wat tij-

afzonderlijk collegie was geweest, of dezelve uit andere personen, dan Burgemeesters en Schepenen, had bestaan, als dan deze bij de buurtspraken van 1463 en 1454 mede zouden voorkomen. Daarenboven in de buurtspraak van 1444, hoezeer in 't hoofd ook staat gemeene Raad, worden in het slot alleen de namen van den Rigter, de Burgemeesters en zeven Schepenen gevonden.

(1) *Broeken* dat is *boeten.*

den ende steden hi sal willen, ten ewigen dagen toe, op al sulke laken asijs ende den asijs die op ten laken snede gecett sal werden onser stat jairlix te geuen in alre maten, als die asijse boeke dair aff gemaict dit wtwesen sullen, ende dat onse stat dat gewanthuijs mitten hof ende, hofstat dairtoe behorende behalden ende hebben sal mit voerscr. asij s van den laken snede, ten ewigen dagen toe, ende darvoir sal onse stat jairlix ten ewigen dagen toe betalen den Mairschalck al sulke twelf Wilhelms hollandsche schilde des jairs ten thijnse als dit Mairschalck ampt wt gewanthuijse te Tijell heeft gehadt tot deser tijt toe date des briefs ende voir desen voerscr. laken snede ende voir des Mair schalks jairlicke thijns, sullen ellick borger ende ingeseten tot Tijell ende tot Zandwijck, die dar laken veijle halden, snijden ende vercopen buten den jair merckten heijmelick off apenbar luttel off vele, geuen onser stat elks jairs ten ewigen dagen toe drie pont, behelteliche nochtans den laken asijs te geuen na inhalt der voerscr. asijsse boeken ende onse borgeren voerscr. hebben mede auergegeuen semelich, dat men twee reijntmeisters kiesen sal, der stat reijnten the bewaren ende wie dair toe gekoren werde, dat die sonder enich wederseggen reijntmeister sullen moeten sijn elck bij eene penen van twentich alden Vrancrijksche schilde, tot onser stat behoeff, off dat ijemant weijgerde off wedersegede. Ende ter zeluer tijt hebbe onse voerscr. Borgheren ghekoren bij den voerscr. penen eendrechtelich Henrich Govertsoen ende Claes Pauwelssoen, onser stat reijntmeisters te sijn ende wanneer dese voerscr. reijntmeisters hoer eedt gedaen hebben, na den alden gewoenten, so sullen si terstont in hoer handen hebben, dese voerscr. jaren wt, al onser stat reijnthe, alde asijse ende nije asijse guede ende opkomingen ende dar en sullen onse Borghemeisteren ende onser stat voerscr. Raedt dese voerscr. jaren wt, hoer handen nijet in steken noch hoer diese nijet kroederen, noch onderweinden, mer den voerscr. reijntmeisters dair mede te laten begaen, alsoe dat die reijntmeisters voerscr. die voerscr. asijsen als si die verpachten willen, sullen verpachten bij rade der Borghemeisteren ende wess si sullen doen tijmeren off ma-

ken, van de stat wegen, dat si dat sullen doen bij rade der Borghermeistren ende anders nijet ende want onser stat alde asijsen twee jair lanck te voeren, verkoft sijn, so ende sullen dese voerscr. reijntmeisters die alde asijsen nijet eer vercopen dan binnen die voerscr. verpachte jaren voirleden sijn, ende men die asijse terstont aen mach vangen, als men die verpachten sal, mer si sullen mitte nijen asijse der stat orber doen, te betalen wes onse stat schuldich is ende werden sal, ende gewandsneijders hoer gelt, dat men hoen schuldich is te betalen van den gewsnthuijse ende sullen der stat graften ende haven doen grauen, der stat hoeft doen maken ende in guede gereke (1) halden, ende wanneer dit all gedaen is, dan ten laetsten aff te loossen intte utte werde. al solck gelt als hoer onse stat schuldich is dar si voir geset is in den alden wijn asijs, inhalt hoere brieue dair aff, oick sullen dese voerscr. Reijntmeisteren onse stat bewaren, te doen maken ende te beteren so wes der stat noet ende orber wesen sal, die ter gueder wijse in guede gereke te halden, waer des noet gebien sal, als die reijntmeistrs van recht schuldich sullen sijn te doen, oick en sal men nijemand van der stat wegen beschenken, luttel noch vele in geenrewijs, dan alleen wanneer ons lieue Heer genade van Gelre koome binnen onser stat te Tijell, hem dan een redelicke schencke ter eere te schencken ter gueder wijs ende ons genedige Heer. voerscr. Raedt off die Rade der vier hoefsteden der lande van Gelre off der andere steden, wanneer daer enige voerscr. te Tijell komen sullen, dat men dien elke tot eenre reijse schencken mach met onser stat kannen vijer volle des besten dranks, die te Tijell veijle sal sijn, ende dese voerscr. reijntmeisters sullen jairlix geuen den Raedt hoer kouelen, na den alden gewoente ende si sullen ons stat Raedt hoir eerlicke maeltijden besorgen tot allen tijden hijr na volgende, als bij name, als men dat heilige sacriment off onser lieuer vrouwen beeldt dragen sal binnen der stat van Tijell, als men beurspraken halden sal, als men den Raedt versetten sal, als men der stat rekeningen doen sal,

(1) *In guede gereken*, beteekent *in behoorlijke orde.*

als men heren schattingen, wapenschouwinge off heervaert setten sal, ende als die Raedt van der stat wegen bij een moet wesen, om raedt der stat aentreffende, ende wanneer men van onser stat wegen dachfarden halden moet, so sal men twee off drie uten rade ter dachfart seijnde ende die mogen ene knaep mede nemen ende wanneer si te peerde wt sijn, so sullen die Raedt hebben voir hoer kost wt ende in, elck man elke daigs ene Rijnssche gulden ende die knaep enen haluen Postul gulden ende wanneer si te wage off te schepe wt sijn, so sullen die Raedt hebben voir hoer kost wt ende in, elck man elck daigs ene Postulaetsgulde ende die knaep een quarter van enen Rijnssche gulden ende so sal onse stat nochtans dairtoe betalen die wagen huere of schepe huer ende anders genen kost onse stat meer daraff te hebben, ende men en sal van onser stat wege anders geene kommer noch kost doen noch maken, dan alsoe voerscr. steet, beheltelick onse schutteren jairlix the betalen inhalt hoerre brieue, die si hebben ende beheftelick, dat onse reijntmeistrs jairlix schencken mogen off si willen, de geselschappen binnen onse stat van Tijell so dit een wijl tijds gewoenlick is geweest, dese voerscr. Reijntmeisters sullen oick alle jair hebben voir hoer verdiende loen van onse stat elck sijnen kouel des jairs gelijk onsen Raedt, ende elck dair toe dess jaers thijen Rijnssche gulden ende nijet meer, ende dese voerscr. Reijntmeisters sullen alle jair eens rekenen apenbaerlick, voir den Raedt ende den gemeijne borgeren van alle opboer ende wtgeue van der stat wege, voerscr. guedt bewijs te doen, ende hebben die Reijntmeisters dan ijet meer wtgegeuen van der stat wege, dan si opgeboert hebben dar aff sullen ende mogen si hebben ende nemen van der stat reijnthen van elcke thijen penningen ene des jaers te rekenen na beloop der tijd, ende men sal desen voerscr. Reijntmeisteren noch hoere eruen were sij, nijet van der voerscr. Reijntmeisterschappen in geenrewijs ontsette, noch doen noch laten ontsetten, noch en sullen in geenrewijs ontset werden, mer sullen alle dese voerscr. alde ende nije asijsen ende alle onser stat reijnthen clein ende groet, aen hoere handen en in hoere handen staen en halden alsoe lange ende ter tijt toe, dat si alings

wail betailt ende vernucht sijn, van alle schout (1) die onse stat hoer schulde wesen sal, na wtwisingh hoers bewijs ende rekeningen ende thent si alingen ende altemail gequijt sijn van alre geloeft, die si van onser stat wege in eenigerwijs geloeft hebben sonder argelist, het sijn oik verwaerden, dat men onsen borgeren off si ergent beonrecht werden, onser stat regten ende privilegien aentreffende, tot hoer rechten verantwoorden sal op onse stat kost dan brieue te geuen ende te schrijuen ende te besegelen sonder enich gelt dair aff te nemen ende daer alle macht in te doen ende gene kosten in te sparen, onser stat en onse borgeren in hoere rechten ende privilegien te halden, mer wanneer men te blaken sal gaen (2) dan onse Raedt ende onse schrijver van de asijse brieuen te geuen schrijuloen ende hoer quaerte na den alden rechten ende gewonte, oick sint voerwair, dat so eent weuer te Tijell miter woene wille komen mit eene volle meijsterije ende so vele dairtoe brengen in onser stat, dat vijftich Rijnssche gulden weert is, dat die borgerschap vrij om nijet sullen hebben ende sullen wonen ende werken sonder asijs, beheltelick ene ijgelick den laken asijs, ende van laken snede te geuen, als voerscr. is, ende want alle devoerscr. vorwar, puntten ende saken auergegeuen sijn ende mit vonnis der Schepen vast ende stede geuest sijn, so hebben wij des tot ene orkonde onser stat segelt aen dese apene brieff doen hangen. gegeuen in den jair ons Here dusent vier hondert seue ende veertich op alre Heiligedach.

Hieronder hangt het hiervoren bl. 245 vermeld zegel.

(1) *Schout* beteekent *schuld.*

(2) Wat te *blaken gaan* te kennen wil geven, heb ik niet kunnen ontdekken. Misschien is *Blaken* hetzelfde als *blecke*, het welke, volgens Kiliaan, is een *vlek*, *pagus.* *Te blaken gaan* kan dan beteekenen *naar buiten gaan.*

Bijlage M.

BUURTSPRAAK *van 24. Augustus 1454.*

Wij Arnt van Aveset, Gerijt van Eck, Gerijt Wend, Derck van Groetfeld Jerefaessoen, Willem die Hase Clairboutssoen, Jan die Man Janssoen ende Claes Wolboken Schepenen in Tijel orconden apenbaerlick, dat voir onsen Richter Dirck van Sralen ende voir onse Borghmeisteren Gerijt van den Steenhuijs ende Jan van Avesaet in eenre volre apenbaer buersprake comen sijn alle die gemeijn borgeren ende hebben overgegeven alle die punte, broeken, kueren die hiernae bescreven staen, in de ijersten dat nijemant van onse stat mueren ende vesten enige steene breken sal, daer sij mede ontuest mocht werden op een peen van drije alde Vrancrijxe schilde. item nijmant sal geenreleij drick in onser stat graffen werpen daer, dije graffen mede gevolt mochten werden op een peen van drije alde Vrancrijxe schilde, item nijemant sal slijk, messe (1) noch volnisch dragen off vehen op Cleiberch, op t hoefft, meer sullen die oijuer storten op een peen van drijen ponden, item nijemandt en sal onse stat poerten muer noch tourne (2) onreindlich maken op een peen van drije ponden, item nijemant en sal onser stat leeren (3) ende eijemeren (4) uijt ten gasthuijs halen, ten deede noetsake van brantwege op een peen van drije alde Vrancrijxe schilden, item nijemant en sal in meten noch uit meten mit maeten daer der stat brant op pleech te staen (5) dan bij al sulke maeten, daer nu op datum 's briefs

(1) *Mest.* (2) *Torens.* (3) *Ladders.* (4) *Emmers.*

(5) *Stads brand op staat*, beteekent *met stads teeken gebrand te zijn*, waarschijnlijk tot een bewijs, dat zij geeikt waren.

onse stat nije brant opgeset wordt, ende nijemant en sal meer dan een scepel in sijne huijse hebben op een peen van drije alde Vrancrijxe schilden, item desgelijke van den kanne een ijegelijk sijne kannen onser stat tijeken te hebben, daer sij mede coepen ende vercoepen willen op een peen van drije alde Vrancrijxe schilden ende daertoe die kanne (1). item een ijegelijck sal sijn gewicht recht hebben, daer hij mede uit ende in wegen wil op een peen van drije alde Vrancrijxe schilden ende daertoe dat gewicht. item voirt sullen die beckeren ende alle die gene, die broet vercoepen op gewicht backen, dat te weten vijer pont groeft broet om ense Cromstart (2) ende dordehalff pont schoenbroets op ene cromstart op een peen van ene alde Vrancrijxe schilde ende daartoe dat broet, ende dat sal staen, als dat hoijt weijte (3) geldet acht Rijnssche gulden, und voirt daerna, dat die weijt meer und min gelt, sullen die beckeren ende die broet vercoepen, altijt bij den Raet comen ende daer sullen hem die Raet seggen, woe sij voirt backen sullen. item geen vrouwen, die daer op t vleijshuijs staen bij oer vleijsch te vercoepen en sullen daer geen kinder noch spinro noch generleij dinck doen dan reinlick, mit oer witte scortel doijken bij oer vleijsch te staen op een peen van drije alde Vrancrijxe schilden. item nijemant en sal geen vleijsch opblasen, dat hij vercoepen wilt, op een peen van drije alde Vrancrijxe schilden. item sal nijemant generlich vleijsch veile hebben noch vercoepen op dat vleijshuijs, meer sullen staen buiten voir dat vleishuijs ende sullen dair oick bij hebben zalt ende een roet leppen van roeden doeck, dat men kennen mag op drie alde Vrancrijxe schilden. Item nijemant van de vleijshouweren, als sij oer runder, verken ende scaepe slaen, en sij sullen geen bloijt plets water noch enich onreijnlicheijt, die daeraf comen mach, gieten noch storten op ter straeten op drije alde schilden. item nijemant sal achter de-

(1) Dit wil zeggen: *dat de kannen verbeurd waren.*

(2) *Cromstaart*, eene kleine zilveren vlaamsche munt.

(3) *Hoijt weijte*, dat is *hoed tarw.*

sen dach datum des brijefs mijt schalen doir der stat gaen bidden (1) op een alde schilt, meer sullen gaen staen voir den rooster off voir den kerkdoer, uitgesceiden die vijer biddende oirden. item nijemant en sal buiten sijn huise schoten maken vorder dan tot sijne grope (2) op drije alde schilden. item nijemant en sal den anderen sijne waterganck benemen op drije alde schilden. item nijemant en sal den andere verhoegen mit straten op drije alde schilden. Item nijemant sal s' maendags sijn marckt halden, mit hoijnre (3) eijer, botter ende dergelijke op ten dam, meer sullen oer merct daer van halden in die vleijsstraat omtrent het vleijshuis op drie pont oer waren, die sij veil hebben ende op alle andere dagen sullen sij de merct daer van halden op ten dam straet als gewoenlick is. item nijemant sal hoijnre, eijer, botter noch dergelijke in sijne huijse setten, noch laeten setten, eer dat die cloek negen uren slaet op eene alde schilde en dijn andere sijn ware. item nijemant sal visch voir opcoepen die hijer van buten comt, meer sullen oer mael (4) daeruan afhalden tot negen ure toe en bij den vremde luden en sullen geen luden van hijer binnen bij staen, die hem oer visch sullen helpen vercoepen op drie pont. item nijemant en sal salm gesneden ter merkt brengen hij en sal gekrompen wesen ende daer en sal men nijt meer dan tweemael mede halden, als des morgens ende des avents op drije pont. item helen salm, die op t' merkt kompt den mach men heel vercoepen off snijden, hij sij gekrompen off ongekrompen ende oick nijet meer dan tweemael daermede halden als voirs is op drije pont. item nijemant en sal voirtaen merct halden op ten manedach, alst heilig dach is geboeden te vijeren, meer sullen oer merct dach halden, des dijnsdag daernae vol-

(1) *Gaan bidden*, dat is *gaan bedelen*.

(2) *Grope*, in plaats van *groepe*, *groeve*, eigenlijk, *eene voor*, *eene gruppel*, beteekent alhier *eene goot*.

(3) *Hoenders*.

(4) *Te mael*, beteekent *volkomenlijk*, dus *oer mael*, hetgeen zal moeten zijn *oer te mael*, te kennen geeft *hen volkomenlijk*.

gende, soo wie dair mede gevonden worde hij weer van binnen off van buiten die coeper en vercoeper sullen elks gebreuct hebben drije alde scilden. item holtenaers, glasemaekers ende lijendeckers sullen samen bij ene voit vercoepen, ende werken naer de maete, die an 't Raethuijs hange op eene alde schild. item nijemant en sal lange messen dragen tot Tijel off tot Zandtwijck, hij sij van binnen off van buten, dan nae al sulke maete als an de Raethuijs hanget noch anders geenrelij weere op drije alde schilden, hierin sijn uijt gesceiden onse Amptman ende sijne broedige knapen (1) onse Richter ende sijne broedige knapen, onse Borgermeisters ende hoer broedige knapen ende onser stat boeden. item geen brouwers tot Tijel of tot Zantwijck en sullen heele vait bijers uitcoepen, oer vaten en sullen ijerst mijt onse stat brant geteijkent sijn op drije alde schilden. Item was ijemant die in enige van allen dese voerscr. punten peen broekich worde, die sal oen uijt werde gepeijnt uijt alle guets, dat hij heeft in den gericht van Tijel ende van Zandtwijck gelegen als bekende schout, in den gerichte veruolget ende verwonnen sonder enig weder seggen, twee deel tot behoeff onser stat ende dat derdendeel onse Richter in der tijt ende van de keurbaere punten die bekeurt werden, den keurmeister een derde deel. In orkonde dese brijeffs besegelt mit onse segelen gegeuen in 't jaer ons Heren duesent vijer hondert vijer en vijftich op Sunte Bartholomeus dach des heilige Apostels.

Bijlage N.

BUURTSPRAAK *van 14. Maart 1444.*

Wij Borghemeijstren Scholt Schepenen ende gemein Raidt der stat van Tijel maeken condt ende kennelick alle luiden mit dese

(1) *Broedige knapen* zijn *gebroode dienaars.*

apene brieve, dat op huide op desen dagh datum des briefs in eenre apenbaere volre gemeinre beurspraeke, die binne onser stat van Tijel geroepen was, als regt was, commen sijn die gemeine borgeren ende ingesetenen der stat van Tijel voerscr. die daer tot ter buerspraeke gecommen weeren ende sijn des semmentlicke ende eendregtelieke eens geworden ende mit consent ende bekenningen onser Raedt in der tijt overcommen ende gesloten ende hebben sementlich overgegeven, also veele onrelicke saeke geschien ende gehantieert weren op te verlore dijcke, die onredelickheid meer te verhueden, als men best mucht, so hebben sij mit ons eendregtelick gesloten ende overgegeven, in den eerste waert saeke, dat enig borger off borgerinne off ingeseten in de stat van Tijel off in de dorpe van Zandwijck sijn dijck, die hij laest hergebragt hadde, voor verloren sonder bewijselijke kennelicke nootsaeko, dat is te verstaen, als die dijck niet doirgebroken off waedig (1) geworden en weer ende dat bewiselick ende openbaer weer, dat hij off sij den dijck geen macht te maeken en hadde, die sal daer den heer aan gebroeckt hebben sijn lijff ende sijn guet, ende so wie tot Tijel off tot Zandwijck eenige dijcken liggen liet voor verlorene dijcken, weer sij borgere off borgerinne toebehoirt off ingezetene off iemandt van buiten, die sal ten eerste gebroeckt hebben all sijn guet in den gerigte van Tijel en Zandwijck gelegen ende dat sal voir in den onraet gaen die verlorene dijcke te maeken ende liet iemandt sijne dijck lig-

(1) *Wadig worden* wil zeggen, dat er, door de doorscheuring van den dijk, een wade (waterkolk) scheurde. Dijkregtens is het, dat alleen dan de dijkpligtigen van het opmaken van den dijk bevrijd zijn, als de doorbraak zoodanig is, dat de dijk tot het oud hoevig land (a) is door gebroken, of dat, bij de doorscheuring van den dijk, een wade komt te breken, mits dezelve, volgens dijkregt van *Tielre*- en *Bommelreweerden*, dieper dan 6 voeten is.

(a) *Oud hoevig*, dat eertijds onder hoeven of boeren-erven en plaatsen behoord heeft.

gen voor verlorene dijcke, die niet wadig of dorbrekig worden en weer, off die niet lege in eenre nijer oplaege, also dat bewijselick weer, dat hem de kennelicke noot dair niet toe en dronge, wie dat deede, weer hij borger off borgerinne die sal daaromme ontborgert sijn, numeer borger te worden. Voirt ist overgegeven, weert saeke, dat enig verlorene dijken bleven liggen tot Tijel off to Zandwijck, die van den dijkgreve verdingt (1) sullen worden, ende die men ten laetste mitte sevene mit regt heeren ende geven sal mit sijne onrait, wanneer die dijck verdingt wordt, daer sal die Dijkgraef mit sijne Heijmraedt, schrijver ende bode de costen op doen van de tering redelick ende mogelick ende houden sijne genegten (2) ende schouwen als regt is, ende voor de cost sal die Dijkgreve hebben van elcke schouwe daegs so menich schoudag so menig vier overlendsche Rijnsche gulden voor sijne cost ende sijne oncost ende onse schrijver sal hebben voir sijn schrijfloon voor elke schoudag een halve Rijnsche gulden ende onser bode tot Tijel off tot Zandwijck sal hebben voor sijn loon te gedagen op elke schoudag een quarter van een Rijnsche gulden ende niet meer onraets daerop te setten dan den dijck te verdingen om de minste penning ende daer onse genaidigen Here van Gelre sijn gewis tegen te hebben na de alde gewoente, weere daer oick enige verlorene dijcken blijven liggen to Tijel off to Zandwijck die van den Dijkgreve verdingt were, queme dan daerna iemandt voir die Heijmraeden ende begeerde van de Dijkgreve die dijck te nemen mit sijn onraet, wie dat alsoe begeert, tot wat tijde, dat dat geviel, so sal hem onse Dijckgreve dat gunnen dat hij die dijck aannemen mag mit sijne onraet, die daerop tot die tijt toegecomen is, als voerscr. is, ende niet meer, indien dat die gene, die den dijck also aennemen wil, also geerft is, dat die Heijmraedt dunkt op oere eed, dat het landt mede bewaert is ende

(1) *Verdingen*, dat is *aanbesteden*.

(2) *Genegte* beteekent *regtdag*, *genegte houden* is *regtdag houden*.

hij wisheil set bij de Heijmraedt den dijck te volmaeken tot des Heijmraedts koere, weert ook saeke, dat enige verloren dijcken mit die sevene uitgeheert ende gegeven worden mit oere onraets als t regt is, so wes erve ende guet, dat die sevene daerinne geven sullen in den dijck ende in de onraet, dat sal men op ten regte geerfde dag apenbaerlick op ten dijck vercopen om de schoonste penning, dat ter dan iemant om geven wil, nae de alde gewoentens, mer weer daer dan vercoft wordt, dat sal staen veertig dagen lanck, daerna te verhogen, ende de slachdag als de slag sal gaen, dat sal men apenbaerlick mit eenre schouwe op te dijck doen bij de Heemraedt, ende wes dan van de eerste ingegeve guet ende erve verhoog word, dat sal de eerste te stade comen ende daer sal men voirt mede omgaan na de alde vondenisse ende gewoentens in sulke vorwaerde, dat andere sevende giftinge erve meer in den dijcke sal blijven ende de onraet als t voerscr. staet bewijst is ende niet langer, ende dit wordt also gevest mit vonnis onser Schepenen, dat die borgers ende geerfdens van Tijel ende van Zandwijck dat hier namaels to geenre tijt breken en sullen mogen mit enig regte. In oirconde des hebben wij Gerrit de Roever, ende Gt. Has als Borgemeisters in der tijt in de stat van Tijel. Ick Derick van Stralen Richter in der tijt tot Tijel ende Zandwijk ende wij Arend van Drueten, Claes die Roever van Sandtwijk, Aart van Avesaeth, Johan van Echteld, Roembout van Sandtwijk, Dirk Beerns ende Albert Jans Schepenen in der tijd der stad van Tijel elk onse segel aen dese apene brief gehangen. gegeven in den jare onses Here dusent vier hondert ende vier en veertig op St. Lebuinus dagh in de winter. Is besegelt met de voerscr. segelen van groene wassche.

In fidem copiae Auth.
G. A. Udents Secr.

EENIGE BIJVOEGSELS.

Bladz. 23. Wijlen de Heer H. VAN WIJN was omtrent het innemen van *Tiel*, waarvan op gemelde bladz. melding gemaakt wordt, niet van het gevoelen van den Heer VAN LEEUWEN, door mij aangenomen. Hij vermeende te moeten geloven het verhaal van den gelijktijdigen JAN VAN HELU, dat de Graaf van *Gelder*, in het voorjaar (zoo hij meende) van 1286, *Tiel* op den Hertog van *Braband* zoekende te winnen door JAN VAN KUIK, die er commandeerde, en zich op de verte niet vertrouwende, bij *Gerwe* (zoo hij dacht *Herwijnen*) hem te gemoet trok, sloeg en noodzaakte terug te trekken, doch dat de Hertog, kort daarna in den *Bommelreweerd* vallende en die winnende op den Graaf, de laatste, zonder eenen slag met hem te willen wagen, naar *Tiel* trok, die stad innam, in den brand stak en tot den vrede van 1290 daarvan meester bleef, en dat dus *Tiel* maar eens door den Graaf was ingenomen. Dit gevoelen van den Heer VAN WIJN is mij gebleken uit een, mij voor eenigen tijd medegedeeld, afschrift van eene eigenhandige minuut van eenen brief van dien Heer aan den Heer VAN LEEUWEN. Ook de Heer VAN SPAEN (1) maakt maar van eene bemagtiging van *Tiel*, door den Graaf van *Gelre*, en wel op den 11. September 1286 (volgens het *Chron. Til.* p. 255) gewag, en dat die na het huwelijk van dien Graaf was geschied, terwijl de Heer VAN WIJN vermeende, dat dezelve vóór dien tijd had plaats gehad. Een jaar te voren was (zoo als de Heer VAN SPAEN vermeldt) de Graaf wel voornemens geweest zich van *Tiel* meester te maken, maar de Heeren VAN KUIK en eenige

(1) *Historie*, 1. D. bl. 297.

anderen kwamen de stad te hulp, en in het daarop volgende gevegt schoten de Gelderschen te kort (1). Volgens den Heer VAN SPAEN had de bijeenkomst tusschen den Hertog en den Graaf van *Holland*, te *Tuijl* plaats.

Bladz. 37. Men had te *Tiel* van den verradelijken aanslag nog bij tijds kennis bekomen, door eenen bode, afgezonden door Jonkheer VAN GAESBEEK, welke toevallig het oogmerk der vijandelijke troepen ontdekt had; en dit was de oorzaak, dat de aanslag mislukte, want de vijanden, hoezeer in groote menigte, echter uithoofde, dat zij de Regering van *Tiel* in hunne magt hadden, geen wederstand verwachtende, werden, de poort genaderd zijnde, onverwachts zoodanig door het geschut uit de stad beschoten, dat zij terug weken en in verwarring aftrokken, nadat zij het nog bij de Zandwijksche en eene ander poort beproefd hadden, doch aldaar op dezelfde wijs ontvangen werden (2).

Bladz. 64. Waarschijnlijk was de last, welken de Graaf van *Nassau* aan den Rigter VIJGH gaf, een gevolg van het op den 23. Maart 1579, tusschen dien Graaf en eenige Gecommitteerden, verhandelde betrekkelijk het verzekeren van *Gelderland*, (3) en in dat geval heeft zich SLICHTENHORST, met te schrijven *op de tweede maand*, vergist.

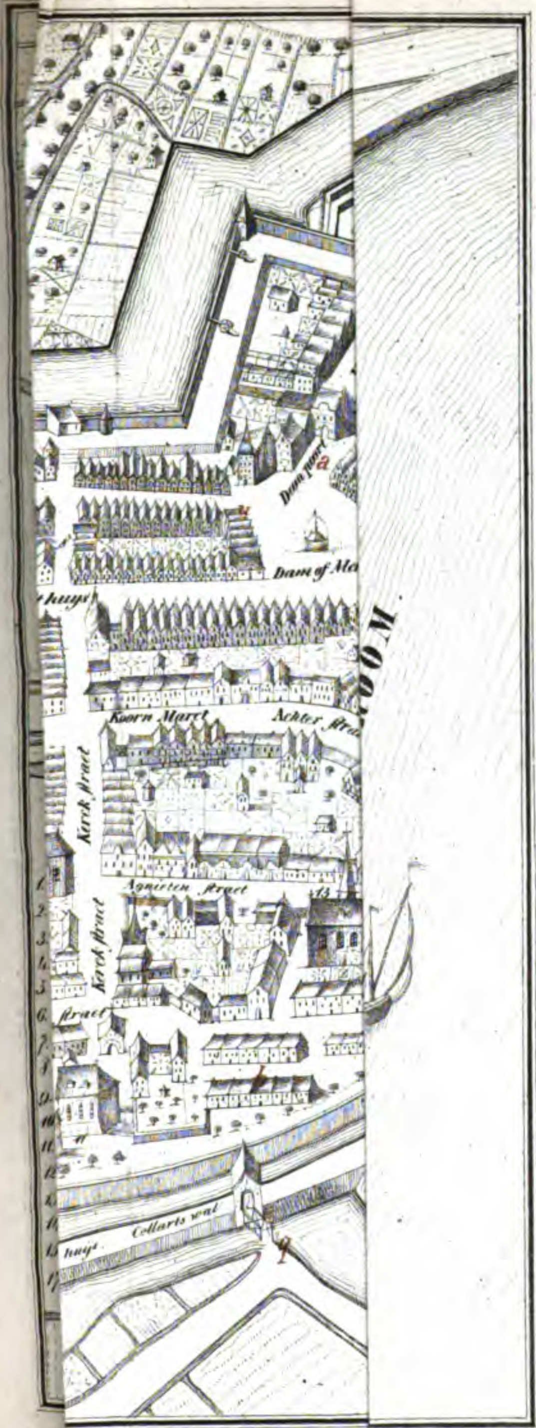
Bladz. 65. Volgens een volks verhaal had VIJGH, geen kans ziende, om beide zijne te *Zoelen* niet ver van elkanderen staande kasteelen, dat van *Zoelen* en den *Aldenhaag*, te verdedigen, het laatstgemelde in brandgestoken. Misschien is de Heer VAN LEEUWEN ook van dat gevoelen geweest, en heeft de Heer VAN HASSELT bij vergissing *Avezaath* voor *Aldenhaag* geschreven.

Bladz. 148. Na dat reeds een groot gedeelte van het werk

(1) T. a. p., bl. 293.

(2) MATTHEUS, *Anal vet. aev.* T. V. p. 239 en 240.

(3) BOR, *Nederlandsche oorlogen*, 13. D. bl. 93.

Dam straet
a
Dam of Ma
huys
Koorn Marct
Achter stra
Kerck straet
Agnieten straet
13
Kerck straet
straet
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
9.
10
11
Collarts wal
huys
OOM

was afgedrukt, besloot ik, op verzoek van verscheidene inteekenaren, om bij hetzelve eenen platten grond der stad, zoo als dezelve thans is, te voegen. Hierbij dient tot narigt, dat overal, waar in het werk van platten grond melding gemaakt wordt, niet deze, maar de oude is bedoeld, dat de namen *stad Deventer*, *Groenewoud* en *Roos* op deze voorkomende, beteekenen *herbergen*, terwijl laatstgemelde dezelfde is, welke bladz. 34 voorkomt, dat in het gebouw bij de Groote Kerk, waarbij staat *School*, gehouden wordt de armen school en dit gebouw vroeger was en nog genaamd wordt *de Gerfkamer* (1), dat de woorden, die de gebouwen aanduiden, zich verder uitstrekkende dan dezelve, alleen behooren tot het gebouw, waar zij beginnen, zoo als bij het Wees-, Mannen-, en Vrouwenhuis, Stadhuis, Geregtshuis en Infirmerie, of daar zij eindigen, zoo als bij de Latijnscheschool, Israëlitischekerk, Hof van Arkel en Caserne.

Bladz. 198. Op de graftombe ziet men, in wit marmer, het borstbeeld van VAN WELDEREN in een langrond, ter zijde bevinden zich twee schreijende wichtjes, en achter hetzelve, in de gedaante van eenen ouden man met vleugels en eene zeissen, het zinnebeeld van den tijd, daar boven het geslachtwapen en ter zijde van hetzelve twee bazuinende wichtjes, houdende aan festons de wapens der 16 kwartieren. In gouden letteren op zwart marmer, onder het borstbeeld, leest men:

D. O. M.

et

Aeternae Memoriae

Sacrum.

Hic situs est STEPHANUS *liber baro* DE WELDEREN, *qui anno* MDCLXXIV *feliciter militiae tyrocinium deposuit. A quo tem-*

(1) *Gerfkamer* (van *gaerwen*, *gerwen*, beteekenende *praeparare*, *adornare* (*voorbereiden*, *optooijen*) zie KILIAAN) de plaats, alwaar de Priesters zich voorbereiden, en kleeden. De *Sacristie*, in het gemeen *het portaal.*

pore regia via per omnes militiae gradus et ordines ad summos honores procedens, in omnibus obsidionibus et praeliis, pro patria et libertate ac communi foederatorum causa in Belgica, Anglia, Hibernia, Holsatia et Lusitania fortiter gestis, egregia et illustribus majoribus suis digna virtutis, fortitudinis et prudentiae edidit specimina. Quod in omne aevum testabuntur acerrimi conflictus ad Seneffam, Fanum sancti Dionijsii, Boinam, Limmericum, Landas, Lotusam, Steenkerkam, Namurcum, Rammeliam, Ostendam, Meninas, Teneramundam, Athas, Aldenardam, Insulas, Tornacum, Malplacetum, Montes Hannoniae et quae alia plura cruentissima cum hostibus fortissimis et potentissimis vidit praelia et quorum pars magna fuit. Praeter alias dignitates militares, tribunatum antiquae legionis Geldricae, munus supremi ducis copiarum pedestrium et praefecturam Meninarum adeptus fuit. Omnia haec et plura communi omnium judicio meritus. Natus est Tielae Geldrorum, ipsis Nonis Januarii anno MDCLXII. *obiit Montibus Hannoniae* IV *Nonas Novembris anno* MDCCIX. *Civibus suis, militibus et militiae ducibus triste desiderium sui, posteris autem rarum exemplar virtutis et generosae indolis imitandum relinquens. Honori et Gloriae fratris, dum fata Deusque sinebant, dilectissimi hoc amoris et doloris monumentum posuit* JOHANNES *liber baro* DE WELDEREN *Toparcha de Ubbergen et Valburg, Batuae inferioris illiusque aggerum praefectus ac summus ibidem Praetor, ex equestri praeterea Gelriae ordine ad illustres ac praepotentes foederatae belgicae ordines delegatus et civitatis Tylanae consul &c &c &c.*

Onder dit opschrift bevindt zich een fraai basrelief in wit marmer voorstellende een gevecht, terwijl de Tombe rondom met vaandels, snaphanen en ander oorlogstuig, mede in wit marmer, versierd is.

Bladz. 254. *Boevenspelen* voorzeker hetzelfde als *boeverije* hetgeen beteekent *dobbelspel*: zie aanteekening van VAN HASSELT op KILIAAN.

Bladz. 258. De pandbrief van *St. Margretenavond* 1458 hield

in, dat de Hertog schuldig was aan JOHAN VAN ROSSUM vijf duizend vijf honderd Overlandsche Kurfurster Rijnsche guldens, waarmede de Hertog had gelost JOHAN VAN STEENHUIJS, uit het ambt van *Nederbetuwe*, en de Hertog zette en maakte JOHAN VAN ROSSUM zijnen Ambtman en Rigter in *Tiel* en lande van *Nederbetuwe*, dat hij eenen Rigter tot *Tiel* en tot *Zandwijk* zetten mogt en de Hertog hem zoude mogen ontzetten, zoo hij hem de geleende gelden deed betalen. De Hertog bekende bij eenen anderen pandbrief van denzelfden dag, aan VAN ROSSUM nog schuldig te zijn vijf honderd diergelijke guldens. JOHAN VAN ROSSUM zette en maakte, bij brief van I. Maart 1464, JOHAN VAN HAEFTEN Commandeur der Duitsche orde te *Tiel*, WILLEM DIE HAESSE en JACOB OTTENSE Rigter te wezen tot *Tiel* voor hun en hunne erven drie jaren zeker, en dat zij of hunne erven den Raad te *Tiel* en *Zandwijk* jaarlijks naar hunnen wil zouden zetten en ontzetten, zoo als de Rigters hunne voorvaderen gedaan hadden (1) en dat zij van dit ambt niet ontzet zouden mogen worden, dan tegen teruggaaf en betaling van zes honderd goede gouden Overlandsche Kurfurster Rijnsche guldens, waarvoor VAN ROSSUM zeven borgen stelde, die beloofden, bij niet voldoening in leisting te komen, dat zij daartoe zouden in rijden tot *Nijmegen* of *Tiel*, daar zij ingemaand werden, ieder met eenen knecht en twee paarden, of zenden ieder eenen goeden eerzamen man, met hun gelijk kostelijk in de vertering zijnde, mede met eenen knecht en twee paarden en aldaar in eene eerzame herberg op hunne kosten verblijven, tot dat de schuld betaald en de vertering voldaan was. In 1490 had LAMBERT VAN BUEREN het regt van JOHAN VAN ROSSUM verkregen, en na deszelfs overlijden verkochten en droegen zijn zoon ADRIAAN VAN BUEREN, Ambtman in *Nederbetuwe*, en zijne huisvrouw het Schoutambt in de geregten van *Tiel* en *Zandwijk* op aan hunnen neef, ADRIAAN VAN ROSSUM en zijne erven, onder beding, dat zij bij hun beiden goedvinden zouden zetten Burge-

(1) Wegens dit regt van aanstelling stond niets in de pandbrief van 1458. De Hertog in 1492 in *Tiel* zijnde stelde zelf Burgemeesters en Schepenen aan.

meesters, Schepenen en Raad van *Tiel* en *Zandwijk*. Na deszelfs overlijden in 1552 volgde hem NICOLAAS VIJGH op.

Bladz. 310. De Zeeheld LAMBERT HENDRIKSZOON is gestorven den 17. Maart 1625, en ligt begraven in de groote Kerk te *Rotterdam*.

Bijlage. bladz. 2. Daar het vonnis niet vermeldt, waarin eigenlijk de tooverij door haar gepleegd heeft bestaan, vermeen ik, dat ook de overneming der klagte van den Scholtus niet onbelangrijk zal wezen: dezelve behelsde: *woe dat* GEERTKE, *die huisvrouw van* DIRRICK VAN DRUITEN *haer* (IKEN HENDRIK) *gerichtelicken beclaecht, dat sij durch aenblasonge ende aenrorenge haers lighaems betovert ende in onlidelicke sware smert ende peine sij leven off sterven kan, van die tijt aff noet gesond, wesende, gebracht ende gefuert heeft und dewiel openbaer stat ende straetmeer gemelde* IKEN *mit sulke duivelsche toverie omtegaen beruchticht* (1) *wordt.* Vervolgens verklaarde, op de exceptie van de beklaagde, de Scholtus: *dat* GEERTKE *daerop den doot gestorven was, dat* IKEN *voerscr. hoer betuevert hadde.* En op deze nietige gronden wezen de Schepenen, nog wel met advijs van regtsgeleerden: *dat de Scholtus gehalden sall wesen de obgem. behaffster durch den Scherprichter te doen examineren ende tot peindelicke torture te stellen* en vonden voorts goed, dat de Scherpregter tot *Utrecht* zoude gehaald worden, *overmits hij met die tovenaers weet te handelen.* Dit laatste levert een blijk op, dat, nog in het laatst der 16de eeuw, de processen wegens tooverij en waarin van de pijnbank gebruik werd gemaakt, niet zeldzaam waren.

(1) *Beruchtingen*, beteekent *betichten*, *verdacht maken*.

BIJVOEGSELS EN BIJLAGEN

TOT DE

BESCHRIJVING

DER STAD

TIEL,

DOOR

Mr. E. D. RINK,

REGTER TER INSTRUCTIE BIJ DE REGTBANK VAN EERSTEN AANLEG, ZITTING HOUDENDE TE *TIEL*, LID VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE *LEIDEN*.

TE TIEL, BIJ
A. VAN LOON.

1836.

BIJVOEGSELS EN BIJLAGEN

TOT DE

BESCHRIJVING

DER STAD

TIEL,

DOOR

Mr. *E. D. RINK*,

REGTER TER INSTRUCTIE BIJ DE REGTBANK VAN EERSTEN AANLEG, ZITTING HOUDENDE TE *TIEL*, LID VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE *LEIDEN*.

TE TIEL, BIJ

A. VAN LOON.

1836.

VOORBERIGT.

Om den prijs der Beschrijving van Tiel, *die bij het drukken grooter uitgevallen is, dan ik verwacht had, niet te veel boven de berekening der Inteekenaren te laten gaan, besloot ik eenige bijvoegsels weg te laten; voornamentlijk de bijlage, die onder letter* B *had moeten voorkomen. Dan, deze bijvoegsels, gelijk ook het een en ander, dat mij naderhand is voorgekomen en tot opheldering of verbetering der* Beschrijving *kan dienen; alsmede gemelde bijlage en de pandbrieven van het Rigterambt van* Tiel, *hoezeer dan ook niet algemeen belangrijk, echter voor de Geschiedenis van* Tiel *niet van alle belang ontbloot achtende, vermeen*

ik dengenen, die daarin ook belang mogt stellen, geene ondienst te doen, door eene uitgaaf daarvan en door hem aldus in de gelegenheid te stellen, om dezelve afzonderlijk te bekomen. Dezelfde verschooning voor het gebrekkige, welke ik bij de uitgaaf der Beschrijving *heb verzocht, hoop ik van den goedgunstigen lezer ook in dezen te mogen verwachten.*

Julij 1836.

BIJVOEGSELS.

Bladz. 7. In de 16de eeuw berustte het *Chronicon Tilense* in de *St. Maartenskerk*. Dit blijkt uit eene verklaring van twee Schepenen, van den 31. Augustus 1538, houdende, dat zij *eene authentieke copie, die per notarium geauthentiseerd was wt eene alde Cronijk gelegen binnen de stad van Tijel in de St. Maartenskerk geschreven en gecopieerd, bereurende woe langen tijd Tijel ende Sandwijck Gelres geweest is, gesien en gelesen hebben, luidende van woord tot woord als hierna volgt. Anno Domini duijsent drie hondert ende ses en dertig* enz. (1). En nu volgt verder eene woordelijke overzetting in het Nederduitsch van hetgeen *in het Chron. Til.* p. 327 staat, zoo dat de oude Chronijk dezelfde is, als het uitgegevene *Chron. Til.*

Bladz. 13. Over de beteekenis van *Curtis*, *Locus* en *Villa* zie men *Oudheden van het Gooregt*, door Prof. A. Ypey en Mr. H. O. Feith.

Bladz. 42. In 1473 deed men te *Tiel* hulde aan Karel, Hertog van *Bourgondiën*, want men vindt in het Signaat van dien tijd: *des sonnen-*

(1) *Privilegie enz. boek.*

dag na Sinte Maartendach sijn die Heer van EGMONT, *Jonkh.* FREDERIK *sijn soen ind die Heer* VAN RUIRS *tot Tiel komen ind sijn daer in behoiff des Heeren van burgeren als pandheer gehuld, ind doe word* HENRICK VAN DE POEL *Richter geeidt, des dingsdagh daerna* ARRIAEN VAN BRAKEL *und* ZEGER PELS *Burgemeisters,* HEIJMRICK VAN DRUETEN, JAN VAN DEN STEENHUYS *die jonge,* WILHEM ALOFS, PETER DIE MAN, GERIT DIE WIT, CLAES BRAND *ende* JAN VAN DRUETEN *Scepenen.*

In 1475 werd de Hertog gediend. Deze was KAREL van *Bourgondiën.* Na den dood van gemelden Hertog, hadden de Gelderschen ADOLF VAN EGMOND, voor hunnen wettigen Heer verklaard en had *Tiel,* vervolgens, hetgeen uit den privilegiebrief van 1478, waarvan bladz. 238 melding wordt gemaakt, blijkt, hulde gedaan aan den jongen Hertog, KAREL van *Gelre,* en was denzelven nog in 1480 getrouw. Dit blijkt bij de aflegging van eenen *Orph-Ede* (1) in dien tijd, terwijl daarbij beloofd werd, om *geen arch te keeren aan Hertog* KARLE *van Gelre, Jufvrouw* PHILIPPE *sijne suster, Jufvrouw* KATHARINE *van Gelre, den Bisschop van* MUNSTER, *de steden Nijmegen, Bomel und den ondersaten s' lands van Gelre, die zich halden tot den voirscr.* Dan, den 24. Januarij 1481, vindt men in zoodanig

(1) *Orph-Ede*, was eene eedlijke belofte van den vrijgesprokenen beklaagden, om zijne gevangenschap niet te zullen wreken. Dezelve komen in de Signaten van dien tijd dikwijls voor.

geval beloofd, *nimmermeer arch te keeren* (1) *aen Hertoge van Oestrijck noch sijner genade land van Gelre* enz. Dus *Tiel* toen in de magt van Hertog MAXIMILIAAN was gekomen.

Bladz. 44. Een tractaat tusschen den Keizer en zijnen zoon, den Aartshertog PHILIPS ter eenre, en Hertog KAREL van *Gelre* ter andere zijde, gesloten zijnde, waarbij bedongen was, dat in handen van den Aartsbisschop van *Keulen* zouden worden gesteld, uit ieder kwartier, ééne stad, als *Erkelens*, *Tiel*, *Wageningen* en *Doesburg*, zoo nogthans, dat die steden, gedurende dien tijd, van hunne kwartieren niet zouden gescheiden worden, werd bij eenen brief van den 18. Augustus 1494, door Hertog KAREL, de stad *Tiel* gezet in handen van gemelden Aartsbisschop, om in bewaarder handen te wezen en te blijven, ingevolge het tractaat, en beval de Hertog, aan Burgemeesters, Schepenen, Raad, Burgers en Ingezetenen van *Tiel*, om den Aartsbisschop eed te doen en getrouwelijk daarbij te blijven, tot dat uitspraak gedaan of deswegens overeengekomen zoude zijn: en, ingeval het vonnis tegen den Hertog gewezen werd, dan zouden zij vrij zijn van de huldiging en eed aan hem Hertog gedaan, en alsdan aan zijne Majesteit en den Aartshertog eed doen (2).

Bladz. 47. Hertog KAREL was, toen hij in 1511

(1) *Arch te keeren* beteekent *kwaad te doen.*

(2) De oorspronkelijke brief is in *het Archief van Gelderland.*

Tiel innam, op de Regering dier stad te onvreden, zoo dat hij wilde, dat Burgemeesters en Schepenen hun lijf en goed van hem koopen zouden, dewijl zij onderhouding hadden genomen van het Bourgondisch Hof.

Bladz. 48. In 1522 werden er penningen opgenomen, om daarmede de dienst van den Hertog af te doen (1).

Bladz. 69. In Julij 1590 werd te *Tiel* de Landdag gehouden, en op denzelven, door de Staten van *Gelderland*, Prins MAURITS tot Stadhouder aangesteld en de instructie voor Zijne Hoogheid gearresteerd (2).

Bladz. 70. Het Hof van *Gelderland* had, op orde van den Raad van Staten, den Ambtman VIJGH Gouverneur van *Tiel*, belast, om de kromte des dijks, loopende elleboogsgewijze, voor de Zandwijkschepoort, te slechten en dien dijk regt toe regt aan tot de stad te brengen, alzoo die kromte den vijand konde dienen, om zich te begraven en tot het gevoegelijk planten van het geschut, zonder afbreuk of hinder van de stad te wachten te hebben. Aan dezen last werd door den Ambtman en de twee Burgemeesters van *Tiel*, echter tegen den wil der andere Leden van den Raad, voldaan.

Bladz. 78. In 1641 vertoefde in *Tiel* de Konin-

(1) *Signaat van Tiel.*

(2) BOR, *Historie der Nederlandsche Oorlogen*, 28. boek bl. 315 en 533.

gin moeder van *Frankrijk* (1), op hare reis naar *Keulen* en werd in deze stad, ingevolge aanschrijving van de Staten Generaal van 16. September van dat jaar, op kosten van den Staat onthaald (2). Deze kosten beliepen twee duizend negen honderd vier en negentig guldens. Onder dezelve bedroegen de geleverde Fransche wijnen honderd een en zeventig guldens en even zoo veel de Rijnsche; de confituren en het banket twee honderd vijf en dertig guldens; het wildbraad drie honderd dertien guldens; vleesch en visch twee honderd zes en vijftig guldens; faisanten, kalkoenen en ander gevogelte honderd een en vijftig guldens; specerijen negentig guldens en de verteringen in acht herbergen zes honderd negen en vijftig guldens (3).

Bladz. 85. De oorspronkelijke Sauvegarde, door den Hertog van TURENNE afgegeven, en door hem onderteekend, is in het Archief der stad berustende.

Bladz. 98. Naderhand is mij voorgekomen het in het Archief der stad zich bevindende oorspronkelijke verzoekschrift, met het daaropgesteld *apostil* van den 17. April 1674, hetwelk behelst: *Zijne Hoogheid*

(1) In 1638 was zij in *Holland* geweest en aldaar, vooral te te *Amsterdam* luisterrijk ontvangen. WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, 11. D. bl. 276.

(2) De oorspronkelijke brieven van de Staten Generaal, van 16. September en 12 October 1741, zijn in *het Archief van Tiel* berustende.

(3) Volgens aanteekening in *het Archief van Tiel*.

heeft goedgevonden het verzoek bij deze requeste gedaan af te slaan.

Bladz. 107. Bij publicatie van den Magistraat van 21. April 1703, werd te kennen gegeven, dat de Staten, den 22. Maart 1703, hadden opgeheven en vernietigd alle de proceduren en decreten, tot *Arnhem* begonnen en op den 5. December 1702 uitgesproken; en dienvolgens Burgemeesters, Schepenen en Raad goedvonden te verklaren, de sententiën tegen JAN TAAY en JAN VAN LONDEN, den 5. December 1702 te *Zutphen* gepronunceerd, gecasseerd, opgeheven en vernietigd te zijn, herstellende dezelve volkomen in dien staat, als dezelve vóór de aangevangene procedure en opgevolgde sententie geweest waren.

Bladz. 148. Eigenlijk zal de platte grond geteekend zijn vóór het jaar 1654, toen SLICHTENHORST zijn werk in het licht gaf, en na het jaar 1643, want in laatstgenoemd jaar verzocht JACOB VAN BIESSEN (aan wien de Staten vergund hadden de geschiedenis, door PONTANUS uitgegeven, door een bekwaam persoon overgezet, te mogen drukken) aan de Regering van *Tiel* te laten afteekenen en in plaat snijden hare stad; hetgeen de suppliant voornemens was iemand aan te besteden voor omtrent tachtig carolus guldens. Bij dit request (1) was gevoegd eene gedeeltelijke overzetting van hetgeen, omtrent *Tiel*, bij PONTANUS *Historia Gelrica*, p. 30 gevonden wordt, en verzocht de

(1) Afschrift hiervan in *het Archief van Tiel*.

suppliant, dat, zoo de Regering deze beschrijving wilde veranderen, afnemen of bijvoegen, hem zulks te schrijven. Het gevolg daarvan zal geweest zijn, dat de Regering hem de aanteekeningen van den Secretaris UDENTS gezonden heeft, en van daar dan, dat SLICHTENHORST schrijft, dat hij zijn verhaal geraapt heeft uit de aanteekeningen van CORNELIS UDENTS.

Bladz. 151. In eene acte van 1533 vindt men de Doode Linge genaamd *de Alde Linge.*

Bladz. 158. De Westluidensche poort werd vroeger de *Loitmanspoort* genaamd (1). Van waar deze benaming, gelijk ook die van *Vrijdagschepoort*, gekomen is, heb ik niet kunnen nagaan.

Bladz. 160. Tot opheldering van het aldaar, wegens het bouwen van den muur, voorkomende dient, dat in 1641 is gebouwd de muur achter *Kleiberg;* en wel, om dat, zoo als de Magistraat aan den Raad van Staten te kennen gaf, de wal naast de Kleibergschepoort geheel vervallen en men bevreesd was, dat de vijand daar door aanleiding tot eene surprise op de stad gegeven werd; daar ook eenige schippersgasten, welke naast dezen wal gewoond hadden, en zich naar den vijand hadden begeven, hiermede zwanger gingen. Tot het bouwen van dien muur, welke lang is 150,6 ellen, (40 roeden) en twintig duizend guldens heeft gekost, gaf de Raad van Staten

(1) *Signaat van Tiel* van 1432 en volgende.

eene subsidie van dertien duizend guldens. Vervolgens werd, in 1650, gebouwd de muur, beginnende bij gemelden muur achter *Kleiberg*, en strekkende tot den muur, op den platten grond met letter (*i*) aangewezen, hebbende eene lengte van 94 ellen (25 roeden). In dezen muur is waarschijnlijk eene sluis of een verlaat geweest, breed 6,2 ellen (20 voeten) hoog 6,9 ellen (22 voeten): immers dezelve komt ook voor in eene afteekening van den muur in het Stads Archief berustende. Deze sluis is dan geweest ter plaatse, alwaar op den platten grond de draaiboom gevonden wordt, en alwaar thans de twee muren achter *Kleiberg* met eenen hoek aan elkander sluiten (1); en deze sluis zal dan, toen de binnenhaven geheel gedempt is, als nutteloos zijn toegemaakt geworden. Men vindt thans geen spoor meer van dezelve. Tot dezen muur en eene sluis verleende de Raad van Staten eene subsidie van twaalf duizend guldens. Behalve deze subsidiën en nog anderen, had ook de Raad van Staten gecontribueerd tot het uitdiepen der grachten en het onderhoud van pak- en kribwerk, tot behoud van de kaai voor de stad, welk onderhoud, in de 17de en tot in de 18de eeuw, zeer kostbaar was, daar de stroom met zijne grootste diepte toen langs de stad liep, zoodat, bij eene peiling in 1733, bevonden werd de diepte tegen over de Kleiberg-

(1) Indien dit alzoo is, dan wordt met deze sluis niet bedoeld het riool, waarvan in de noot op bl. 161 melding wordt gemaakt.

schepoort 15 ellen (48 voeten) te bedragen. Ook had het onderhoud van dat pakwerk en der twee kribben, waarvan de eene gelegen was aan de kaai, omtrent de plaats bij letter (*t*) op den platten grond voorkomende, en de andere boven den havenmond, van 1716 tot 1733, meer dan drie en dertig duizend guldens beloopen.

Bladz. 161. Er was vroeger eene sluis onder de Westluidenschepoort, waardoor het water van de Waal in de binnenste gracht, tusschen den stadswal en Collartswal, konde gelaten worden, terwijl door eene sluis in den beer, aan het einde van dezen wal, het Waalwater in de buitenste gracht konde gebragt en alzoo de stad rondom onder water gezet worden.

Bladz. 162. *Collardswal* heeft waarschijnlijk dezen naam verkregen van Collart, die ten tijde van Hertog Karel van Egmond, te *Tiel* Stadhouder was.

Bladz. 167. De kerk van *St. Vincentius* op *Zandwijk* was vroeger een Heidensche, of wel een Romeinsche Tempel (1).

Bladz. 176. Omtrent het Tolhuis vindt men in de uitgaven van den Tolontvanger te *Tiel*, van *St. Marg.* 1392 tot *St. Marg.* 1393:

(1) Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer*, bl. 70. In de *Oude Hollandsche Divisiekronijk*, vindt men, bl. 55: *ēn* (Swigbert) *heeft allaer* (in Teisterband) *vele tempelen der afgoden in kercken der heyligen gecōsacreert ēn gewijt. Te wetē die kerck tot Santwijck bij tijel inde ere vā Sinte Vincent martelaer*, enz.

Van sloeten ende sloetelen te maken an dat Tolhuijs tot Tijel.

It. van eenen sloete an den kelre.

It. gegeuen van der Heiligen Geest wegen Heren Henric Robuer *als van hofsteden die achter dat Tolhuijs gelegen sijn ter stat wert ijn van afterstede*, iiij *jair lanc*, vj gl. xiij gr.

It. van enen dam te maken voer dat Tolhuijs oosten, vj gr.

It. gegeuen Heren Rutger van Est *Priester, van eenre hofstat achter dat Tolhuijs gelegen van tijnse*, i gl. xxiiij gr.

It. van enen tuijn te maken voir an den voerborchte van den Tolhuse geg. om xv *borden rijs* xviij gr. *om staken*, i gl. xx gr.

It. van den meesten Toern te maken die kap dair boeuen op verdinget an Deric Brantssoen *dat holtwerk*, x gl. xxgr.

It. van den Sael te stoppen ende tot nagelen, i gl. xxij gr.

It. om loet dat men behoefden opten Toerne ende sael der was, clvij lib.

It. totter Echterster Bruggen om iiij *kolter geg.* xxv gr.

It. van den Stall opt Tolhuijs te maken, xxvij gr.

It. van den tween Toernken op beiden eijnden van den Tolhuse te maken ende te vuluen daer men tkoe ghebesickt heeft vj *mud calc* (enz.)

It. van enen tuijn beneden op der voerborcht van

den Tolhuijse dair men toe hadde iijc *staken — ende* xxvj *borden rijs.*

En in de rekening van den Tolontvanger over 1394:

It. van enen Tuijn te maken binnen der stat an den vurburght omme rijs ende staken ende van maicloen, xxxiij gr.

It. van enen Spanbedde (1) *te maken ijn der nedersier cameren, omme planeken ende loen tsamen gegeuen* i gl.

It. van den Dijcke te maken voir den Tolhuse, viij gr.

It. Hrn Henric den Roeuer *gegeuen tot des Gasthuijs behoef tot Tiel, dat men hem jairlicx schuldich is van eenre hofstat am den Tolhuse binnen der stat tsamen* liiij gr.

Terwijl uit deze en meer andere rekeningen van dezelfde eeuw blijkt, dat de Hertog en zijn gezin van tijd tot tijd te *Tiel* op het Tolhuis vertoefden, nachtverblijf hielden, aten en dronken.

Bladz. 177. Noot 1. Het Bushuis was vroeger bij het *St. Agnieteklooster* (2).

Bladz. 180. Te *Nijmegen* werd niet de burg zelf, maar de nieuwe torens en het muurwerk, waarmede de Hertog het *Valkhof* versterkt had, verwoest (3).

(1) *Spanbedde.* Volgens Kiliaan, *sponda* (*bedsponde*).

(2) *Signaat van Tiel*, van 1519.

(3) *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, 3. D. bl. 205.

Toen het Tolhuis (dat een versterkte burg was) te *Tiel* door de burgers ingenomen werd, had daarop het bevel de Stadhouder VAN ARLER. Doch hoedanig de inneming is geschied, daarvan wordt niets aangeteekend gevonden. Alleen in het Signaat van 1538 vindt men, dat eenige personen beloofden, *so* (alzoo) CLAES ALERTS *zeliger van leven tot der doot komen is bi tijden des verlopen, doe dat Tolhuijs ingenome wurde, als dat si noch nijemant anders van oent wegen sich keren sullen tot enige tijd aen* REINIER VAN ARLER *Statholder der tijt wesende binnen Tijel, met alle de luijden, die hi bij sich op der tijt hadde op het Tolhuijs en sal van nu ten ewigen dage vergeven ende vergéten blijven*, waartegen Schout, Burgemeesters en Schepenen, bij toedoen der twee en twintig *Veroerdenten* (Gecommitteerden) van de gemeente, beloofden eenen jaarlijkschen onderstand aan de weeskinderen van gemelde CLAES ALERTS te geven.

De Vleeschhal heeft gestaan tegen over het Stadhuis, op den hoek van de Vleeschstraat (1), en de plaatsen (onder den naam van *banksteden*) in dezelve werden door de stad tegen thijns uitgegeven (2).

Bladz. 184. Misschien was de *boomgaard* wel het oude kerkhof, waarvan men in 1483, als van het *alde kerkhof, in de jurisdictie van Tiel* gelegen, in het Signaat gewag vindt gemaakt.

(1) *Signaat van Tiel*, 1508.

(2) *Signaat van Tiel*, 1431.

Bladz. 188. Aan het Gasthuis (1) werden, in 1462, geschonken zes morgen land, om, uit den verkoop daarvan, *binnen des Gasthuijs gehoef een nije huis te doen timmeren, daer de sieken in wesen ende liggen sullen verscheijden van de andere luden.* In het Gasthuis waren vroeger ook Proveniers (2), zoodanige personen namenlijk, welke hunne goederen of een gedeelte daarvan aan het huis overgaven, en daarvoor hun leven lang de kost en eene kamer in hetzelve verkregen. In 1538 werd daarvoor door eene Provenierster betaald in eens zeventig gulden Brabands (3). Andere verkregen voor niets de kost, hetgeen men in de 15de eeuw uitgedrukt vindt *levens lang des Heilige Geest tafel in het Gasthuis te hebben van eten en drinken.* In het Gasthuis was een altaar van *St. Maria.*

Bladz. 189. De Cellebroeders, welke waren van de orde van *St. Augustinus*, hadden (zoo als mij nader is gebleken) een klooster te *Tiel.* Want men vindt (4) in 1538 gewag gemaakt van *het convent der Cellebroeders binnen Tiel.* Dit klooster heeft waarschijnlijk gestaan bij hunne kerk in de Tolhuis-

(1) Het werd ook wel genoemd de *Heilige Geest* bij verkorting voor *Heilige-Geest-Huis*, dat is volgens KILIAAN, *Ptochodium* (*een Gasthuis der Bedelaars*).

(2) *Signaat van Tiel*, van 1477.

(3) *Signaat van Tiel.*

(4) *Signaat van Tiel.*

straat. Immers zij hadden aldaar eene woning, want in 1465 werd aan hen, door den Heer Adr. de Droemel, opgedragen huis en erf in de Afterstraat (thans de *Tolhuisstraat*) ter zijde den Tolhuishof, op conditie, dat vier van die broeders daarin wonen zouden, en volbrengen de werken der barmhartigheid, daar hun regel op gezet is (1). De Burgemeesters in den tijd zouden *protectores* (beschermers) wezen van het voorschreven huis, en de broeders altijd in hunne bescherming blijven (2).

Bladz. 190. Er was in de 15de eeuw ook een molen, buiten de Westluidenschepoort op den dijk, en deze behoorde aan het Gasthuis te *Tiel* (3).

Bladz. 191. Dat in 1519 het koor nog bestond, blijkt daaruit, dat men in dat jaar van het altaar van *Onze Lieve Vrouw in het koor in St. Maartenskerk* gewag gemaakt vindt.

Bladz. 207. In 1836 is, buiten de Burenschepoort, op *Zandwijk* aangelegd een Roomsch Katholiek Kerkhof met eene Kapel daarop.

Bladz. 215. De Heer Berg (4) zegt, dat *Tiel* en *Bommel*, in 1581, er nog prijs op schijnen

(1) Deze bestonden in kranken en de ligchamen der overledenen op te passen. *Kerkelijke Historie en Oudheden*, 2. D. bl. 104.

(2) *Signaat van Tiel.*

(3) *Signaat van Tiel*, van 1489.

(4) *De Nederlanden en het Hanseverbond*, bl. 341.

gesteld te hebben, als Hansesteden erkend te worden; waaruit men zoude opmaken, dat zij zich daarmede niet verder bemoeid hadden. Dan dit is het geval niet. Den 22. Februarij 1591, schreven de Regeringen van *Tiel* en *Bommel* aan die van *Keulen* wegens de beschrijving van eenen Hansedag te *Lubeck*, dat ook zij, *ingevolge die van Keulen goede mening die beschrijving niet ondoenlijk achten, met bescheid, dat die van Keulen onbezwaard wilden blijven, om haar te verstendigen, wanneer de dag van comparitie dienen zoude mits copielijk overzendende de punten, die aldaar geproponeerd zouden worden.* En zij verklaarden, bij haar advies omtrent de artikelen op de Hansedag voortedragen, dat zij *hansisch zijn en te blijven geneigd waren.*

Omtrent de *opgezette lasten* verzochten zij, *dat men in deze zaken eene gelukkige uitkomst der Nederlandsche oorloge geduldig verwagten wilde.* Den 16. September 1603, schreef de Regering van *Nijmegen* aan die van *Tiel*, dat Burgemeesters en Raad van *Keulen*, als hofstad en de directie hebbende van de Hansezaken in deze kwartieren, hadden geschreven, *over eene vernieuwing van het oude verbond onder de steden van de hansische societeit, voor lange opgerigt; dat de steden daartoe bekend onder haar zegel zouden overzenden volmagt, dienende tot authorisatie voor zekere Gecommitteerden aan den Koning van Denemarken te verzoeken confirmatie*

en exemptie als de steden van de Hansische societeit in het Koningrijk van Denemarken en Noorwegen zijn hebbende en te fourneren het achterwezen, zoo die steden nog schuldig zijn van wegen de penningen genegotieerd tot opbouwing des Oostersche huis binnen Antwerpen tot gerief van de voorschreven societeit en ter inwilleging der jaarlijksche steur en contributie (1).

Daarop gaf de Regering van *Tiel*, den 20. September 1603, volmagt op die van *Nijmegen* of derzelver Gecommitteerden, om uit haren naam te bevorderen het oude verbond, en daartoe de gemelde confirmatie van den Koning van *Denemarken* te verzoeken (2).

(1) De stukken zijn meestal in *het Archief der stad* in afschrift aanwezig, alwaar ook gevonden wordt eene *memorie dienende tot onderrigting, wat de oude quotisatie der hansesteden is en hoe dezelve onderling contribueren* en begint: *Iersteliik is te letten dat den bundt gemaekt is ongevaer in den jaere* 1250 *ende die quota in* 1552, *welke quote op ten huijdigen dach op ten selve ende hierna gespecificeerde voet als noch wordt gepractiseerd*, en na dat andere steden zijn opgenoemd komt voor, *steden die wel onder het oude bundt begrepen zijn, maer haer van betalinge van den jaerlijcksen taux tot vervalling der voorschreve ord. gemeine lasten* (a) *ontledicht hebben te weten*: en na eenige andere steden vindt men *Thiel* 10 *Rx. dal.*

(2) In het reces der Hansevergadering in 1603 komen, als aldaar vertegenwoordigd, slechts zeven steden voor.

(a) Volgens deze memorie waren deze gemeene lasten *officianten, behoeften der cancellarie en diergelijke bij de hansesteden aan die van Lubeck jaerlijks opgebragt.*

Tegen den 19. Januarij 1604, binnen *Arnhem* eene bijeenkomst der Geldersche en Overijsselsche Hansesteden beschreven zijnde, zond de Regering van *Tiel*, uithoofde men, ten bestemden dage, te *Arnhem* niet konde compareeren, wegens tegenwind, en om dat het lijnpad niet te gebruiken was (1), eene volmagt op die van *Nijmegen*, om hare stad te vertegenwoordigen.

Bij eene vergadering der Geldersche Hansesteden en van de stad *Deventer*, den 16. Augustus 1615 te *Arnhem* gehouden, waren mede Gecommitteerden van *Tiel* tegenwoordig; en op het schrijven van de Regering van *Keulen*, houdende kennisgeving van eene Hansebeschrijving binnen *Lubeck*, tegen den 10. September, *in achting genomen de resolutie van den Koning van Denemarken, tenderende tot separatie en verstoring van die Hansische societeit, die zoo lange jaren in rust geweest en met zoo groote vruchten van vele steden onderhouden was en nog onderhouden behoorde te worden*, werd in die vergadering noodig geoordeeld eene bezending naar de vergadering te *Lubeck* te zenden. Daartoe werden door de Geldersche Hansesteden benoemd Johan Biell, Sijndicus van *Nijmegen* en Dr. Frederik van den Sande, Raad en Momber in *Gelderland*; welke de ver-

(1) Hieruit blijkt, dat in dien tijd de wegen in zoodanigen staat waren, dat, bij nat weder, eene reis van *Tiel* naar *Arnhem* zoo ondoenlijk was, dat men dit beletsel zelfs niet behoefde aan te voeren.

gadering te *Lubeck* bijgewoond hebbende, daarvan, bij eenen brief, met overzending van een afschrift van het reces, (1) aan de Regering van *Tiel* kennis gaven. Den 17. September 1616 schreven de Burgemeesters en Raad van *Lubeck* aan die van *Nijmegen*: (waarvan deze aan de Regering van *Tiel* kennis gaven) *dat die alte restanten gegen jungste Brunswigische assistens compensieret und die contributio annua in futurum so slecht und gering angestelt, das es auch ein eintzeler kaufman leich zu ertragen*, en komt daarbij in de contributie *Tiel* voor met *twaalf* . . . waarschijnlijk rijksdaalders.

Den 28. Maart 1618 meldden de Geldersche Hansesteden (daaronder ook *Tiel*) aan de Regering van *Lubeck*: *dat zij steeds geneigd bleven de aller loffelijkste Hansische societeit te helpen onderhouden, doch zij van wegen verscheidene bezwaren en verhinderingen de op den 26. April bepaalde algemeene Hansevergadering voor dat maal niet konden bijwonen, en dat zij aangaande de contributie zich bij gelegenheid zouden betoonen, dat de societeit oorzaak van goed genoegen zoude gegeven worden.*

Den 15. Januarij 1628 berigtte de Regering van *Nijmegen* aan die van *Tiel*, dat zij ontvangen had schrijvens van Burgemeesters en Raad der stad *Keu-*

(1) Uit dit reces blijkt, dat, behalve de Geldersche Hansesteden en *Deventer*, aldaar nog vertegenwoordigd waren geworden *Bremen*, *Rostock*, *Wismar*, *Maagdenburg*, *Brunswijck*, *Dantzick*, *Hamburg* en *Lunenburg*.

len, met de afschriften van verscheidene acten, bij den Raad der stad *Lubeck* overgezonden, waaruit te zien was, uit wat oorzake eene gemeene vergadering van Gedeputeerden der gezamenlijke Hansesteden uitgeschreven was tegen den 4. Februarij, gelijk zulks konde vernomen worden uit de bijgevoegde afschriften, en men daaruit zoude bevinden: *dat doorgaans getracht werd deze landen alle trafiquen en commercie te onttrekken en daartegen wel iets diende ondernomen te worden*, en verzocht de Regering van *Nijmegen* daarbij aan die van *Tiel*, *om haar te willen advieseren*, *wat daartegen bij de hand zoude behooren genomen te worden.* Het blijkt niet, dat *Tiel* zich verder met deze zaak bemoeid heeft.

Bladz. 217. In 1486 bestond te *Tiel* ook een Oliemolen (1).

Bladz. 220. Ook te *Wezel*, en op den tol van *St. Maria* te *Emmerik*, hadden de burgers van *Tiel* tolvrijheid.

Bladz. 221. In eene memorie, (2) door de Regering van *Tiel*, in 1604, aan het Hof van *Gelderland* ingediend, ten betooge van de vrijheid der burgers van *Tiel* op den tol te *Deventer*, beroept zij zich op de possessie boven menschen geheugen, dat de burgers van *Tiel*, op hunnen burger-brief, tolvrijheid te

(1) *Signaat van Tiel.*

(2) De minuut daarvan is in *het Archief van Tiel.*

Deventer hadden gehad; dat zij die vrijheid in het *Over-* en *Nedersticht* (waaronder *Deventer* ressorteerde) genoten hadden. Zij stelde, dat de stad die tolvrijheid bekomen had ten tijde, dat dezelve aan de Bisschoppen van *Utrecht* was overgegeven (1) welke Bisschoppen dezelve van verscheidene Keizers hadden geimpetreerd, gelijk te vernemen was uit de extracten uit eene oude Chronijk (2) berustende op stadsblok (3); en dat daarenboven de Keizer HENDRIK zonderling nog gepriviligeerd en gebenificeerd had de stad *Tiel* en het dorp van *Zandwijk*, als van alle tollen in het Vorstendom *Gelre* en van alle exactiën vrij te zullen zijn en meer andere, welke bullen namaals verbrand waren, ten tijde het klooster van *St. Agniete* (4), waarin die bewaard la-

(1) Hieruit blijkt, doch niet op welke gronden, dat de Magistraat van *Tiel* vermoende, dat *Tiel* onder het wereldlijk gebied van de Bisschoppen van *Utrecht* was geweest.

(2) Door deze Chronijk wordt voorzeker het *Chron. Til.* verstaan, daar hetzelve in de *St. Maartenskerk* vroeger berustte en het blok in die kerk was.

(3) De *stads blok*, was in de kerk. In het *Signaat* van 1558 wordt gevonden: *welke Schepen-brieven* HUBERT GYSBERT *in der kerkenblok gelegen heeft, dat wij Schepenen alsoe gesien hebben.* Ook te *Nijmegen* was *de blok* in de groote kerk en bestond in een vertrek rondom in zware muren, waarin de privilegiën bewaard werden. IN DE BETOUW, *Kerken en Godsdienstige Gestichten te Nijmegen*, bl. 41.

(4) Indien de oude archieven niet, zoo als ik vermoed, in den Toren van *St. Walburgskerk* zijn bewaard geworden, maar

gen, afbrandde, overzulks de stad den inhoud van dezelve privilegiën en regten, haar bij Keizer Hendrik verleend, wederom heeft moeten koopen van Hertog Reinald en Eduard, die de stad en *Zandwijk* nieuwe brieven, zich refereerende tot Keizer Hendriks privilegie, hebben gegeven.

Verkeerdelijk staat bl. 221 *brief van* 1400, want het was bij eene uitspraak, tusschen de Regering van *Tiel* en den Heer van *Bronkhorst* en *Batenburg* (1), dat Hertog Karel, den 7. Maart 1534, erkende bij hem en zijnen Raad, dat die van *Tiel*, naar vermogen van hunne oude privilegiën en vrijheden, voortaan te *Batenburg* tolvrij passeren en varen zouden. Deze uitspraak was gegrond op de bevinding, dat die van *Tiel* hadden privilegiën en brieven van Vorsten en Hertogen van *Gelre*, daarin zij op alle tollen des Hertogdoms van *Gelre* gevrijd en geprivilegeerd waren.

Bladz. 236. Van *St. Matthijsdag* 1465 zijn drie oorspronkelijke brieven in het Archief der stad. Bij twee van dezelve bevestigde Hertog Adolf de twee brieven van Hertog Arnold, en bij den derden, de brieven van de Hertogen Willem en Reinald IV.

Hertog Karel van *Bourgondiën* had de privilegiën en regten van *Tiel* reeds bevestigd, vóór dat

in het *St. Agnieteklooster*, dan moet dat klooster vóór 1360 verbrand en eerst weder in 1443 herbouwd zijn.

(1) Afschrift daarvan in *het Archief van Tiel*.

de burgers aldaar aan hem hulde hadden gedaan, hetgeen, zoo als hiervoren bl. 1 is aangetoond, eerst in November 1473 heeft plaats gehad, gelijk de Hertog dan ook in zijnen brief zegt, dat de burgers en ingezetenen van *Tiel* (zoo als hij vernomen had) aangeboden hadden, om hem hulde te doen (1).

Bladz. 238. In 1523 voerde de Dijkstoel van *Tiel* de schouw over de *Drumptsche* Waal- en Lingendijken, uithoofde, zoo als het vonnis van Heemraden inhield: *onze genade Lieve Heer* KAREL *Hertog van Gelre aan de stad van Tiel sulks versegelt had* (2). Doch na 1525 vindt men niet, dat zulks meer heeft plaats gehad.

Bladz. 248 en bladz. 258. Dat de aanstelling van Burgemeesters en Schepenen, (onder den naam van *Raad*) door den Rigter, *namens den Hertog*, geschiedde, vindt men het eerst vermeld in het Signaat van 1570. In de oudere Signaten, waarvan de vroegste begint met 1431 (zijnde bl. 149 verkeerdelijk gesteld *met de helft der 16de eeuw*) wordt alleen gemeld: *is een nije Raet tot Tijel ge-*

(1) In dezen op perkament geschreven oorspronkelijken, in *het Archief van Tiel* berustenden, brief van 29. Junij 1473 staat: *ut ita sit, quod oppidani et incolae de Tiell sua bona affectione animisque deliberatis, ut intelleximus, nobis homagium et fidem prestare obtulerunt, hinc est, quod Nos Karolus Dux Burgundiae* enz. en nu volgt de bevestiging der privilegiën, regten, vrijheden en goede gewoonten van *Tiel.*

(2) *Dijksignaat van Tiel.*

set, of, zoo als in 1462, *heeft* GERRIT VAN DEN STEENHUIJS *die schout tot Tijel nije Raet geset.* 1464, *heeft* JACOB OTTENS *die Richter tot Tijel nije Raet geset* en 1491 *is nije Raet geset van wegen* LAMBERT VAN BUEREN; doch na dien tijd, tot dat Keizer KAREL als Hertog erkend was, deed zulks de Rigter, niet zonder bijzondere last van den Hertog. In dien tusschentijd toch zond de Ambtman, of Schout, of de Stadhouder te *Tiel* eene naamlijst aan den Vorst op, die daaruit de verkiezing deed. Ook deed het wel eens de vorst onmiddelijk, zoo als Hertog KAREL in 1492, of wel Commissarissen van den Vorst (1). Dikwijls werden Burgemeesters en Schepenen eenige jaren stilzwijgend gecontinueerd. Den 15. December 1557, benoemden Canzler en Raden in *Gelderland*, GODERT PANNEKOEK hunnen mede-Raad en PETER VAN SINTE PETER Leengriffier, om zich te informeren bij Schepenen en andere oude perso-

(1) Het komt mij voor, dat de Rigters te *Tiel*, wanneer zij buiten inzage van de Vorsten de Regering aldaar aanstelden, zulks zullen gedaan hebben met stilzwijgende toelating der Vorsten, zonder daartoe het regt van dezelve uitdrukkelijk verkregen te hebben Dit blijkt ook daaruit, dat de Rigter VIJGH in zijn request, om zijn regt tot de aanstelling te betoogen, in 1604 aan de Staten van *Gelderland* ingediend, zich beriep, niet op een van den Vorst verkregen regt, maar daarop, dat hij en zijne voorzaten over immemoriale tijden in possessie of quasi possessie waren geweest, om zonder advies der Vorsten, de Regering te *Tiel* te bestellen, en ook in den pandbrief van 1. Maart 1464 (in de bijlagen hierachter onder No. 3) alleen van eene possessie gewag wordt gemaakt.

nen te *Tiel* over het zetten van Burgemeesters, Schepenen en Raad aldaar, en wie zulks gedaan had, de Vorst of de Ambtman? Ten gevolge daarvan werden voor deze Commissarissen eenige personen geciteerd, en door dezelve eedelijke verklaringen te *Tiel* afgelegd, waartegen den 22. December 1567 de Scholtus Dirk Vijgh *geset en gesteld van den Ambtman* Claes Vijgh, in tegenwoordigheid van alle de Schepenen protesteerde, dewijl nooit bij menschen geheugen eenige eeden gezworen waren binnen *Tiel* en *Zandwijk*, dan bij den Scholtus en Schepenen, van welken eed den Scholtus een kan wijn toekwam (1).

Bladz. 249. Noot 2. Na het afdrukken kwam mij voor eene verordening van 1534, omtrent het doen van wachten, en het brouwen van bier, dat de brouwers (2) zouden mogen brouwen tweederlei bier, dik bier, en dun bier enz. en welke verordening was gearresteerd bij zestien Gedeputeerde burgers met den Raad; zoo als ook zoodanige Gedeputeerden of Gecommitteerden in 1538 voorkomen (3). Dus bestonden reeds vóór 1566 zoodanige Gedeputeerden.

Bladz. 257. Vóór het jaar 1584 was het tracte-

(1) Deze stukken zijn in *het Archief van Gelderland.*

(2) In de 15de eeuw waren er elf brouwers in *Tiel*, die met elkanderen overeenkwamen, om niet meer dan eens in de week te brouwen.

(3) Bladz. 12 hiervoor.

ment van iederen Burgemeester negen guldens en van iederen Schepen zes guldens.

Bladz. 262. De rekenkamer loste het pandschap van den stad in, nadat de Magistraat, op citatie van de Landrentmeester en Momber, bij sententie van het Hof van 8. Mei 1632, was geordonneerd om de pandpenningen te ontvangen en het ingeloste Rigterambt te verlaten.

Reeds in 1477 vindt men, dat de Schout ADRIAAN VAN BRAKEL, op *Sinte Wilborgsdag*, van de Burgemeesters *is geëedt tot stads behoef* (1).

Bladz. 265. Hoe de Regering van *Tiel*, gerugsteund, vooral door die van *Nijmegen* en *Z. Boemel*, zich in deze tegen het Hof verzette, kan blijken uit een meer omstandig verhaal van het alstoen voorgevallene, hetgeen ik vermeen, dat voor de geschiedenis niet onbelangrijk is.

Den 31. Augustus 1651, gaf de Rigter VIJGH aan den Magistraat kennis, dat hij van Gecommitteerden van het Hof verzocht was te vernemen, of men voornemens was die Gecommitteerden, welke op zijne huizinge waren, uit de stad te houden of niet. Hierop zond de Magistraat zijnen Secretaris naar het huis te *Zoelen*, om aldaar aan gemelde Gecommitteerden, na voorgaande groetenis van den Magistraat, aan te zeggen: nadien men, om alle onruste voor te komen, voor goed had aangezien, dat

(1) *Signaat van Tiel.*

de Heeren van het Hof, ingevolge Landschaps resolutie van den 1. Augustus 1651, zich met de keur niet hadden te bemoeijen; derhalven hun Ed. geliefden zich heden, en morgen wezende den 1. September, uit de stad, om alle mecontementen voor te komen, te onthouden. Maar wilden de Heeren na dien tijd in de stad komen, dat konden zij doen, naar hun welgevallen, maar dat de Magistraat, wanneer zij van daag of morgen kwamen, genoodzaakt zoude wezen, om de rust van de stad en gemeente, de stadspoorten toe te houden. Daarop de Secretaris naar het huis te *Zoelen* gegaan zijnde, rapporteerde bij zijne terugkomst, dat hij zulks aan de Heeren had voorgedragen, en daarop de Heer van *Yzendoorn* (de Raadsheer VIJGH) had geantwoord, dat zijn Ed. voornemens was, om dienzelfden avond een attaque te doen, om binnen de stad te komen. Vervolgens kwamen, den 1. September des morgens omtrent acht uren, voor de Burenschepoort, met een koetswagen, de Heer van *Yzendoorn* en de Heer van *Zoelen*, mitsgaders de Momber KELFKEN, te paard met drie rijdende boden. De poort voor hen gesloten zijnde, zond de Magistraat den Secretaris bij die Heeren, om hun te kennen te geven, dat de Magistraat op het hoogst verwonderd was, naardien op gisteren aan de Heeren de resolutie, om niet in de stad te komen, was voorgedragen; dat de Magistraat, om alle nadere onheilen voor te komen, voor God en de wereld wilde geprotesteerd

hebben van de zwarigheid, die daardoor zoude ontstaan. Dit door den Secretaris voorgedragen zijnde, heeft de Raadsheer VIJGH wederom geprotesteerd en geordonneerd, dat de wagen met Hun Ed. en de boden terug zoude rijden.

Den 29. December 1651, kwamen de Gecommitteerde Raadsheeren VIJGH, WIJNBERGEN en LINTELO te *Tiel* en verzochten audiëntie op het stadhuis. Hierop liet de Magistraat door zijnen Secretaris weten, dat dezelve niet voornemens was de Heeren op het stadhuis te ontvangen, maar hen morgen in hunne herberg zoude komen begroeten. En hoezeer de Gecommitteerde Raadsheeren voorhielden, dat het tot het beste van de stad zoude wezen, dat zij op het stadhuis audiëntie hadden, verklaarde de Magistraat zijne meening te zijn, om Hun Ed. propositie niet anders, dan in hunne herberg, aan te hooren. De Magistraat, den 30. December des morgens, naar die herberg gegaan zijnde, werd door de Gecommitteerden eene propositie omtrent de keur gedaan. Toen zij deze aan den Magistraat wilden overleveren, werd door denzelven geweigerd die aan te nemen. Daarop de leden van den Magistraat vertrokken zijnde, zonden de Gecommitteerden, door den waard in de herberg de *Kroon*, aan den Burgemeester OIJEN eene ongeteekende, door de hand van eenen der stads Procureurs geschrevene, propositie. De Magistraat dit beschouwende te wezen strijdig tegen hetgeen dezelve des morgens aan de Ge-

committeerden had gezegd, en tot merkelijke kleinachting van Landschaps resolutie, vond goed, dat stuk te scheuren en door den Secretaris en beide de Deurwaarders weder aan de Gecommitteerden te zenden. Hierop bejegenden de Gecommitteerden, in het bijzonder LINTELO, den Secretaris met heftige woorden, zeggende: hij zoude van daar gaan. De Magistraat, den 1. Januarij 1652, de keur gedaan hebbende, deden de Gecommitteerden, door eenen van hunne boden, affigeeren eene bekendmaking, dat zij van wegen het Hof die keur voor nietig hielden, en dat zij VAN BROECKHUIZEN en FOIJERT hadden aangesteld tot Schepenen. Deze bekendmaking liet de Magistraat afnemen en door eenen Deurwaarder in het openbaar scheuren. Des avonds liet de Rigter VIJGH het Heerengestoelte in de kerk, dat gesloten was, opentrekken en bragt BROECKHUIZEN en FOIJERT daarin (1).

Bladz. 268. Eenige burgers (2) hadden aan den Magistraat bij request verzocht, om mede van de

(1) Verbaal van het voorgevallene, in *het Archief van Tiel* berustende. Omtrent hetgeen, bij het bekomen der vrije keur, heeft plaats gehad, vindt men een verhaal in een gedrukt stuk, onder den titel: *Waeraehtig verhael der oude en nieuwe Regeringen binnen de stad Tiel. Te Roermonde gedrukt bij* WILLEM DE TROMPETTER, 1674.

(2) Ook elders was zoodanige eigene Regering-bestelling niet naar den smaak der burgers. Men zie BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderland*, 9 D. bl. 36 en 37.

vrije keur te participeeren, en in conformiteit van Landschaps resolutie van 1623, hen te laten genieten een competent getal van Gemeenslieden, in plaats van buurtspraken van ouds gehouden en het stellen bij de burgers van twee Rentmeesters volgens privilegiebrief van *Allerheiligenavond* 1447 (1). De Magistraat verstond hierop, den 1. Februarij 1652, dat de keur bij den Magistraat van de Landschap wettiglijk was verkregen, in welk verworven regt geene verandering konde gemaakt worden; dat de Magistraat de loffelijke en wel hergebragte privilegiën der burgeren zoude maintineeren en over de verzochte Gemeenslieden het advies van de Landschap, of het kwartier van *Nijmegen*, zoude hooren, en dan door den Magistraat zoude worden gedaan, als zoude bevinden te behooren, en dat, belangende de buurtspraken, bij de hooge Regering zoodanige periculeuse vergaderingen voor lange waren afgeschaft en verboden te houden. Vervolgens deed, den 7. April 1652, de Magistraat eene publicatie, waarbij hij verklaarde, dat, uit pure affectie, die dezelve tot welstand der Regering was dragende, en tot voorkoming van alle onbetamelijke suspiciën van eenigen, bij den Magistraat uit de burgeren waren aangenomen en verkoren zes Gemeens- of Kwartierslieden.

Aanleiding tot het verzoek, door den Magi-

(1) Door *Privilegiebrief* wordt voorzeker bedoeld de *Buurtspraak* van 1. November 1447. Alzoo de privilegiebrief van Hertog ARNOLD van dat jaar deswegens niets bepaalde.

straat, aan de Staten in 1623 gedaan, om Gemeenslieden te mogen aanstellen, had gegeven, dat de Magistraat in 1622 een accijns van negen stuivers op de ton bier gesteld hebbende, de Burgerofficieren en Dekens der gilden, in naam der gemeene burgers en ingezetenen, zich daartegen verzetten; vermeenende, dat de Magistraat zulks, zonder medeweten en toestemming der gansche burgerij bij buurtspraken, niet konde doen, en dat ook aan de burgerij inzage in de stadsrekening toekwam. Hierover verscheidene verschillen gerezen zijnde, bragt de Magistraat deze sustenue der burgers ter kennis van de Landschap, te kennen gevende, dat bij de conjoncture der tijden dit niet alleen bezwaarlijk, maar periculeus was. De Magistraat verzocht daarom, dat aan denzelven een getal van twaalf of veertien Gemeenslieden mogt worden toegevoegd, op zoodanigen voet en maniere, als door den Magistraat werd voorgesteld. De Staten authoriseerden hierop, den 12. Maart 1623, het Hof, om hierin, met advies en goedvinden van den Magistraat, zoodanige orde te stellen, als tot meeste rust en welstand der stad en gemeente bevonden zoude worden te behooren, en zulks op rapport en welbehagen der Staten (1).

Bladz. 282. Er was ook een bakkersgild, *en* dit had een altaar in de *St. Maartenskerk;* want

(1) De stukken hiervan in *het Archief van Tiel.*

men vindt, in het Signaat van 1480, dat er eene vicarie zoude gesticht worden in de *St. Maartenskerk* op het bakkers altaar.

Onder het weversgild behoorde ook het *St. Ceciliënklooster*. In het Signaat van 1523 vindt men geschreven op een losblad: *Op Hillige Cruisavont der vijndinghe heft onse Convent van Sinte Cecilien bijnen Tiel gewonnen ende ghecoft der weversghilde van de Dekens der seluer gilde als* ARENT WIJLLEMS *ende* JAN DIE VRIESE, *van Schepens als* EVERT VAN STEENHUIS *ende* JAN VAN RIJMSDIJK *ende Scholt* ARRIAAN VAN ROSSUM *ende Secretaris* WILLEM VAN DEN BUCK, *des mogen wij setten ende bruken* (1) *soe veele touwen als ons belieft tot ewigen tijden, des hebben dien Dekens vernoecht tot oeren wijllen ende betaelt ende sullen nog alle jaere op Sinte Severusdach eene Str. br. gheuen ter ere der dienst Gods. Actum anno* XXIII.

Er bestond mede te *Tiel* een kalandersgild, waarvan men vindt, (2) dat deszelfs leden in 1543 *eendrechtlick hebben overgegeven, dat van nu vortain wie in denselvigen gilde sterfft van den bruederen und susteren sullen schuldich wesen te geven ende te betaelen voir hoir beste kleed drie karolus gulden voir doitschult und beluchtonge, des sall men dat beste kleed bewaren tot die*

(1) *Bruken* betoekent *gebruiken*.

(2) *Signaat van Tiel.*

ierste maentstont (1) *und wie als dan nijet en betailt bijnen die maentstont, sall dat kleed vervallen sijn, voirt en sall men nijemants beluchten die brueder noch suster èn sijn, voirt so wije nijet en kompt teeren op die rechte teerdàgen und in die stadt is, die sall so veil gelden, als die gene die teerende sijn en had dan oirloff van de Dekenen* (2).

Bladz. 283. Het smitsgild had ook een altaar in de *St. Maartenskerk.* Want in 1521 vindt men gemeld (3) *het St. Loijenaltaar in de St. Maartenskerk in het thoirke* (4) *in de Noordzijde.*

Er was te *Tiel* eene broederschap van *St. Agatha*, die uit niet meer dan vijf en veertig personen mogt bestaan, (5) en deze schijnt in eenige betrekking tot de Regering te hebben gestaan: want

(1) *Maent-stonden*, etiam pro *mensis spatio:* Quemadmodum *maentstont der dooden, het dertigste. Le service qu'on fait d'un trespassé au bout de trente jours.* VAN HASSELT, *aanteekening op* KILIAAN, bl. 370.

(2) Behalve de werkelijke gildebroeders, waren ook in dit gild geestelijken en andere, want de overeenkomst begint: *die gemeine Heeren de praesentia und andere die in de Clanders brueders gild sijn cum tutore und die werkelijke bruederen.*

(3) *Signaat van Tiel.*

(4) *In het thoirke* of (zoo als op eene andere plaats staat) *in thorulo*, zal beteekenen in *het kleine koor*, want ook in het Signaat van 1523 gevonden wordt *St. Loijenkoorken.* In de kerk waren, behalve het groote of hooge koor, verscheidene koren.

(5) *Signaat van Tiel*, van 1549.

toen de Commissarissen van Hertog WILLEM van *Kleef* de Regering te *Tiel* gezet hadden, teerde de Raad met deze broederschap in *den Wildeman* (1).

Bladz. 285. In 1474 bedienden de burgers te *Tiel* zich nog van boog en pijlen; want Burgemeesters werden in dien tijd aangesproken voor zes Philippus guldens, wegens pijlen en bussen, die aan de stad geleverd waren (2).

Bladz. 302. *Tiel* was de eenige plaats in *Gelderland*, alwaar eene Remonstrantsche gemeente, namentlijk na 1707, bestond; want tot dien tijd toe waren ook te *Nijmegen* eene Remonstrantsche kerk en een Predikant (3).

Bladz. 305. In 1463 klaagde de Schaffenaar (4) van het Duitsche huis te *Tiel* eene vrouw aan, dat zij openbaar te *Tiel* eene school had gehouden, dat zij met regt niet mogt doen; want de school en het regt der school en de schoolasterij te *Tiel* den voorschrevene huize toebehoorde, en dat, zoo een ieder alzoo school mogt houden, men nimmer goede mannen tot *Tiel* konde krijgen, die er nut toe waren om de school te regeren, daar de stad dan

(1) *De Wildeman* was eene herberg in de *Vleeschstraat*.

(2) *Signaat van Tiel*.

(3) IN DE BETOUW, *Kerken en Godsdienstige Gestichten te Nijmegen*, bl. 84.

(4) *Schaffenaar*, volgens KILIAAN, *Curator*, *Procurator*, *Dispensator*, *Oeconomus* (Opzigter, Huisbezorger).

merkelijk schade aan zoude lijden en dat zij dat gedaan hebbende, het Duitsche huis tien Brabandsche schilden schade veroorzaakt had. Hierop antwoordde de beklaagde: zij was in eene vrije stad, daar een iegelijk zijn brood met goede eere winnen mogt en zij had vier of zes maeghdekens, die zij leerde, dat men toch allerwegen tot *Tiel* gedaan had; dat zij daaraan niet had misdaan, ten ware dat hij zulks aantoonen konde met schepenbrieven of buurtspraak, daar zij niet tegen zeggen mogt, waartegen de Schaffenaar zich op zegel en brief van den Bisschop van *Utrecht* beriep. (1).

Bijvoegsel Bladz. 21. In 1460 deed de keurmeester door de stad omroepen, dat komen zouden alle degene, die vaten en schepels hadden te ijken en te branden, en men zoude dezelve ijken, branden en te regt maken.

Bladz. 2 hiervoor. Omtrent *Orph-Ede* (alzoo geschreven in de Landregten van *de vier Bovenambten* en van *Tielre- en Bommelreweerden*) of *orvede*, *oervede*, *urfehde*, zie men Nyhoff, *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*, 2. D. bl. 172.

(1) *Signaat van Tiel.* De Canoniken waren belast met het onderwijs, zoodat de scholen onafscheidelijk waren van de instelling der capittelen. Daar nu de Commanderie van het Duitsche huis in plaats der Canoniken in *Tiel* is gekomen, zal dit wel de reden zijn geweest, dat door den Bisschop het onderwijs aan dezelve is opgedragen.

Bijlage N°. 1.

BRIEF *van Maximiliaan en Maria, van Mei 1481.*

Maximilaen ende Marie bij der Gracie Gods Hertoghen van Oestenrijk, van Bourgoignen, van Loth. van Brabant, van Limborch, van Luxemborch ende van Gelre. Greue van Vlaendren, van Artois, van Bourgoignen, Palestine, van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, van Namen ende van Zutphen, Mercgreue des Heilichs Rijcx, Heere ende Vrauwe van Vrijeslant, van Salms ende van Mechelen, doen to weeten alle den ghenen jegewordiche ende toekomende, wij ontfangen hebben die oitmoidige supplicacie van den Richter, Burgemeijsters, Schepen, ende Rait van onser stat van Tijel ende dorp van Zandtwijck in onsen Lande ende Hertichdome van Gelre soo wel voir hoin als om alle die gemeijnte derzeluer stat ende dorp, inhaldende, dat sij korts geleden om to komen tot onser gracien hoin to geuen in onss gehoirsamheit ende ons kennen voir oen prince ende natuerlicken Heer, sij hebben ons gebeden ende versocht hoin to deputiren somigen van onsen dieners om mijt hoin toe tracticeren to vreden ende vereníghen die geschillen ende twijsten wesende tusschen ons ende hoin ende dat gedaen wesende, sij to ontfangen in onse gueder gracien ende gehoirsamheit, waer omme wij begheren die vereenighe der vursr. geschillen, ende to schouwen dat quaet, dat bij lanckheit van orloghe tusschen onse vursr. ondersaeten dair affkomen mach hebben gedeputiert ende geordiniert somige onse commissarisen, dewelke achteruolgend den last ende macht hoin bij ons daer op gegeuen, sijn auerkomen mijt onsen vursr. ondersaeten ende om to vereníghen die vursr. geschillen, hebben op onsen behage ende guede gelieffien mijt hoin auerdragen die punten ende articlen,

van den welke d'inhoudt hiernae volgt »Op datum deser cedulen is auerdragen ende gesloeten tusschen den Durluchtigen ende Hoicthmechtigen Fursten onsen Gnedichsten Heren den Hertogh van Oestrijck, van Gelre enz. auermits sijne genade Raeden ende vrienden dairtoe geordiniert nementlich die edele vermoigende Adolph Greue tot Nassouwe, Marschalk enz. ind Heer Willem Heer Tegmont tot Bair enz. ind sijne genade stat van Tijel ind dat dorp van Zandtwijck van hoirre wegen daertoe gedeputieertals nementlich Henrick die Haze Richter, Clairbout die Haze Burgemeijster, Gherijt die Witte Scepen, Johan Neerringe, Johan die Man, Johan die Haze, Remijt Janss, ind Wilhelmus Secretaris derseluer stat, alsoe dat die vursr. stat van Tijel ind kerspel of dorp van Sandtwijck mijtten sementlick burgeren ind inwoenren der stat ende dorps vursr. genslich geheel ende all mijt onsen genedigsten Heer vursr. als hoen rechten erffheer grontlicken ind volkomelick wael geschieden sijn sullen van allen onwille (1) vede (2), roefnaem (3), brant, dingtael (4) gevangen wordingen off dootslach ontheffen ende ontboet (5) *id* berurende onse genedichsten Heer off die ghene die in sijnre gnade hulpe off dienst geweest sijn, aengaende op den dach, dat zelige Hertogh Kairll van Bourgoignen van den leuen ter doot quam bis op huden desen dach in maiten nae bescreuen. In den ijersten sall onse genedichste Heer der stat van Tijel ende Burgemeisters ind inwoenren derselue stat ind des dorps van Sandtwijck, die voir aanganck deser vede ind onleden bur-

(1) *Onwille*, beteekent *kwaadwilligheid*, *moeijelijkheid*.

(2) *Vede*, beteekent *vijandelijke bejegening*.

(3) *Roefnaem*, beteekent *berooving van den goeden naam*, *beleedigende uitdrukkingen*.

(4) *Dingtael*, beteekent alhier niet *een pleitgeding*, maar *de som*, *welke men bedong voor afkoop van brandschatting*. NIJHOFF, t. a. p., bl. 25.

(5) *Ontboet*, dat is *ontheven van boete*.

geren off inwoenren der vursr. stat ind dorpe gewest hebben off hier en binnen burgeren gemaict sijn ind oick voirtaijn mijt ter woene daer bijnnen bliuen ind hoir komenscap off ambacht doen willen dair, L a m b e r t die H a z e ind H e r m e n d i e H a z e gebreudere mede in begrepen sijn, confirmich ind bestedigen alle hoire alde preuilegien, rechten, vrijheijden ind guede gewoenten, der sij te water ind te lande gebruijckt hebben gelijck ind als hoer, die in voirtijden van den rechten greuen off rechten Hertogen van Gelre verleent ind confirmiert sijn geweest ind onse genedige Heer sall sij oick daerin halden, doen beschermen ende verdedingen als eijen erfheer sijne ondersaeten schuldich is te doen, dair en teijnden sal men dieselue halden ind laten bij leenrecht, landrecht, dijkrecht ende stadrecht, als dat van alds gewoentlich geweest heeft. Ende hiermede sullen alle regtuerdige gerichte, rechtsuorderinge, ordelen, opdrachten, vestenisse ind kenninge (1) nae recht ind gewoente der stat ind dorpe vursr. gegaen, van werde gehalden sijn, then waere dat ijemand omme veden ind onleden (2) will sich aen den rechte nijet en hadden kunnen off mogen verantwerden, oick en sal men die selue burgeren ind inwoeneren der stad ind dorps vursr. moege besweren mijt ongewoenlicke scattinge off dienst, dan men sal dat dair mede halden als oueral in den lande van Gelre gewoenlich is geweest, wen oick ijemetz van den burgeren ind inwoenren der stat und dorps vursr. die enig leenen aen onse genedige Heer tontfangen hedden, die sall dair af sijne beleninge mijt geboirlick heergewait (3) aen den Statholder van lenen

(1) *Kenninge*, beteekent *vonnis*. Nijhoff, t. a. p., bl. 259.

(2) *Onlede*, beteekent ook *oneenigheid*.

(3) *Heergewaad*, bestond in de vereeringen, welke de leenman verpligt was, bij de verheffing of verlij van een leengoed, aan den Leenheer te geven. Hetzelve bestont vroeger in een getuigd paard, of sporen, of handschoenen, of een valk, of

versucken tusschen dit ende onser lijeuer Vrouwendach Visitationis neestkomen ind die Statholder sall die vursr. binnen der vursr. tijt schuldich sijn daermede te beleenen ind allsus sall eijn eijgelick van den burgeren ind inwoeneren der stat van Tijel ind des dorps van Sandtwijck alsoe wale die ghene, die ons genedige parthie gehalden hebben, als die anderen ind eijn ijegelijk van hoen besunder comen op sijn guet, t sij leen erue off eigen, tsij gelegen binnen off buijten der stat ind dorpe vursr. off ergentz anders in ons vursr. gnedige Heer lande, alsoe dat den vursr. van onse genedige Heer noch nijemand daer op last gemackt off neder gedragen sall werden, beheltelich dat die ghene die ons genedige heer parthije gehalden ind gehoirsam geweest hedden nijet geuen noch gelden en soelen tot sulker composicien, als dieselue borgeren ind inwoenren der vursr. stat ind dorps onse genedige Heer aingegeuen sullen werden, oick ist tot behoijff ons genedige Heer uijtgehalde off enige van den burgeren ind inwoeneren der stat ind dorps vursr. enige renthen off broken (1)

jagthond, of witte pauwen, of twee zilveren schotels, of twee zilveren bekers, of diergelijken, hetwelk naderhand door eene bepaalde som gelds werd vervangen. Bij de verheffing, deed de Leenman eenen eed van trouw, *manschap* of *hulde* genaamd. In later tijd geschiedde dit bij handtasting en de verheffing had plaats, zoo dikwijls het leengoed of het leenheerschap op eenen anderen overging, doch ingeval dit met het leenheerschap het geval was, werd geen heergewaad gegeven en die verheffing gezegd, *met de ledige hand* te geschieden. Vele goederen waren in *Gelderland* leenroerig, hetgeen veroorzaakt was, door dat, toen aldaar de testamentmaking nog niet algemeen was toegelaten, vele particulieren hunne goederen aan hunnen Landsheer opdroegen en dezelve wederom ten leen ontvingen, om dus doende van denzelven te bekomen octrooi, om bij testament over die goederen te kunnen disponeren.

(1) *Broken*, beteekent *Boeten*.

ons genedigen Heer off renthen s'Heer van Egmont bijnnen deser vede off onleden ontfangen off geboirt ind nijet in der stat profijt off orbet gekeerd en hedden, dat sij die renthen ind broeken wederomen aen onse genedigen Heer ind den Heer van Egmont sijne renthen betalen soelen ind dan daermede voldaen hebben, voirt sall onse genedigste Heer Hertoch van Oestrijck, van Gelre enz. en sijns gnade stat den burgeren ind inwoeneren van Tijel ende des dorps van Sandwijck doen verleenen ind geuen eijn remissie gnade mijt sijns gnade uijthangende grote groene segell in guet forme, daerinne onse genedige Heer hoen gunstilick ende grondlick sal vergeuen ind genedigliehen auersijen alles dat sij tegen sijne gnade mijt woerden off werck off anders mijt eniger ongehorsamheit versuempt off misdaen hebben mogen off tegen ijementz, die in sijne gnade hulpe geweest hebben ind sij en sullen achter desen dach van onsen gnedige Heer off van nijemande anders mijt recht gewalt off anders daeromme belast werden, hadde oick onse genede Heer derseluer burgeren ind inwoeneren der stat van Tijel off die ondersaeten des dorps van Sandtwijck hoire alre off enige guiref in besunder heit in brieue off buijten brieue vergeuen off iemantz anders die des van sijnere gnede wegen macht off beuel gehadt hedde dat sal auermits dese tractaet inde kennisse doet ind annichelieert sijn ind wes brieue daer off sijn, wie die oick hadde, daer en sullen ons genedige Heer aimptluden noch nijemande tot achterdeed der vursr. recht auerdoen noch kennisse affnemen, voirt is bededongt, dat Hendrick die Haze van sijns deel van den Scoutampt ind Hendrick van den Poyl van sijn deel desselue ampts onssen gnede Heer geuen int betaelen soelen hondert rijnsgulden 't stuk van twijntich stuiuers elck nae sijn aijndeel van den gelde op dat ampt staende, die besitter van sijnen ampt twee hondert rijnsgulden off hij sall onse gnedige Heer kurtten ain den gelde, hij op den ampt staende heeft, derdehalf hondert rijnsgulden ind dije Tolner sal geuen onse genedige Heer vijer hondert rijnsgulden ind hier voir sullen onse vursr. genedige Heer den voirss. confirmacije brieuen doin geuen bij den vursr. ampten te blijuen ind dienen dat onse gnedighste Heer vursr. sijnre gnede stat bur-

geren ind inwoenren derselue stat Tijel ind dorps van Sandtwijck alsus genedentlich neempt in sijne gnade bescherme voir sijn gnade gehoirsaim ondersaeten, dair voir sullen dye selue sijne gnade geuen ind betalen twee duesent rijnsgulden 't stuk van twijntich stuiuers te betalen die eijne helfft na Sunte Martijnsdach in den wijnter naestkomende ind d ander helfft na Sunte Martijnsdach auer een jair dair naestvolgende doch off onse genedige Heer dat vursr. geld hier en hinnen dede weruen, sie sullen die vursr. van Tijel dairvoir loeuen ind dat verburgen, deser cedulen sijn twee alleens der elck partije eijn hebben, geschiedt en gescreuen des maensdach na den Heilige Paaschdach Anno 14LXXXsimo ind want die burgeren ind ingesetenen der stat van Tijel ind des dorps van Sandtwijek die vursr. contract wael achteruolligen sullen, soe hebben wij Richter, Burgemeijsters, Scepen ind Raidt der stat van Tijel onser stat secreet segell hier theijnden deser scrijfft binnen doin drucken, datum uts. ons biddende bij der voirss. exposanten, dat wij aannemen ende dankelick hebben willen d'inhout van vursr. articulen, die conformieren ende approbieren ende voirtaen hoin verlenen toelaeten ende accordieren vergiffenisse ende absolucie van allen saken bij hoin tegen ons gedaen ind hoin dairop deijlen onse gracie, doen te weten, dat wij die dingen bouen geruert gemerct genegen wesende totte begeerte ende bede van de vursr. supplianten hebben abeliert nedergelacht ende uijtgedaen, abelieren nederleggen ind uijtdoen auermits desen dije vursr. criminel saeken, ongehoirsamheit ende andere misdaeden gedaen en auergetreden tegen ons bij vursr. onsen ondersaeten van der stat Tijel ende dorp van Sandtwijck ende hebben hoin vergeuen ende quijtgescholden, alle die selue criminel saeken ongehoirsamheit, misdadigheit ende auertredinghe sunderlinge alle dat geen, dat sij ende eijn ijgelick van hoin misdaen off misgrepen macht hebben, in t annemen, ophaldinge ende exploitieringh van oorloghe, tegen ons, onse lande, heerlickheiden, dienre ende ondersaeten ind om deser saeke gedaen mijt dootslage, roeffbrandt, brandscattinge ende andere dingen, woe sij sijn hercomen van den oorloghe sint den doot ende auerluden

van selighen onsen lijeuen ende seer gemijnde Heer ind vader Hertoch Kairll den Got genedigh sijn will, tot op ten dach van huijden ende oick alle pene, beteringhe (1) en vertornighen lijflijc, crimineelic, civilic, in de welke oirsaike ind toekompst van den dingen bouen geruert oir circumstancien ende aenclevinghe sij off een ijegelick van hoin moegen misgrepen, misdaen, off inkomende wesen tegen ons ende rechten, ende hebben die als dair aff gesat ende restitueert setten ende restitueren auermits desen tot oer guede näme ende gerucht in oer guederen, ende possessien nijet verboert wesende ende tot onsen lande ende heerlickheiden, gelijk ende alsoo als sij waren voir dije vursr. twijsten ende orloghen bij hoin aijngenome settende hierop eijn ewich swijgen onsen Procureurs ende anderen onse Amptluden, wie sij sijn, dairtoe van onss voill breder gracien hebben denseluen supplianten ende een ijegelijk bijsonder in den name als bouen confirmiert, ratifiert ende approbiert, confirmieren, ratifieren, approbieren, auermits desen al ende eijn ijegelijk oir privilegien, vrijheide, guede gewoenten, usantien, die sij gehadt hebben bij tijden seliger gedachte onse lijeuen ende seer gemijnde neuen Arnoult in sijn leuen Hertoghe ende Heer van den vursr. landen. Indem dat sij die deuchelicke gebruijct ende verseert hebben ende voirtain in dem dat die vursr. supplianten onse ondersaete volbrengen ende vervullen tgheen, dat sij volbrengen ende vervullen moiten bij den inhouden van vursr. articlen, wij hebben die ander vursr. articlen ende alle dat daerinne begrepen is, so veerre dat in ons is, auctorisiert en confirmiert, auctorisieren ende confirmieren auermits desen, soe geuen wij in beueel an onse Gouverneure off sijne Stathalder in onsen lande van Gelre tegenwoerdich ende toecomende, ain allen onsen justicieers, officieers, dieners ende ondersaeten in den vursr. onse lande ende anderen, ware sij sijn ende dient t aengaen mach ende eijn ijegelick van hoin, dat van deser onser tegenwoirdige gracie, absolutie, confirmacie ende van alle den inhoude van desen gelijc ende

(1) *Betering*, dat is *boete*.

alsoe dat vursr. is, sij doen gehengen ende laiten die vursr. supplianten van onse stat van Tijel ende dorpe van Sandtwijck ende eijn ijegeliek van hoin volkomelich rustiglick ende ewelich gebruijcken ende besitten, sonder hoin te doen off toe gheuen noch gehengen, gedaen, gegeuen te worden nu off hijer namaels in enigen manieren woe dat sij enigh hinder noch belet, meer off hoin lijff off guet off enich van den werden, off sijn om deser saiken genomen, arresteert off behindert in enigerlij wijs, dat sij die setten off laiten setten, terstond ende sonder vertoch tot volcomen ende geheelre ontlastinge, wanttet ons alsoe gelijefft ende then ende, dat dit blieuen mach van weerde gestaedicht then ewiche dage, wij hebben hieraen onse segell doen hangen, behoudelich in andere saeken ons ende een ijegelijk sijn recht in alle, gegheuen in ons stede van t Shertogenbosch in die maant van Meije int jair ons Heere duesent vier hondert een ende tachtentich.

Sic subscriptum est.

Bij Mijne Heeren den Hertoge en. Mijne Vrauwe die Hertoginne.

Naar een oud afschrift, in *het Privilegie ens boek* voorkomende.

Bijlage N°. 2.

PANDBRIEF, *van de Ambtmannie van Nederbetuwe en het Rigterambt van Tiel, van 19. Julij 1458.*

Wij Arnoldt van der gnaden Gaits Hertoge van Gelre ende van Gulick ende Greve van Zutphen doen condt allen luijden, dit wij schuldich sijn Johan van Rossem van ge-

leende gelden, daer mit wij Johan van Steenhuijse geloist ende gesat hebben uijt onsen ampt van Nederbetuwen vijff duijsent ende vijff hondert averlandsche kürfurster rijnschengulden ende bekennen dair omme voir ons onse erven ende nacomelingen, dat wij bij raide ende goetduncken onsselfs ende onser vrienden van onsen raden gesat ende gemaeckt hebben setten ende maken met desen brieve denselve Johan van Rossem onsen Amptman ende Richter te wesen in onse stadt tot Thiel in onsen alingen lande van Nederbetuwen mit alle hueren toebehooren, alsoe dat hij daer van onsen wegen selver Richter ende dat ampt vueren ende onse broicken vorderen ende opbeuren sal hoghe ende lege, groet ende cleijn, uijtgescheijden, dat Johan vursr. eijnen Richter tot Thiel ende tot Santwijck vursr. setten mach off hij wille, die ons doch altois getrouw ende gehoirsaem sijn sal. Oick hebben wij den vurgenoemden Johan gesat ende gemaect onse Dijckgreve van onsen lande van Nederbetuwe vursr.; alsoe wes hij boirt van onsen broicken ende van onsen Dijckgraefschappe vursr. dat hij daer aff die alinge helfte tot allen tijden, als die verschouden sijn ende hij die geboirt heeft tot onser behoeff, te mael leveren sal onse oversten, Rentmeesters onser lande van Gelre, die den ter tijt is off daer wij hem dat bevelen werden. Ende sal daeraff ende voirt van de andere helft ons off onsen erven ende nacomelinge gheven de bescheijden, bewisingen ende rekeningen doen tot allen tijden, als wij off onser erven ende nacomelingen, hoen dat te vooren eijnen maent soelen laten weten ende hij sal ons getrouw ende gehoersaem sijn soe wes wij hem van des Ampts wegen bevelen te doen off te laten ende hij sal hebben voir sijnen daegelicksche cost alle jaer nae belaip der tijt, dat hij onse Amptman sijn sal, hondert ende vijftigh averlandsche rijnschegulden off pajement huerer weerde, als dat vursr. ampt te vooren ende te bewaeren ende daertoe al sulk genot, als eijn Amptman aldaer gewoenlich is ende gehoirt te hebben ende daer en boven en sal hij ons off onse erven ende nacomelingen geenen cost meer reekenen, dan bescheijdelicken cost, daer hij deede omme die dijcken ende weteringen te schouwen met den genen,

die dat toebehooren, als dat gewoenlijk is. Ende als wij hem ergent beschrijven buijten onse ampte vursr., soe sal hij voir dach ende nacht, soo lange hij uijt weere in onse dienste ende oirber hebben twee rijnschegulden voir sijnen cost ende teerigen, voirder en sal hij in geene wijs opslach doen noch maeken binnen noch buijten sijnen ampte, het en waer saeke, dat wij mit onse bevelbrieven iet bevolen off deden schrijven ijemant iet te geven van onser wegen ende werden wij hem oick ergent voir settende van onsen wegen daer hij voir ons gelaefde, dat mach hij ons rekenen ende voirder niet ende daeraff sullen wij hem quijten eer hij Johan vursr. van den vursr. ampt ontsetten off doen ontsetten ende dat jaer gelt ende teergelt vursr. sal Johan vursr. alle jaer opboiren ende innemen aen den halve broicke, die des jaers in sijnen ampt verschijnen ende die andere helfte, sal hij onsen Rentmeester jaerlicx leveren als vursr. is. Ende waert oick sake, dat enich jaer queme, daer gebreke aen weer, dat men soo veel van den broicken niet gebeuren en conde, als dat jaer gelt ende teergelt beliepen, dat sal hij in de naejaeren boiren, sonder argelist voirt soe is bedeedingt, dat wij Johan van Rossem vursr. dit naiste ende irste jaer van datum des brieffs niet ontsetten en sollen noch doen ontsetten in enigerwijs van den ampte vursr. meer teijnde desen naeste jaer soo mogen wij hem altijt ontsetten, als wij hem doen betaelen ende vergnuegen die vursr. somme gelts off die weerde dairvoer ain andere guede gulden pajemente den gulden gelijk goet in tijt der betalinge ende des hij ons mit beschijdeliche bewijsinge ende rekeninge bevrede in maten als vursr. steet ende anders niet. Ende waer 't saeke dat Johan vursr. off sijne knechten ijemandt, hij waere wie hij weer, vijngen off aentasten binnen off buijten onsen lande om sijns ampts wille ende dair vechtelecke saken off andere ongevallen off doitslach inne viele, dat claerlich sich ervonde, dat omme sijns ampts wille ende anders nergens toe en quame, sonder veraet ende opsat dair mit en solde hij tegens ons niet broicken ende off dieselve Johan ende sijne knechten ijemandt vingen off aentasten om sijns amptswille, den sij mit eeren niet

halden en mochten, dan sal hij macht hebben buijten onse torne quijt te geven, alsoe ver, als die onse noch onse landts vijandt niet en weere, noch ons noch onser heerlickheijt niet misdaen noch gebroick en hadden, sonder argelist. oirconde ons segels van onsen rechten weten ende guede wille aen desen brieff doen ende heijten hangen in den jaere ons Heeren duijsent vier hondert acht ende vijftigh op St. Margrietenavondt Virginis. *op de plijcke stont geschr.* per Dominum Ducem presentibus de Consilio Theodorico De Oist Magistro Coquine, nec non Arnoldo de Goir redditusrio Supremo Terrarum Gelren:

Naar een afschrift, in *het Archief van Tiel* berustende, hetwelk is geextraheerd uit *de Beschrijving* (1) *der stad Tiel*, *vervattende voornamelijk derzelver Oudheden*, *Regten en Privilegiën*, *gedaan door* CORNELIS UDENTS J. U. D. Secretaris, en door hem eigenhandig geschreven; welk extract door den Secretaris SCHULL in 1650 is geauthentiseerd.

Bijlage N°. 3.

PANDBRIEF, *van het Rigterambt van Tiel en Zandwijk*, *van 1. Maart 1464.*

Ick Johan van Rossum maeke kondt ende kennelijck al-

(1) Of dit handschrift nog bestaat, is mij onbekend. Bij BLAEU, *Stedeboek* vindt men eene Beschrijving van *Tiel*, door CORNELIS UDENTS, waarmede meestal woordelijk overeenstemt hetgeen, *Tiel* betreffende, voorkomt bij SLICHTENHORST, welke dit handschrift tot gebruik zal gehad hebben. Men zie bl. 7 hiervoor.

len luden met desen openen brieue, voor mij ende voer mijnen eruen, dat Ick als Amptman in Nederbetuwe tot Tijel ende tot Zandtwijck van wegen mijns Gen. Lieue Heer s'Hertoge van Gelre ende van Gulik ende Greuen van Zutphen geset ind gemackt hebben, sette ende maecke midts desen tegenwoordige brieue Heer Johan van Haeften compteur tot Tijel Duijtsches ordens, Willem de Haese Claerbertsz. ende Jacob Ottensz. Richter to wesen tot Tijel ende tot Zandtwijck ende sullen sij dat Gerichtampt aldaer aen oeren handen staende hebben voor hen, ende voor hoiren eruen drije jaer lanck sekers ende dat aen te rekenen op ten heijligh Pijnxterdagh naest nae datum s'brieffs, met sulken vorwerde, dat Ick oer na den voorsr. drije jaeren, dat een half jaer to voeren op seggen sal, eer Ick se daeraff ontsetten sal ende dat se mij dat een half jaer te voeren opseggen moegen, teijnden den voorsr. drije jaeren, eer sij daeraf ontset sullen worden, also verre ick blijve in mijne vursr. ampt in Nederbetuwe ende nijet ontset en worde sonder argelist ende hierop geloue ick den voersr. Heer Jan, Willem ende Jacob voor mij ende voor mijne eruen dat ik oer ende oeren eruen van den voorsr. Gerichtampt nijet ontsetten en sall, doen noch laeten ontsetten noch ontset en sullen worden in geenrewijs, ick off mijnen eruen en sullen oer ende oeren eruen ierst wedergegeuen ende betaelt hebben ses hondert goeder goudenre averlendsche kuervursten rijnschegulden van den vier kuerfursten op ten Rijn voor datum des brieffs gemunt ende geslaegen goet ende swaer genoch van goude ende van gewichte off goet ander gulden paijment daervoor daer men al sulke rijnscheguldens vursr. tot Nijmegen op ter wisselen in der tijt der betalonghe om coopen mach ende die voorsr. hoofsomme gelts den vursr. Heer Johan, Willem ende Jacob, end oeren eruen weren sij nijet off den helder des brieffs mit oeren wille tot Nijmegen in de Sunte Janskercke op ten hooghe altaer off tot Tijel in Sunte Wolburgenkerke op ten hoghe altaer tot oeren wille in haer vrij seker behalt op onser alingst kosten ende arbeijt commer vrij te leueren, voirt sijn vorwaerden of saek weer, dat dese vursr. Heer Johan, Wil-

lem ende **Jacob** enig last off saeken kregen het weer van mijne gen. heeren vursr. off woe dat toecomen macht, soe dat sij dat vursr. ampt bijnnen oeren tijt vursr. selue nijet vuiren en dorsten noch en mochten, dat ick alsdan daar nijemant insetten en sal noch laeten coemen, tgeen sal wesen met oeren willen. Voort zijne vorweerde, dat deze vursr. heer **Johan**, **Willem** ende **Jacob** dijt vursr. ampt vueren sullen in alre maten als vursr. is ende sullen oer tijt, diewijle zij dat ampt aen oeren handen staende hebben den Raet jaerlicx van jaer te jaer tot Tyel ende tot Sandtwijck naer oeren wil setten ende ontsetten in alre maten als dat die Richteren tot Tyel hoer voervaederen gedaen hebben in voortijden ende van alts gewoenlijck heeft geweest sonder enigh wederseggen. Voirt sijnt vorwarden, weert saeke, dat heer **Jan**, **Willem** ende **Jacob** vursr. nae den vursr. drije jaeren, dat vorgen. Gerichtampte opsechten ende sij dat nijet langer vueren en wolden in alre maten bouen beschreuen, weert dan saek, als dat half jaer om komen ende voirleden weer ende zij dan nijet en kregen noch ontfingen hoer alinge gelt, dat zij op ten vursr. ampt staende hadden, nae inhalt oere brieue soe moegen alsdan na den vursr. haluen jaer, deze vurgem. heer **Jan**, **Willem** ende **Jacob** oere vorweerden volgen ende oer borghe ende saekwouden (1) inmanen ende leijstinghe (2) ende posne van hem nemen inhalt oere brieuen ende nochthans sullen zij gelijke weile in den vursr. Gerichtampt blijuen sitten ende sullen dat vueren sonder iemandts

(1) *Saekwouden*, of *zaakweldigen*, zijn, die de zaak voornamentlijk aangaat, principale debiteuren. H. DE GROOT, *inleiding tot de Holl. Regtsgeleerdheid*, 3. B., 3. D.

(2) *Leisting*. Wat in leisting komen (*pactum obstagii*) beteekent, wordt verder in dit stuk omschreven. In de Signaten van de 15de eeuw wordt dit meestal uitgedrukt door: *in hospitiis jacere ad comestus*. Men zie hierover NIJHOFF, t. a. p., 1. D. bl. CXIX en 44.

wederseggen, tenzij alinghe betaelt vergnuecht ende voldaen sijn, naer inhalt oere brieue ende weert saeke, dat deze vursr. heer Jan, Willem ende Jacob oere enich aflijvich worden binnen der tijt, dat zij dat ampt aen oeren handen staende hadden, soo sullen ick off mijnen eruen allerweghe die vursr. Heer Jan, Willem ende Jacob off hoir eruen des geens die gestoruen weer, mit wille des anderen ende tot oeren gesin weder in den vursr. ampt eeden ende dat te voeren in alre maten als vursr. is. Voirt zijnt vorwerden, soe heer Jan, Willem ende Jacob off oir eruen onder en dit vurgen. ampt hebben ende vueren sullen als vursr. is, soo geloue ik ende geue mij daerinne ouerbelieue ende consenteer voor mij und voor mijne eruen, dat sij off oir eruen d'een den andere mit oere alre wil alleweghe setten ende ontsetten moegen, in den vursr. ampt voor twe Burgermeesters der stadt van Tyel in den tijt, buijten mij die daeraff den eedt sullen nemen tot oeren gesinnen in behoeff mijns gen. heer ende der stadt, als dat gebuert ende van alts gewointlick is, mede sijnt vorwerden, dat deze voorsr. heer Johan, Willem ende Jacob van hen sullen ende moegen laten scheijden buijten iemant anders al de broeck die verschijnen ende vervallen sullen in den vursr. Gerichtampt alsoo lange als dat in oere handen staen sal als vursr. is, uitgescheijden van dootsleeghe off van dijen hoir lijff ende goet met regt van mijns gen. heer wegen vursr. affgewonnen weeren die en sollen nijet scheijden, als hij ons vijeren, als bij mij, heer Jan, Willem ende Jacob ende die en sullen wij buijten malcanderen in geenrewijs laaten scheijden then weer saeke, dat die dootslach off die broecke aen lijff ende aen goet aentreffen heer Johan, Willem ende Jacobs maegen off swegerlingen, die hem alsoo trefflijck toebehoerende van maegschappen, van swegerschappen. dit moegelick bewijsselich, ende merckelick weer, dats den vursr. heer Johan, Willem ende Jacob wael noet gebourden oere maghen off swageren gunstig te zijn, soo moegen zij dijen dootslach off die broecke aen lijff ende goet laten scheijden bij

oen buijten mij sonder enich wederseggen ende anders nijet ende wanneer dese vursr. Heer Jan, Willem ende Jacob van de vursr. Gerichtampt jaerlix oer rekenongh gedaen hebben wanneer ick dan die rekenongh ouergeleuert hebben mijnen gen. Heer vursr. wurdt die rekenongh dan nijet gearguert ofte gewraijct binnen ses weken van mijnen Heer vursr. so sal hoir rekenongh gelooft sijn ende so en sal men se in generewijs vorder argueren off wraicken. Ende weert saek dat den vursr. Heer Johan, Willem ende Jacob enich ongeval geschijede off aenqueme, toecomende van den vursr. ampt, het wer aen lijf off aen goet in wat maten, dat bij comen mochte, daer aff sullen sij staen ende wesen in derseluer bescherminghe ende rechten, als mijn amptbrief van mij dat uitwijst den ick van den ampte van Nederbetuwe van mijnen gen. Heer vursr. heb, sonder argelist, voirt meer sijnt vorwerden, weert saek dat dese vursr. Heer Jan, Willem ende Jacob off oeren eruen off den helder des brieffs vursr. dese vurgen. somme gelts nijet wedergegeuen noch betaelt en werden in aller maten als vursr. is ende nae alle vorweerden so vursr. staen, soo gelouen wij Johan van Rossum vursr., Huijbert van Cuijlenborgh, Willem van Wijhe, Geridt van den Steenhuijs, Henrick Pels, Heijmerick van Drueten, Johan Rembolts ende Gijsbert Spruijt als gesamende principale saekwouden mit onse vrijen wille vuer ons ende vuer onsen eruen sementlick ende onser ijegelick een voor al de vursr. Heer Johan, Willem ende Jacob off oeren eruen, weeren sij nijet off den helder des brieff mit oeren wille off mit oere eruen wille, dese vursr. principale hoofsomme gelts alinghe ende al wael te betaelen ende te leueren in alre maten ende manieren bouen beschreuen ende off wij des nijet en deden, soo hebben wij vurgen. gesamende principale saekwouden voor ons ende voor onse eruen samentlick ende elck vuer alle gesekert ende gelooft ende wij sekeren ende gelouen in gueden trouwe bij onser eere ende in gerichter eedtstat, dat wij terstond ter aller ierster manoghe Heer Johans, Willems ende Jacobs off oere eruen off helder des brieffs

vursr. sonder eenigh vertoch in sullen rijden tot Nijmegen off tot Tijel, daer wij ingemaent wurden ijegelick onser met enen knecht en met twee reijsighe peerden (1) in een eersaeme herbergh, die ons daer metter vurgen. maenonghe gewijst wurde, daerinne te liggen ende ten leijsten eersamelich na goede manieren seden, die terongh ende cost in derseluer herbergh aen den weerdt off andere weerdinne te wernen (2) ende te quijten, hiertoe mede sal daer anderhalue rijnsche gulden paijments vursr. tot eener poenen opgaen alle daeghe nae den daeghe dat sij van den ampt quemen ende oir gelt nijet en hadden, weer wij gemaent werden off nijet gemaent en werden, off weer wij leijsten off nijet en leijsten, nochtans vurwaerden te halden ende leijstinge te doen in alre maten als vursr. steet, mede sijnt vurwerde, dat wij in deze leijsten vursr. elck enen goeden eersaemen man met enen knecht ende met twee reijsige peerden, ons seluen in der teeronge gelijcke kostelick seijnden moegen ende wter vursr. leijstinge nijet te scheijden noch leijstens aff te laete in geenrewijs, den vursr. Heer Johan, Willem ende Jacob ende oer eruen of den helder des brieffs vursr. en weren ierst die vursr. alinghe principale hooffsomme gelts met alle der poenen daerop gecomen weeren gants inde alinghe opgelacht ende te danck ende te wil al wael betaelt den lesten pennongh metten iersten, ende in der vursr. herbergen ende leijsten en weren oick ierst die weert off weerdinne wael voldaen van der leijste, mede sijnt vurwerde, dat men ons sackwouden vursr. noch onsen eruen nijet vorder manen en derff dan aen onsen mont off aen den weren (3) daer wij dan ter tijt wonachtich sullen sijn, met boeden off met brieuen, meer sijnt

(1) *Reisig paard*, volgens KILIAAN, *equus bellator* (een krijgsmans paard.)

(2) *Wernen*, waarschijnlijk voor *weeren*, dat is, *waarborgen*.

(3) *Weer* of *weren*, beteekent *eene bezitting*, *eigen erf of goed*. NIJHOFF, t. a. p., 1. D. bl. 227 en 2. D. bl. 174.

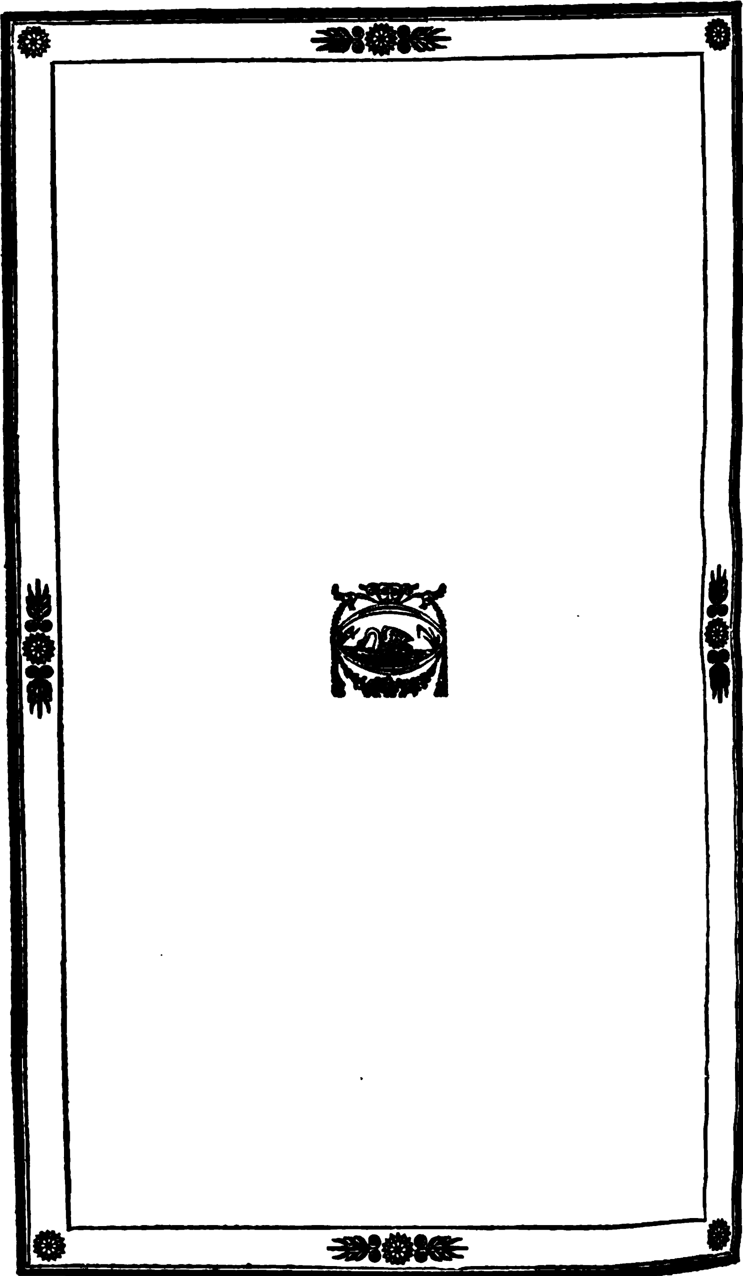
vurwerde off deese tegenwordige brieff naitiren (1) off gaitiren worden off wer, off dat hem enigh gebreck aenqueme off wer in letteren off in woorden off aen sijne segelen een off meer, daer hij om gecanselliert mocht heijten off wesen, dat hij nochtans in sijne alinge machte wesen sal ende blijuen werden ons ende onse eruen ter tijt toe, dat wij oen geloeft hebben ende onse segelen elck besonder hier van weerden van ons hebben, voirt so wie een helder des brieffs is van Heer Jan, Willem ende Jacob met wille des andere tween off oere eruen, die sal volcome macht hebben met desen brieue te sprecken, te manen, te vorderen ende nae alle begriep des brieffs voort te varen gelijck ende in alle manieren off sijt alle drije off hoer eruen si seluen weren. Voort sijnt vorwerde, dat Heer Johan van Haeften und Jacob Ottensz. vursr. ende hoer eruen den helft van de vursr. ampt ende somme gelts hebben sullen ende Willem die Hase vursr. ende sijnen eruen dat ander helft, alle dese vursr. puncten inde vorwerden ende iegelick punt besonder hebben wij saekwouden vursr. so elck van ons die aentreffende sijn gesekert ende gelooft in alre maten als vursr. steet, voor ons ende voor onse eruen ende onser elck een voor al den vursr. Heer Johan, Willem ende Jacob off oeren eruen weren sij nijet off den helder des brieffs met oeren wille off oere eruen wille vast, sterck ende onuerbreckelijck te halden sonder enigherhande bescheiddenisse off wederseggen, alle argelist ende allet dat des brieffs vorwerden hijnder off ontschade doen mocht ganschelick ende altemael wtgescheijden. In oirkonde des brieffs besegelt met onsen segelen, gegeuen in tjaer onses Heeren duijsent vier hondert vier ende sestich op ten iersten dagh der maendt van Martius.

Naar een afschrift, in *het Archief der stad Tiel* berustende.

(1) *Naitiren.* Waarschijnlijk stond in den oorspronkelijken brief *raitiren*, hetgeen afkomstig zal wezen van *raturer*, gelijk *gaitiren* van *gater.*

DRUKFOUT.

Bladz. 5 Noot 2 *staat*: 1741; men *leze*: 1641.

VERVOLG

VAN

BIJVOEGSELS EN BIJLAGEN

TOT DE

BESCHRIJVING

DER

STAD TIEL.

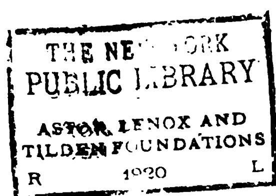
DOOR

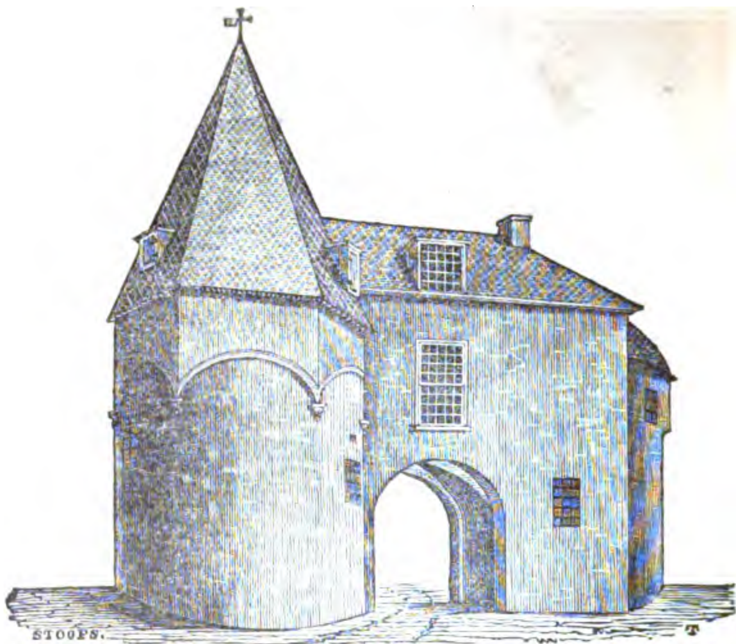
MR. E. D. RINK,

PRESIDENT DER ARRONDISSEMENTS - REGTBANK TE TIEL
LID VAN HET PROVINCIAAL UTRECHTSCH GENOOT-
SCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN EN
VAN DE MAATSCHAPPIJ VAN NEDERLAND-
SCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN.

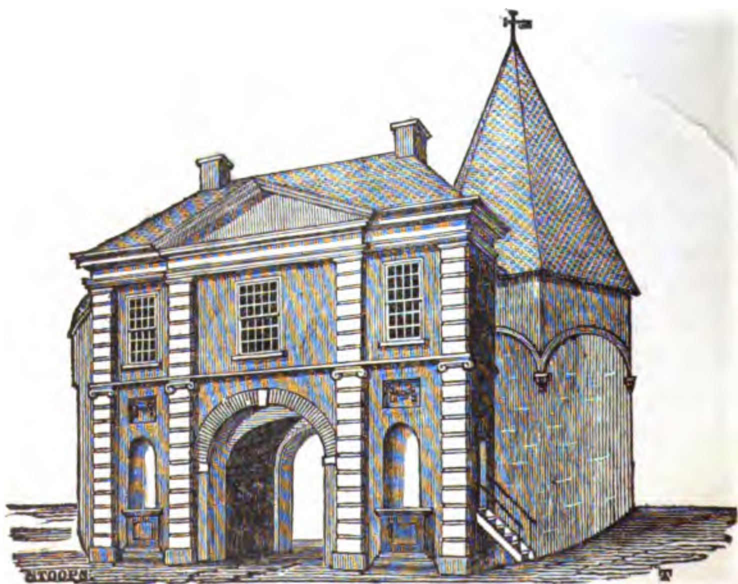

TIEL,
A. VAN LOON.
1847.

DE ZANDWIJKSCHE POORT TE TIEL VAN BUITEN 1844.

DEZELVE VAN BINNEN.

Ligging en Geschiedenis.

Waarschijnlijk is *Tiel*, zoo als D' Anville (1) stelt, het bij Tacitus (2) voorkomende *Grinnes*; immers er bestaat eene groote overeenkomst in den afstand tusschen *Noviomagum* en *Grinnes*, volgens de kaart van Peutinger met dien tusschen *Nijmegen* en *Tiel*; ook is het geenzins onaannemelijk, dat *Tiel*, reeds toen, even als in later tijd de tusschenplaats was, die de zeevaart met de riviervaart in verband stelde, alwaar de Romeinen hun koorn uit *Brittanie* met zeeschepen bragten en eene voorraadschuur hadden. Waarschijnlijk echter lag *Grinnes* niet juist daar thans de stad *Tiel* ligt, maar ter zijde van dezelve, ter plaatse waar het in de 13de eeuw verwoeste tolhuis (hetgeen wel van Romeinschen oorsprong kan geweest zijn), gestaan heeft en verder daar nu de bedding der Waal is, die vroeger hare loop meer verwijderd van den noordelijken oever bij *Tiel* gehad heeft; en is deze onderstelling gegrond, dan kan daaraan worden toegeschreven, dat te *Tiel* geen Romeinsche oudheden, voor zoover mij bekend is, gevonden zijn.

(1) *Not. de l'ancien Gaule.*

(2) Hist. L. V. Cap. 20.

Den 14 Augustus 889 schonk Koning ARNULFUS aan Graaf GEROLF een *mansus in Theole* (1).

Bladz. 22 *der Geschiedenis*. Dat *Tiel* in het laatste der 13e eeuw in den oorlog tusschen den Hertog van *Braband* (onder wiens gebied *Tiel* toen behoorde) en den Graaf van *Gelre*, door dien Graaf is ingenomen, daarin komen alle de schrijvers overeen, doch de wijze, waarop zulks heeft plaats gehad, is zoo duister en verschillend opgegeven, dat, om die verschillende opgaven te vereenigen, de heer VAN LEEUWEN vermeende, dat zulks tweemaal in dien tijd zoude hebben plaats gehad; dan uit het thans in het licht verschenen verhaal van JAN VAN HEELU (2) blijkt duidelijk, dat *Tiel* in dien tijd maar eens, en wel in 1286 door de Gelderschen is ingenomen en hoedanig zich de zaak heeft toegedragen; dezelve komt hoofdzakelijk hierop neder; in *Tiel* bevond zich JAN VAN KUIK als bevelhebber, doch zich niet op de sterkte der stad, hoezeer de Hertog dezelve had doen versterken, durvende verlaten, wilde hij liever een treffen met het leger van dien Graaf, dat te Senne (3)

(1) Brief in het *Chartenboek* van BONDAM bl. 42: dat door *Theole* moet verstaan worden *Tiel*, zie KLUIT *Cod. dipl.* tom. II, pag. 7, en wat *Mansus* beteekent. *Beschrijving der stad Tiel* bladz. 166 in de noot.

(2) *Chronique en vers* de JEAN VAN HEELU *publiée par* WILLEMS pag. 108 en volgende.

(3) *Senne* is *Zennewijnen*, een buurschap een half uur van Tiel gelegen, alwaar vroeger een nonneklooster van adelijke jufvrouwen bestond, deze plaats wordt thans nog door de landlieden *Senne* genoemd.

leg, wagen; JAN VAN KUIK, aan wien JAN UTENHOVE met eene sterke magt uit *Breda* was te hulp gekomen, behaalde de overwinning en maakte OTTO van *Buren* en ALARD van *Driel* krijsgevangen; door deze overwinning werd *Tiel* op dien tijd behouden. JAN VAN KUIK verliet daarna *Tiel*, wordende in het bevelhebberschap vervangen door VRANKE VAN WANGHE. De Hertog van *Braband* begaf zich vervolgens met zijn manschap te scheep naar den Bommelerweerd, en bemagtigde denzelven, niettegenstaande eene menigte van landlieden met knuppels gewapend op den dijk staande, zulks trachtte te beletten; de Hertog den Bommelerwaard bezet hebbende, legerde de Graaf van *Gelre* zich aan de andere zijde van de Waal, buiten staat zijnde den Hertog uit den Bommelerwaard te verdrijven; daarin door den breeden Waalstroom belet wordende. Hij begaf zich naar *Tiel* en deze stad ingenomen hebbende, stak hij dezelve in brand, terwijl alle de zich daarin bevindende krijgslieden werden omgebragt of gevangen genomen. Onder de gevangenen waren VRANKE VAN WANGHE, JAN DE COCK en JAN UTENHOVE, terwijl GILIS de bastaard, oom van den Hertog van *Braband* sneuvelde. De Hertog, hoezeer den brand van *Tiel* uit den Bommelerwaard ziende, was echter buiten staat zijne stad te hulp te komen, daarin ook van zijne zijde door de rivier de Waal verhinderd wordende.

Bladz. 27. Uit niets is mij gebleken, dat, nadat in 1350 REINALD stormenderhand *Tiel* had ingenomen, waarbij de *Walburgkerk* werd in brand gestoken, *Tiel* de gehoorzaamheid aan REINALD had op-

gezegd en hij niet in het bezit der stad was gebleven; en daar ook het *Chron. Til.* van het innemen van *Tiel* in 1355 geen gewag maakt, zoo komt het mij voor, dat Pontanus (1) verkeerdelijk *Tiel* opnoemt onder de steden, die Reinald met behulp van den Hertog van Kleef in dat jaar heroverde.

Bij eenen brief van 8 Februarij 1393 beval Hertog Albrecht van *Beijeren*, Graaf van Holland, alle zijne dienstluiden, bailluwen enz., om aan te tasten alle de poorteren van *Tiel*, hun lijf en goed en dat te houden voor zulke achterstal, als Heer Jan die Scrivere Janscriverszoon, priester, zijn onderzaat, aan de stad *Tiel* gebreekt van twintig schellingen oude grote lijfpensie, die hij heeft op de gem. stad en hem nog gebreken van veertig jaren lang naar inhoud sulcker brieven als Heere *Jan* van de voorschr. stad, heeft (2).

In 1421 verdroeg zich Hertog Reinald met Burgemeesters Schepen en Raad der stad *Tiel* ter zake van eenen Simon Jansz., waarover zij hem breukhaftig geworden waren (3).

Bladz. 39. Toen vroeger, die van *Tiel* de zijde van den Hertog, in het Drielsche verschil hielden, hadden zij eenen vrijbrief van denzelven verkregen. (4)

Daar Jan van IJsselstein in 1497 te *Ravenswaaij*

(1) Historia Gelr. pag. 265.

(2) J. van Heel *dissertat. de repressaliis.*

(3) Afschrift van dien brief in de bijlagen onder letter A.

(4) Een afschrift van dien brief, hoezeer niet van een authentiek stuk, acht ik echter belangrijk genoeg, om in de bijlagen onder letter B. mede te deelen.

het bevel over het keizerlijk leger voerende, eene volkomene overwinning op de Gelderschen behaalde, was men te *Tiel* beducht voor eenen aanval op de stad, om welke reden hare regering aan die van *Nijmegen* schreef, dat de Maarschalk met al de ruiters, de magt van *Tiel* met den ganschen klokkenslag en een gedeelte van *Boemel*, dien dag in het veld waren geweest, het meeste gedeelte daarvan gebleven en een gedeelte op het blokhuis (1) geweken was, biddende om hulp ter bewaring der stad (2). In het volgende jaar beval Hertog KAREL de regering van *Tiel*, om de stad te doen bolwerken (3).

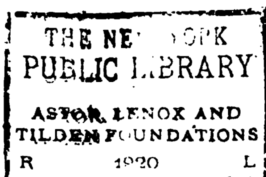
Bladz. 47. SLICHTENHORST stelt het innemen van *Tiel* door den Hertog van *Gelre* in 1511; doch volgens het *kronijkje van 's Hertogenbosch* voorkomende in het *Belgisch Museum* van WILLEMS, 3e d. bl. 91 hebben de Gelderschen *Tiel* ingenomen den 3 Januarij 1512 des morgens omtrent zeven uren, terwijl er slecht wacht gehouden werd door JAN VAN BARVEREN, stadhouder en bevelhebber (4) te *Tiel*, die een Geldersman was en welken men, na de bemagtiging der stad, onverhinderd liet uittrekken. Hertog KAREL kwam toen zelf in *Tiel*, hetgeen

(1) Waarschijnlijk het blokhuis te Ravenswaaij: men zie over dat blokhuis, NIJHOFF *gedenkwaardigheden* 3 d. blads. CXXXI.

(2) *Kronijk van Arnhem* bl. 67.

(3) Afschrift van dien brief in de bijlagen onder letter C.

(4) Hij had, gedurende dat de Bourgondiers de stad bezet hadden, de regering veranderd.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1920 L

blijkt uit eene kwijtschelding van eenen doodslag, verleend uithoofde de dader bij het inkomen van den Hertog de lijn gehouden had (1).

Eenige burgers van *Tiel* zich ongehoorzaam jegens den Hertog van *Gelre* gedragen hebbende, zonder dat mij gebleken is waarin zulks heeft bestaan, gaven op *Sinte Magarethe* dag 1526 Burgemeesteren, Schepen en Raad en de geheele gemeente aan den Hertog een brief, daarbij biddende die ongehoorzaamheid goedgunstig te willen overzien, belovende bij hunne eer, dat, als zij door den ambtman begeerd werden om te straffen, degene, welke den Hertog ongehoorzaam zijn, zij hem met alle magt daarin behulpzaam zouden zijn, en zoo zij degene welke den Hertog misdeden of breukten, heimelijk uit de stad of op de vrijheid bragten, zij hunne privilegien zouden verbeurd hebben; dat niemand om te waken zoude gesteld worden, dan goede weerbare lieden, en in den winter niet later, als des avonds ten acht ure te waken zouden komen en verblijven tot schoondag was, en in den zomer des avonds ten negen ure, en zoo iemand zulks verzuimde, zoude de Burgemeester des morgens het pand halen (2). Door *vrijheid* waarvan deze brief gewaagt, wordt niet bedoeld de jurisdictie der stad, maar eene *vrijplaats* (*heilige plaats*), waartoe mede de kerkhoven verstrekten; ook te *Tiel* diende

(1) Dit wordt op eene andere plaats gezegd *Zijne Majesteit strijdperdtz gereije gehouden*. Van Hasselt *oorsprong van het Hof van Gelderland* bladz. 35.

(2) Deze brief komt voor bij van Hasselt t. a. p. bl. 49.

daartoe het kerkhof, want men vindt, dat de rigter een' man hebbende doen aantasten, die het ontkwam op het kerkhof, dezen bij dag en nacht liet bewaken (1). In het geregtelijk signaat van 1438 vindt men *Gerrit Pelle heeft gesecht und then heiligen gesworen aen handen Jan Lambertsz. onze Richter, dat hi uit sijn huijs ende van den hofstat, daer hi ub wonet niet scheiden en sal buiten wil s'Richter tot Tiel, ten were off het huijs verbrende off dat sijn wijff in de kraam bevielle, so mocht hi daar uijtgaen, maer hi moet des andere daegs weder op den hofstat gaen en off de Richter dit opseide, soe soll Gerijt weder op den kerkhoff gaen sonder daer af quam.* Veelal liet de rigter den op eene vrijplaats gevlugte bewaren, ten einde hij daarvan niet ontkwam; somwijlen werd zoodanige persoon met eene ton overstelpt, dan, of op die wijze de gevlugte naar ongewijde aarde werd gesleurd, blijkt niet uit de bij Slichtenhorst (2) en van Hasselt (3) aangehaalde gevallen: immers in het eerste geval, gaf de gevlugte door hongersnood gedrongen zich over. Het afhalen van eenen gevlugten van de vrijplaats beschouwde de geestelijkheid als ongeoorloofd. In 1450 werd de regering van Arnhem in den ban gedaan, omdat zij een persoon, welke eene nederlaag gedaan en zich op het *St. Jans*-kerkhof begeven had, daarvan had doen afhalen en

(1) Van Hasselt t a. p. bladz. 40.

(2) Geschiedenis bladz. 144.

(3) t. a p.

in de gevangenis brengen (1). Welk belang men er bij konde hebben, dat een persoon, zich op eene vrijplaats begaf en aldaar zekeren tijd verbleef, is mij duister en ik begrijp dus niet de bedoeling van eene belofte, die in het signaat van 1456 aldus voorkomt. FRANK VAN BEMMEL *heeft gesekert aen den bode handen Jacob Ottens, dat hij huiden over een maent Sinte Meerten tot Tiel op het kerkhoff tot negen uren sal comen en dat daerop blijven tot VII uren toe, tot behoeff Goessen Geurts, Jan van Dam en Dirck Bonen.*

Bladz. 49. Omtrent de belegering en bestorming van *Tiel* in 1528 en hetgeen bij het opbreken van het beleg is voorgevallen, vindt men bij HORTENSIUS (2) meerdere bijzonderheden opgeteekend, die mij als bijdrage tot dat beleg niet onbelangrijk zijn voorgekomen. De Hertog had 800 man uitgelezene manschap, toen reeds de Bourgondiers voor *Tiel* lagen, doch de Waalzijde nog niet bezet hadden, in overdekte schepen afgezonden, die in stilte des nachts in de stad kwamen. Den 6 Augustus begon, op het door het blazen der trompet gegeven teeken, de bestorming; de vijand trok over de met horden gevulde grachten, op de ingestortte muur aan: sommigen tot den buik toe door het water; de stedelingen, welke even snel nieuwe werken opwierpen, als zij door het vijandelijk geschut verwoest wierden, schoten op den zamengedrongen vijand en rigtten, door allerlei wa-

(1) *Kronijk van Arnhem* bladz. 26.

(2) *Secess. Civ. Ultraj. libri Septem.* pag. 159, 161 en 167.

penen eene groote slagting aan onder degene, welke den wal trachtten te beklimmen.

De Bourgondische bevelhebber, verschrikt door den verwoeden wederstand der ingezetenen, beval den terugtogt te blazen, ten einde de zijne aan zoodanig bloedbad blootgesteld, voor eene geheele vernietiging te bewaren. Bij den terugtogt had er nog grootere slagting plaats, dan bij de bestorming zelve, want, behalve die door het geschut der *Tielenaren* getroffen werden, kwamen er velen om, die blindelings op elkander vallende en door de gekwetsen tegen gehouden wordende, door de slibberigheid van den grond voortgesleept werden. Op sterken aandrang werd door de *Tielenaren* aan den vijand vergund zijne gesneuvelden te vervoeren.

Van dag tot dag was het leger in de verwachting, dat er wederom storm zoude geloopen worden, toen den 10 Augustus onverwachts, bij het aanbreken van den dag, met zoodanigen schrik geroepen werd, om het leger op te breken, alsof de vijand hetzelve door verwarring en vrees versaagd, tot eene snelle vlugt aandreef.

De kooplieden, welke het leger met kostbaarheden en koopmanschappen van allerlei soort tot op dien dag gevolgd waren, hadden in den haast geen tijd om hunne goederen in te pakken, zoodat vele van hen, om niet door de vlugtelingen verlaten, in 's vijands handen te vallen of om te komen, hunne goederen ten buit achterlieten en vermengd onder de omdwalenden, naar *'s Hertogenbosch* vlugtten. De *Tielenaren* van 's vijands aftogt kennis bekomen hebbende, vervolgden denzelven en naar deszelfs legerplaats te-

rug keerende, verwoestten en verbrandden zij dezelve. Bij het afbreken der muren achter *St. Walburgs* kerkhof in 1838, zijn in dezelve zeer veele kogels, zoo van steen als van ijzer gevonden, van welke laatsten er waren, die het gewigt van 42 Nederl. ponden hadden. Men heeft toen kunnen opmerken, dat de bres is geschoten geweest en de storm heeft plaats gehad op dat gedeelte der wal, waarop de Ambtmanstraat aanliep, dewijl onder die gedeeltens der wal gevonden werden muren, die grootendeels verbrijzeld waren, en waarvoor, de wal verbreed geworden zijnde, men eenen nieuwen muur had gebouwd. De burgers, welke in deze belegering, krijgsvolk hadden gehuisvest, werden daarvoor schadeloosgesteld; immers in het geregtelijk signaat van 19 Augustus 1528 vindt men, *Adriaan van Rossum et Derck van Eck promiserunt Gijsbert Janse, Thonijs Tengnagel ind Zweert Menerijck ad usum Civitatis Tylensis, die ten achteren waren an mijn genedigen heer aff van de knechten, die in de belegering ind voir ind nae in der burgeren voorn. huijsen, gelegen hadden, de somme van duijsent Arnhemsche guldens, die eijn helft op Sinte Catrijne dach nest comende und de andere helft ad Cathedram daernaekfolgende solvendum off sullen de burgeren voirt sulcx moegen verhaelen ellx termijn voorn. aen alle guedere rede und onrede Adriaens ind Dercks voirs.* Uit deze acte kan nagegaan worden, hoe veel daags voor de inlegering van krijgsvolk betaald werd, daar het Hertoglijk krijgsvolk ten getale van 800 man, zeven weken kunnen berekend worden in bezetting te *Tiel* gelegen te hebben.

Op verzoek van Burgemeesteren, Schepenen en Raad van *Tiel* nam bij brief van 16 Junij 1548 Hertog Willem van *Gulick*, *Gelre*, *Cleve*, enz. in zijne protectie de burgers en inwoonders van *Wijk* hunne have, beesten, koeijen, wagens en paarden en toebehoorende personen, zoo als de bevelhebbers van beide zijden zich onderling verdragen zouden, onder voorwaarden, dat die van *Wijk* hiertegen de inwoonders der stad *Tiel* en *Sandwijk* in alsulk maate voor alle Keizerlijke Majesteits bevelhebbers en kosten vrijen en beveiligen zouden (1).

In 1568 ontstond er eene groote twist en oneenigheid tusschen de Regering en de burgers van *Tiel*, waarvan in het *Chron. Tiel:* (2) wordt gewag gemaakt, doch niet vermeld, waarin dezelve bestond; dit verschil had betrekking op de regtsvordering en regtsbedeeling, het aannemen van vreemdelingen tot burgers; het verleenen van vrij geleide door den Rigter aan vreemdelingen wegens schulden, welke de burgers van hen te vorderen hadden; over het niet nakomen der politieverordeningen en plebisciten en dergelijke zaken van huishoudelijk belang, doch welke niets gemeen hadden (immers zoover uit de overeenkomst blijkt) met de Godsdienstige geschillen.

Den 15 Junij 1568 kwam eene commissie uit last van den Koning en van Canceler en Raden, bestaande uit de Raden *Jacob Pieck* en *Goert Penninck*, welke de burgers met den Schout, Burgemeester, Schepenen en Raad, op behagen van Zijne Majesteit verdroeg, waarbij ook eenige punten het burgerlijk regt betreffende,

(1) Afschrift van dezen brief in het archief.

(2) Pag. 571.

zoo als van vruchtgebruik, voogdijschap, enz. bepaald werden, bij welke gelegenheid door de gedeputeerden der burgers nog eenige artikelen werden opgegeven, die zij verzochten, dat verbeterd zouden worden, als dat de Ridder Klaas Vijgh, ambtman van *Tiel* en Nederbetuwe, sedert 12 jaren de Regering naar zijn welgevallen had aangesteld, als of hij de hooge overigheid of heer der stad *Tiel* was, hetgeen de Hertogen Karel en Willem van *Cleve* zelve altijd hadden gedaan; dat allerlei bezwarenissen, ja de ondergang der stad dagelijks vernomen werd; de commissie aan Vijgh voorgesteld hebbende, om het zetten van den Raad aan Zijne Koninklijke Majesteit te verlaten en jaarlijks een dubbeld getal van Burgemeesteren en voor de drie Schepenen, die aftreden, aan Canceler en Raden in te zenden, die dan daaruit de benoeming zouden doen, nam Vijgh door tusschenkomst van den Pater en Pastoor te *Tiel* daarmede genoegen, hopende, dat zijne Majesteit hem zoo veel te eerder zijn pandschap zoude aflossen. Uit deze klagten der burgers blijkt, dat Nicolaas Vijgh toen niet in hun vertrouwen deelde.

Bladz 64. Den 1 Januarij 1579 stelde Diderik Vijgh, die den 16 September 1578 den eed als Rigter had gedaan, een nieuwen Raad aan, en werden voorby gegaan Jacob de Cock van *Opynen* als Burgemeester en de Schepenen Dirck de Cock van *Delwynen* Claes Holl Herman Schull Jan van Harsselt en Peter Bossus, zoodat maar drie Regeringsleden werden gecontinueerd: terwijl de benoemde Claes van Druten den 18 Junij daarna weder werd ontzet.

Daar men kan veronderstellen, dat de benoemde Regenten der Staatsche partij waren toegedaan, is het te verwonderen, dat CLAAS HOLL werd voorbij gegaan, een man die getoond had een voorstander der regten en vrijheden der burgers te zijn en zich daarvoor manmoedig in de bres durfde stellen, door mede een der afgevaardigde te zijn geweest, welke door de Staten van Gelderland in 1576 naar *Brussel* aan den Raad van Staten werden gezonden, om afschaffing der onderdrukking en herstel der geschondene vrijheid en regten te verzoeken (1).

Bladz. 69. Nadat *Nijmegen* aan de Spanjaarden was overgegaan en daardoor *Tiel* een frontierstad geworden, achtten de Staten van Holland noodig *Tiel* van meerdere bezetting te voorzien, en hierover werd in het geheim gehandeld. De Staten gaven den 20 Maart 1585 eene secrete instructie aan twee gecommitteerden, om den Ambtman en Magistraat van *Tiel* ernstig te verzoeken, dat niet alleen de compagnien van den Ambtman mogten worden versterkt tot twee honderd hoofden en nog daarenboven eene goede compagnie gelegd worden, sterk honderd vijftig hoofden: dat de betaling van derzelve guarnisoenen door die van Holland zouden gedaan worden, dat de gecommitteerden met den Ambtman VIJGH adviseren zouden, welke torens, en huizen noodig zouden zijn afgebroken te worden, als de stad te na staande en hinderlijk wezende, en den Stadhouder van Gelder-

(1) BONDAM, *verzameling van onuitgegevene stukken*, I. d bl. 17.

hand daarvan te adverteren, ten einde uit zijnen naam daarin voorzien mogt worden. Op eene daarop door die van *Tiel* ingediende memorie verklaarden de Staten van Holland, dat zij alsnog bereid waren met den Ambtman VIJGH te treden in afrekening aangaande de beloofde betaling der soldaten, dat zij door hunne gecommitteerden hadden doen vorderen van die van de regering, ten einde bij hen werd voorzien met den eersten in het aannemen van vijftig of zestig paarden, het meestendeel handzaten; verstonden, dat alle gebouwen en gewas, die van *Tiel* te na of hinderlijk wezende, althans in nood, weggenomen mogen worden, mits dat dit geschiede met toestemming van den Gouverneur van Gelderland; dat op het verzoek van drie honderd stuk scherps tot eene halve kartouw en duizend stuks scherps, de Staten zoo veel scherp zouden laten volgen, als zij eenigzins konden ontberen en vooreerst tot provisie van *Tiel* noodig hadden bevonden; dat de fortificatien der stad aan de twee noodzakelijkste plaatsen gemaakt zouden worden, zoo als bij den superintendant ADRIAAN ANTHONISZ zal worden geordonneerd, waartoe de Staten zouden verstrekken tien honderd ponden van veertig groten, in afkorting van de quota van die van Holland en dat boven de zes honderd ponden, die men uit voorgaande belofte nog schuldig is op te brengen ten behoeve van de fortificatien; op het verzoek om het oorlogschip of galei in dienst der landschap aan te nemen of hetzelve te willen koopen, die van de admiraliteit last zoude gegeven worden, als eenige schepen noodzakelijk in dienst zullen moeten

gehouden worden, dat zij lieden in deze voorzien als naar behooren, en aangaande de ordonnantie van den Heer VAN VILLERS op de Nederbetuwe, verstonden de Staten, dat de inhoud van dien die van Holland niet is concernerende (1).

Burgemeesteren van *Tiel* hadden in 1584 van den ontvanger in den *Briel* tot de fortificatien zes honderd guldens en in 1585 twaalf honderd guldens ontvangen. De ambtman VIJGH deed de huizen, die buiten de Burensche poort op de zoogenaamde *Lugt* stonden, afbreken.

Reeds in 1572 rekende de Prins van *Oranje* het van gewigt zich van *Tiel* meester te maken, zoo als blijkt uit eenen belangrijken brief van dien Prins den 20 Mei 1572 aan Burgemeesteren, Schepen, Raad, Edellieden, Dekens, Schutters en Gemeente der stad *Tiel* geschreven (2). Niets is van dezen brief in het archief der stad te vinden, ook geen spoor, dat dezelve is ontvangen en daarover gehandeld geworden; opmerkelijk is het, dat, daar gewoonlijk de brieven in dien tijd aan Rigter, Burgemeesteren enz. gerigt werden, hierbij de Rigter niet voorkomt, vooral in de omstandigheid, dat de Rigter VIJGH de partij van den Prins was toegedaan.

(1) Resolutien van Holland van 20 Maart en 12 April 1585 aangehaald in de *bijvoegsels op de vaderlandsche historie van* WAGENAAR door VAN WIJN enz. 8 d. bladz. 38 en 39.

(2) Voorkomende in *bijdragen voor de vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* door J. A. NIJHOFF 4 dl. bladz. 277.

Nadat *Tiel* aan de zijde van den Prins van *Oranje* was overgegaan, was men in derzelver nabuurschap en in de Betuwe aan de vijandelijke stroopers blootgesteld, vooral sedert *Nijmegen* wederom in handen der Spanjaarden was gekomen, deze stroopers hadden hunne verspieders, waardoor de inwoners der stad, buiten dezelve komende in hunne handen vielen: de bewoner der bouwing *Latenstein* onder *Echteld* werd door den Rigter van *Tiel* in 1589 aangesproken, om aan den lijve gestraft te worden; uithoofde vijandelijke soldaten, die van *Nijmegen* en elders kwamen, zich op die bouwing ophielden en hij de inwooners van *Tiel* bespiedde.

Om daarvoor zich te beveiligen, betaalde men eene contributie aan den vijand, en om deze strooperijen tegen te gaan, waren er redouten opgerigt en op de Waal oorlogschepen gelegd, terwijl de ridderschap van het kwartier van *Nijmegen* had verstaan, dat de contributien, welke maandelijks aan den vijand werden betaald, zouden gebruikt worden tot onderhoud der soldaten, die op de redoutes lagen; dan de ridderschap geen gezag in *Tiel* of derzelver jurisdictie hebbende, werd aan de geërfden van het *Tielsch* en *Zandwijksche* veld voorgesteld, om hetgeen zij aan den vijand contribueerden, dat men vermeende maandelijks zeven guldens te bedragen, mede tot voorgemelde einde te gebruiken en die gelden door eenen omslag over de morgentalen, even als in de Nederbetuwe te vinden, dan de meesten der geërfden weigerden dit voorstel aan te nemen; vreemd komt zeker deze weigering voor; welligt was dezelve een gevolg van de vrees, dat de bezetting

der redoutes hen niet genoegzaam tegen de stroopers zouden kunnen beveiligen. Tot beveiliging der stad werd voor dezelve op de Waal een uitlegger van den Ambtman VIJGH gelegd »waarop de stad twee stukken geschut leende." Eenige jonge lieden hadden in 1587 de stad verlaten en zich bij de Spanjaarden gevoegd, dit gaf aanleiding, dat de Ambtman VIJGH aan de regering der stad voorstelde, om de goederen van de burgerkinderen, welke zich bij den vijand ophielden te confisqueren, waarop de regering goedvond, om, alvorens daaromtrent te resolveren, verzekerd te zijn, hoe de naburige steden zich in zulke confiscatie hielden.

Toen de schans *Knotzenburg* door PARMA in 1591 was ingenomen, verwachtte men, dat hij zijne overwinning voortzettende zich naar *Tiel* zoude begeven en die stad belegeren; en daar men vreesde, dat de kromte van den dijk loopende elleboogs gewijze voor de Zandwijksche poort, den vijand zoude kunnen dienen tot zijn ingraven en het plaatsen van zijn geschut, zonder dat zulks uit de stad zoude kunnen belet worden, gelaste het Hof door order van den Raad van Staten bij eenen brief van 10 Maart 1591 DIDERIK VIJGH, Ambtman in Nederbetuwe en Gouverneur van *Tiel*, om dat eind dijks tot de meeste verzekering der stad te verleggen. Hieraan voldeden VIJGH en de Burgemeesters COCK van *Opijnen* en FOYERT, echter tegen den wil en de toestemming der andere leden van den Magistraat en der gemeente en werd de oude dijk geslecht en een nieuwe over de strijdwaard gelegd tusschen de Zandwijksche en Kleibergsche haven, regt op de stad

2

gerigt, waarschijnlijk beginnende bij dijkpaal N°. 39. De dijkgeslaagden van een vak van den ouden dijk den nieuwen dijk ter lengte van 20 roeden latende onbeheerd liggen, verstonden de Zevengevers (1), dat VIJGH en de Burgemeesters COCK en FOYERT dat vak moesten opnemen en onderhouden. De stad, waarbij zich de momber voegde, nam deze zaak op zich, maakte onderscheidene adressen aan de Staten en begon eene procedure tegen de Zevengevers, doch op den 5 Mei 1595 werd er tusschen deze en den vroegeren dijkgeslaagden eene overeenkomst gesloten, ten overstaan van door de Staten benoemde commissarissen, waarbij de dijkgave voor vernietigd gehouden werd, de vorige dijkgeslaagde het vak in den nieuwen dijk op zich nam, en daar tegen de stad 2100 guldens aan hem toekende.

Volgens eene overlevering zouden, op aandrang van den Ambtman VIJGH alle de Pastoors in de Nederbetuwe de Hervormde godsdienst hebben aangenomen; iets zekers is mij daaromtrent niet voorgekomen; welligt is hetzelve op te maken, uit een ordonnantie, welk in een boek in het archief der stad voorkomt. Volgens dezelve had men bespeurd, dat, hoe langer hoe meer, de nog overgeblevene zoo binnen *Tiel* als op de meeste omliggende dorpen, namelijk *Echteld*, *Avezaath* en *Wamel*, residerende vicarissen, papen en huurlingen tegen Gods heilige ordonnantien en gebruiken der Christelijke kerk dezer stad, zich onderstaan, kinderen van burgers en op het platte land wonende, in het geheim of openbaar te doopen, daarbij brandende kaarsen, zout, smout en ander

(1) *Zevengevers*, men zie *Beschrijving* bl. 278 in de noot.

valschelijke conjurationes zijn gebruikende en ook daar benevens personen te ondertrouwen en bijeen te voegen zonder eenige Christelijke ordonnantie, en vonden daarom DIDERIK VIJGH, Heer tot Soelen, Ambtman van Nederbetuwe, als scholtus met den Magistraat der stad *Tiel* goed, de Pastoors der gemelde dorpen en PETER GERITS en JAN VAN OPHEMERT voor den raad te ontbieden en hun te ordonneren, om met opgerigte vingeren lijvelijk bij God en zijn heilig Euangelie te zweren, dat zij zich niet zouden onderstaan binnen of buiten deze stad, kinderen te doopen, te trouwen of te verrigten, dat het ministerium van den kerkdienst aangaat, en zoo zij den kerkdienst wilden waarnemen, zij zich bij den Predikant te *Tiel* zouden vervoegen en belijdenis van hun geloof doen en dit gedaan hebbende, zij zouden mogen doopen, trouwen, leeren en prediken naar uitwijzing der Christelijke reformatie en dat bij verbeurte van uit de stad *Tiel* en het ambt van Nederbetuwe gebannen te worden. Den 11 Januarij 1592 hebben deze pastoors bezworen dit te observeren. Bijzonder is het, dat bij deze ordonnantie eene bedreiging van bannissement uit het ambt Nederbetuwe gedaan werd, daar toch *Tiel* aldaar geene jurisdictie had, dus hetzelve aan het gezag van den ambtman VIJGH moet worden toegeschreven, en daaraan zeker ook dat bij die ordonnantie gebied gevoerd werd over de pastoors van *Echteld* en *Avezaath*. Doch het is moeijelijk na te gaan, hoe de ambtman en de magistraat van *Tiel* gezag uitoefenden over *Wamel*, dat in een ander ambt gelegen is. Misschien had de stad het jus patronatus over die

kerken en rekende zich bevoegd uit dien hoofde om verordeningen omtrent de pastoors van dezelve te maken.

De stad was buiten staat uit hare opkomsten haar aandeel in de landelijke lasten te betalen, daarvan was het gevolg, dat de burgers van *Tiel* te *Nijmegen* werden gearresteerd, en de regering zich verpligt vond de som van 818 guldens op te nemen, om daarmede die lasten aan den ontvanger te *Nijmegen* te voldoen, en verbond daarvoor huis en hofstad met de stadswaag daarin gehoorende, ex una belendende de varkensmarkt en havenpoort, ex altera HENDRIK DE GUES.

In 1601 was tusschen DIDERIK VIJGH als scholtus te *Tiel* en den ambtman JACOB MOM en eenige andere beklaagden een vonnis geveld, waarbij MOM werd veroordeeld in eene boete van honderd guldens; en ofschoon in dat vonnis de gronden der veroordeeling niet gevonden worden, is echter uit hetgeen vroeger in het geregtelijk signaat voorkomt, op te maken, dat zulks is geweest ter zake door den priester PETER GERRITS ten huize van MOM de mis was bediend.

Den 20 Augustus 1619 had de Remonstrantsche predikant WILHELMUS REMOTIUS in een klein elzenboschje buiten *Tiel* gepredikt; degene, welke beschuldigd werden die predikatie te hebben bijgewoond, werden daarover beboed, ingevolge het placaat van de Staten generaal, ten ware zij onder eede verklaarden niet in die predikatie geweest te zijn; dat dit vonnis gewezen werd na ingenomen advies van het hof van Gelderland was iets buitengewoons, dewijl het geregt van *Tiel* in lijfstraffelijke zaken, zonder inzage van het

hof, bij arrest vonnisde. De kleine steden in Gelderland en sommige plaatsen ten plattenlande, zoo als de landgeregten van *Overbetuwe* en van *tusschen Maas en Waal* waren verpligt hunne vonnissen in lijfstraffelijke zaken aan het hof te zenden, ten einde door hetzelve goedgekeurd of veranderd te worden; dan deze verpligting is mij uit geene wet gebleken, waarschijnlijk is zulks zijnen oorsprong verschuldigd (zoo althans de regering van *Loghem* in eene deductie aan de Staten beweerde) dat men in het begin de crimineele vonnissen aan het hof zond, om daarop deszelfs advies te bekomen.

Bladz. 77 der Beschrijving. Met de strooptogten welke eenige van de bezetting van *'s Hertogenbosch* in 1626 deden, had het zich aldus toegedragen. Den 8 Maart van dat jaar hadden veertig soldaten van *'s Hertogenbosch* zich bevindende in vier schepen op de Waal bij *Ochten* een schuit met kabeljauw, die naar *Nijmegen* voer, aangevallen, zich van die schuit meester gemaakt en den schipper gevangen genomen; dadelijk zond de Gouverneur van *Tiel* Johan Vijgh, eene kloeke partij naar den vijand, welke denzelven te *Maas-Bommel* achterhaalde, waar hij bezig was met het eten van de visch; op de aankomst der Tielenaren vlugtte de vijand met achterlaten van twee, welke gevangen genomen werden. Acht dagen daarna kwam uit *'s Hertogenbosch* vier honderd man met twee veldstukken te *Maas-Bommel*; zoodra men daarvan te *Tiel* kennis had bekomen, trok van daar drie honderd man naar *Maas-Bommel* en geraakte aldaar met den vijand handgemeen; de schermutseling duurde twee

uren; die van *'s Hertogenbosch* waren in de huizen en op het veld, die van *Tiel* waren vermoeid door den afgelegden marsch en onder hen waren er meer dan honderd, die slechts stokken en spiesen hadden, terwijl die van *'s Hertogenbosch* alle van vuurroers voorzien waren. Van de Tielenaren, waaronder zich Gerard Vijgh zoon van den gouverneur bevond, werd de Kapitein Douglas gekwetst. De vijand schoot tweemaal met zijn geschut, doch veroorzaakte daardoor weinig schade, doordien hetzelve te hoog gerigt zijnde, de kogels door de takken der boomen vlogen. De Tielenaren toen op den vijand indringende, ging deze op de vlugt en trachtte zich in de sloepen en kelders der huizen te redden. Vijftig man van den vijand werd gedood en even zoo veel krijgsgevangen gemaakt; drie sloepen, waarin zich veertig man bevond, werden bemagtigd, makende die van Tiel zich ook meester van het geschut en veele andere zaken van den vijand (1).

Bladz. 109 der Beschrijving. Opmerkelijk is het dat de Staten van Gelderland, die in 1702 strenge maatregelen namen tegen degene, welke de verandering in de Regeringe hadden bevorderd en degene, welke daarin zitting hadden genomen, de nieuwe Regeringsleden in 1703 ter Staten-vergadering toelieten. Misschien kan de oorzaak daarvan, althans in het kwartier van *Nijmegen*, geweest zijn het veranderd gevoelen van een groot gedeelte der ridderschap, waarop een merkelijken invloed kunnen hebben uitgeoefend de

(1) *Lofdicht van de twee moedige uitvallen en schermutselingen bij die van Tiel* enz. door C. A. Udemans, te Utrecht bij J. Ameliaen.

Ambtman VAN WELDEREN, die in *Tiel* de verandering der regering had bevorderd en als Burgemeester op nieuw door de burgers verkozen werd en Jonkheer VAN BRAKELL, die ook herkozen werd en welke beide onder het minder getal der oude regering behoorden (1). De reden, waarom de burgers in het algemeen eene verandering verlangden, was hunne wensch om zelve de regenten te benoemen, en voornamentlijk om even als te voren bij de buurtspraken inzage in stads belangens te hebben en in het toestaan van belastingen gekend te worden; doch, daar men begreep, dat uit het houden van buurtspraken disorders en onordentelijkheden zouden voorkomen, alsnu tragten te verkrijgen dat dit hun regt werd uitgeoefend door gecommitteerden van hen, onder den naam van gemeenslieden, waartoe zij in de vorige eeuw reeds pogingen hadden aangewend; terwijl degene, welke in 1674 van de Regering ontzet waren geworden of die in dezelve trachten te komen, zich ook wel van deze begeerte der burgers bedienden, om hun bijzonder oogmerk te bereiken. Een oordeelkundige beschrijving van hetgeen in het begin der 18ᵉ eeuw in Gelderland is voorgevallen zoude voor de geschiedenis belangrijk zijn, te meer daar de schrijvers van dien tijd (men zie *Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden*, 3ᵉ D. bladz. 306 en 445) het raadzaam oordeelden daarvan geen gewag te maken en de Staten van Gelderland, bij het uitgeven van het Geldersch placaatboek bepaalden, dat daarin niet zouden worden opgenomen zoodanige placaten en resolutien als tot de brouilleries, voorgevallen in 1702

(1) Bladz. 111 der Beschrijving.

en vervolgens, relatie hadden en den 7 October 1736 op advies van het hof verstonden, dat uit het opstel van Mr. J. SCHRASSERT gemaakt *naar de orde van het alphabeth van eenige artikelen over de politie enz.* zouden worden geomitteerd de perioden concernerende het werk der onlusten binnen deze Provincie.

Bladz. 113. De magistraat had de amnestie afgekondigd op uitdrukkelijke begeerte der burgers. Bij gelegenheid, dat bij een opengevallen plaats van Schepen en Raad, de Magistraat daartoe den heer VAN GEELKERKEN had benoemd en de gildens hadden verklaard daarmede geen genoegen te nemen en zelve benoemd den door hen bij de aanstelling eener nieuwe regering in 1703 voorbijgeganen Burgemeester VAN DER STEEN, werd in de vergadering der gildens voorgesteld om degene, welke zich om zaken der regering buiten de stad hielden, even als te *Arnhem* weder in te roepen, en op de vraag, wie daarmede bedoeld werden? en het antwoord, Dr. SERVAAS VAN CULEMBORG, werd eene Commissie benoemd om deze begeerte der gildens aan den Magistraat bekend te maken, welke terug komende, verslag deed, dat de Magistraat hetzelve goed vond. Opmerkelijk is het gedrag der burgers, om te vorderen de amnestie voor degene, welke getracht hadden de door hen in 1703 aangestelde Regering te veranderen en de oude te herstellen.

In 1709 ontstont er verschil tusschen de Regering van *Tiel* en de Rekenkamer. De oorzaak daarvan was, dat de admodiateurs van den tol te *Tiel* het schip van eenen Tielschen burger hadden doen ar-

resteren en de Regering zulks als strijdig met de privilegie der burgers beschouwende, de admodiateurs van hun burgerregt had ontzet, en daarop de Rekenkamer, de Tol van *Tiel* naar *St. Andries* had verplaatst. Bij eene deductie hierover, die door de Regering aan de Staten ingeleverd werd, had zij gesteld, dat na het afzweren van den Hertog, de steden waren gekomen tot eene absolute independentie. Dit namen de Staten zeer euvel, zij gelastten den Magistraat van *Tiel* om deze deductie in te trekken en de Magistraat ook verklaard hebbende, dat zoo lang aan zijn verlangen niet was voldaan, dezelve geen consenten zouden dragen, verstonden de Staten, dat tot zoolange de Magistraat die resolutie niet introk, deszelfs gecommitteerden niet ter Staten-vergadering zouden worden toegelaten. De Magistraat trok daarop zijne deductie en resolutie in, ook die waarbij de admodiateurs waren ontburgerd en werd alstoen de Tol wederom naar *Tiel* verplaatst.

In de nacht tusschen den 24 en 25 December 1740, was het water te *Tiel* gewassen tot een voet na zoo hoog als in 1726 en kwam hetzelve door de drukking, welke deze rivierstand tegen de muren der Kleibergsche poort veroorzaakte, door dezelve binnenloopen, hetgeen de onder die poort liggende dam niet kunnende keeren, daarom een tweede dam van de eene wal naar de andere werd gelegd, waardoor de poort en het naast dezelve staande huis (thans van de erven van Kuik) werd ingesloten. Vervolgens viel het water meer dan een voet, hetgeen deed vrezen, dat er een doorbraak gevallen was, zoo als men dan ook des namiddags

gewaar werd, dat te *Elden* en *Bemmel* de dijken waren doorgebroken, waardoor de omstreken der stad werden overstroomd en het vloedwater van de hoogere boorden der gracht bij de Burenschepoort in dezelve stortende, de brug voor die poort met het daarop staande wachthuis wegspoelde (1). In de 900 Nederlandsche gezigten vindt men een afteekening van deze poort, zoo als dezelve vóór dien tijd is geweest en dus moet dezelve vroeger dan het daaronderstaande jaartal geteekend zijn.

In Februarij 1741 werd een dam voor de Buresche poort in plaats van de weggespoelde brug gelegd.

(1) *Historische beschrijving van duure tijden en watervloeden* bladz. 320 en *aanhangsel* bladz. 59 en 60.

De oude en tegenwoordige stand der Stad.

Bladz. 149. Bij de oude schrijvers vindt men gewag gemaakt van den loop der Waal langs *Tiel* in de Linge. Onder anderen vindt men zulks bij JOH. A LEIJDIS *Chron. Belg.* lib. 22, Cap. 11 en in de *Chronijk van Holland*, *Delft*, 1591 fol. XCIII, *want die Wale was omtrent die Stede Thyele genout ende afgeleyt dat sy hare oude Cours en lope in de riuiere van de Linge niet houden en mochte.* S. VAN LEEUWEN (1) stelt, dat de Waal eenen uitloop zoude gehad hebben dwars op het *Tolhuis* aan en zoo binnen door (dus door de Over- en Nederbetuwe) tot *Zandwijk* bij *Tiel* tot in de Linge; doch uit de door hem aangehaalde schrijvers blijkt zulks niet. En was die meening gegrond, dan zoude vroeger de Waal door twee armen, de eene bij het *Tolhuis* en de andere bij *Tiel* in de Linge hebben geloopen, dan dit wordt door niets gestaafd en het is er dus voor te houden, dat S. VAN LEEUWEN het afdammen van de oude Waal tusschen *Halt* en *Bijnen*, waarvan SLICHTENHORST (2) spreekt, verward heeft met het afdammen van den arm der Waal bij *Tiel*, waarvan de

(1) *Bat. ill*, 1 d. bl. 85.

(2) Tooneel bladz. 49.

kronijken gewagen. De arm der Waal bij *Tiel* droeg bij deszelfs inloop langs de stad, al dadelijk den naam van Linge. Dit blijkt uit een acte van 1464 waarin voorkomt de verhuring van den stads toren *Lousenburg* aan de *Linge*, en uit eene andere acte van dien tijd, waarin staat *een hofstad* op *de stadswal* bij *de Linge gelegen.* Bij nadere overweging en inzage van den brief van den Hertog van *Braband* van 1304 (1) is het mij voorgekomen, dat de dijk tusschen *Tiel* en *Zandwijk* in 1304 is gelegd inplaats van eenen vroegeren dijk, waardoor de arm der Waal was afgedamd, dewijl de kronijkschrijvers het toedammen van dezen arm der Waal stellen als in 1231 te zijn geschied, en ook in den gemelden brief wordt gesproken als van eenen onder den naam van *dam* bestaanden dijk. Het is er dus voor te houden dat deze dijk mede gelegen heeft op de latere geregtsplaats van *Zandwijk* bij de tegenwoordige herberg de *Roos*, en aldaar in het bijzonder den naam van *dam* heeft behouden, dewijl in den brief van Hertog Willem van Gulich wordt toegestaan den dijk te *steenstraten* en in het signaat van *Tiel* gewag wordt gemaakt van een huis en erve gelegen in het dorp van *Zandwijk* aan de *steenweg*, behoudens de dijk achter den hof en van een huis bezwaard met eene tijns aan den *dam* op *Zandwijk* gelegen, terwijl een huis met dienzelfden tijns bezwaard, tegenwoordig gevonden wordt schuins over de herberg de Roos, bij het begin der konijnwal, aan de voormalige geregtsplaats. Deze dijk is

(1) **Afschrift van dien brief in de bijlagen onder letter D.**

buiten de Zandwijksche poort in 1591 verlegd. (1) Het aannemelijkst komt mij voor te zijn het gevoelen, dat de dijk in 1304 hersteld, begon bij de Dampoort en liep door de Voorstad tot op den dam op *Zandwijk* en dat het deze dijk is, waarvan op de jaren 1270, 1274 en 1374 in het *Chron. Til.* gewag wordt gemaakt, en dat, voor dat de dam was gelegd, de arm der Waal zal geloopen hebben, daar nu de haven is en de varkensmarkt (die vroeger met het kleiberg buiten de stad gelegen was), voorts door een gedeelte der Voorstad en van *Zandwijk* en door de tegenwoordige konijnenwal en stadsgracht. Het is moeijelijk na te gaan, hoe de schrijver van de *geographische beschrijving van Gelderland* er aan is gekomen, dat in 1597 Vijgh eene doorsnijding uit de Linge in de Waal gemaakt heeft, waardoor de Tielerwaard een eiland geworden is, daar, van zoo iets geen spoor hoegenaamd gevonden wordt en het voorzeker ook geen plaats heeft gehad. Hoogst waarschijnlijk komt het mij voor, dat, toen de Waal nog zijnen loop mede door de *Linge* had, een vaarwater van daar naar de *Lek* zal geloopen hebben, en eene vrije gemeenschap (zoo als de Heer Asch van Wijck veronderstelt (2)) tusschen de *Waal* en *Lek* hebben bestaan. Dit water is vermoedelijk geweest het thans nog voor een gedeelte bestaande watertje de *Soel*, loopende van *Zoelmond* naar *Zoelen*, aan die dorpen deszelfs naam gegeven hebbende. Door deze gemeenschap

(1) Beschrijving bladz. 70.

(2) *Oud handelsverkeer der stad Utrecht* 2 St. bl. 272.

tusschen *Waal* en *Lek* kon ook te water het handelsverkeer tusschen *Utrecht* en *Tiel* hebben plaats gehad, welke laatstgemelde stad eene tusschenplaats des handels tusschen *Engeland* en *Keulen* was. Dat er tusschen *Utrecht* en *Tiel* eene belangrijke handel in die tijden gedreven werd, blijkt ook uit de vrijdom aan de *Utrechtsche* burgers op de tollen te *Tiel* verleend.

Bladz. 153. In het begin der 17de eeuw waren nog verscheidene huizen te *Tiel* met stroo gedekt; onderscheidene publicatien in het begin dier eeuw gelasten het veranderen van stroodaken in harde daken. De stad gaf daartoe de derde pan. Om deze kosten en die van het vermaken der straten en het lasten voor een vierde in de fortificatiewerken der stad en hetgeen de stad tot verligting der geerfden van *Tiel* en *Zandwijk* in de defecten der generale middelen over *Tiel* en *Zandwijk* had betaald, te bestrijden, had de stad groote sommen op interest moeten opnemen en om zulks te vinden, besloot de regering den 22 November 1619, dat de defecten van dat jaar door de gedeputeerden des *Nijmeegschen* kwartiers toegezonden, en ook de andere, op de morgentalen van *Tiel* en *Zandwijk* omgeslagen zouden worden, naar advenant der morgentalen in de Nederbetuwe, en hetgeen daarna ontbreken zoude, uit stads kas bij provisie daarbij zoude worden gelegd.

In de 16de eeuw bestonden te *Tiel* nog houte huizen, blijkbaar daaruit, dat in de geregtelijke signaten uitdrukkelijk van woningen van steen gebouwd melding wordt gemaakt, zoo als onder anderen in 1432 *domus lapidea* voorkomt, ook elders was zulks het

geval (1). Doch dat er toen reeds vele steenen huizen te *Tiel* bestonden, kan opgemaakt worden uit de regtsgedingen in dien tijd over gemeene *muren* gevoerd.

Bladz. 154 der Beschrijving. Bij het slechten der wal achter het vroegere *St. Walburgh* kerkhof in 1838, vond men in dezelve overblijfsels van oude muren, gedeeltens van vertrekken, bevloerd met vierkante roode tigcheltjes, overblijfsels van vuurplaatsen, waarschijnlijk uitgemaakt hebbende gedeelten van wijkhuizen dienende tot verblijf van de wachten, waarvan er thans nog een bestaat in de zoogenaamde *Strootoren*. Deze waren onderscheiden van de gewone torens op de wallen, dat zij aan de walzijde vierkant en naar buiten rond waren gebouwd, terwijl de torens dienende tot verdediging buiten de muren geheel uitgebouwd en rond waren. De torens hadden vroeger zoo hier als elders bijzondere namen, waarvan meestal de oorsprong moeijelijk is na te gaan, zoo als die van den gemelden toren *Lousenburg* op de wal achter de waterstraat. Die torens zijn naderhand tot op de hoogte der walmuur afgebroken en met aarde gevuld; derzelver overblijfsels worden nog gevonden in twee rondeelen aan de wal tusschen de *Strootoren* en de plaats, alwaar de binnenmolen heeft gestaan. Te *Tiel* waren ook even als op andere plaatsen de stadsmuren met bogen gebouwd, welke in later tijd tot betimmering of bekleeding aan bijzondere burgers werden toegestaan (2). Zoo werd in 1571 aan Gerrit Vogel toegestaan,

(1) *Bijdragen voor de Vaderlandsche Geschiedenis* door J. A. Nijhoff 1 D. bladz. 25.

(2) Van Hasselt, *Arnh. Oudheden*. 2 d. bl. 90.

om den pilaar met den daarop rustende boog achter zijn huis in de Weerstraat af te breken, voorbehoudens aan de stad des noods haren doorgang. In 1623 werden degene, welke hunne huizen hadden aan de stadsmuur van Kleiberg (dat is, die vroeger achter de Weerstraat en markt langs de binnenhaven liep) gelast de bogen te herstellen, om gelijk van ouds gebruikelijk was, daarover de ronde te kunnen doen.

Bladz. 157. Burgemeesters hadden in 1477 van zuster MARGARETHA BORRE opgenomen twintig Philips gulden, om daarmede de steenstraat gedeeltelijk te betalen, en beloofden als kooplieden die som op Christinis ad *usum sororum Sanctae Agnietae* te betalen. Hieruit blijkt van de hoogere waarde van het geld in dien tijd, hetgeen ook uit de huurswaarde der landerijen en huizen, als daarmede in verband staande, kan worden opgemaakt. In dien tijd toch wierden veertien hond land in de Langeweide op *Zandwijk* voor vier Philips guldens, en acht morgen op de huisslagen aldaar voor elf Philips guldens verpacht, en in 1463 werd door den Gasthuismeester en den fabriekmeester der St. Maartenkerk met toestemming van Burgemeesters, aan Heer WOUTER VAN BALVEREN verhuurd huis en hofstad staande tusschen de straat en de jufvrouwen bij St. Maarten jaarlijks voor zes Philips guldens en in 1431 het hof van Aikel voor XVI Arnh. guldens.

In 1620 werd de gracht tusschen de Zandwijksche en Burensche poorten uitgediept ter diepte van zes Rijnlandsche voeten en werd het uitgehaalde gebragt onder de cingelswal, en daarvan eene bedekte weg

en contrescharp gemaakt; deze uitdieping ter lengte van 1046 ellen, werd aanbesteed voor 9477 gulden. Voor de Buursche poort werd een houten brug over de gracht gelegd, en twee buitenpoorten met een wachthuis gemaakt, inplaats van het aldaar aanwezige en toen geslechte bolwerk, omdat hetzelve de flanken belemmerde. In 1636 werd de muur aan het bolwerk buiten de Westluidensche poort langs de Waal, die thans nog bestaat, gebouwd, waarvan de kosten 11000 guldens bedroegen.

Onder *Zandwijk* of op deszelfs grenzen lag vroeger eene plaats *Velgasse* genaamd. Immers in het jaar 850 schonk BALDERIK aan de kerk van *Utrecht* twee mansi in *Velgasse* (1). Bijzonder is het, dat deze plaats, later onder den naam van *Felshuis* nog ten tijde van ALTING bekend, als liggende op den regteroever der Waal een weinig boven *Tiel* (2) en met het teeken van een adelijk huis, op de kaart van het quartier van Nijmegen bij PONTANUS voorkomende, geheel zelfs bij naam, is verdwenen, zoodat nergens daarvan een spoor meer overig is. Zoo is ook ten eenemaal onbekend, dat er een *drostenhuis*, hetwelk op eene kaart van 1629 bij HONDIUS uitgegeven, voorkomt, op *Zandwijk* zoude gestaan hebben.

Bladz. 167. In de kerk op *Zandwijk* waren behalve de in de beschrijving opgegevene nog een altaar van St. Vincentius, een van St. Anna en een van St. Antonie. In 1598 was er een raadhuis op

(1) BONDAM, *Charterboek van Gelderland* bladz. 27.

(2) ALTING, *Not. Germ. inf.* fol. 183 en HALMA, *Tooneel* 2 D. bladz. 238.

Zandwijk; in het signaat van dien tijd vindt men melding gemaakt van een huis aldaar staande bij het raadhuis.

Bladz. 168. In vroegere tijden geschiedden de afkondigingen en bekendmakingen in de kerken, in latertijd op vele plaatsen ten platte lande gemeenlijk door den geregtsbode in de kerk, intusschen het laatste gezang door de gemeente werd opgezogt, op andere bij het uitgaan van de kerk en buiten dezelve. In de geregtelijke signaten vindt men ten opzigte van het afkondigen in de kerken onder anderen, 1458 *Jacobus Ottens Praeco Tilensis perhibet* (Tielsche bode heeft verklaard) *dat hi des Sonnedagh voirleden in Sinte Martens kerk die harnische schouwe gekundicht, dat die heren dat harnaschschouwen wolden hude op dezen dagh ende morgen te Zandwick op die breke die daer opstaen:* en 1455 *stont daer Henrick van de Poel en laet daer eene scepenbrief lesen, daer de statbode in getuicht hadde, dat hy dat huys Sinte Meerten in de kerck op enen Sonnedagh onder homisse geveijlt hadde te vercopen off te verhueren.*

Bladz. 169. In 1538 gaven Hak Beloys Janssen en anderen hunne stemmen aan Heer Arnt Janssen *om te moge krijge die vicarie des Gasthuis tot Zantwijck, zo verre ons gen. liefste Heer beliefd so hy* Joh. Arnt *een trouw decanus des dorps van Zantwijk en ingezetenen doen node bistetig* (tot bijstand) *geweest is.* In het signaat van 1455 vindt men ten opzigte van het klooster van *Westroijen; item ter seluer tyt stont dair* Jan Bernts *mit* Egen van Tricht *sinen voirspraek voir het gerigt ende seide het were enen*

tijt geleden, dat hy sinen cost gecofft hadde tegen de Jongfrouwen ende nonnen van het convent Weijstroijen om een som van gelden, die hy hoen weel betaelt ware sijn leuen lank daerin te hebben onder hen taffel te sitten eten ende hem gelick den hen aen te doen, naer betoen die hy daeraff hadde, soo hadde hy daer soeven jaren lank in geweest zusterlick ende bruderlick ende sine cost ware hem gueteliok van de joncfrouwen uijtgereickt, daarna soe hadden zij hem sine cost geweigert ende seide hem, dat hy ginge ende wolde hem geen cost meer uitreiken, soe claegde hy over Marcelis Janss. *als een rentmeister der voorn. jonkfrouwe, dat hy naer de soeuen jaeren voirscr. acht jaeren uyt de Clooster hadde geweest, daer hy hem aen gescadigt hadde* IIe *gueden alde vrancryxe schilde ende bat gerichts ende die bode tuychde dat hy gedaegd was.* — Hendrikus van de Poel *tanquam redditarius virginum in Westroyen* erkende namens dezelve schuldig te zijn ten behoeve van Jutte weduwe van Arnoldus van Burren zeven Ph. guldens te betalen jaarlijks *also lange sy leven sol, geschiede de betalinge also niet, soe mach sy off haer gewaerde bode daer over tot Westroyen comen ende daer bliuen liggen op 't Jonkfrouwen cost, also lange teeren sy haer gelt mede nam.*

Bladz. 178. De Tielsche dijken waren in de 15^e^ eeuw met eene muur voorzien: dit blijkt uit het dijksignaat van 1463, waarin voorkomt de order om voortaan alle dijken die gemuurd zullen wezen, vierkant op te metselen, terwijl bij de Ciering van 1513 bepaald wierd, om voor den dijk eene goede vaste

spiek (dat is een heining van teenen of wilgenhout, ook wel korven genaamd, geplaatst aan den voet des dijks) of eene goede sterke muur te zetten, voorts met rijs en aarde wel aan te vullen.

Bladz. 176. Bij het Tolhuis was een Voorburg: men kwam in hetzelve over twee bruggen, het had twee groote torens en aan de beide hoeken kleine torentjes: welke vertrekken daarin waren, kan opgemaakt worden uit eenen inventaris van de goederen, welke zich in 1534 aldaar bevonden (1). De rondeelen in de wal, ter plaatse alwaar het tolhuis gestaan heeft, zijn voorzeker torens geweest, die tot de tegenwoordige hoogte afgebroken en met aarde bedekt zijn. Op dit tolhuis vertoefden dikwijls de Hertogen: onder anderen was de Hertog in 1434 te *Tiel* en verloor op het worptafelbord VII Arnh. guldens, die hem door den Burggraaf van *Nijmegen* geleend werden (2). In de 16e eeuw schijnt de Hertog zich niet meer op hetzelve opgehouden te hebben, en de meeste meubelen van daar vervoerd te zijn geweest, en alleen de zaal grootendeels gemeubileerd gebleven te zijn, zoo als uit gemelden inventaris blijkt.

In 1439 gaf te *Tiel* de Hertog den landbrief aan *Nederbetuwe.*

Bladz. 180. Omtrent de kapel in de dampoort vindt men in 1528 *Contulit Herbert Geurts aen Geurt Jans ad usum eyner Erfmysse van den heilige Drijefaldigheid alle weken des donredagh in onse*

(1) Deze komt voor in de bijlagen letter E.

(2) *Arnhemsche Oudheden.* 1 d. bl. 235.

Vrouwe Choirke tusscken de dampoorte gelegen te leesen 333 golde Philips gulden a. et h. c. (1).

Bladz. 181. Uit de beschrijving van *Tiel* door Udents, voorkomende in het *stedeboek van* Bleau blijkt, dat niet, zoo als Slichtenhorst schrijft, het klooster van St. Agniete in 1478 in een kerk is veranderd, maar toen de kapel van dat klooster tot een kerk is gemaakt. Dat de nonnen van dat klooster waren van de *Franciscaner* order blijkt ook uit het signaat van 1456 waarin zij genoemd worden *Sorores Claustri et domus Sanctae Agnetae in Tiela*, ordinis *St. Francisci.*

In 1540 hebben dekens van St. Crispinus en Crispianus van wege het schoenmakersgild kwijt gescholden dat convent van *St. Cecilie* alle hunne geregtigheid, als zij hadden aan een *missaelboek*, daar weleer twist over geweest was tusschen dat gild en het gemeld convent. In het signaat van 1470 vindt men *Gertrude relicta Jacobi Ottonis et Otto ejus filius contulerunt sorori Mechteld de veltdriel ad usum sororum St. Ceciliae litteram scabinalem quinquaginta solidorum denarii censum, tali conditione, dat sij daer wijn om drinken sullen, als ten heiligen sacrement gaan.*

Bladz. 184. In het signaat van 1561 vindt men gewag gemaakt van de *Papesteeg:* deze naam en die van den daarop aanloopenden weg *de heilige weg*, zijn waarschijnlijk hunnen oorsprong verschuldigd daaraan dat aldaar parochie kerken, toen vroeger de stad eene grootere uitgebreidheid had, gestaan hebben,

(1) a et h. c. beteekent annuum et hereditarium Censum (jaarlijksche erfteijns.).

en van dezelve door die wegen de processien naar de cathedrale of hoofdkerk gingen. Bij nadere beschouwing is mij voorgekomen, dat het kerkhof geweest is van het melaatshuis (1), dewijl daar ter plaatse een *melaatshuis*, dat meestal buiten de steden werd gebouwd, heeft gestaan, zoo als blijkt uit het signaat van 1538, alwaar melding gemaakt wordt van een hofstad gelegen op westluiden ex una dat *Melaatshuis* en hofstad, ex altera Tijs, en waarom nog in lateren tijd die boomgaard *de Melaatsche boomgaard* werd genoemd.

Bladz. 185 De *St. Walburgs* kerk was al zeer oud, en zoo het deze is geweest, welke in 950 aan de kerk te *Utrecht* werd geschonken door koning Otto, wel een van de oudste steenen kerken, daar in dien tijd steenen kerken zelfs zeer zeldzaam waren: waarschijnlijk is de door Graaf Waldger gestichte *St. Walburgskerk* van hout gebouwd geweest en na verwoest te zijn, weder van steen opgebouwd (2). Graaf Waldger had bij die kerk een klooster van vrouwen gevoegd (3). In deze kerk waren op de altaren van *St. Nicolaas* den Apostel, van de Maagd *Maria* en van *St. Ursula* vicarien gesticht, de laatstgemelde door Hendrikus de Swart in 1423. Het Commanderiehuis van de Duitsche or-

(1) Deze ziekte door de kruisvaarders uit het heilige land in Europa gebragt, heeft in de 17de eeuw in ons land opgehouden.

(2) Van Spaan, *Historie van Gelderland*, bladz. 189. Bondam, *Charterboek* bladz. 59.

(3) Heda, *Hist. Episc.* pag 110.

der te *Tiel* werd ook wel het *Convent* genoemd, daar hetzelve niet alleen door den Commandeur maar ook door de broeders dier order bewoond werd. In deze order waren kerkelijke en geestelijke krijgslieden, de laatste waren in kleeding, regel en gelofte aan de eerste gelijk, doch wat de krijgsdienst betrof, leken (1).

Behalven het Gasthuis bevonden zich te *Tiel* verscheidene *Godskamers*, elders onder den naam van vrije woningen bekend (2). Een was er in de St. Agnietenstraat onder den naam van *Ingen-Nulant* Godskamer; deze werd met toestemming der Staten in 1685 door de stad verkocht, zij stond over de poort van het St. Agnieteklooster en is thans het huis No. 120 in die straat. De vroeger onder den naam van *Met Vogels Godskamers* bekend, stonden in de Tolhuisstraat en bestaan thans uit elf woningen; deze werden in 1781 door Jufvrouw Wijnands van Resand aan de Diaconie-armen gemaakt. Met Vogels maakte in 1597 voor degene, die in de Godskamer zouden wonen, aan brand, linnen, laken en anders, zeven honderd guldens en bepaalde, dat hare erfgenamen drie en dertig menschen zouden kleeden met wanbuizen, boxen, hozen en klompen eens na haren dood. Ook was er nog een Godskamer bij den rooster, welke lag bij den ingang van het St. Maarten kerkhof: zoodanige rooster werd waarschijnlijk bij den ingang der kerkhoven geplaatst om de varkens te beletten, op dezelve te ko-

(1) Matthaeus, *de Nobilitate*, pag. 994.

(2) *Proeve eener geschiedenis van het kasteel Vredenburg*, bladz. 114.

men, en de graven om te vroeten: vroeger was de meening bij de eenvoudigen, dat het den bozen geest onmogelijk was, om met zijn boksvoeten over den rooster te gaan, zonder tusschen de staven door te schieten en dat alzoo door zoodanigen rooster de duivel belet werd op het kerkhof te komen. De poort, die boven de aldaar vroeger gelegene rooster in 1411 gebouwd was, bij den ingang van het kerkhof, is in 1845 afgebroken.

Bladz. 190. In het jaar 1400 werd het voorste gedeelte der St. Maartens kerk waarin het hoog altaar stond ingewijd (1). Echter bestond deze kerk veel vroeger, en voorzeker in het begin der 14e eeuw, hetgeen blijkt uit de aflaat-brief van Paus JOHANNES XXII van 1327 (2), waarin voorkomt, begeerende, dat de kerk van *St. Maarten* in *Tiel* met gepaste eer worde bezocht en door de gelovigen gestadig vereerd. (3)

Deze kerk in 1558 door de gevolgen van eenen storm verwoest geworden zijnde, heeft men in 1560 de buik der kerk en de noord- en zuidzijde hersteld: aan de zuidzijde kan men dat herstel nog opmerken uit het verschil in de glasramen. Het kruis der kerk begon men in 1568 weder op te bouwen en werd hetzelve aan wederzijden uitgezet, hetgeen men nog

(1) *Chron. Til.* pag. 408 in de noot.

(2) Deze brief in de Bijlagen onder letter F, zoo als dezelve is afgeschreven door den heer J. D. VAN LEEUWEN, in wiens bezit de oorspronkelijke was. *Chron. Til.* pag. 408 in notis.

(3) *Chron. Til.* p. 433.

zien kan aan de muren, staande achter den buik van de kerk en de plaats, alwaar het koor heeft gestaan; in deze muren zijn de plaatsen voor de glasramen geschikt zigtbaar, doch het werk is onvoltooid gebleven, en dit is bij nader inzien de bedoeling van Slichtenhorst geweest. Het koor is toen niet op nieuw gebouwd, maar het geraamte daarvan tot in het jaar 1731 blijven staan. In deze kerk waren twintig altaren, als 1°. St. Maria, Joannes Evangelist en Georgius de Martelaar 2°. St. Maria Magdalena en St. Nicolaas de Apostel. 3°. Onze lieve vrouwe altaar in het kleine koor. 4°. St. Thomas en de 11000 Maagden: dit was van het schoenmakers-gild 5°. St. Antonie: dit behoorde aan de broederschap van dien naam. 6°. St. Petrus, Simon en Judas, Apostelen, Olof en Dominicus belijders: dit behoorde aan het schippers-gild. 7°. De Heilige drie Koningen en Bregitta, op dit altaar was in 1520 door de weduwe Rembolt Jan eene vicarie gesticht (1). 8°. St. Maria, Joannes de Evangelist

(1) *Vicarien* zijn giften van inkomsten uit daartoe bepaalde goederen, gedaan aan eenen Vicaris of Kappellaan van eenen altaar, om daar voor missen, meestal voor de ziel van den stichter en zijne voorzaten te doen; deze Vicaris werd door den gever (insteller) en zijne nakomelingen aan den Bisschop voorgesteld, hetgeen het jus patronatus werd genoemd. Na de invoering van den Hervormden Godsdienst in Gelderland moesten, volgens de bepalingen daaromtrent door de Staten van die provincie gemaakt, een derde der opkomsten van de vicarie-goederen gebruikt worden tot onderhoud van kerk en schooldienaren, en de twee overige deelen genoten worden door jongelingen om daarvan te studeeren, waartoe degene, welke het regt van collatie had,

en St. Hubertus deze behoorde aan het bakkers gild. 9°. St. Joseph en St. Anna. Op dit altaar was in 1503 door de weduwe van REMBOLT JANS eene vicarie gesticht, waarvan de Commandeur der Duitsche orde Collator is geweest. 10°. St. Maria, Anna en Franciscus, behoorende aan het zakkendragers-gild. 11°. St. Joannes de dooper en Johannes de Evangelist; naderhand ook genaamd St. Catharina en St. Bregitta-altaar. Op dit altaar was in 1481 eene vicarie gesticht door DIRK DANS VAN ARGERE en daarvan naderhand de Land Commandeur de Collator. 12°. St. Stephanus Martelaar en Maria Magdalena. 13°. St. Andreas Apostel en St. Nicolaas ook genaamd St. Jacobs altaar. 14°. St. Mattheus Apostel Georgius Martelaar ook St. Loijen altaar genaamd, behoorende aan het smids-gild. 15°. St. Maria ook het kruisaltaar genoemd, behoorende aan het kleermakers-gild. 16°. St. Petrus behoorende aan de broederschap van dien naam. 17°. St. Joseph behoorende aan het timmermans-gild. 18°. St. Job. 19°. St. Catharina en St. Barbara en 20°. St. Severus behoorende aan het wevers-gild.

Aan deze altaren waren onderscheidene giften gedaan, waarvan men onder anderen vindt: 1472 *Contulit* JOHANNES DEIJS *ad usum beatae Mariae in thorulo meridionali, litteras scabinales tali condi-*

verpligt was zoodanigen jongeling aan het hof, in plaats van den Bisschop voor te stellen, dewelke dan door hetzelve werd geinstitueerd: en zoo de collator daarin nalatig bleef, deed het hof ex jure devoluto, de begiftiging. Degene welke daarmede begiftigd werd, had de administratie dier goederen.

tione (1) *dat men heirom olie brenden sal voir onse lieue vrouwe en weert saak, dat die thoerke ende dat beeld immermeer vergingen, soe sal deze thijns komen aen St. Meerten Kerk.*

In 1546 Magister WILHELMUS VARCK *cum tutore* (2) MARGARETHA *et* CATHARINA VARCK *cum tutore contulerunt et resignaverunt* JOHANNI VERWUERT *redditario dominorum* (3) *de praesentia in ecclesia Divi Martini Tylensis ad usum dominorum de praesentia litteras Scabinales Tylenses de III Philips guldens a. h c. tali conditione, dat*

(1) Dat is: J. DELIS *heeft overgedragen ten behoeve van St. Maria in het zuidelijk koorke eenen Schepenbrief onder die voorwaarden.* In dien tijd vindt men in de geregtelijke signaten het meeste in het latijn gesteld, zoo als: *domus et area sita in platea:* ook wel *gelatiniseerd* Nederduitsch, zoo als *steega* voor een steeg; somwijlen zelfs de namen der Schepenen in het latijn, als Scabini *lupus et lepus* voor Wolf en de Haas.

(2) *Met zijn voogd*, omdat in dien tijd de geestelijken als onmondig in wereldlijke zaken gehouden werden.

(3) Dominus (Heer) was in dien tijd de titel der geestelijken, van daar dat naderhand de titel van *Domine* in het gebruik is gekomen om eenen Protestantschen leeraar aan te duiden. In de oude acten, zoo als onder andere in eene overeenkomst tusschen de stad Tiel en geerfden van eenige dorpen in Nederbetuwe en Tielerwaard van 1516, komen de Jonkheren zonder titel voor, zoo als JASPER VAN BRAKEL, JOHAN VAN DEN STEENHUIS, DIRK VAN WAARDENBURG, dagelijksche Heer van *Ophemert*, terwijl de deken van *Utrecht* daarbij genoemd wordt *Heer* JACOB VAN APPELTERN. In vroeger tijd komt de titel van *Heer* ook wel voor bij wereldlijken, maar alleen bij edelen (nobiles), maar niet bij welgeboren dienstmannen (ministeriales.)

die Heeren van dè praesentie schuldich sullen sijn te syngen ten eewigen dagen toe die soeuen getijde in memoria Antoni Vaeck *saliger, te weten die octaven van die heilige drie Koningen op Sinte Petersdach, ind ad cathedran translationis, van de heilige drie Coenijngen, op Sinte Petersdach ad vincula, vesper en de hoemijs op Sinte Nicolaesdach voir dat altair in Ecclesia divi Martini op St. Severusdach vesper ende mijsse voir Sinte Catharina altaer.*

In 1547 maakte Geertruij, Dircks van Meckeren *huisvrouw de St. Meertenskerck bijnnen Tijell eenen riddergulden end id heilige sacrament een keers van een pont was, item den Pastoir derzelver kerck eene gulden ende den Custos V. Stuvers, item hoeren roiren rock ons lieffe vrouwe op den Sackendragers altaer, om een Corruffel* (1) *van te maeken, item hoir lanck huicke* (2) *St. Cecilien om een Corruffel van te maeken.*

In 1545 werd aan den Heer Cornelis Henrix ten behoeve van de drie Pastoren van *St. Antonie* altaar een tijns van vijf Bourgondische Philips guldens gemaakt. Aan den Pastoor te *Tiel* droeg ten behoeve van de praesentie Heeren, ook wel *Altarissen* genoemd in 1556 Henricus de Greijn op een brief van zes guldens jaars, staande op het rentambt te Ochten tot *onderholding jaerlig ener Crael* (3) *in Sinte Meerten kerck die welke sijn sullen van sijnen bloede*

(1) *Corruffel* hetzelfde als *Kasuijfel* is eene heilige tabbaard. Sacrum pallium; Kiliaan, *Etymologicum.*

(2) Eene wijde vrouwe tabbaard.

(3) *Crael* verkorting van *koraal*, is een koorknaap.

sse wen hij van stemmen bequem weer en vast in het singen.

In 1576 Dirck de Has *vendidit heer* Peter van Teffelen *Pastor tot behoef der gemeyne Capitulaire praesentie Heeren bynnen Tyel in St. Maarten Kerk een Schepenbrief van vyer C. G. waarvoor obgem. Capittelheeren geholden sullen zijn te singen jaerlyks die soeuen getyden mijt de hochmisse des woensdach, donderdach, vrydach en saturdach voor de heilige Paesdach komende in die vijer dagen in die hochmisse te dienen en in alle hoere officien nijt daer van uitgescheiden in religion tegenwoordig te zijn alles naer gebruike des Collegiaal Kerk tot Utrecht uijtgescheiden* enz. *des en sal sich nymant uit deze vroeggetijden en officien mogen absenteren bij verlies zijner distributie en loon* (1) *uitgezonderd de een of twee vicarissen die van den Pastor der voorsr. kerk in dien tijd geboden worden de biecht te hooren, sullen sich mogen absenteren alleen des vrijdach en volgende saturdach en evenwel haer loon der getijden genieten*

In 1536 had Jacob, beeldsnijder van *Roeremond* de *St. Antonie* tafel in *St. Maartens* kerk gesneden. In den toren van *St. Maarten* kerk werd in 1589 een uurwerk geplaatst, hetwelk de Magistraat van soldaten had gekocht en hetwelk betaald werd uit de gelden, waarin een Frans Ingenschelt bij vonnis van het geregt was veroordeeld. Het blijkt niet, welke soldaten deze geweest zijn,

(1) Hieruit blijkt, van waar de naam van Praesentieheeren komt.

noch hoe dat zij aan dat uurwerk gekomen zijn. In 1624 werd een nieuw uurwerk slaande de geheele en halve uren aanbesteed voor acht stuivers het pond. Het is mij niet gebleken of vroeger in den toren van *St. Maarten* kerk gehangen heeft de brandklok (thans hangende in het torentje op het stadhuis) waarop staat: MCCCCLVIII *yoris is myn naem, tyt ende vyer doe u verstaen, noet, storm ende brant, wijl ic syn een onderstant* en hierbij het stadswapen, de arend, en ter zijde een kleinder wapen, dat van Gelderland; in andere plaatsen was een brandklok reeds vroeger aangeschaft, zooals te Arnhem in 1381 (1).

In 1737 zijn voor het eerst lantaarns in *Tiel* geplaatst, en wel ten getale van honderd op houten pilaren, waarvoor in 1761 steenen in de plaats zijn gekomen. *Arnhem* was veertig jaar vroeger het eerst van lantaarns voorzien.

(1) G. van Hasselt, *Arnhemsche oudheden* bladz. 179.

Regten, Voorregten, Handel.

Bladz. 210. Dat *Tiel* vóór 1174 stedelijke regten heeft gehad, blijkt daaruit, dat er toen reeds Schepenen aldaar bestonden, aan wie Keizer Frederik I een onderzoek opdroeg (1), waaruit mede kan worden opgemaakt, dat *Tiel* nog onder het Rijk behoorde (2). Het zich bevinden van Lombardiers in 1347 te *Tiel*, welke jaarlijksch eene zekere som aan de schatkist van den Hertog betaalden (3), levert een bewijs op, dat in dien tijd belangrijke handel aldaar plaats had, daar het bedrijf der Lombardiers voornamentlijk bestond, toen er nog geen wisselbrieven in gebruik waren, in het leveren aan de kooplieden van inlandsch geld voor door hen medegebragte muntspeciën en inwisselen bij derzelven vertrek der eerste tegen de laatste. In 1591 waren er nog Piemontesers te *Tiel*, die het privilegie van het houden der bank van leening hadden.

Die van *Tiel* hadden vroeger hunne guildhal te *Londen* en waren in het bezit van de wijn- en wol-

(1) *Beschrijving* bladz. 17.

(2) Van Spaan, *historie van Gelderland* I dl. bl. 149. Kluitenius, *specimen de origine et progressu juris Belg.* pag. 124.

(3) Van Hasselt, t. a. p. bladz. 557.

handel. (1). Dat door die van *Maagdenburg* in de 10e Eeuw handel op *Tiel* gedreven werd, blijkt uit den brief van Keizer OTTO II. van 972 of 975, waarbij hij vrijheid van Tol schenkt aan de kooplieden van *Maagdenburg* uitgenomen te *Mentz*, *Keulen*, *Tiel* en *Bardavie* (2).

Bladz. 220. Uit eene resolutie van de Staten-Generaal van 1659 (3) blijkt, dat die van *Tiel* vrij waren op den Tol te *Groot Lith* en andere plaatsen op de Maas.

Voor dat er eene overeenkomst tusschen *Deventer* en *Tiel* over de vrijdom der tol ter eerstgemelde plaats gesloten werd, hadden er verscheidene onderhandelingen plaats; den 6 September 1591 beklaagden zich Burgemeester en Schepenen en Raad der stad *Tiel*, dat een hunner medeburgers, ROBBERT CORNELIS, met zijn schip en goederen te *Deventer* aangekomen zijnde, in weerwil van het vertoonen van zijnen burgerbrief, tot betaling van den tol gedwongen was en ten laatste geld in ostagie had moeten stellen. Het was genoeg bekend, dat de stad *Tiel* van ouds, sedert menschengeheugen op alle tollen te water en te land door het gansche Over- en Nedersticht vrij was en bij die vrijheid was gecontinueerd. Er werd dus verzocht, dat men den tollenaar zou verpligten, de in ostagie gestelde penningen kosteloos te restitueren en voortaan de vrijheid op de tollen te handhaven.

(1) ASCH VAN WIJK, *Gesch. beschouwing van het oude handelsverkeer* 2 st. bl. 267 en 300.

(2) BONDAM, *Charterboek* bladz. 65

(3) *Groot Placaatboek* 2 d. bl. 2596.

Die van *Deventer* beweerden in hunne antwoorden het tegendeel en meenden, dat de regering van *Tiel* betere titels van vrijdom had moeten bijbrengen. Zij gingen dan ook van 1591 tot 1597 voort, met de tollen te heffen. De handel van de burgers van *Tiel* op den IJssel werd in de genoemde jaren voornamelijk gedreven in hout, zout, weit, haring en ijzerwerk.

De Regering van *Tiel* nam daarop represailles. Zij arresteerde in het laatst van 1597 twee *Deventersche* burgers, WIJNAND VAN ENSCHOTEN en ARN. FABRICIUS, voor welke een *Tielsch* burger, JOHAN HOEFT, borg sprak, beloveade, dat zij na drie maanden zouden terug komen en zich weder in arrest stellen, en, bij gebreke van dien, 400 gulden te zullen betalen. JOHAN HOEFT gestorven zijnde, kwam zijne weduwe eenigen tijd daarna nog in groote moeijelijkheid, werd voor deze som geregtelijk aangesproken, en een boomgaard, buiten *Tiel* gelegen, voor de borgstelling verkocht. Gedurende het arrest der twee voorn. *Deventersche* burgers antwoordde de regering van *Tiel*, op het verzoek om derzelver ontslag, dat zij dit doen zoude, indien *Deventer* de onverschuldigde betaalde penningen, welke de tolambtenaren afgenomen hadden, wilde restitueren, terwijl zij zelve zich onderwierp aan hare competente regters, het Hof van Gelderland, en men haar overigens liet bij de possessie tot dat dit punt zoude beslist zijn. *Deventer* achtte zich verpligt, zijne regten te handhaven, en konde het Hof van Gelderland niet erkennen. Om de zaak in geschil af te doen

werden onderscheidene conferentiën tusschen de afgezondenen der beide steden gehouden.

De eerste conferentie had te *Barneveld* den 1sten Mei 1598 plaats. De gedeputeerden van *Deventer* praetenteerden, dat niemand, zoo van den bisschopstol als van den katertol, vrij was zonder speciale exemptie. Zij verzochten cassatie van het arrest hunner twee burgers, dat zonder vriendschappelijk schrijven had plaats gehad. De *Tielsche* gedeputeerden beriepen zich op de vrijheid, welke hunne burgers sedert onheugelijke tijden gehad hadden, waarbij zij wilden persisteren, en dat zij het arrest ook niet zouden casseren, ten zij er restitutie der onwettig betaalde penningen gedaan ware. Voorts vertoonden zij een bezegeld certificaat, op francijn geschreven, van verscheidene burgers der stad *Tiel*, A°. 91 gepasseerd, die getuigden, dat zij voor omtrent twintig jaren op *Deventer* gehandeld en er vrijdom ven tollen genoten hadden. Maar één dezer getuigen kwam op de *Deventersche* tolregisters voor, als den tol betaald hebbende; die van *Deventer* beweerden, dat het waren burgers van *Tiel*, die tot hun eigen voordeel getuigden, en dergelijke kondschappen in zulke zaken geene possessie konden bewijzen. Van dit certifikaat werd aan *Deventer* kopij geweigerd.

Tot versterking hunner praetensie verklaarden die van *Tiel*, dat zij vroeger mede *Stichtsch* geweest waren en onder de kerk van *Utrecht* behoord hadden, daarbij uit een oud briefje lezende, dat keizer Lodewijk IV. A°. 900 den bisschop, de stad *Tiel* en den tol te *Deventer* gegeven had, en dat zij zulks in hun ar-

chief gevonden hadden, geschreven met de hand van eenen ouden secretaris der stad, en hoewel zij daarvan geene brieven hadden, men daarom iemand, wiens brieven verbrand of verloren waren, niet uit zijne possessie, of goed hebbend regt, behoorde te zetten. Men konde het niet eens worden, en bepaalde eene nieuwe zamenkomst over een paar maanden. Het verzoek van *Tiel*, dat de *Tielsche* burgers inmiddels van den tol vrij zouden zijn, werd door de gezanten van *Deventer* geweigerd.

De tweede zamenkomst werd te *Rhenen* gehouden den 8sten Augustus 1598. Elke partij bleef op haren eisch staan. *Deventer* wilde de betaalde penningen niet restitueren, en *Tiel* de borgstelling der twee gearresteerde burgers niet casseren. *Und alssmen metten anderen gegeten on gedroncken, synnen myn Heren van Deventer met frundtlicken afscheydt wedder nha huysz verreyset.*

Jaren gingen voorbij, eer eene schikking tot stand kwam. Het hof van *Gelderland* bemoeide er zich mede, doch zonder vrucht, dewijl *Deventer* het hof niet als regter wilde erkennen. Bij gelegenheid van den landdag te *Zutphen* in 1609, kwam men nader en handelden *Deventersche* regeringsleden met de afgevaardigden, welke er van *Tiel* waren verschenen. Eene nadere conferentie had er den 29sten April te *Wilpe* plaats, waarbij *Deventer* zich inschikkelijk toonde, onder voorwaarde, dat de *Deventersche* burgers ook te *Tiel* vrij zouden zijn van tol. Doch men merkte daarop aan, dat deze stad niets had te zeggen in de tollen, dewijl de ééne behoorde aan de domeinen van het vorstendom *Gelre*

en de andere aan de erfgenamen van wijlen den graaf van *Meurs*. Men moest dus, om in het vervolg alle nieuwe onaangenaamheden voor te komen, die bepaling eenigzins veranderen. Na eenig heen- en weerschrijven werd den 20sten Augustus 1609 tusschen beide steden een verdragsbrief bezegeld, dat de burgers van *Tiel* vrij zouden wezen in den bisschopstol te *Deventer*, mits dat die van *Deventer* vrij zouden wezen in de tollen, welke de stad *Tiel* nu hebben mogt, of later aldaar zou verkrijgen. Wat den katertol betreft, zoo zouden de burgers van *Tiel* ook daarin te *Deventer* vrij zijn, uitgezonderd alleen die goederen en koopmanschappen, die, den IJsselstroom op- en afvarende, *Kater* passeerden, deze zouden den tol te *Deventer* betalen: maar die de plaats *Kater* niet passeerden, zouden vrij wezen.

Bladz. 213. Het bestaan van eenen tol te *Tiel* in 896 levert een bewijs op voor het bestaan van eenen markt en van eenen belangrijken handel aldaar, dewijl, daar waar markten werden gehouden en op geene andere plaatsen tol werd geheven (1).

Bladz. 224. De Geldersche tollen te *Tiel* en *Z. Boemel* waren uit den boezem der keizers gesproten en bestonden op zich zelven en hadden niets gemeen met den grooten Gelderschen tol (2).

In 1377 verpandde hertogin Mechteld met den tol te *Lobede* en hare ambten en sloten op *Betuwe* en *Veluwe* en haar huis en den tol te *Tiel* aan Renald van Brederode voor 10,000 schil-

(1) Asch van Wijck, t. a. p. 1 st. bl. 155.

(2) *Aanteekeningen op het reces des kwartiers van Nijmegen* van 4 Junij 1796.

den (1) en dezelve werd door hertog ARNOLD in 1461 verpacht aan JOHAN VAN DEN STEENHUIS zijnen tollenaar te *Tiel* (2). Door STEENHUIS werd dezelve in 1472 aan zijne zonen JAN, HERMAN en GERRIT en zijnen zwager HERMAN VAN WIJCK opgedragen. Over de pandschap van dezen tol ontstonden in 1537 verschil tusschen JOOST VAN ZWETEN, gewezen ambtman van *Nederbetuwe* en den ambtman NICOLAAS VIJGH, en werd dit verschil door partijen aan de uitspraak van schout, burgemeesters, schepenen en raad van *Tiel* overgegeven.

In 1557 droegen JOHAN BUCHEL en ALBERT DIE RUIJTER aan den ambtman VIJGH op, elf brieven van VERWIN (3) sprekende op den *Tielschen* tol van

(1) NIJHOFF, *Oorkonden*, 3. d. bl. 48.

(2) In de Bijlagen onder letter G.

(3) *Brieven van* VERWIN waren de acten van geregtelijke uitwinning van onroerende goederen. Deze bestonden in acten van koop, wederkoop en inleiding; volgens de oude landregtelijke gewoontens in *Gelderland*, werd diegene welke ongereede goederen had opgewonnen, na verloop der jaren van lossing, eigenaar van dezelve, doch later had zulks te *Tiel* en in *Nederbetuwe* geen plaats, maar werden bij uitwinning de ongereede goederen den rigter bij acte van koop aangeboden, die de koop ten behoeve van den heer van den lande, mits aan den executant zijne vordering voldoende, konde aannemen, doch zulks niet deed, maar bij acte van wederkoop aan den executant overliet, en werd deze daarop door den rigter in die goederen geleid en in derzelver bezit gesteld, hetgeen daadwerkelijk geschiedde, door, wanneer het een huis was, de haalschort te verhangen en zoo het een stuk land was, daarop te pooten, zaaijen en graven: deze alzoo in beslag genomen goederen werden zoo zij binnen drie of zes jaren niet gelost waren, geregtelijk

die Heeren van de praesentie schuldich sullen sijn te syngen ten eewigen dagen toe die soeuen getijde in memoria ANTONI VARCK *saliger, te weten die octaven van die heilige drie Koningen op Sinte Petersdach, ind ad cathedran translationis, van de heilige drie Coenijngen, op Sinte Petersdach ad vincula, vesper en de hoemijs op Sinte Nicolaesdach voir dat altair in Ecclesia divi Martini op St. Severusdach vesper ende mijsse voir Sinte Catharina altaer.*

In 1547 maakte GERTRUIJ, DIRCKS VAN MEKEREN *huisvrouw de St. Meertenskerck bijnnen Tijell eenen ridderguldèn end id heilige sacrament een keers van een pont was, item den Pastoir derzelver kerck eene gulden ende den Custos V. Stuvers, item hoeren roiren rock ons lieffe vrouwe op den Sackendragers altaer, om een Corruffel* (1) *van te maeken, item hoir lanck huicke* (2) *St. Cecilien om een Corruffel van te maeken.*

In 1545 werd aan den Heer CORNELIS HENRIX ten behoeve van de drie Pastoren van *St. Antonie* altaar een tijns van vijf Bourgondische Philips guldens gemaakt. Aan den Pastoor te *Tiel* droeg ten behoeve van de praesentie Heeren, ook wel *Altarissen* genoemd in 1556 HENRICUS DE GRIJN op een brief van zes guldens jaars, staande op het rentambt te Ochten tot *onderholding jaerlig ener Crael* (3) *in Sinte Meerten kerck die welke sijn sullen van sijnen bloede*

(1) *Corruffel* hetzelfde als *Kasuijfel* is eene heilige tabbaard. Sacrum pallium; KILIAAN, *Etymologicum.*

(2) Eene wijde vrouwe tabbaard.

(3) *Crael* verkorting van *koraal*, is een koorknaap.

zoo wen hij van stemmen bequem weer en vast in het singen.

In 1576 Dirck de Has *vendidit heer* Peter van Teffelen *Pastor tot behoef der gemeyne Capitulaire praesentie Heeren bynnen Tyel in St. Maarten Kerk een Schepenbrief van vyer C. G. waarvoor obgem. Capittelheeren geholden sullen zijn te singen jaerlyks die soeuen getyden mijt de hochmisse des woensdach, donderdach, vrydach en saturdach voor de heilige Paesdach komende in die vijer dagen in die hochmisse te dienen en in alle hoere officien nijt daer van uitgescheiden in religion tegenwoordig te zijn alles naer gebruike des Collegiaal Kerk tot Utrecht uijtgescheiden enz. des en sal sich nymant uit deze vroeggetijden en officien mogen absenteren bij verlies zijner distributie en loon* (1) *uitgezonderd de een of twee vicarissen die van den Pastor der voorsr. kerk in dien tijd geboden worden de biecht te hooren, sullen sich mogen absenteren alleen des vrijdach en volgende saturdach en evenwel haer loon der getijden genieten*

In 1536 had Jacob, beeldsnijder van *Roeremond* de *St. Antonie* tafel in *St. Maartens* kerk gesneden. In den toren van *St. Maarten* kerk werd in 1589 een uurwerk geplaatst, hetwelk de Magistraat van soldaten had gekocht en hetwelk betaald werd uit de gelden, waarin een Frans Ingenschelt bij vonnis van het geregt was veroordeeld. Het blijkt niet, welke soldaten deze geweest zijn,

(1) Hieruit blijkt, van waar de naam van Praesentieheeren komt.

ders zich als eigen dader in deszelfs plaats aan zijne straf te onderwerpen; de borgstelling werd echter niet aangenomen, zoo de beklaagde op heter daad was gevat of van zijne misdaad ten klaarste bleek. Zoodanig om den ring leiden kwam buiten het gebruik, toen volgens het stads-recht de verborging in de raadkamer konde geschieden. In later tijd werd het ontslag onder borgtogt niet toegelaten, dan ingeval de misdaad nog onzeker of de beschuldigde niet op heeter daad bevonden was en de zaak een verder onderzoek vereischte, of dat de dader genoegzaam bekend was, maar de misdaad niet aan het lijf ging (1).

Bladz. 237. In 1522 den 16 December gaf bij open placaat Hertog Karel aan de stad *Tiel* verlof, om te mogen uitvoeren en buiten zijne landschappen verkoopen, vijf honderd guldens aan garst en haver en vijf en twintig maten weits (2).

Bladz. 243. Bij eene in November 1627 geslotene overeenkomst tusschen den landrentmeester en den momber, namens den magistraat van *Tiel* ter eenre, en den ambtman Arend Vijgh ter andere zijde, over het scheiden der pandschappen van het rigterambt van *Tiel* en de ambtmannie van Nederbetuwe, werd besproken, dat de ambtman gehouden zoude zijn om, ingevolge de sententie van 21 Julij 1610, van tijd tot tijd, op aanzoek en ten kosten van den magistraat, te leveren verbaal van uitzettingen, schat-

(1) Onder anderen het *Land-Regt* der *4 boven-ambten*, tit. 34, art. 3 en 4.

(2) Afschrift daarvan op een los blad in het signaal van dien tijd.

tingen en andere ongelden, die bij de ridderschap gedaan werden, en beloofde de ambtman voor zoo ver in hem was, de goede hand daar aan te houden en te helpen bevorderen, daar en zoo het behoort, daar mede eenige gecommitteerdens van *Tiel* de voorschreven uitzettingen zouden bijwonen.

Bladz. 245. De stadsvlag voor de scheepvaart was het stads wapen op een geel veld (1).

(1) Resolutieboek van 1734.

Vroegere en latere Regeringsvorm.

Bladz. 252. In het laatste der 16e eeuw werd de toestemming der burgers te *Tiel* nog gevraagd in het opbrengen van 's lands belastingen. Dit blijkt uit eenen brief door J. de Cock van *Delwijnen* en Willem Lambertz. afgezanten der stad ter landschapvergadering te *Nijmegen*, geschreven aan de regering te *Tiel*, gedagteekend 20 junij (15)82, waarin zij melden, dat door den Canceler in de vergadering van de Landschap was voorgedragen, dat de gezanten des vorstendom *Gelre* en graafschap *Zutphen*, met de gedeputeerden van de generale staten verhandeld en geaccordeerd hebben met den Hertog van *Anjou*, inzonderheid op het inwilligen van dertig maal honderd duizend guldens jaarlijks op te brengen, tot steun van den oorlog; dat om deze som op te brengen, de staten van *Braband*, *Vlaanderen*, *Holland* en *Zeeland* met *Vriesland* hadden toegestemd, die te zullen vinden op de consumtie van wijn, bier, zout, zeep, haring en het gemaal, met dat voorbehoud, dat het aan die van *Gelderland* overgelaten werd, zoo zij deze zes specien van consumtie niet begeerden te accepteren, zij zullen mogen volstaan, met het betalen der maandelijksche

contributie van 24000 guldens, daar zij op gequotiseerd zijn; dat door den stadhouder en canceler in den raad was voorgedragen, dat vele van de steden gekomen waren, met geene verdere volmagt, dan om aan te hooren en aan hunne principalen rapport te doen; dat aan hun afgezondenen door Burgemeesters van Nijmegen gelast was, dat (zoo vervolgen zij in den brief) *wij deze daer bij overgezondene artikelen aanstonds aan uw eers. solden oversenden, om die selven bij uw eers. ook den burgeren gelesen en wael verstaen synde, ons sullen gelieuen te verstendigen wat uwe goede meynongen zij, off wij als gesanten der stad Tijell sullen mogen conform maken of niet, soe wij ons mit onse hoefstadt Nijmegen, sampt de alinge landschap sollen met uw sampt der gemeijne borgeren consent ende goedvinden well mogen resolveren, is nodich uw eers. ons mit volkomen volmacht versien.* Verder melden zij, dat de gezanten van *Boemel* hun gecommuniceert hebben, *dat, nadem zij alnog in den eedt van de Excellentie den Prins staan, dat zij van deze gemeijnte geen last hebben to bewilligen in eenige consumtie, dan oer by oer maentelicke Contributie op ten leeste sy hebben in train gebracht to begheren persisteren.* Zoodanige zamenkomst van burgers, om over lands finantien te raadplegen en daarin hunne toestemming te geven, kan niet wel beschouwd worden, als afkomstig van de volksvergaderingen, die bij de Batavieren werden gehouden; deze toch schijnen in de middeleeuwen door de *Franken* te zijn afgeschaft, en, toen de toestemming der ingezetenen in de beden of petitien der vorsten ge-

vorderd werd, wederom te zijn ingevoerd; daar echter het verschijnen op de landdagen, (die zich ten tijde van hertog WILLEM van *Gulick* meer gevestigd hebben), waarop alle vrije lieden, zoo van de steden als het platte land die geërfd waren, werden geroepen, voor allen moeijelijk werd, is in de steden overeengekomen, dat de regeringen alleen ten landdagen zouden verschijnen, als representerende de geheele gemeente, die alleen uit vrije lieden bestond, (daar geen serviel persoon burger eener stad konde zijn), terwijl van het platten land in het vervolg alleen de treffelijke geërfdens, die leengoederen bezaten, en later alleen de edelen, ridders en knapen, als oorspronkelijk de treffelijkste geërfdens zijnde, met uitsluiting van alle andere, op de landsvergaderingen zijn verschenen (1), wordende echter in de steden de bijzondere toestemming der burgeren in zoodanige petitien gevraagd. Zij zijn althans te *Tiel* mede in 's lands belangen gekend, zoo als onder anderen ook blijkt uit eene buurtspraak van 1499, waarin aan de burgers werd te kennen gegeven, dat op eenen dagvaart te *Nijmegen* was overeengekomen met bannerheeren, ridders, knechten en steden, dat men mijnen lieven Heer, hulp, troost en bijstand doen zoude en dat tot onderhouding der ruiters en knechten, ieder daartoe gegoed, zoo in de steden als ten plattelande, mijnen genadigen Heer zoude geven een enkel gulden ter maand gedurende de vede (2), die

(1) SANDE *ad Consuet: feudal. Gelr. tract. praed.* Cap. III. No. 16 *en* 19.

(2) *Vede* beteekent alhier *oorlog ;* men zie over de beteekenis van dit woord NIJHOFF, *Gedenkw. uit de gesch. van Gelderl.* 2 dl. bl. 75.

daarna gegoed zijn, drie oort gulden, daarna twee, en daarna een oortgulden en niet daaronder, waarop de burgers hetzelve inwilligden en overgaven; en uit een buurtspraak van 1503, waarin (op aanschrijving van de stad *Nijmegen* om twee of drie uit den raad op de dagvaart te schikken en een verbond te maken, als die van den adel gedaan hadden,) de burgers antwoorden, dat zij wilden doen als het gemeene land en daarvan niet scheiden en wilden stads vesten bolwerken en wel toezien met waken (1).

Bladz. 257. De resolutie van 19 Januarij 1614, waarbij bepaald werd eene verhooging van het tractement der regeringsleden, begint »*Alzoo de bediening van den magistraat dezer stad van jaar tot jaar zwaarder en moeijelijker wordt, zoodunig, dat het collegium van dien, den eenen tijd ter week twee of drie malen, den anderen tijd nog meer is vergaderd en alzoo de heeren genoodzaakt worden, hunne eigene affaires terug te stellen, behalven jacherien, wederweerdigheden en ongunst, die dezelve in het verrigten van hunne ambtsverpligtingen dagelijks bejegenen en in consideratie van dien en ten reguarde van de verduring der lijftogten en andere behoeften daarnevens gerequireerd wordende tot onderhoud. . . .*

Bladz. 258. Op *St. Peterdag ad Cathedram* 1487 verkocht en gaf Johan van Rossum aan zijnen zwager Willem van Gend over, alle regt en brieven, als hij sprekende had op het ambt van *Teijll* en *Nederbetuwe*, hem aankomende van zijnen vader Johan van Rossum.

(1) Politieboek.

nomen noch meerdere goederen verkocht worden, immers niet voor en aleer hun vrijgelaten wordt wegens de regte geschapenheid dezer zaak met hunne medeburgers te communiceren, gelijk van ouds gewoon is, en indien boven hope ook HunEd. Mog. hierin mogten difficulteren, zoo maakten zij remonstranten zwarigheid, om voortaan den naam van gemeenslieden te voeren en verzoeken zij in zoodanig geval, daarvan, alsook van hunnen eed bij HunEd. Mog. pro authoritate ontslagen te worden (1). Deze oneenigheid tusschen de leden van den magistraat was in 1655 ontstaan bij het verkiezen van een nieuw lid, en was een gevolg der vrije keur, dewijl de meerderheid over de commissien beschikte, zonder dat de minderheid in dat voordeel deelde en waardoor het van belang was, bij welke leden het nieuwe lid zich zoude voegen. Deze verschillen werden afgedaan door drie heeren uit de regeringen van *Nijmegen* en *Z. Boemel*, aan wier uitspraak partijen zich hadden onderworpen.

De magistraat schijnt zich niet veel aan de toestemming van de gemeenslieden gestoord te hebben, althans in 1656 ging de magistraat, niettegenstaande het protest der gemeenslieden tot den inzet van stads goederen over; of de gemeenslieden, naderhand in den verkoop hebben toegestemd is mij niet gebleken. De burgers hadden in hun verzoekschrift aan de Staten in 1652 te kennen gegeven, dat het aanstellen van gemeenslieden door den magistraat geschiedende, hetzelfde was, als of iemand in de verrekenden dienst wezende, zelf eenen anderen tot zijn controleur zoude stellen,

(1) Afschrift van dit adres in het archief der stad.

geloste ambt te verlaten, verklaarde dezelve. nadat de vrije keur in 1652 verkregen was, in een adres aan de Staten, dat de regering zich tegen dat vonnis niet had durven verzetten, wordende daarin door de authoriteit van het hof, door uit- en inzetten der regeringspersonen, geintimideerd.

Bladz. 268: De in 1652 door den magistraat aangestelde gemeenslieden vervoegden zich in 1655 aan de Staten, gevende te kennen, dat in het collegie van den magistraat zoodanige tweedragt geweest was, dat dezelve ettelijke maanden niet in vrede en eenigheid op het stadhuis in voldoende getal had kunnen vergaderen, zoodat noch geregts- noch politiedagen hadden kunnen gehouden worden, noch de justitie geadministreerd, veelmin expeditie van dien verleend worden, waarover vele burgers en inwoonders, die geinteresseerd zijn, groot misnoegen toonden, door welke middelen zij remonstranten vreesden, dat daar nog meer onheil uit resten en het vuur van oneenigheid nog verder springen moge, en daarom onderstonden zich daarin met behoorlijk respect te interponeren, en HunEd. en waarden, met goede redenen tot eenigheid te vermanen, gelijk door die van den kerkenraad geschied was, doch ook al te vergeefsch; derhalve zij remonstranten alsnu geen ander middel wisten, als zich tot HunEd. Mogende te keeren en te verzoeken, dat HunEd. Mogende goedgunstig gelieven de heeren van den Magistraat tot eenigheid te brengen en dat zij remonstranten inmiddels niet zullen mogen gemolesteerd worden, om consenten te dragen, dat er meerdere capitalen ten laste van de stad opge-

nomen noch meerdere goederen verkocht worden, immers niet voor en aleer hun vrijgelaten wordt wegens de regte geschapenheid dezer zaak met hunne medeburgers te communiceren, gelijk van ouds gewoon is, en indien boven hope ook HunEd. Mog. hierin mogten difficulteren, zoo maakten zij remonstranten zwarigheid, om voortaan den naam van gemeenslieden te voeren en verzoeken zij in zoodanig geval, daarvan, alsook van hunnen eed bij HunEd. Mog. pro authoritate. ontslagen te worden (1). Deze oneenigheid tusschen de leden van den magistraat was in 1655 ontstaan bij het verkiezen van een nieuw lid, en was een gevolg der vrije keur, dewijl de meerderheid over de commissien beschikte, zonder dat de minderheid in dat voordeel deelde en waardoor het van belang was, bij welke leden het nieuwe lid zich zoude voegen. Deze verschillen werden afgedaan door drie heeren uit de regeringen van *Nijmegen* en *Z. Boemel*, aan wier uitspraak partijen zich hadden onderworpen.

De magistraat schijnt zich niet veel aan de toestemming van de gemeenslieden gestoord te hebben, althans in 1656 ging de magistraat, niettegenstaande het protest der gemeenslieden tot den inzet van stads goederen over; of de gemeenslieden, naderhand in den verkoop hebben toegestemd is mij niet gebleken. De burgers hadden in hun verzoekschrift aan de Staten in 1652 te kennen gegeven, dat het aanstellen van gemeenslieden door den magistraat geschiedende, hetzelfde was, als of iemand in de verrekenden dienst wezende, zelf eenen anderen tot zijn controleur zoude stellen,

(1) Afschrift van dit adres in het archief der stad.

die hij wel dacht, dat niet zoude tegenspreken, of wanneer hij soms zulks deede, konde gesupporteerd worden en dat de burgers zich daarmede niet te vreden konden houden. Wat in dien tijd hierover is voorgevallen, vindt men in eene brochure getiteld, *Waerachtig verhael der oude en nieuwe regering der stad Tiel, te Roeremond, bij* WILLEM DE TROMPETTER. 1674, die, hoezeer kenteekenen van partijdigheid dragende, echter belangrijk is om de handeling der regering in dien tijd te leeren kennen.

Toen, zoo ook in de volgende Stadhouderlooze tijden, had er meestal eene overeenkomst tusschen de meerderheid der leden van den magistraat plaats omtrent de begeving der commissien, welk zij onder zich verdeelden, en waarvan alzoo de minderheid verstoken was, dit noemde men *Correspondentie* (1).

In 1733 vervoegde zich de burgemeester VERKERK aan de staten, gevende te kennen, dat hij met vijf zijner mede-regenten was overeengekomen, dat, als de beloofde vergeving der commissien zoude zijn volvoerd, in het vervolg alle profijten en tractamenten in egale portien onder hun zouden worden verdeeld, en dat nu de vijf mede-contractanten die conventie hadden gecontrarieerd, verzoekende, dat het hof mogt worden geauthoriseerd, om daarin te erkennen; de staten hielden de zaak voor afgedaan en sloegen alzoo het verzoek af.

(1) Zoodanige verbindtenissen konden in Holland, maar niet in Gelderland plaats hebben in stadhouderlijken tijd, dewijl volgens het Regeringsreglement van 1675, in Gelderland de Stadhouder de commissien vergaf. Men zie over zoodanige conventien, BILDERDIJK *Geschiedenis des Vaderlands*, D. 12, bl. 6 en 131.

In 1530 bepaalden de burgemeesters en raad, dat zij altijd des woensdags ten acht ure, bij den anderen zouden komen, op het raadhuis, om, zoo aldaar iets te schaften (handelen) was, met den anderen te tracteren (behandelen) en dat die niet kwam zoude verbeuren twee stuivers.

In 1555 zijn de ambtman CLAAS VIJGH, burgemeesters en schepenen *eendrachtelijk ouerdragen mitten rentmeester* DIRK VAECK *mede belieuende voir hoer ind derselver nacomelingen als raetsverwandten in der tyt, also wye van hoer luyden, die nu syn oft namaels raetsverwandten syn sullen, yerst sterue, den zeluigen aftgestoruen sullen vier van de jongste schepenen in der tyt staetlick toe kercken dragen ende den amptman, scholtus, sampt burgemeisteren, schepenen ind raedt sullen idselvigen paer ind paer volgen ind begrauen helpen und mede offeren gaen, des sullen den raedt in der tyt woe voirsc. op die maentstont desseluige affgestoruen raedtvriend, woe voirsc. een göde aem rynsewyns van de besten hebben ende die in eene eerbaere wynherberch met malkanderen eendrechtelick verteren ende die seluigen aem wyn per expandabitur* (1) *uyt die goederen des affgestoruen mynschen uyt te vorderen oft nootgeboirde, ende op die maentstont ook mede offeren.*

Toen in 1654 de staten van Holland, hunne verklaring tot de verdediging der acte van uitsluiting

(1) *Expandare*, middeleeuwsch latijn, beteekent uitpeinden. NIJHOFF, *Gedenkw.* 2 d. bl. 18. *per* moet zijn *vel.* Schepen-Signaat van *Tiel* van 27 December 1630.

aan de staten van Gelderland hadden gezonden, verklaarde de magistraat van *Tiel*, nopens de resolutie over de exclusie van Zijne Hoogheid bij de Staten van Holland genomen, daaraan een misnoegen te hebben en dat men Zijne Hoogheid bekwaam geworden zijnde, om den lande dienst te kunnen doen tot Captein-generaal zal mogen avanceren, nemende in recommandatie de groote meriten van zijne voorouders (1).

Bladz. 273. Bij eene verordening van den magistraat van 1618, werd verboden het brengen door kinderen van schoenen bij hunne vrienden of anderen op *St. Nicolaas*-avond, of vóór of na, en de bakkers om daartoe waren te verkoopen, en daarvoor als reden opgegeven, *dat men van jaar tot jaar meer en meer ziet aanwassen de excessen en overdaad, die in het voorzien en stofferen of begiftigen der kinderen schoenen op St. Nicolaasdagen, welke uit de oude superstitie spruit, gepleegd worden, strekkende tot merkelijke schade en kosten der burgers en inwoners en dat meer is, de een den anderen in dezen naloop des werelds niet willende toegeven noch de minste zijn, dikwijls zoodanige onnoodige depenses komen te strekken tot groote exactie der gene, die hetzelve tot hun onderhoud wel zouden van doen hebben.*

Deze en andere ordonnantien werden toen en vervolgens door den magistraat alleen gemaakt, maar in de 15e eeuw was het niet alleen in zaken van politie en finantie dat de burgers mede bepalingen maakten en daarin gekend werden, maar ook wat de be-

(1) Resolutieboek.

Meermalen komen te *Tiel* ter gelijker tijd voor twee personen met den titel van rigter of schout; hiervan is de reden, dat de pandhouder van het rigterambt, die den naam van rigter behielt, dikwijls eenen anderen voor eenen zekeren tijd stelde om het rigterambt waar te nemen. Zoo vindt men dat Nicolaas Vijgh heeft gesteld tot schout Johan van den Steenhuis, die in 1556 hetzelve aan Vijgh opzeide, daar het hem niet langer aanstond het schoutambt te bedienen en dat Nicolaas Vijgh later zijnen zoon Diderik tot schout stelde.

De vorsten stelden niet alleen hunnen regtsvervorderaar en schepenen aan, maar benoemden zelfs de boden. Zoo had Hertog Karel, den Vader van eenen Gijsbert van Arsten met het bodensambt te *Tiel* begiftigd, wiens zoon hetzelve in 1592 aan de stad verkocht tegen een jaarlijksch genot van 75 guldens. Deze bode was dezelfde, die naderhand roeidrager en deurwaarder werd genoemd, en onderscheiden van eenen bode, welke bij gebrek van posten, de wetten en brieven van stadswege en van het geregt en andere lieden, te voet of te paard overbragt. Een dergelijke bode beloofde in 1466 te *Tiel*, met eede, alle dingen wel te bestellen, die hem aanbevolen waren. Het onderscheidingsteeken der boden werd de bus genoemd omdat oudtijds de renbodens de brieven, die zij overbragten, in eene bus droegen, waarop het wapen van hunnen heer stond.

Bladz. 263. Nadat de magistraat, bij vonnis van het hof van 1633 was geordonneerd om de pandpenningen van het rigterambt te ontvangen en dat it

geloste ambt te verlaten, verklaarde dezelve. nadat de vrije keur in 1652 verkregen was, in een adres aan de Staten, dat de regering zich tegen dat vonnis niet had durven verzetten, wordende daarin door de authoriteit van het hof, door uit- en inzetten der regeringspersonen, geïntimideerd.

Bladz. 268. De in 1652 door den magistraat aangestelde gemeenslieden vervoegden zich in 1655 aan de Staten, gevende te kennen, dat in het collegie van den magistraat zoodanige tweedragt geweest was, dat dezelve ettelijke maanden niet in vrede en eenigheid op het stadhuis in voldoende getal had kunnen vergaderen, zoodat noch geregts- noch politiedagen hadden kunnen gehouden worden, noch de justitie geadministreerd, veelmin expeditie van dien verleend worden, waarover vele burgers en inwoonders, die geinteresseerd zijn, groot misnoegen toonden, door welke middelen zij remonstranten vreesden, dat daar nog meer onheil uit resten en het vuur van oneenigheid nog verder springen moge, en daarom onderstonden zich daarin met behoorlijk respect te interponeren, en HunEd. en waarden, met goede redenen tot eenigheid te vermanen, gelijk door die van den kerkenraad geschied was, doch ook al te vergeefsch; derhalve zij remonstranten alsnu geen ander middel wisten, als zich tot HunEd. Mogende te keeren en te verzoeken, dat HunEd. Mogende goedgunstig gelieven de heeren van den Magistraat tot eenigheid te brengen en dat zij remonstranten inmiddels niet zullen mogen gemolesteerd worden, om consenten te dragen, dat er meerdere capitalen ten laste van de stad opge-

nomen noch meerdere goederen verkocht worden, immers niet voor en aleer hun vrijgelaten wordt wegens de regte geschapenheid dezer zaak met hunne medeburgers te communiceren, gelijk van ouds gewoon is, en indien boven hope ook HunEd. Mog. hierin mogten difficulteren, zoo maakten zij remonstranten zwarigheid, om voortaan den naam van gemeenslieden te voeren en verzoeken zij in zoodanig geval, daarvan, alsook van hunnen eed bij HunEd. Mog. pro authoritate ontslagen te worden (1). Deze oneenigheid tusschen de leden van den magistraat was in 1655 ontstaan bij het verkiezen van een nieuw lid, en was een gevolg der vrije keur, dewijl de meerderheid over de commissien beschikte, zonder dat de minderheid in dat voordeel deelde en waardoor het van belang was, bij welke leden het nieuwe lid zich zoude voegen. Deze verschillen werden afgedaan door drie heeren uit de regeringen van *Nijmegen* en *Z. Boemel*, aan wier uitspraak partijen zich hadden onderworpen.

De magistraat schijnt zich niet veel aan de toestemming van de gemeenslieden gestoord te hebben, althans in 1656 ging de magistraat, niettegenstaande het protest der gemeenslieden tot den inzet van stads goederen over; of de gemeenslieden, naderhand in den verkoop hebben toegestemd is mij niet gebleken. De burgers hadden in hun verzoekschrift aan de Staten in 1652 te kennen gegeven, dat het aanstellen van gemeenslieden door den magistraat geschiedende, hetzelfde was, als of iemand in de verrekenden dienst wezende, zelf eenen anderen tot zijn controleur zoude stellen,

(1) Afschrift van dit adres in het archief der stad.

die hij wel dacht, dat niet zoude tegenspreken, of wanneer hij soms zulks deede, konde gesupporteerd worden en dat de burgers zich daarmede niet te vreden konden houden. Wat in dien tijd hierover is voorgevallen, vindt men in eene brochure getiteld, *Waerachtig verhael der oude en nieuwe regering der stad Tiel, te Roeremond, bij* Willem de Trompetter. 1674, die, hoezeer kenteekenen van partijdigheid dragende, echter belangrijk is om de handeling der regering in dien tijd te leeren kennen.

Toen, zoo ook in de volgende Stadhouderlooze tijden, had er meestal eene overeenkomst tusschen de meerderheid der leden van den magistraat plaats omtrent de begeving der commissien, welk zij onder zich verdeelden, en waarvan alzoo de minderheid verstoken was, dit noemde men *Correspondentie* (1).

In 1733 vervoegde zich de burgemeester Verkerk aan de staten, gevende te kennen, dat hij met vijf zijner mede-regenten was overeengekomen, dat, als de beloofde vergeving der commissien zoude zijn volvoerd, in het vervolg alle profijten en tractamenten in egale portien onder hun zouden worden verdeeld, en dat nu de vijf mede-contractanten die conventie hadden gecontrarieerd, verzoekende, dat het hof mogt worden geauthoriseerd, om daarin te erkennen; de staten hielden de zaak voor afgedaan en sloegen alzoo het verzoek af.

(1) Zoodanige verbindtenissen konden in Holland, maar niet in Gelderland plaats hebben in stadhouderlijken tijd, dewijl volgens het Regeringsreglement van 1675, in Gelderland de Stadhouder de commissien vergaf. Men zie over zoodanige conventien, Bilderdijk *Geschiedenis des Vaderlands*, D. 12, bl. 6 en 131.

In 1530 bepaalden de burgemeesters en raad, dat zij altijd des woensdags ten acht ure, bij den anderen zouden komen, op het raadhuis, om, zoo aldaar iets te schaften (handelen) was, met den anderen te tracteren (behandelen) en dat die niet kwam zoude verbeuren twee stuivers.

In 1555 zijn de ambtman Claas Vijgh, burgemeesters en schepenen *eendrachtelijk ouerdragen mitten rentmeester* Dirk Vaeck *mede belieuende voir hoer ind derselver nacomelingen als raetsverwandten in der tyt, also wye van hoer luyden, die nu syn oft namaels raetsverwandten syn sullen, yerst sterue, den zeluigen aftgestoruen sullen vier van de jongste schepenen in der tyt staetlick toe kercken dragen ende den amptman, scholtus, sampt burgemeisteren, schepenen ind raedt sullen idselvigen paer ind paer volgen ind begrauen helpen und mede offeren gaen, des sullen den raedt in der tyt woe voirsc. op die maentstont desseluige affgestoruen raedtvriend, woe voirsc. een göde aem rynsewyns van de besten hebben ende die in eene eerbaere wynherberch met malkanderen eendrechtelick verteren ende die seluigen aem wyn per expandabitur* (1) *uyt die goederen des affgestoruen mynschen uyt te vorderen oft nootgeboirde, ende op die maentstont ook mede offeren.*

Toen in 1654 de staten van Holland, hunne verklaring tot de verdediging der acte van uitsluiting

(1) *Expandare*, middeleeuwsch latijn, beteekent uitpeinden. Nijhoff, *Gedenkw.* 2 d. bl. 18. *per* moet zijn *vel.* Schepen-Signaat van *Tiel* van 27 December 1630.

aan de staten van Gelderland hadden gezonden, verklaarde de magistraat van *Tiel*, nopens de resolutie over de exclusie van Zijne Hoogheid bij de Staten van Holland genomen, daaraan een misnoegen te hebben en dat men Zijne Hoogheid bekwaam geworden zijnde, om den lande dienst te kunnen doen tot Captein-generaal zal mogen avanceren, nemende in recommandatie de groote meriten van zijne voorouders (1).

Bladz. 273. Bij eene verordening van den magistraat van 1618, werd verboden het brengen door kinderen van schoenen bij hunne vrienden of anderen op *St. Nicolaas*-avond, of vóór of na, en de bakkers om daartoe waren te verkoopen, en daarvoor als reden opgegeven, *dat men van jaar tot jaar meer en meer ziet aanwassen de excessen en overdaad, die in het voorzien en stofferen of begiftigen der kinderen schoenen op St. Nicolaasdagen, welke uit de oude superstitie spruit, gepleegd worden, strekkende tot merkelijke schade en kosten der burgers en inwoners en dat meer is, de een den anderen in dezen naloop des werelds niet willende toegeven noch de minste zijn, dikwijls zoodanige onnoodige depenses komen te strekken tot groote exactie der gene, die hetzelve tot hun onderhoud wel zouden van doen hebben.*

Deze en andere ordonnantien werden toen en vervolgens door den magistraat alleen gemaakt, maar in de 15e eeuw was het niet alleen in zaken van politie en finantie dat de burgers mede bepalingen maakten en daarin gekend werden, maar ook wat de be-

(1) Resolutieboek.

vorderd werd, wederom te zijn ingevoerd; daar echter het verschijnen op de landdagen, (die zich ten tijde van hertog Willem van *Gulick* meer gevestigd hebben), waarop alle vrije lieden, zoo van de steden als het platte land die geërfd waren, werden geroepen, voor allen moeijelijk werd, is in de steden overeengekomen, dat de regeringen alleen ten landdagen zouden verschijnen, als representerende de geheele gemeente, die alleen uit vrije lieden bestond, (daar geen serviel persoon burger eener stad konde zijn), terwijl van het platten land in het vervolg alleen de treffelijke geërfdens, die leengoederen bezaten, en later alleen de edelen, ridders en knapen, als oorspronkelijk de treffelijkste geërfdens zijnde, met uitsluiting van alle andere, op de landsvergaderingen zijn verschenen (1), wordende echter in de steden de bijzondere toestemming der burgeren in zoodanige petitien gevraagd. Zij zijn althans te *Tiel* mede in 's lands belangen gekend, zoo als onder anderen ook blijkt uit eene buurtspraak van 1499, waarin aan de burgers werd te kennen gegeven, dat op eenen dagvaart te *Nijmegen* was overeengekomen met bannerheeren, ridders, knechten en steden, dat men mijnen lieven Heer, hulp, troost en bijstand doen zoude en dat tot onderhouding der ruiters en knechten, ieder daartoe gegoed, zoo in de steden als ten plattelande, mijnen genadigen Heer zoude geven een enkel gulden ter maand gedurende de vede (2), die

(1) Sande *ad Consuet: feudal. Gelr. tract. prael.* Cap. III. No. 16 *en* 19.

(2) *Vede* beteekent alhier *oorlog;* men zie over de beteekenis van dit woord Nijhoff, *Gedenkw. uit de gesch. van Gelderl.* 2 dl. bl. 75.

daarna gegoed zijn, drie oort gulden, daarna twee, en daarna een oortgulden en niet daaronder, waarop de burgers hetzelve inwilligden en overgaven; en uit een buurtspraak van 1503, waarin (op aanschrijving van de stad *Nijmegen* om twee of drie uit den raad op de dagvaart te schikken en een verbond te maken, als die van den adel gedaan hadden,) de burgers antwoorden, dat zij wilden doen als het gemeene land en daarvan niet scheiden en wilden stads vesten bolwerken en wel toezien met waken (1).

Bladz. 257. De resolutie van 19 Januarij 1614, waarbij bepaald werd eene verhooging van het tractement der regeringsleden, begint »*Alzoo de bediening van den magistraat dezer stad van jaar tot jaar zwaarder en moeijelijker wordt, zoodanig, dat het collegium van dien, den eenen tijd ter week twee of drie malen, den anderen tijd nog meer is vergaderd en alzoo de heeren genoodzaakt worden, hunne eigene affaires terug te stellen, behalven jacherien, wederweerdigheden en ongunst, die dezelve in het verrigten van hunne ambtsverpligtingen dagelijks bejegenen en in consideratie van dien en ten reguarde van de verduring der lijftogten en andere behoeften daarnevens gerequireerd wordende tot onderhoud. . . .*

Bladz. 258. Op *St. Peterdag ad Cathedram* 1487 verkocht en gaf Johan van Rossum aan zijnen zwager Willem van Gend over, alle regt en brieven, als hij sprekende had op het ambt van *Teijll* en *Nederbetuwe*, hem aankomende van zijnen vader Johan van Rossum.

(1) Politieboek.

vorderd werd, wederom te zijn ingevoerd; daar echter het verschijnen op de landdagen, (die zich ten tijde van hertog WILLEM van *Gulick* meer gevestigd hebben), waarop alle vrije lieden, zoo van de steden als het platte land die geërfd waren, werden geroepen, voor allen moeijelijk werd, is in de steden overeengekomen, dat de regeringen alleen ten landdagen zouden verschijnen, als representerende de geheele gemeente, die alleen uit vrije lieden bestond, (daar geen serviel persoon burger eener stad konde zijn), terwijl van het platten land in het vervolg alleen de treffelijke geërfdens, die leengoederen bezaten, en later alleen de edelen, ridders en knapen, als oorspronkelijk de treffelijkste geërfdens zijnde, met uitsluiting van alle andere, op de landsvergaderingen zijn verschenen (1), wordende echter in de steden de bijzondere toestemming der burgeren in zoodanige petitien gevraagd. Zij zijn althans te *Tiel* mede in 's lands belangen gekend, zoo als onder anderen ook blijkt uit eene buurtspraak van 1499, waarin aan de burgers werd te kennen gegeven, dat op eenen dagvaart te *Nijmegen* was overeengekomen met bannerheeren, ridders, knechten en steden, dat men mijnen lieven Heer, hulp, troost en bijstand doen zoude en dat tot onderhouding der ruiters en knechten, ieder daartoe gegoed, zoo in de steden als ten plattelande, mijnen genadigen Heer zoude geven een enkel gulden ter maand gedurende de vede (2), die

(1) SANDE *ad Consuet: feudal. Gelr. tract. prael.* Cap. III. No. 16 *en* 19.

(2) *Vede* beteekent alhier *oorlog;* men zie over de beteekenis van dit woord NIJHOFF, *Gedenkw. uit de gesch. van Gelderl.* 2 dl. bl. 75.

geloste ambt te verlaten, verklaarde dezelve. nadat de vrije keur in 1652 verkregen was, in een adres aan de Staten, dat de regering zich tegen dat vonnis niet had durven verzetten, wordende daarin door de authoriteit van het hof, door uit- en inzetten der regeringspersonen, geintimideerd.

Bladz. 268: De in 1652 door den magistraat aangestelde gemeenslieden vervoegden zich in 1655 aan de Staten, gevende te kennen, dat in het collegie van den magistraat zoodanige tweedragt geweest was, dat dezelve ettelijke maanden niet in vrede en eenigheid op het stadhuis in voldoende getal had kunnen vergaderen, zoodat noch geregts- noch politiedagen hadden kunnen gehouden worden, noch de justitie geadministreerd, veelmin expeditie van dien verleend worden, waarover vele burgers en inwoonders, die geinteresseerd zijn, groot misnoegen toonden, door welke middelen zij remonstranten vreesden, dat daar nog meer onheil uit resten en het vuur van oneenigheid nog verder springen moge, en daarom onderstonden zich daarin met behoorlijk respect te interponeren, en HunEd. en waarden, met goede redenen tot eenigheid te vermanen, gelijk door die van den kerkenraad geschied was, doch ook al te vergeefsch; derhalve zij remonstranten alsnu geen ander middel wisten, als zich tot HunEd. Mogende te keeren en te verzoeken, dat HunEd. Mogende goedgunstig gelieven de heeren van den Magistraat tot eenigheid te brengen en dat zij remonstranten inmiddels niet zullen mogen gemolesteerd worden, om consenten te dragen, dat er meerdere capitalen ten laste van de stad opge-

nomen noch meerdere goederen verkocht worden, immers niet voor en aleer hun vrijgelaten wordt wegens de regte geschapenheid dezer zaak met hunne medeburgers te communiceren, gelijk van ouds gewoon is, en indien boven hope ook HunEd. Mog. hierin mogten difficulteren, zoo maakten zij remonstranten zwarigheid, om voortaan den naam van gemeenslieden te voeren en verzoeken zij in zoodanig geval, daarvan, alsook van hunnen eed bij HunEd. Mog. pro authoritate ontslagen te worden (1). Deze oneenigheid tusschen de leden van den magistraat was in 1655 ontstaan bij het verkiezen van een nieuw lid, en was een gevolg der vrije keur, dewijl de meerderheid over de commissien beschikte, zonder dat de minderheid in dat voordeel deelde en waardoor het van belang was, bij welke leden het nieuwe lid zich zoude voegen. Deze verschillen werden afgedaan door drie heeren uit de regeringen van *Nijmegen* en *Z. Boemel*, aan wier uitspraak partijen zich hadden onderworpen.

De magistraat schijnt zich niet veel aan de toestemming van de gemeenslieden gestoord te hebben, althans in 1656 ging de magistraat, niettegenstaande het protest der gemeenslieden tot den inzet van stads goederen over; of de gemeenslieden, naderhand in den verkoop hebben toegestemd is mij niet gebleken. De burgers hadden in hun verzoekschrift aan de Staten in 1652 te kennen gegeven, dat het aanstellen van gemeenslieden door den magistraat geschiedende, hetzelfde was, als of iemand in de verrekenden dienst wezende, zelf eenen anderen tot zijn controleur zoude stellen,

(1) Afschrift van dit adres in het archief der stad.

die hij wel dacht, dat niet zoude tegenspreken, of wanneer hij soms zulks deede, konde gesupporteerd worden en dat de burgers zich daarmede niet te vreden konden houden. Wat in dien tijd hierover is voorgevallen, vindt men in eene brochure getiteld, *Waerachtig verhael der oude en nieuwe regering der stad Tiel, te Roeremond, bij* WILLEM DE TROMPETTER. 1674, die, hoezeer kenteekenen van partijdigheid dragende, echter belangrijk is om de handeling der regering in dien tijd te leeren kennen.

Toen, zoo ook in de volgende Stadhouderlooze tijden, had er meestal eene overeenkomst tusschen de meerderheid der leden van den magistraat plaats omtrent de begeving der commissien, welk zij onder zich verdeelden, en waarvan alzoo de minderheid verstoken was, dit noemde men *Correspondentie* (1).

In 1733 vervoegde zich de burgemeester VERKERK aan de staten, gevende te kennen, dat hij met vijf zijner mede-regenten was overeengekomen, dat, als de beloofde vergeving der commissien zoude zijn volvoerd, in het vervolg alle profijten en tractamenten in egale portien onder hun zouden worden verdeeld, en dat nu de vijf mede-contractanten die conventie hadden gecontrarieerd, verzoekende, dat het hof mogt worden geauthoriseerd, om daarin te erkennen; de staten hielden de zaak voor afgedaan en sloegen alzoo het verzoek af.

(1) Zoodanige verbindtenissen konden in Holland, maar niet in Gelderland plaats hebben in stadhouderlijken tijd, dewijl volgens het Regeringsreglement van 1675, in Gelderland de Stadhouder de commissien vergaf. Men zie over zoodanige conventien, BILDERDIJK *Geschiedenis des Vaderlands*, D. 12, bl. 6 en 131.

In 1530 bepaalden de burgemeesters en raad, dat zij altijd des woensdags ten acht ure, bij den anderen zouden komen, op het raadhuis, om, zoo aldaar iets te schaften (handelen) was, met den anderen te tracteren (behandelen) en dat die niet kwam zoude verbeuren twee stuivers.

In 1555 zijn de ambtman CLAAS VIJGH, burgemeesters en schepenen *eendrachtelijk ouerdragen mitten rentmeester* DIRK VAECK *mede belieuende voir hoer ind derselver nacomelingen als raetsverwandten in der tyt, also wye van hoer luyden, die nu syn oft namaels raetsverwandten syn sullen, yerst sterue, den zeluigen aftgestoruen sullen vier van de jongste schepenen in der tyt staetlick toe kercken dragen ende den amptman, scholtus, sampt burgemeisteren, schepenen ind raedt sullen idselvigen paer ind paer volgen ind begrauen helpen und mede offeren gaen, des sullen den raedt in der tyt woe voirsc. op die maentstont desseluige affgestoruen raedtvriend, woe voirsc. een göde aem rynsewyns van de besten hebben ende die in eene eerbaere wynherberch met malkanderen eendrechtelick verteren ende die seluigen aem wyn per expandabitur* (1) *uyt die goederen des affgestoruen mynschen uyt te vorderen oft nootgeboirde, ende op die maentstont ook mede offeren.*

Toen in 1654 de staten van Holland, hunne verklaring tot de verdediging der acte van uitsluiting

(1) *Expandare*, middeleeuwsch latijn, beteekent uitpeinden. NIJHOFF, *Gedenkw.* 2 d. bl. 18. *per* moet zijn *vel.* Schepen-Signaat van *Tiel* van 27 December 1630.

aan de staten van Gelderland hadden gezonden, verklaarde de magistraat van *Tiel*, nopens de resolutie over de exclusie van Zijne Hoogheid bij de Staten van Holland genomen, daaraan een misnoegen te hebben en dat men Zijne Hoogheid bekwaam geworden zijnde, om den lande dienst te kunnen doen tot Captein-generaal zal mogen avanceren, nemende in recommandatie de groote meriten van zijne voorouders (1).

Bladz. 273. Bij eene verordening van den magistraat van 1618, werd verboden het brengen door kinderen van schoenen bij hunne vrienden of anderen op *St. Nicolaas*-avond, of vóór of na, en de bakkers om daartoe waren te verkoopen, en daarvoor als reden opgegeven, *dat men van jaar tot jaar meer en meer ziet aanwassen de excessen en overdaad, die in het voorzien en stofferen of begiftigen der kinderen schoenen op St. Nicolaasdagen, welke uit de oude superstitie spruit, gepleegd worden, strekkende tot merkelijke schade en kosten der burgers en inwoners en dat meer is, de een den anderen in dezen naloop des werelds niet willende toegeven noch de minste zijn, dikwijls zoodanige onnoodige depenses komen te strekken tot groote exactie der gene, die hetzelve tot hun onderhoud wel zouden van doen hebben.*

Deze en andere ordonnantien werden toen en vervolgens door den magistraat alleen gemaakt, maar in de 15e eeuw was het niet alleen in zaken van politie en finantie dat de burgers mede bepalingen maakten en daarin gekend werden, maar ook wat de be-

(1) Resolutieboek.

In 1530 bepaalden de burgemeesters en raad, dat zij altijd des woensdags ten acht ure, bij den anderen zouden komen, op het raadhuis, om, zoo aldaar iets te schaften (handelen) was, met den anderen te tracteren (behandelen) en dat die niet kwam zoude verbeuren twee stuivers.

In 1555 zijn de ambtman CLAAS VIJGH, burgemeesters en schepenen *eendrachtelijk ouerdragen mitten rentmeester* DIRK VAECK *mede belieuende voir hoer ind derselver nacomelingen als raetsverwandten in der tyt, also wye van hoer luyden, die nu syn oft namaels raetsverwandten syn sullen, yerst sterue, den zeluigen aftgestoruen sullen vier van de jongste schepenen in der tyt staetlick toe kercken dragen ende den amptman, scholtus, sampt burgemeisteren, schepenen ind raedt sullen idselvigen paer ind paer volgen ind begrauen helpen und mede offeren gaen, des sullen den raedt in der tyt woe voirsc. op die maentstont desseluige affgestoruen raedtvriend, woe voirsc. een göde aem rynsewyns van de besten hebben ende die in eene eerbaere wynherberch met malkanderen eendrechtelick verteren ende die seluigen aem wyn per expandabitur* (1) *uyt die goederen des affgestoruen mynschen uyt te vorderen oft nootgeboirde, ende op die maentstont ook mede offeren.*

Toen in 1654 de staten van Holland, hunne verklaring tot de verdediging der acte van uitsluiting

(1) *Expandare*, middeleeuwsch latijn, beteekent uitpeinden. NIJHOFF, *Gedenkw.* 2 d. bl. 18. *per* moet zijn *vel.* Schepen-Signaat van *Tiel* van 27 December 1630.

aan de staten van Gelderland hadden gezonden, verklaarde de magistraat van *Tiel*, nopens de resolutie over de exclusie van Zijne Hoogheid bij de Staten van Holland genomen, daaraan een misnoegen te hebben en dat men Zijne Hoogheid bekwaam geworden zijnde, om den lande dienst te kunnen doen tot Captein-generaal zal mogen avanceren, nemende in recommandatie de groote meriten van zijne voorouders (1).

Bladz. 273. Bij eene verordening van den magistraat van 1618, werd verboden het brengen door kinderen van schoenen bij hunne vrienden of anderen op *St. Nicolaas*-avond, of vóór of na, en de bakkers om daartoe waren te verkoopen, en daarvoor als reden opgegeven, *dat men van jaar tot jaar meer en meer ziet aanwassen de excessen en overdaad, die in het voorzien en stofferen of begiftigen der kinderen schoenen op St. Nicolaasdagen, welke uit de oude superstitie spruit, gepleegd worden, strekkende tot merkelijke schade en kosten der burgers en inwoners en dat meer is, de een den anderen in dezen naloop des werelds niet willende toegeven noch de minste zijn, dikwijls zoodanige onnoodige depenses komen te strekken tot groote exactie der gene, die hetzelve tot hun onderhoud wel zouden van doen hebben.*

Deze en andere ordonnantien werden toen en vervolgens door den magistraat alleen gemaakt, maar in de 15e eeuw was het niet alleen in zaken van politie en finantie dat de burgers mede bepalingen maakten en daarin gekend werden, maar ook wat de be-

(1) Resolutieboek.

veiliging der stad betrof; zoo vindt men: 1466. Præsent burgemeesteren en schepenen op *Sinte Walburg Kerkhoff wart gemeyne spraecke gehalden op sulcke brieuen daer gelezen worden ende wart daer overgegeven, dat men der stat slotelen van porten* (1) *van elke porte IJ guede borgers daerby gezeten doen solde die porte op ende toe te sluten, die de Raet daer toe noemde ende hen sal nyemant weigeren op X br. st. ter stat behoeff.*

In 1606 was verboden op vastenavond het ganzen trekken, het maken van eenig gerucht van dansen, mommerijen, krijten, roepen of andere onbehoorlijkheden langs heerenstraten; deze verordening werd daarna onderscheidene malen vernieuwd.

In het begin der 17e eeuw werden verscheiden ordonnantien door den magistraat gemaakt, onder anderen, verbod van het zingen van vuile en onnutte liedekens; eene bepaling dat de nalatenschap van dengene die van den armen gealimenteerd geworden was, aan de armen zoude komen, ten ware zijne erfgenamen, hetgeen hij genoten had, restitueerden; een verbod dat voerlieden op de wagens blijven zitten, maar daar naast moeten gaan; om mest of vuilnis op de straat te leggen; om 's avonds na negen ure zonder lantaarns over straat te gaan; om nieuwe jaar te schieten; bijscholen te houden; duitsch noch latijn te leeren dan alleen in de groote school; eene bepaling, dat de wijn werd gesteld op tien stuivers de kan; verbod tegen het onbehoorlijk

(1) Van de toen bestaande poorten, is de Zandwijksche in 1845 afgebroken.

spelen der jeugd; eene bepaling dat niemand karman mogt worden, die geen weide voor zijn paard heeft; bevel om de varkenshokken voor de deuren naast de straat af te breken; verbod van na te oogsten, voor dat het koorn van land is; bevel dat nedergeslagen vengsters van snijderswinkels voorhoofds en ter wederzijde open zouden blijven en niet met planken af te schieten, alleen een plank een voet hoog te zetten voor het afvallen van het werk of stoffen daaraan gearbeid wordt (1) en de lakenverkoopers hunne lakens niet hooger dan drie stuk te leggen.

Als eene bijdrage tot de lijfstraffelijke regtsoefening in de 16e en 17e eeuw en hoedanig te *Tiel* die gedingen gevoerd en de criminele vonnissen ingerigt waren, acht ik niet onbelangrijk het volgende mede te deelen.

1541. *Doe spruk Ad: van Rossum, scholtus van wegen myn gen. heer aan Hendrick Hass ende Jan Thoniss, als dat bi nacht ende ontijde off bi dach een slot afgeslagen hebben, dat dat gashuys huyske, gelegen op Zandwick mede gesloten was ende hebben het guet, dat in was, uytgenomen, dat sy myn gen. heer aen gebroicht hebben aen lyff ende guet ende sachte, dat sy van de banke niet en gingen si en setten borgen en doe vraegde Ad: van Rossum Rutger een vondenis off Hass en Thoniss niet voer en quemen*

(1) Hieruit blijkt het, dat in dien tijd de kleermakers ook wel buiten op de ten halve wegen nedergeslagen vengsters hun ambacht uitoefenden, alwaar zij door de luifels voor regen beveiligd waren.

ter goede tyd ende gezien een recht antwoord, woe lange tyd dat hy wachten sal met gewonnen te hebben, wysde Rutger met gevolg der schepenen samtemaal, dat Hass ende Thoniss geen burgers tot Tyel of Zandwyck en syn, soe sal die heer wachten bis dat die son wendick were of dat die stadklok twaalf geslagen heeft ende quemen hier en binnen Hendrick en Jan voirs. niet voer die bancke ende verantwoerden oer als regt is, soe sal die scholtus van wegen ons gen. heer gewonnen hebben na vermogen der aenspraak.

1537. *Hubert Gysberte wyst met gevolg der schepenen samtelick, dat Johan Symensoen opentlick bekend is, dat hy Gerrit Dirx van leuen te doot gebracht heeft, soe sal men Jan Simonsz. rigten mitten sweerde ind brengen hem also van den leue tot de doot, ind dat en tyende tot des heeren genade.*

1656. 16 November, *de heer scholtus nom: officii dient van ticht tegen Catarina Peters* (1) *ut in scriptis. Catarina Peters op den 15 November geapprekendeerd, verclaart van Hamburg van daan te zijn, en nayster van haar handwerk, 9 weken alhier in het land geweest te zijn, en-*

(1) Deze kan niet de berugte TRIJN VAN HAMBURG zijn, daar die in 1617 te *Amsterdam* haar leven aan de galg eindigde. (DE KONING, *geschiedkundige aanteekeningen betreffende de lijfstraffelijke regtsoefeningen te Amsterdam* bl. 31.) Bijzonder is het echter dat die ook TRIJN PETERSE heete, insgelijks verscheidene malen was gegeseld en gebrandmerkt, doch hare beide ooren waren afgesneden.

de doen 20 jaren oud was met een getrouwt man doorgegaan te zijn, tot Lubeck in apprehensie genomen te zijn, ende aldaar gegeselt, gebrandmerkt ende een oor afgesneden te wesen; tot Hamborgh ook een brandmerk gecregen te hebben, van gelijke te Dantzich omdat van gestolene goed mede genoten hadde; ook nu verleden saturdach tot Gorcum gegeselt en gebrandmerkt, omdat sy aldaer een hoet met een hembd gestolen hadde; bekent by Jenneke Splenters omtrent 6 a 7 pont gaarns gestolen te hebben. Den 17 November; *Catarina Peters dient van antwoort tegen den heer scholtus prout in scriptis: verlezen de criminele ticht van den heer scholtus nom. officii clager ter eenre ende antwoort* (1) *van Catarina Peters beclaagde en geapprehendeerde anderdeels, gezien de ticht ende antwoord, mitsgaders de confessie van de beclaagde, schepenen alles overwogen hebbende, wat in deze te overwegen stonde, præferend gratie voor rigeur van justitie, condemneren de beclaagde binnen met drie roeden gegeselt te worden, bannen daernevens haer haer leuen lanck*

(1) Nadat de ticht of klagt opentlijk in de vierschaar was opgelezen, werd dezelve door het geregt in handen van eenen advocaat of prokureur gesteld, om te dienen van antwoord of defensie voor den beschuldigde; dit antwoord werd in de raadskamer gelezen en het vonnis (hetwelk volgens het stadrecht van Tiel moest inhouden de misdaad en de oorzaak) in het openbaar gelezen. Men had er niet, zoo als in Holland, een ordinair en extraordinair proces in crimineele zaken.

uyt de stadt Tyel ende Sandtwijck, sonder daer weder in te comen op poene van lijfstraff.

Om ook te doen kennen de wijze, waarop in de 15e eeuw te *Tiel* de dingtalen in burgelijke zaken gevoerd werden, kan strekken het volgende geding, waaruit mede blijkt, dat in dien tijd de heelkunde door een apotheker werd uitgeoefend.

1475. *Praes: scabinis sat de richter ten gerichte doe was dair voirt gericht heer Hub: van Mynden, priester Duitsche order cum tutore ind voirspraek, ind claegde aen meister Jan den Apteker ende seide dat hem meister voir vier Ph. G. aengenomen had sinen voet to meisteren ind dan to maken, als hy geweest had aer hy hem aldus vertogen was, ind dat to doen sonder pijn ind dat hy daerom geen gaens laten en solden ind had hem doe opgedaen vier Ph. G. ind hem selue gecost aen wincop ind reetscap II Ph. G. ind dede hy dat niet, solde hem sijn gelt wedergeuen ind had viel peine doin to geleden ind claegde om sine VI uytgelachte Ph. G. cum damno ind badt gerichts: daerop antwoorde meister Jan voirs. ind seide, hij hadde hem aengenomen te meisteren in sulche mate, wolde hem Got die guntz geuen, dat hij hem helpen mocht hij wolde sine consten daer to doin, die hem Got verleent had ind so moest dat costen aen reetscappen die men daertoe bestyen moest, die hij niet en had die men soecken moest in den apteken, daer moest hij dat gelt aff uytslaen ind soe had hij hem daertoe gegeuen IIII Ph. gulden ind die had hij daerom uytgeguen ind had hem noch wael aen sijn selfs*

gelden III Ph. G. daer to gecost ind en had hem niet geloofst sijn uytgereikte gelt weder te geuen oft hij hem niet en genese, hij en had hem oick niet gelooft noch toegesacht to helpen dan so voirs: ind boit sijn onschult. ind heer Hubert seide, dat hij daer geen onschult voir doen en solde, want hij hem dat mitte wijncoopluiden (1) *overtuigen wolde ind een vonnis gevraegd. Brakell* (2) *nam sijn hogen ind II hogen daerto bedingt met vonnis van scepenen ind gevarst per quinq: ind Hendrick van de Poel wert borge dat meister Jan over XIIII dagen ten rechte comen soude.*

Dat in dien tijd de heelmeester verpligt was zich te waarborgen voor eene mislukte genezing, blijkt uit eene acte van 1478. *Man en Jacobs.* (schepenen) *tuigen, dat wij heden dees dach gegaen zijn met meister Dirk Zass daer Telman van herte sieck lach aen sine arm, die soe bloede, dat mens niet stoppen en mocht*

(1) In de 15e eeuw werden de getuigen, welke over eene acte stonden, dedingslieden of wijnkooplieden genoemd. Laatstgenoemde benaming werd in het bijzonder gegeven, aan die gene, welke bij eene verkoop getuigen waren geweest, omdat toen de wijnkoop het wezenlijkste en laatste deel was, waardoor de koop voltrokken werd. Van Hasselt *Arnh. oudh.* d. I. bl. 100.

(2) De schepen van Brakell was oordeelwijzer in deze zaak; in alle regtsgedingen werd het oordeel aan eenen schepen aanbesteed, dat is opgedragen; deze bragt het eerste zijn gevoelen met redenen bekleed uit en wijsde met gevolgd der andere schepenen. Het nemen van *hogen* zal beteekenen, het nemen van uitstel, om zijn oordeel uit te brengen; hetgeen in Veluwe een *Varst* genoemd werd.

ind ieselue Telman gaff sich daer ouer in handen des voirs. meister dat best met hem to doin in sulcke maten off hij lamde off anders dair aff behielde dat hij off sine frennden dat nimmermeer aen den meister verhalen en solde ind off dat hij daeraen afflieuich wurde, dan hij daeran niet te misdoen.

Dijkzaken.

Bladz. 278. Bij de dijkregten waren strenge verordeningen gemaakt ten opzigte van dijkpligtigen, die hunnen dijk onopgemaakt lieten liggen, zoodat die genen, welke zulks deden, zelfs met de doodstraf bedreigd werden, ten ware zij daartoe door armoede buiten staat waren, in welk geval zij, volgens den brief van hertog ARNOLD van 1447, bevattende dijkregten van *Tiel* en *Zandwijk*, verpligt waren, voor Rigter en Schepenen opentlijk met eede vleeselijk aan den heiligen te zweeren met gestaafden eede, dat zij van kennelijk noot en armoede geen magt hadden, den doorgebroken of waadigen dijk weder te doen maken naar de keur. Volgens de oude *Veluwsche* dijkregten was zoodanige persoon gehouden, om op den dijk te komen in een blote rokke (in het hembd) bloothoofds en barrevoets, met een strooi-zele omgord, hebbende eene spade in de hand, en te zweren, dat hij binnen de landen, daar de dijk gelegen is, geen goed heeft noch behoud, als dat hij den dijk overgegeven heeft. Dit middel om van de straf, op het niet opmaken van den dijk gesteld, bevrijd te zijn, gold, volgens den brief van hertog ARNOLD, alleen maar ingeval de dijk doorgebroken en waadig geworden was, doch, bij de latere dijkregten waren de dijkpligtigen, in zoodanig geval

bevrijd van het opmaken van den dijk; hetgeen ook blijkens eene buurtspraak van 1444 te *Tiel* vroeger regtens schijnt geweest te zijn.

In 1496 verstond de dijkstoel van *Tiel*, dat de aarde tot het opmaken van den dijk zoude worden gehaald buiten dijk, veertien voeten buiten den voet van den dijk, en dat men alzoo gecierd had, omdat zulks in alle dijkschouwen volgens oude gewoonte alzoo plagt te geschieden; dat men de aarde halen zal buiten dijk ten naaste lande en minste schade; en in 1546 verstond de dijkstoel dat, zoo er geen aarde buiten dijk was, men dezelve alsdan binnen zoude halen. Hoedanig in dien tijd de dijken voorzien werden, blijkt uit een besluit van den dijkstoel van 1513, bepalende dat voor de ingezonken dijk en de afgeslagene spijk, op elke roede drie goede eiken palen, lang 30 voeten, zouden worden gezet en daarvoor van binnen een sterke horde en voorts behoorlijk ruwaarden, invullen met rijs, mest en stroo en de palen aan den dijk naar behooren ankeren.

De verteringen bij dijkschouwen waren in de 16de eeuw nog al van belang; want woensdag den 30 October 1544 verteerde de dijkgraaf Adriaan van Rossum met zijne heemraden in den *Wildenman als myt Cost XXXI quarter* (1) *wijns*, *de quarter ad IIII stuivers* en den 2 November. *XVIII quarter wyns*, *die quarter ut supra ende X vaem biers*, *de vaem ad II stuivers ende verteert ten huize Huibert van Lit VI Philips gulden.*

(1) *Quarter* een halve kan of mengel, iets meer dan een halve Nederlandsche kan.

Broederschappen.

Bladz. 283. De broederschappen, welke ook wel *gildens* werden genoemd, bestonden uit geestelijke en wereldlijke, zoo wel mannen als vrouwen. Zij werden meestal aangegaan ter eere van eenen bijzonderen heiligen, en hadden eenen priester, die voor de broeders en zusters gebeden opzond, zij vierden gedachtenis van hunne heiligen, en gaven aalmoezen. De broeders hadden meestal eene bijzondere kleeding of teeken op hunne kleeding. Te *Tiel* waren verscheidene van die broederschappen als: *St. Jacob*, *St. Odolphus*, *het Heilige Kruis*, *St. Servaas*, *St. Catharina*, *St. Anthonie*, *St. Agathe*, *de lieve Vrouw*, *en St. Alof*, van deze laatste vindt men, in 1458 *hebben alle de gesellen van Sinte Alof eindrechtelick ouergegeuen, dat sy alle ende iegelick mit een kovelen sullen dragen soe die dekens in der tyt die ordineren sullen mit een silver anker ende ketten, ende wanneer hoerres ener afleuvich, soe sal Sint Alof die kovel mit ten anker ende ketten hebben, oft een Vlaemse gulden daervoir geuen, ende off men des niet en dede off niet en droegen soe sullen de dekens in der tyt een Vlaemse gulden dubbeld worden gereikt.*

In 1475 werd door zes personen, een broeder- en zusterschap in de eere Gods, *onzer lieve vrouwen* en des *heiligen sacrament* in de St. Maartenskerk te

Tiel, in onze *lieve vrouwe* choorke opgerigt, en daarbij overeen gekomen, dat alle jaren nieuwe dekens zullen verkoren worden, en de broeders en zusters alle jaren nieuwe kovels te zamen dragen met eene reliquie daaraan, en als men die nieuwe kovels zal doen maken de broeders daarom bijeen zullen komen, op het gebod der dekens, en dat elk eenen kovel op het hoofd zal hebben des maandags na Pinxsteren, op verbeurte van een quart Vlaamsche gulden; dat zij alle jaren tweemaal gezelschap zullen houden en zamen eten, daar de dekens dat gebieden zullen, te weten op den *Sacramentsdag*, en op *onzer lieve vrouwendag*, die men noemt de presentatie van *onze lieve vrouwen*, op *Sinte Ceciliedag* en hooghtijd zullen houden in de eer van *onze lieve vrouw*, en alle broeders en zusters verbonden zullen zijn te komen te vesperen en te hoogmissen, op de boete van eene halve Vlaams, dat niemand als met algemeene stemmen zal worden aangenomen en burger moet zijn; dat zoo iemand der broeders of zusters komt te trouwen onze *lieve vrouwe* daarvan een vlaemse gulden zal hebben; dat zoo een van de broederschap komt te sterven, de broeders en zusters ter begrafenis zullen komen en ieder betaalen een halve vlaemse gulden, om daarvan aalmoesen te geven en missen te laten lezen, en zoo iemand onzer *vrouw* gelucht begeerde, daarvoor 15 stuivers zal betalen en de boeten zullen besteed worden aan kaarsen, luchters en tafels.

Behalve deze broederschappen, was te *Tiel* een broederschap van *St. Barbara*. Misschien behoorde tot dezelve de schout van *St. Barbara*, die bijzon-

dere regten schijnt gehad te hebben, zoo als op te maken is uit een vonnis van den 19 April 1593 (1) tusschen DIRNIK GOERTS, gewesene volmagtiger des heeren Scholtus der stad *Tiel* ten eenre, en DENIJS CLAERBOLTS, als representerende de Barbara-schout met de adhaerende trawanten ter andere zijde gewezen, waarbij, uit overweging en verlezing der dingtalen bij het geregt van *Tiel*, werd bevonden dat een *Barbara* schout (zoo hij vermeend te zijn) niet geregtigd is eenige roede van justitie uit eigene authoriteit, zonder wil en consent der heeren Scholtus der stad *Tiel*, langs de straten te dragen, en wezen de schepenen voor recht, dat derhalven de voornoemde gewezene *Barbara* Scholtus met zijne adhaerende of nakomelingen nu voortaan geene roede van justitie wederom zullen doen oprigten of dragen of doen dragen langs heeren straten, of hetzij met bewilliging en toelating van den scholtus der stad *Tiel* of foute van moedwilligheid zulks geschiede, zij onverweilt zullen gestraft en gecondemneerd worden tot erkentenis des geregts, compenserende de kosten; en in het signaat van 1614, dat GUERDT PETERS, als *barbara* schout aanspreekt met regt ZEGER VAN SOMEREN, voor de betaling van tien K. guldens, die hij schuldig is van den markt of watertol te *Tiel*, vervallen aan voorn. scholtus omtrent pinxteren des jaars 1613.

Ik heb niet kunnen ontdekken, waardoor de schout van *St. Barbara* aan eene *jurisdictie* zoude zijn gekomen, daar toch het dragen van de roede van justitie een teeken was van het waarnemen van

(1) In het geregtelijk Signaat.

het regt van de overigheid, en des vorsten regtsvorderaar onder den titel van drost, rigter, schout, enz. dit teeken voerde, gelijk tot aan 1811 de rigter te *Tiel*, wanneer hij in naam van den Souverain de vierschaar spande, de roede van justitie (bestaande in eene bruin doornen stok) in de hand hield. Even onzeker is de oorsprong van het regt, dat de schout van *St. Barbara* had, om een tol te heffen. Welligt en wel waarschijnlijk, omdat dezelve omtrent pinksteren ontvangen werd, is deze tol dezelfde, die drie dagen bij pinksteren van de *Tiel* voorbij varende schepen, onder den naam van *Marktol*, *Springtol*, *op den derde pinksterdag*, en *Pinkstertol*, in later tijd door de stad ontvangen werd, waarvan door de stad een vierde en door burgemeesters en den beziender het overige genoten werd; van welken tol, die tot 1811 geheven werd, de oorsprong mij mede onbekend is. Mogelijk heeft te *Tiel* een hof (Curtis) bestaan, welke door een abtdij van *St. Barbara* werd bezeten en die aldaar een schout (villicus) had, welke over de hofhorigen een regtsgebied uitoefende, en dat regt hem na de invoering der reformatie werd betwist door des vorsten schout, en tot welks hof dan ook die tol kan behoord hebben; was dit het geval, zoude gemakkelijk de reden te vinden zijn, hoe die tol aan de stad was gekomen; maar dat zoodanig hof in *Tiel* bestaan heeft, blijkt nergens uit.

Bladz. 284. De burgers waren onderscheiden van de schutters. De gezelschappen der schutters bestonden uit de aanzienlijkste burgers; zij hadden eene gelijke kleeding, waarschijnlijk was te *Tiel*

de schuttersrok van eene bruine kleur met een wit biesje over den schouder, zoo men de kleeding der weeskinderen aldaar, als een daarvan overgebleven gebruik kan beschouwen (1). In de 15e eeuw waren niet alle de burgers of poorters gewapend; die zulks niet waren, werden, wanneer zij uittogen, door den vorst of de stad van wapenrusting voorzien; de te huis blijvende waren ook verpligt om aan degene, welke bestemd waren uit te trekken en geene wapenrusting hadden, dezelve te leenen; waarvan onder anderen een blijk gevonden wordt in het geregtelijk signaat van 1466, waarin staat opgeteekend: *Arnt die weuer antwoorde Arnt Loeff ende seide; hy had hem Loeffen geleent dat panser en honskovel op onze vrouwe auont a LXVI und hat den nacht mitte burgeren daermede in de weer geweest, ware hy uytgeset mede voir Culemborch te trekken und die borgermeisteren hadden beuolen dat die in sinre loit harnesch lenen solde van degene die niet trekken en solde ende soe were hy tot Arnt gegaen ende hadde dit gesach und hielt dat harnesch daerop ende tooch mede voir Culemborch ind were daer geuangen in de stad.* Die Arend de wever was met andere burgers uit *Tiel* getrokken en mede onder Hertog Adolph, in het gevegt bij *Culemborg* geweest, waarin de Hertog geslagen zijnde naar *Tiel* was gevlugt (2).

Hoe bijzonder het ook is, dat er een schuttersvereeniging was, waar men met den trip wierp,

(1) Bosscha, *Heldendaden.* 1 D. bl. 108 en 111.

(2) Omtrent dit gevecht zie Voet van Oudheusden, *Beschrijving van Culenborg*, 1 D. bl. 109.

zoo had zulks ook te *Arnhem* plaats; aldaar gaf de regering in 1474 aan de klompschutters, toen zij hunne klomp wierpen, 35 quarten wijn (1).

Bladz. 287. De kerk van *Tiel* was haren oorsprong niet, als andere kerken, aan de Graven verschuldigd, zij was van vroegeren oorsprong en eene archidiaconale kerk, waarvan de proosten het regtsgebied oefenden en onder de hooge geestelijkheid van *Utrecht* gehoorden (2).

In 1241 was een deken van *St. Pieter* te *Utrecht*, proost te *Tiel*, en deze was als getuige tegenwoordig bij het verdrag, waarbij de tol bij het *Kalerveer*, door het Stift te *Elten* aan de stad *Deventer* in erfpacht werd overgedragen. De Koning van Spanje had als Hertog de collatie van de vicarie ad altare *St. Ursula* in de *Walburg*kerk, jure patronatus, en van de vicarie in *Maartens* kerk ad altare *St. Catharina* en *St. Barbara* (3).

In 1576 waren Heer PETER VAN TEFFELEN pastoor te *Tiel*, Heeren GERRIT HUBERTS, HERMAN VAN HERWERDEN, JAN VAN DEIL, HERMEN VAN KERKHOF, PETER GERRITSE en EVERT SCHULL praesentie of capittulaire Heeren van St. Maartenskerk.

Bladz. 296. De beroeping van den predikant JOHANNES DE VREEDE of VREDAEUS was welligt het gevolg van een besluit der Geldersche synode van 1580, waarbij aan de kerken van *Arnhem* en *Nijmegen* werd opgedragen de kerk te *Tiel* te visiteren en

(1) *Chronijk van Arnhem*, bl. 57.

(2) VAN SPAAN, *historie van Gelderland*. 1 D. bl. 193.

(3) *Chronijk van Arnhem*, bladz. 127.

naar nooddruft met haar te handelen (1). Deze Johannes Vredaeus was vroeger kloosterbroeder in Zeeland, in 1578 te *Heinenoord* en van daar in 1579 naar *Mechelen* en vervolgens in 1580 naar *Tiel* als predikant beroepen. Hij was, als de Remonstrantsche gevoelens toegedaan, in 1618 van zijn leeraarsambt ontzet. Dat niet alleen hij, maar ook zijn ambtgenoot de Vries, die het emeritaat bekwam, werden gehouden voor Remonstrants-gezind, blijkt daaruit, dat in December 1619, in den kerkenraad werd verzocht van deszelfs leden eene verklaring of zij aannamen het oordeel van de synode, en of zij dan in het bijzonder verfoeiden de leer van de algemeene genade en vrijen wil en of dan Vredaeus en de Vries niet kwalijk hadden geleerd, wanneer zij deze leer gedreven hadden.

(1) *Archief van kerkelijke geschiedenis.* 10 D. bl. 179.

BIJLAGE A.

Wij Reinalt van der genaiden Goids Hertoge van Gulick ende van Gelre ende Greve van Zutphen doin kont allen luden, dat ende also als die Burgmeisteren, Schepen, Rait ende gantze gemeijnde onse stat van Tijell ons nu broeckestich worden waeren, omme eenre saicken wille dair komende van Sijmon Janssoen, so bekennen wij voir ons onse eruen ende nakomelingen, dat sij des met ons gueijcliken ende wale gealicht ende gescheijden sijn en daeromme schelden wij Hertoge voorn. voir ons ende dieselve onse erue en nakomelingen, den voirn. Burgmeisteren Schepenen Rait ende gantze gemeijnde des voirn. onse stat van Tijell boere nakomelingen ende voirt allen denghenen, die des quijtscheldens behoeven van de voorsr. broicke, als van Sijmon Jansse wegen ende wat sich dair aen treffen mach, loss ledich ende quijt, doch uijtgescheiden Sijmon Janssoen voirn. ende zijne eruen, want die hirmede nijet verleken (1) en sijn, sonder argelist orkunde ons segell hir aen gehangen. In den jaer onss here dusent vijer hondert en een en twintich op den sonnedach *jubilate. Onderst.* P. Dominum Ducem praesentibus de consilio domino Johanne Schelt de Obbendorp milite magistrocurie et Gysberto Pieck reddituario supremo terrarum Gelren:

BIJLAGE B.

Wij Arnoldt bij der genede Godts Hertoge van Gelre ende Greve van Zutphen doen kondt alle luijden ende bekennen met desen opene brieff, also wij onze broecken op het scherpst moeten vorderen inweruen ende inwinnen op die van Driell, soo ons die gebroeckt hadden met gewalt einen dijk door te steecken, daer sij geen recht en hadden, gelijck ons die broecken met recht

(1) *Vergeleken*, verleken, een vergelijk treffen, NIJHOFF *Gedenkw.* 1 d. bl. 245.

ende met Schepenen vonnis toegewesen waren ende met eenre eendrachtige claeronge ons gemeijne Ridderen ende knechten van Tielerweert ende Bommelreweert ende gemeijne raets onser stadt Salt-Bommel toegeklaert weeren na de rechte en de gewoente van den lande soe ons dan oick aenkomen is van hoiren seggen, als dat die van Nijmegen dat halden willen voir een gewalt, daerom denckende aen ons ende aen onse vrienden, die ons daerin hulp ende bijstant in gedaan hebben, die mit arch te overvallen te moetwilligen, die ons van onse heirlijkheijt wegen onse vrienden daerin te beschermen met en stonde te laeten (1).

BIJLAGE C.

Kaerle Hertoughe van Gelre ende van Guilick, und Graue van Zutphen.

Wij doen kondt, soe wij nu onsen lieuen getrouwen Burgemeisteren, Schepen ind Raedt onser stadt Tiel, gelastende beuolen hebben, als daer ouerdragen is, die selue onse stadt nae gelegenheit te doen bolwercken ind bevestighen, oeck die selve oere pollicie, renten, zijnsen ind broecken in eren toe halden, vorderen ende inmanen, dat sij ons geloifft hebben met alle vlith, onuerschoent van allen oeren burgeren ende ondersaten eindrachlicken nae gelegenheit toe laten geschien, besorgende sij niet te min, dat zulcx zonder grote zwaricheit niet wael toe te gaen sal mogen, off dan twist met woerden off wercken, daer enige ongeluck van gevecht lemmenisse off doitslagh, dat puerlick om sulcke saecken ende nergens anders omb toe queme, verrese, bekennen wij Hartouch voirn. daer onse voirn. Burgemeisteren, oder Raedt off dienren, indien zij alsoe met ennige hant gemengt worden, dat zij noch oer dieneren hieraen ons, noch onser herlickheit niet gebruecken zullen, dan des van ons off zulks niet geschiet en weer, onbelast ende onbezwaert lijffs ende guetz sijn ende bliuen. Zonder argelist oirconde onze secreet zegel hierop gedrucht des diensdagh nae onzer lieue vrouwe

Ik laat het verdere van desen brief achterwege, daar het afschrift, waarvan ik gebruik heb kunnen maken gebrekkig is en men desen brief te verwachten heeft in Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland.*

dagh assumptionis. Anno domini M.IIIIc XCVIII, und was onderteijkent Charles und neffens 't zegel van zijne F. Gnaden in roden was onderopgedrukt.

Naar een oud afschrift in het *privilegien* enz. *boek* voorkomende.

BIJLAGE D.

Universis presentes literas inspecturis et precipue omnibus sub aggere de Thiela, qui vulgariter Dam dicitur, commorantibus, nos Joannes, Dei gratia dux Loth. Braban. et Limburch notum facimus, quod nos pro nobis nostrisque successoribus et heredibus quibuscunque promisimus et adhuc bona fide promittimus, quod nos aggerem, qui de nouo construitur inter Tiel et Zandtwijck, in perpetuum ibidem remanere et iacere permittemus et ipsam non amouebimus nec infringemus aut amoueri vel infringi patiemur, sed eundem aggerem contra omnes ipsum ledere, impedire vel infringere volentes nos et successores ac heredes nostri defensabimus bona fide et perpetuo protegemus. Si vero dictus agger per infortunium aliquod, quod Deus auertat, rumperetur aut aliquo modo destruetur vel infringetur, volumus et per presentes libere concedimus et conferimus quod idem agger sine nostra contradictione vel successorum et heredum nostrorum, ac etiam sine exactione vel renuntiatione aliqua, reparetur, firmetur et stabilietur. In cujus rei testimonium cet. Datum anno Domini M. IIIc. quarto, circa Natale Domini.

Naar een afschrift in het *Boek van Landzaeken*, *Ordonnantien en Placaaten*, get. met de letter *E.*, afkomstig van het voormalig Hof van Gelderland.

BIJLAGE E.

Inventarium van des ghoenen op mijns gen. l. heren huijss to Tiell gebleuen ind van den Drosten Reijnar van Arlar ontfangen is toebehoerende mijnen gen. l. heren ind deels den Amptman Ryemsdick (1).

Op die Staetkaemer bauen den Vursten kelre.

Item eijn gesneden trijsoer (2) mijt eijn heemssel (3).
Item eijn gesneden stoele.
Item eijn kanthoir.
Item eijn schoen gesneden veltbedstede mijt saeijen gardinen geell ind roet.
Item eijn bedde iud eijn poelluor sonder lijnen laicken.
Item noch eijn trijsoir ind gesneden portaell, ind die vursz. holtwerck heeft Colbart laiten maicken.
Item eijn taffereell van eijnen saluatoir.
Item noch eijne van Sente Cristoffel.
Item noch eijne van Sent Marien Magdalenen.
Item isre braatroeden alles vursz. mijne gen. l. heren toebehoerende.

Op die Achter Kaemer.

Hier en ijs nijet geuonden dan dat den Amptman toebehoerende.
Item eijn kleijn bedstede off kuetze sonder bedde noch toebehoeren.
Item eijn schijffken off tafelken.

(1) *Riemsdijk* was ambtman van Maas en Waal en bevelhebber te Tiel geweest en zal in die hoedanigheid zijn verblijf op den burg (het tolhuis) gehad hebben.

(2) *Trijsoor*, ook wel *Credentietafel* genoemd, had veel overeenkomst met het tegenwoordig bufet en commode, VAN HASSELT *Geldersche maaltijden* bladz. 41. Dezelve was meestal met een kostbaar kleed bedekt en daarop stonden het goud en silver tafelgereedschap, de watervaten en drinkschalen.

(3) *Heemssel* eene bedekking, een foudraal. Volgens KILIAAN *Etym.* Seplimentum.

In den vursten kelre onder dese isre kaemeren.

Item soeuen tonnen biers ind ix lediger tonnen all den amptman toebehoerende, noch op die plaetze eijn Hamburger tonne ind eijn vleijskuijp hen oick toebehoerende.

Int Brouwhuijss.

Item eijn brouwgetuijck mijt sijn toebehoir, to weten die ketell van xij vaete, mijt die kuijlkuip mit eijn holten gaete ind selingen toebehoir, mijnen gen. l. heren toebehoerende. Dan die ketell is bij Collarts tijden gewest groet van vij vat, ind die amptman Rijemsdick heeft enen anderen ketell in die stede laiten setten, dat hen gekost heeft auer die xxx Phil. gulden.

Item iij schepell roggen meelz hen oick toebehoerende.

Item xiiij molder maetz, ij molder weijts, iij schepell roggen, i molder arwitten.

Item iij pond hoppen.

In die Bottelrije.

Item op idt kaemerken eijn bedstedeken ind eijn bedde mitten poeluw toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Item eijn pair slaiplaicken ind eijn deken toebehoerende den amptman.

Item beneden in die bottelrie eijn grote holten broet broetcaste ind bancken dair men broit op sleet, toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Op die kaemer bauen die koicken.

Item eijn bedstede ind eijn bedde dat nijet voell en deecht, noch ij paer holten schraegen toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Op die harnisch kaemer.

Item eijn bedstede mijt eijn voetschemmel, ind eijn kiste toebehoerende mijnen geh. l. heren.

Item tot desen bedtstede ind den bedde sijn bij eijn blaeuwen descken, eijn par laken ind eijn oirkussen toebehoerende den amptman.

Op ten sulre bauen die zaidell.

Item eijn bedtstede ind eijn veijlbedde ind eijn langhe vermaelde taiffell toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Op die velthoener kaemer (1).

Item eijn bedtstede mijt eijn voetschemmel (2); dairin eijn vuijll beddeken ind hoefft poeluwken toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Item eijn graeuwe deken toebehoirt den amptman.

Op die Borchgreue kaemer in den hogen toirn.

Item eijn bedtstedeken mijt eijn vuijll bedde ind eijn vuijll bedtiecken daironder mijt eijn qwaede blaeuwe deecken toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Item eijn pair laicken dairop toebehoerende den amptman.

Item eijn kleijn schijne oft schrijfftaiffel mijnen gen. l. heren toebehoerende.

Op die dicken toirn.

Item eijn bedtstede ind bedde toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Item eijn poeluw ind eiju par laicken daerbij toebehoerende den amptman.

Bauen den achtersten kelre op 't huyss.

Item eijn vuijll bedde ind bedtstede ind eijn vuijl deken toebehoerende mijnen gen. l. heren.

Op idt achterste poirtkaemerken.

Item eijn bedtstede off kuetze van waegenschot behoerende den amptman.

Item daerin eijn vuijll bedde ind eijn quade deecken behoerende mijnen gen. l. heren.

In den vleijskelre.

Item i vat off tonne umtrent sive aemen groet, dairvan die weerde van twe ossen gepekeltz vleijsch, den amptman toebehoerende.

Item ij heringh tonnen, eijn vleijsch tonne ind drie bijer tonnen all ledich den amptman toebehoerende.

In die zaeddel ind koicken.

Item vij sijden spekx ind ix stucken geroeckt runfleijsch den amptman toebehoerende, noch ind die zaedell zittenen (3) ind eijn taiffell ind bancken mijnen gen. l. heren toebehoerende.

(1) *Velthoenerkamer*, zoodanige kamer was ook op den burg te *Harderwijk*; in dezelve bewaarde men ook de veldhoenders levendig. Hertog Karel had een groot getal van dezelve noodig; immers hij schreef den 28 September 1522 aan den ambtman van Tielre en Bommelre om vierhonderd paar veldhoenders in handen van zijnen keukenmeester te schikken. Van Hasselt, t. a. p. bl. 85 en 87.

(2) *Voetschemmel*, een voetbank.

(3) *Zittenen* stoelen.

Item eijn kleirkaste die dem badem gebraicken ijatoebehoerende den amptman.

In den stall.

Item eijn bedtstede eijn bedde eijn pair laicken ind eijn deecken toebehoerende den amptman.

Item xxx off xxv voider hoeijs opten sulre oick toebehoerende.

Item noch eijn groet deele barnholtz, rijss ind talholt den amptman toebehoerende.

Item behaluen den vursz. partes den amptman Bijemsdick toebehoerende heeft die amptman van sijn eijgen huijsraet noch in den koicken gelaten as nabeschreuen:

Item ses tijnnen moesschottelen.

Item vijf tijnnen schottelen.

Item sess tijnuen tellnijren.

Item eijn par metaelen luchten.

Item drije ketellen.

Item eijnen koperen pot.

Item twe tijnnen dobbelijeren (1).

Item eijnen tijnnen stroijlpot.

Item eijn tijne wijnkan.

BIJLAGE F.

Universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis (2) Miseracione divina Stag us Neop aten , Arhiep Guil Sagoonn Joh Ame Heijnricus Lubicen Walravius Corbagen Brandenburgen Rudolphus Si viquen Jordanus Wurmien Bonifacius su-citari facturus decke madius demigen et Guil Tergestien Episcopi salutem in domino. Quum mater Ecclesia de animarum salute sollicita devocionem fidelium per quedam munera spiritualia remissiones videlicet et indulgencias invitare consuevit ad debitum , emulatus honorem Deo scilicet et sacris edibus impendendum, ut quanto crebrius et

(1) *Dobbelijeren*, waarschijnlijk soepborden. Van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*. I. Dl. bl. 159. De in den inventaris voorkomende *brandnoeren* zijn haardijzers.

(2) Dit en het volgende opengelatene is waarschijnlijk in het oorspronkelijke onleesbaar geweest.

devocius illuc confluit populus Christianus assiduis salvatoris graciam precibres inplora nts delictorum suorum veniam et gloriam regni celestis co mereantur eternam. Cupientes igitur ut Ecclesia Sancti Martini in Tila Trajectensis dicionis congruis honoribus frequentetur, et a Christi fidelibus jugiter veneretur. Omnibus vere penitentibus et confessis qui ad ipsam Ecclesiam in quolibet festo ipsius Ecclesie, nec non in festivitatibus infra scriptis, videlicet Nativitatis Domini nostri Jeshu Christi, Circumcisionis, Epiphanie, Parasceves, Resurreccionis, Ascensionis, Penthecostes, Trinitatis et Corporis Christi et in omnibus et singulis festivitatibus Beate et Gloriose semperque virginis Marie, Beatorum Petri et Pauli ac omnium aliorum apostolorum et euangelistarum, Invencionis et exaltacionis sancte crucis, sancti Johannis Baptiste, Michaelis archangeli, Stephani Protomartyris, Georgii, Martirum, Martini, Nicolai et Blasii confess ac sanctarum Marie Magdalene, Katerine, Lucie, Anne, Agnetis et Margarete, in commemoriacione omnium sanctorum et in dedicatione ipsius ecclesie aut qui cum devocione et per octavas predictarum festivitatum et in omnibus et singulis diebus dominicis tocius anni et singulis diebus quadragesime causa devocionis peregrinationis vel oracionis accesserint, aut qui corpus Christi et oleum sanctum cum portantur infirmis secuti fuerint, vel qui serotina pulsacione campane flexis genibus ter ave Maria devote dixerint vel qui in suo testamento seu ultima voluntate dicte ecclesie quicquam suarum legaverit facultatum, seu qui predicacionibus, missis, exequiis et sepulturis mortuorum in dicta Ecclesia vel ejus cimiterio interfuerint, vel qui pro salubri statu illius, qui presentes litteras impetravit et animabus patris et matris ejus et parentum suorum et omnium fidelium defunctorum oracionem dominicam cum salutacione Beate Marie pia mente dixerint, vel qui in dicta Ecclesia vel ejus cimiterio suam elegerint sepulturam, nec non qui ad fabricam luminaria ornamenta et alia dicte ecclesie necessaria manus porrexerint adjutrices. Quociescunque premissa vel premissorum aliquid fecerint, de Omnipotentis dei, misericordia et Beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus auctoritate confisi singuli nostrum singulas dierum quadragenas de injunctis sibi penitenciis misericorditer in domino relexamus, dummodo diocesanī voluntas ad id accesserit et concensus. In cujus rei testimonium presentes litteras sigillorum nostrorum jussimus ap-

pensione muniri. Datum et actum Avinione anno a nativitate domini millesimo trecentesimo vicesimo septimo, indictione decima, die mensis Novembris Pontificatus sanctissimi patris et domini nostri domini Johannis divina providencia pape XXII Anno duodecimo.

BIJLAGE G.

Ick Johan van den Steenhuyse, Tollener teser tijt tot Tiell, (1) doe kont ende bekenne, voir mij ende mijne eruen, dat ick belieft ende consentiert hebbe, belieue ende consentiere, mit desen brieue, dat die Tolle vurscr. verpacht is ende sijn sall, in maten gelijck mijns genedigen alrelieffsten heren hertogen van Gelre ende van Guilick ende Greue van Zutphen brieff hijr na bescreuen, dat uijtwijst, aldus ludende. Wij Arnolt van der genaden Gaits hertoge van Gelre ende van Guilick ende Greue van Zutphen, doin kont, dat ende alsoe wij Johan van den Steenhuijse onsen Tollener tot Tiell gesatt, gemaickt, hem den seluen onsen tolle verscreuen hebben, te verwaeren, ende eijn deel geltz dair uijt te boeren, mit meer anderen puncten ende vurwerden, woe sijn brieff dair aff dat vorder uijtwijst. Ende want wij dan merckelich bevijnden, dat wij na vurwerden Johans brieue vurgesr. jairlix op ten Tolle tachter gain, soe bekennen wij hertoge vurscr. voir ons, onse eruen ende nakomelingen, dat wij omme onse schaide te schutten ende des besten wille, bij raide ende guetdunckcn onser ende deels onser vriende van raide ende bij wille ende consent Johans van den Steenhuijse onss Tolleners vurscr., den seluen onsen Tolle tot Tiell, mit allen sijnen rechten ende toebehoir, verpacht hebn, ain Derick van Haselt ende Egbert Cuper, sess jair lanck, nae een anderen volgende, doch altijt wanneer ons des nijet langer en genueghden, eijn halff jair te voerens tot onsen wederseggen, Ende wanneer wij dat opsechten, als vurscr. steet, soe sall Johan

(1) Den 19 Julij 1458 stelde de hertog, JOHAN VAN DEN STEENHUIS tot zijnen tollenaar te *Tiel*. Den 21 October 1457 bekende hertog ARNOLD schuldig te zijn aan OTT VAN HAEFL 686 R. gulden en 23 kromsterten en verpande hem daarvoor het ambt van beziender en tolschrijver op den tol te *Tiel*. NIJHOFF, *Gedenkw.* 4e Dl., blads. 228 en 283.

van den Stheenhuijss vursc. theijnden den haluen jair den Toll weder ain moigen vangen gebruicken ende bedienen, na uijtwisinge sijns brieffs, buten bekroen onser ende ijementz wije hij were, sonder argelist, Doch allet in maten ende vurwairden hijr na bescreuen. Datz te weten in den ijrsten soelen sij den vurscr. onsen Tolle dese tijt, in maten vurscr., mit allen sijnen toebehoir, in pacht hebn, ende dair alle jair voir geuen ende betalen ain handen Johan van den Steenhuijss vurscr. drie hondert vijff ende tsoeuentich Rijnsch gulden, die ons voirt bewijs ende rekenscap dair aff doin sall, na inhalt sijnre brieue, doch mit sulcken onderscheide, dat men ons van den besiere ende tolscrijver egeenen kost noch loen rekenen en sall, ende dese vurscr. drijehondert vijff ende tsoeuentich Rijnsch gulden soelen sij, alle jair, dese vurscr. tijt, soe lange sij den Tolle alsus in pacht hedden, betailen ain Johan vurscr., te twe termijnen, den eijnen op no sente merten in den winter neistkomende ijrst ain, ende den anderen op sente margrieten dach dair neest volgende, ende soe voirt alle jair dese vurscr. tijt lanck, soe lange sij den Tolle alsus in pacht hedn. Voirt soelen Derick ende Egbert vurscr. dese vurscr. tijd lanck den Tolle getruwelick verwaeren, onse herlicheit ende rechten dair op halden, na alle hoer macht, den koepman noch nijemant op ten Tolle veronrecht dan malck vertolt ende dair aft genomen te werden, als recht gewoinlick ende geboirlich te wesen plegt ende is. Ende off ijement onsen Tolle ontfurden, mit gewalt, heijmelick off anders, des bij off die sijne ijrst gewair woirden ende aanbrechten, die broicken dair aff soelen wij die eijn helfft, ende sij die ander hebn. Ende dair toe soelen wij hoin alle behulp ende bijstant doen ende doin doin, anermitz onsen amptluden ende anders, soe des noit geboeren mach, die broicken te vorderen. Voirt is verdedingt, off enige gemeijn stroemsluitingen off alsulcke vede off onlede queme, dairomme die koepman gemeijnlick die stroeme nijet bouwen ende vaeren en muchten, die tijt lanck solden sij totter pachtinge vurscr. onverbonden sijn, ende dat na beloep der sommen ende tijt na den vurscr. gelde kortten, dan wes dair en bijnnen op ten vurscr. onsen Tolle quame, solde men opboeren ende leueren ain Johan van den Steenhuijse vurscr., ons voirt bewijs ende rekenscap dair aff te doin na inhalt sijnre brieue, Ende soe balde die stroemsluijtinge, vede off onlede vurgesr. weder aff were, solden sij weder stain ende verbonden sijn totter pachtinge desen vurscr.

tijt, voirt, uijt ende in maten ende vurwerden gelijck vorscr. steet, ende van allen desen vurscr. vorwerden ende puncten Johan vurscr. alsulcken gelouve ende wijsheit van hoin nemen, dair hij mede toe vreden sij, ons voirt bewijs ende anders dair aff te voldoin, na inhalt dis ende oick sijns brieffs. Ende dit allet sonder argelist ende ongeveerlick. Orkonde dis hebn wij hertoge vurscr. onsen siegel van onsen rechten weten ende gueden wille an desen brieff doin ende heiten hangen. Gegeuen in den jaere onss Heren dusent vierhondert eijn ende tsestich, op onser lieuer vrouwen dach assumptionis. Ende want ick Johan van den Steenhuse vurscr. bekenne dat dit allet in maten vursc^r^. bij mijnen wille ende weten geschiet is, hebbe helpen raide. ende dedingen omme des besten wille mijnen genedigen heren vurscr. te lieue hebbe ick des te getuge der wairheit mijn siegell ain desen brieff gehangen, ende gelaue onder den seluen mijnen siegell alle puncten vurscr. soe voele mij die antreffen moigen, vast, stede ende onuerbreckelick te halden, te voldoin ende te voltrecken, Ende dit oick allet sonder argelist ende ongeveerlick. Gegeven op dach ende tijt als vurscr is.

Naar een oorspronkelijken perkamenten brief, hebbende een uithangend zegeltje in groen was.

BIJLAGE H.

BRIEF
van den Stadhouder van Gelderland.

Om onder borgtogt te ontslaan de ossen, die Burgemeesters der stad Tiel hadden doen arresteren, uit represalie, dat die van Zwolle den Tiellenaars ongewoonlijk tol hadden afgevorderd (1).

Phs. von Lalaing Graue zu Hoichstrate Her zu Vile, Ritt. von der orden von dem gulden Vliess Rom. Kaij: Mats. Stat-

(1) Aanleiding tot dezen brief had gegeven, dat men te Zwolle van de burgers van Tiel, die aldaar ossen hadden gekocht en naar Tiel wilden vervoeren, tol had gevorderd, vermeenende die van Tiel aldaar vrijdom van tol te hebben; hierover twist tusschen die steden ontstaan zijnde, werden partijen voor de keizerlijke Raden te Arnhem ontboden, waarheen zich van Tiel begaven de Burgemeester VAN DEN STEENHUIS en Schepenen VAN BRAKELL en

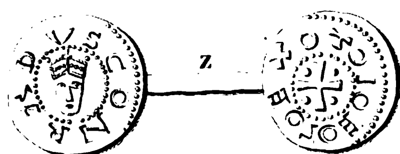
halder und Capitain gualt der furstensdumb Gelre vnd Graefschafft Zutphn.

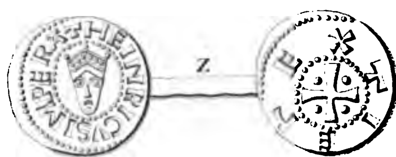
Ersame voirsiechtige besonders guede vrunde, Die Burgemr. Schepenen ende Raedt der stadt Zwoll hebben tegenwordelick aen uns clachtelich geschreuen als uwe Er. vijt in verwarten copien van oeren brijeff ende eine certificatie tho vernemen. Ende laeten v Erff weten, dat vns nit weinich en befrempt der burger aldaer voirnemens, want off schoen oen van den van Zwoll tho kort geschiet weren soe behoerden sie ons desshaluen aen tho suecken vnd nijt sich selffs tho Richten, woe geschiet, vnd wer dein sie dwijle die van Zwolle in gemelten oen brieff schrijven dat sie lijden moegh dat die pennikke soe des Tols haluen tot Zwoll bijden burgern van Tijell verborget, vngefordert staen blijuen ter tijt toe die zaecke gedecidert sal sijn alst behoert, soe is van wegen Keij: Mats. vnse ernste meijnonge dat uwe Er. oick verfuegen dat der burger van Zwolle angehaldener Ossen soe voel die sijn ter tijt toe als bouen op behoirliche cautie ende opschriuen costeloes ende schadeloes ontslagen werden, Ende hoewael wij vns verses hier jnne gheen gebreck tho sullen geschien Gesinnen nochtants bij brengern dises een weder beschreuen antwordt van uwe Er. die selue dein Almachtigen beuelende Geg. tot Arnh. den v. Septemb. xvc.xlviij: *Geteek.* Bertij. *Het opschrift was.* Den Ersamen voirsichtigen vnsern besondern gutten freuntten Burgemrn Schepenen vnd Raedt der stadt Tijell.

Gesanten om de privilegien en vrijheden der stad aldaar te verdedigen, aan deze Heeren twee dagen met eenen der stads dienaren uit geweest zijnde met wagen en paard werden voór verteering en vervoer uit stads kas goed gedaan 5 gulden en 9 stuivers. Vervolgens hadden Burgemeesters van Tiel om, represaalie te nemen den 30 Augustus 1548 eenige personen gezonden naar Ochten, die aldaar ontmoetten ossen van burgers van Zwolle, die naar Brabant gedreven werden, zij eischten van deselve tol, zeggende sulks te doen, omdat men te Zwolle tol van die van Tiel vorderde, en deden door den schout van *Ochten* vier ossen uit dat koppel arresteren.

MISSTELLINGEN.

Bladz. 17, regel 15 staat: *ingenomen*, lees *belegerd.*
» 39, » 4 » *kerkelijke*, » *kerkelijken*.
» 53, » 2 » aan Johan van den Steenhuis, lees: met toestemming van Johan van den Steenhuis.

L[illegible] von L. [illegible] in [illegible]

MUNT VAN TIEL.

Dat er te *Tiel* eene keizerlijke munt in de 11de eeuw bestond, blijkt uit het in de *Beschrijving der stad* op bladz. 222 en 223 aangevoerde. Van deze munt bestaan nog exemplaren te *Koppenhagen* en weinige jaren geleden ook nog te *Leipzig*. Door de welwillendheid van den hoogleeraar VAN DER CHIJS te *Leiden*, ben ik, na het afdrukken van deze Bijvoegsels, in de gelegenheid gesteld om afbeeldingen van twee denarii (grooten) Tielsche munt, mede te deelen. Op beiden ziet men en face het hoofd des keizers op de eene dat van KONRAAD II (gestorven 1039), en op de ander dat van HENDRIK IV (overleden 1106) gekroond, omringd door een rond van bolletjes. Op de voorzijde van de eerste is het omschrift

CONRADVS

Op die der tweede

HEINRICVS IMPERAT (voor *Imperator*)

Op de keerzijde van beide bevindt zich in het midden een vierbeenig kruis, tusschen welks uiteinden even zoo vele bolletjes of cirkeltjes, alles in een rond van kleinere bolletjes: omschrift van beiden

TIELE

doch met dit onderscheid, dat op de munt van Keizer KONRAAD tusschen ieder letter van het woord *Tiele* een cirkel gezien wordt (1).

Daar deze munt te *Koppenhagen* gevonden wordt, zoo kan men ook hieruit opmaken, dat in vroegere tijden die van *Tiel* een grooten handel op de Oostzee dreven.

---

(1) Overgenomen uit de bij TEYLER's tweede genootschap bekroonde Prijsverhandeling van Dr. P. O. VAN DER CHIJS, Over de munten der verschillende hertogen, graven, heeren en steden, vóór 1576, *Afdeeling Frankisch- en Duitsch-Nederlandsche Vorsten*.

BIJVOEGSEL EN DRUKFEILEN.

Bladz. 29, regel 14 v. b. waarschijnlijk heeft die schrijver (zoo als mij later is gebleken) hetzelve overgenomen uit HALMA, *Tooneel der Nederlanden* voce *Tielrewaard*, alwaar dit ongegrond verhaal mede voorkomt.

55, regel 6 v. b. staat: 1332; lees 1394.

62, » 21 v. b. » wetten; » weeten.

